

समाधिशतकम्,
अने
आत्मशक्ति प्रकाश.

लेखक मुनिश्री बुद्धिसागर७.

प्रथमप्रकाशित.

वीर संवत् २४३३. ष. स. १९०६.

अमदावाद-शैतोदय प्रेस.

मूल्य अमूल्य.

उद्देश.

આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં જીવો કર્મના વશથી પુનઃ પુનઃ પરિશ્રમણ કરી અનંત દુઃખ પામે છે; જ્યારે કર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે જીવ મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે. અનંત કાળથી લાગેલાં કર્મનો નાશ કરવાને શ્રી તીર્થંકર મહારાજને વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય પૂર્વક આત્મધર્મનું આચરણ પ્રતિપાદન કર્યું છે; વ્યવહારનયથી શ્રી ચતુર્વિધ સંઘનો પ્રવાહ સદાકાળ ચાલ્યા કરે છે, અને નિશ્ચયનયથી આત્મ ધર્મમાં પ્રવેશાય છે. દરેક વસ્તુ અનેક ધર્મમય છે. માટે તેનું સ્વરૂપ સાત નયથી અનેકાંતપણે જાણી શકાય છે. સાતનય-સમલંગીનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાથી એકાંત કદાચરૂપ મિશ્ર્યાત્વનો નાશ થાય છે, પ્રભુનાં વચન સાપેક્ષપણે વર્તે છે, સાપેક્ષ બુદ્ધિ થયા વિના તત્ત્વ સ્વરૂપ પમાતું નથી. જે ભવ્યજીવે સાતનયથી તથા સમલંગીથી વસ્તુરૂપ જાણ્યું છે તે યથાર્થ જ્ઞાની જાણવો. અનેકાંતમત સદાકાળ જગતમાં વિજયવંત વર્તે છે, હવે સમજવાનું કે અનેકાંતમતનું જ્ઞાન કરીને પણ સ્વસ્વભાવમાં રમણુતા કરવી, સ્વસ્વભાવમાં રમણુતા કરવાનું મુખ્ય કારણ અધ્યાત્મજ્ઞાન છે; અધ્યાત્મજ્ઞાન વિના ખરી સમાધિ મળતી નથી, માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી બહિરાત્મભાવ છૂટે છે અને આત્મા પોતાના સ્વરૂપાભિમુખ પ્રવૃત્તિ કરે છે. અધ્યાત્મ-

(૪)

જ્ઞાનથી અંતર શુદ્ધિ અને છે, જે એકાન્ત વ્યવહારમાં રા-
ચીમાચીને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો તિરસ્કાર કરે છે તે પણ ભૂલ
કરે છે. તેમ જે અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉપર ઉપરના રાગથી અ-
ધ્યાત્મી બની જઈ ઉચિત ક્રિયા અનુષ્ઠાનનો ત્યાગ કરે છે
તે જીવો પણ ભૂલ કરે છે. જ્ઞાન ક્રિયાઓમાં મોક્ષ: જ્ઞાન અને
ક્રિયા એ બેથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે, જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા ઈ-
ચ્છીત લાભ આપનારી નથી, અને ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન
પણ ઈચ્છિત લાભ આપી શકતું નથી, જ્ઞાન અને ક્રિયા
એ બેનું સેવન કરવું જોઈએ. વ્યવહાર માર્ગનું સેવન ક-
ર્વો યોગ્ય છે, પ્રથમથીજ કંઈ અધ્યાત્મજ્ઞાની બની જવાતું
નથી. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજીએ વ્યવહાર અને નિ-
શ્ચયનય ગર્ભિત ઘણા ગ્રંથો બનાવ્યા છે. સમાધિશતક ના-
મનો આ ગ્રંથ પણ તેમનો બનાવેલો છે; મૂળ સમાધિ-
શતક એક સંસ્કૃત ભાષામાં ગ્રંથ છે. તે ઉપરથી કેટલોક
મુદ્દારો વધારો કરી બાળજીવોને બોધ પ્રાપ્તિ અર્થે ભાષામાં
રચ્યો છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય સંવત્ ૧૭૪૦
ની સાલ લગલગમાં વિદ્યમાન હતા, તેઓએ બાર વર્ષ
પર્યંત કાશીના મઠમાં રહી વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓ
શ્રી ન્યાયશાસ્ત્રમાં મહા સમર્થ વિદ્વાન હતા, એમ તેમના
ગ્રંથોથી માલુમ પડે છે. તેમણે શત ગ્રંથોની રચના કરી
છે, તેઓ શ્રીનો વિહાર સુરત, રાંદેર, ભરૂચ, નીકોરા, વ-
ડાદરા, પાદરા, કાવી, ગંધાર, ખંભાત, અમદાવાદ, પાટણ,
સંખેશ્વર, મારવાડ, વિગેરે ઠેકાણે થયો હતો, એમ અનુ-

(૫)

માનથી સિદ્ધ થાય છે; શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય મહા ધર્મ ધુરંધર સમર્થ જ્ઞાની હતા, એમ તેમના અંથોથી માલુમ પડે છે. તેમના સમયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાની શ્રી આનંદ-ધનજી મહારાજ વિદ્યમાન હતા. શ્રીઆનંદધનજીની સ્તુતિરૂપ અષ્ટપદી ઉપાધ્યાયજીએ રચી છે. શ્રી યશોવિજયજીના સમયમાં શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય તથા જ્ઞાનવિમળસૂરિ, તથા શ્રી સત્યવિજયજી પન્યાસ તથા ધીન્ન પણુ વિદ્વાન મુની-શ્વરો હયાતીમાં હતા; સત્તરમા સેકામાં જ્ઞાનનો મહા ઉ-દ્યોત હતો. શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે વડોદરા પાસેના ડ-ભોઈ ગામમાં દેહોત્સર્ગ કર્યો; ત્યાં ઉપાધ્યાયજીની પાદુકા હાલ પણુ છે; તેમના બનાવેલા અંથોની યાદી કેટલીક નીચે મુજબ છે;—

ભાષામાં રચેલા અંથો.

(૧) સવાસો ગાથાનું સ્તવન. (૨) દોઢસો ગાથાનું સ્તવન. (૩) સાડા ત્રણસે ગાથાનું સ્તવન. (૪-૬) ત્રણ ચોવીશીઓ. (૭) વિહુરમાન તીર્થંકરની વીશી સ્તવન. (૮) સ-મક્રીતના સડસડ યોલની સજ્જાય. (૯) (૧૦) અઠાર પાપ-સ્થાનકની સજ્જાય. (૧૧) દ્રવ્યગુણુ પર્યાયનો રાસ. (૧૨) સ-મતા શતક. (૧૩) સમાધિશતક. (૧૪) ષડ્સ્થાનક ચોપાઈ (૧૫) દિગ્પટ ચોરાત્રી યોલ વિચાર (૧૬) પદ બહોતેરી (૧૭) જશ વિલાસ (૧૮) અષ્ટપદી. (૧૯) આવશ્યક સ્તવન. (૨૦) માન એકાદશી સ્તવન. (૨૧) સમુદ્ર વહાણુ સંવાદ. (૨૨)

(૬)

જેશલમેર લખેલ પત્ર. (૨૩) અન્ય સઝાય સંગ્રહ. (૨૪) દશમતા સ્તવન. (૨૫) જ્ઞાન સાર ટો (કચ્છ કોડાયમાં તે છે એમ સંભળાય છે. (૨૬) જંબૂ સ્વામીનો રાસ. (૨૭) શ્રીપાલનો રાસ (ઉત્તરાર્ધ.) (૨૮) તત્ત્વાર્થ ખાળાવ યોધ. (૨૯) શક પ્રકરણ.

સંસ્કૃત ગ્રન્થો.

(૧) ગુરૂત્ત્વ નિર્ણય (૨) પ્રતિમા શતક (૩) અધ્યાત્મ પરીક્ષા. (૪) ખંડન યાદ્ય. (૫) ભાષા રહસ્ય (૬) ઉપદેશ રહસ્ય. (૭) બત્રીશ બત્રીશી. (૮) ધર્મ પરીક્ષા. (૯) નયોપદેશ. (૧૦) સામાચારી. (૧૧) વૈરાગ્ય કલ્પવતા. (૧૨) જ્ઞાનખિંદુ. (૧૩) ન્યાયાલોક. (૧૪) શાસ્ત્ર વાર્તા સમુચ્ચય (૧૫) અધ્યાત્મમત દલન. (૧૬) મુક્તા શક્તિ. (૧૭) જ્ઞાન સાર. (૧૮) જૈન તર્ક પરિચય. (૨૨) જોડશક ટીકા. (૨૩) ધર્મ પરીક્ષા. (૨૪) માર્ગ શુદ્ધિ (૨૫) મહાવીર સ્તવન (૨૬) સ્યાદ્રાહ કલ્પલતા. તત્ત્વ?) (૨૭) યતિ લક્ષણ સમુચ્ચય. (૨૮) પ્રમાણ રહસ્ય. (૨૯) આત્મખ્યાતિ (૩૦) અષ્ટકટખર્થ. (૩૧) વિચારખિન્દુ (૩૨) અધ્યાત્મસાર. (૩૩) ૧૦૮ જોલ (૩૪) ૧૦૧ જોલ (૩૫) અનેકાન્ત વ્યવસ્થા (વિધિ પક્ષવાદ) (૩૬) અષ્ટ સહસ્રી ટીકા. આ શિવાય ખીજ પણુ ગ્રન્થો છે પણ જે હાલ મળી આવતા નથી. જેવા કે. (૧) છંદ ચૂડા મણિ ટીકા. (૨) મંગળવાદ. (૩) વિધિવાદ. (૪) સ્યાદ્રાહવાદ. (૫) લતાદ્રય. (૬) જ્ઞાનાર્ણવ. (૭) માર્ગશુદ્ધિપૂર્વાર્ધ. (૮) સિદ્ધાન્ત તર્ક

(૭)

પરિષ્કાર. (૯) પાંતજલ કૈવલ્યપાદવૃત્તિ. (૧૦) ત્રીસૂત્ર્યાલોક. તે પૈકીનો આ સમાધિશતક ગ્રંથ પણ છે. તે આત્માર્થી જીવોને આ ગ્રંથ બહુ ઉપયોગી છે. આ ગ્રંથનો એકેક દોષક પણ બહુ ઉપકાર કર્તા છે; શ્રી ઉપાધ્યાયજીની ભાષા૩પવાણી પણ અતિ ગંભીર છે. તેમના રચેલા દોષકનો ખરો આશયતો તેઓ શ્રી વા જ્ઞાની ગીતાર્થ બાણે. તો પણ તે તેમના દોષકનું વિવેચન લક્ષિતના વશે મારાથી કરવામાં આવ્યું છે. સમાધિશતક મૂળ સંસ્કૃતમાં દિગંબરી છે. તેના શ્લોકપણુ આ ગ્રંથમાં દાખલ કર્યા છે. તેનો ઉદ્ધાર વધારા સુધારા સાથે ભાષામાં કરનાર શ્રી ઉપાધ્યાયજીની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ઓછી છે. સંવત ૧૯૬૨ના વૈશાક વદી ૧૧ના રોજ શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈની માતુશ્રી શેઠાણી ગંગાબેન વિગેરે સંઘના આગ્રહથી અમદાવાદમાં ગુરૂ મહારાજ શ્રી સુખસાગરજી સાથે આવવાનું થયું તેમના વંડામાં એક માસ કલ્પ કર્યો, શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ તથા તેમની માતુશ્રી શેઠાણી ગંગાબેન વિગેરેના આગ્રહ વિનંતિથી અમદાવાદમાં ચોમાસું કર્યું. આ પ્રસંગે શેઠ જગાભાઈ દલપતભાઈ બી, એ, અમારી પાસે તત્ત્વનું વાચન શરૂ કર્યું, સમાધિશતક તેમણે વાંચ્યું. તેમના ભાવથી તથા આગ્રહથી આ સમાધિશતકનું વિવેચન સુશ્રાવક, શેઠ દલપતભાઈ ભગુભાઈના વંડામાં શરૂ કર્યું. ગુરૂ પ્રસાદથી પૂર્ણ કર્યું.

બીજો આ સાથે જે આત્મશક્તિ પ્રકાશ નામનો

(૮)

આથ જોડવામાં આવ્યો છે, તે પેથાપુરમાં માસકલ્પ કરી રચવામાં આવ્યો છે. તેમાં મોક્ષસાધક બંધુઓને પોતાના આત્મામાં વિશ્વાસ રાખી પ્રયત્ન કરવાની પ્રેરણા કરવામાં આવી છે. ત્રાટકનો પ્રાથમિક અભ્યાસક્રમ દર્શાવ્યો છે, તો પણ તે અંતથી યોગ્ય સાધક ભવ્ય જીવેને કાંઈક લાભ થશે, અને ઉન્નતિ ક્રમે ચઢવામાં કાંઈક અંશે પણ સહાય-ભૂત થશે, એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

આ યોગ વિદ્યાની ભૂમીકાનું પ્રથમ પગથીયું છે, માટે શુભ વા અશુભ સંયોગો પ્રાપ્ત થતા અન્તરથી ન્યારા રહી અન્તરાત્મ તત્વનું આલમ્બન કરવું એજ અંતરનો ખરો ઉદ્દગાર છે.

દોશી. મણિભાઈ નથુભાઈએ મુશ્કેલી સુધારવામાં સાહાય્ય કરી છે, માટે તેમને પૂર્ણ પ્રેમથી ધર્મલાલાશિષ્ દેવામાં આવે છે. આ અંતના વિવેચનમાં કોઈ સ્થળે કર્તાના આશય વિરુદ્ધ વિવેચન કરાયું હોય, તો તે સંબંધી મિચ્છામિ દુક્કડં દઉં છું. કારણકે છદ્મસ્થ મનુષ્યની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે. જ્યાં સંશય પડે ત્યાં વિદ્વાનોને પુછી નિર્ણય કરવો, સ્યાદ્રાદ દ્રષ્ટિથી સાપેક્ષપણે જે સત્ય હોય તેજ સત્ય માનવું તેથી વિરુદ્ધ હોય તે સંબંધી વાચક સજ્જનોએ પક્ષપાત કરવો નહિ. એજ લેખકની ભલામણ છે. इत्येवं
श्रीः शान्तिः शान्तिः शान्तिः

માગસુરી શુદી. ૧૧. }
મુ. અમદાવાદ. }

લી. મુનિ બુદ્ધિસાગર.

ॐ नमः

समाधिशतकम्.

येनात्माऽबुध्यतात्मैव परत्वेनैव चापरम्

अक्षयानन्तबोधाय तस्मै सिद्धात्मने नमः ॥ १ ॥

सावार्थः—सकल कर्मथी रक्षीत मुक्त एवा सिद्ध
 लजवानने नमस्कार थायो. जे सिद्ध लजवते आत्माने
 आत्मा इपे जणुयो तेमज जेणे शरीर, मन, वाणी, आदि
 पुद्गल लावने पर इपे जणुयो. आत्माथी अन्य सर्व
 अचेतन छे अम जेणे जणु तेनाथी विराम पाभ्या, अवे
 (सिद्ध लजवान् अनंत अविनर्धर, ज्ञानमय, सदाकाल व-
 र्त छे, तेमने नमस्कार थायो. डैवत्य ज्ञान डहेवाथी, अ-
 नंत दर्शन, अनंत सुषुप्तुं ब्रह्मणु थाय छे. कारणु डे,
 ते ज्ञाननी साथे दर्शन, सुषुप्तो अविनालाव छे (नित्य
 संबंध छे.)

अत्र स्थणे शंका थशे डे, छष्ट देव पांच परमेष्ठि
 इप छे, छतां सिद्धने डेम नमस्कार कर्यो, तेना समाधा-
 नमां समजवुं डे—व्याख्याता अने श्रोताने, सिद्ध स्वइप
 प्राप्ति करवानी छच्छा छे, माटे सिद्धने नमस्कार कर्यो छे.
 सिद्ध शब्दथीज वणी अरिडंत आदिनुं ब्रह्मणु थाय छे,

(૨)

કારણકે તેમને પણ નયાપેક્ષાએ દેશથી સિદ્ધપણું છે.

અત્ર પૂર્વાર્ધથી મોક્ષોપાય કહ્યા, અને ઉત્તરાર્ધથી મોક્ષ સ્વરૂપ કહ્યું છે.

જયંતિ યસ્યાવદતોઽપિ ભારતી

વિભૂતયસ્તીર્યક્રુતોઽપ્યનીહિતુઃ ।

શિવાય ધાત્રે મૃગતાય વિષ્ણવે

જિનાય તસ્મૈ સકલાત્મને નમઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—પૂર્વોક્ત સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રાપ્તિઅર્થે ઉપદેશ કરતાં સકલ ઈષ્ટ દેવતાની સ્તુતિ કરે છે—જે ભગવાનની ભારતીરૂપ વાણી વિભૂતિ કોઈ પણ આત્માને બાધ ન કરતી છતી વિજયી વર્તે છે, તે ભારતીની વિભૂતિયો કેવી છે તે કહે છે. અવદતોઽપિ એ વિશેષણ દિગંબર આમ્નાયનું છે. કેમકે દિગંબર મતમાં ભગવાનની દિવ્ય ધ્વનિ અનકારરૂપ છે—શ્વેતામ્બર મતમાં ભગવાન અક્ષરરૂપ વાણીથી મુખદ્વારા ઉપદેશ આપે છે; ભગવાન અક્ષરરૂપ વાણીથી ઉપદેશ આપે છે તેનો નિર્ણય સિદ્ધાંત ગ્રંથોથી જોઈ લેવો. અવદતોઽપિ એ વિશેષણ સહિત વિભૂતિયો જાણવી, અથવા દ્વંદ્વસમાસ કરતાં, વાણી તથા છત્ર ચામર પ્રાતિહાર્યાદિક વિભૂતિ એમ જેનો સમાવેશ ગ્રહી શકાય. નિરીહ એવા ભગવાંત છતાં જેની એવી વિભૂતિ છે, ઈચ્છા

(૩)

મોહનીય કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રભુએ મોહનીય કર્મને નાશ કર્યો છે, તેથી ઈચ્છા રહીત છે, અર્થાત્ તેની કરવાની ઈચ્છા રહીત એવા તીર્થંકર છે. એટલે કે સંસાર સમુદ્રથી તરવાના તીર્થ જેવું આગમ—(તીર્થ) કરનાર છે.

શિવાય;—પરમ કલ્યાણ સ્વરૂપ છે તેમને ધાત્રે એટલે—સકલ લોકનો ઉદ્ધાર કરનાર એવા તેમને, **સુગતાય,** એટલે સમ્યક્ અનંત ચતુષ્કયને પ્રાપ્ત થયા છે એવા તેમને **જિનાય**—એટલે રાગદ્રેષ ભૂત્યા છે એવા તેમને, **વિષ્ણુવે,** એટલે સર્વ લોકાલોકના કેવળ જ્ઞાનવડે વ્યાપક અને છે એવા તેમને—સકલ નિર્મલ આત્માઓને નમસ્કાર થાયો.

આ સ્થળે શિવાય ધાત્રે સુગતાય વિષ્ણુવે એ પદથી એમ સૂચવ્યું કે—પૂવોક્તવ્યુત્પત્તિ દ્વારા સિદ્ધ એવા છુન તેજ શિવ છે. (મહાદેવ છે) તેજ સુગત છે તેજ કેવલજ્ઞાનથી સર્વ જ્ઞાપદાર્થોને બાણે છે માટે વિષ્ણુ છે. અને તેજ પોતાના ગુણોને આવિર્ભાવપણે કરવાથી પ્રહ્લા (વિદ્યાતા) બાણુવા. શિવ એટલે મહાદેવ—(પરમ નિર્મલ આત્મા જેનો છે તે મહાદેવ બાણુવા) કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

રાગદ્રેષૌ મહામહૌ દુર્જિતૌ યેન નિર્જિતૌ ।

મહાદેવં તુ તં મન્યે શેષા વૈ નામધારકાઃ ॥ ૧ ॥

(૪)

દુર્જય રાગ દ્વેષરૂપ એ મહામદ્દ છે, તે બેને બેણે જીત્યા તે મહાદેવ બાણવા. બાકીના નામ ધારક મહાદેવ બાણવા. ધ્યાને એ પદના કથનથી સમજવાનું કે-બે અજ્ઞાની લોકો દુનીયાના બનાવનાર પ્રહ્લા કહે છે તે પ્રહ્લાનું અત્ર પ્રહણુ કર્યું નથી- સુગતાય એ પદના કથનથી જીન તેજ સુગત છે-પણુ અન્ય ક્ષણીક વાદીઓ બેને સુગતમાને છે તે સુગત નહીં. વિષણુ એ પદથી સમજવું કે-જિજ્ઞાસુનેરજ કેવલજ્ઞાનથી વિષણુ બાણવા પણુ બે દુનીયામાં અવતાર ધારણુ કરે છે તે વિષણુ કે બે રાગદ્વેષ સહિત છે તેનું અત્રપ્રહણુ કરવું નહીં, ધારણુ કે રાગદ્વેષાદિકના અસ્તિત્વથી તે માત્ર ના મના વિષણુ છે. જિન તેજ વિષણુ બાણવા.

હવે આત્મ સ્વરૂપપ્રયોજન દશાવિં છે.

શ્રુતેન લિજ્ઞેન યથાત્મશક્તિ સમાહિતાન્તઃકરણેન સમ્યક્
સમીક્ષ્ય કૈવલ્યસુખસ્પૃહાણાં વિવિક્તમાત્માનમથાભિયાસ્યે ॥૧॥

ભાવાર્થ:—શ્રુતથી, લિંગથી, શક્તિને અનુસરીને સમાહિત હૃદયથી, સમ્યક્ નિરીક્ષા કરીને, કેવલ્ય સુખ સ્પૃહાવંતોને માટે વિવિક્ત આત્મસ્વરૂપ કહીશ.

ઇષ્ટ દેવને નમસ્કાર કર્યાબાદ કર્મમલ રહીત આત્મ સ્વરૂપ કહીશ, શક્તિને અનુસરી યથાશક્તિ કહું છું-તેવા પ્રકારના આત્માની નિર્મલમનથી નિરીક્ષા કરીને કહું છું,

(૫)

નિરીક્ષા શાથી થાય કે એક તો શ્રુતિ એટલે સૂત્ર સિદ્ધાંતથી. તેમજ લિંગ એટલે હેતુથી—તે આ પ્રમાણે આત્મા શરીરાદિકથી ભિન્ન છે. કેમ કે તે ભિન્ન લક્ષણ વાળો છે. જે જેનાથી ભિન્ન લક્ષણવાળું હોય તે તેનાથી ભિન્ન હોય છે, જેમ કે જલથી અગ્નિ ભિન્ન લક્ષણવાળો છે તો જલથી અગ્નિ ભિન્ન છે. તેમ આત્મા અને શરીર ભિન્ન લક્ષણો પેલ છે. એ લક્ષણ કંઈ અપ્રસિદ્ધ છે એમ નથી. કેમ કે આત્મા જ્ઞાનથી ઉપલક્ષિત છે. અને શરીર જડ સ્વભાવવાળું છે. એકાગ્રચિત્તથી આવું અનુભવજ્ઞાન પામીને જેનાં લક્ષણ કહું છું. સકલકર્મલથી રહીત થતાં જે નિર્મલ શાસ્વત સુખ ભાસે છે તે સુખની સૃષ્ટિ જેમને છે તેવા અધિકારીને આત્મ સ્વરૂપ કહું છું.

શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાયજીકૃત સમાધિશતક—દોષક હંદમાં છે તેનું વિવેચન. સમાધિશતક ।

પ્રણમી સરસતિ ભારતી પ્રણમી જિન જગબંધુ
કેવલ આતમ વોધકો કરશું સરસ પ્રબંધ ॥ ૧ ॥

કેવલ આતમ વોધ હે પરમારથ શિવપંથ

તાંમં જિનકું મગનતા સોઠ્ઠ ભાવનિગ્રંથ ॥ ૨ ॥

ભોગજ્ઞાન જ્યું બાલકો બાલજ્ઞાનકી દૌર

નરૂપભોગ અનુભવ જિસ્યો મગનભાવ કહ્યુ ઔર ॥૩॥

(૬)

વિવેચન:—સરસ્વતિ ભારતીને તથા જગતના બંધુ એવા જીનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે—કેવલ જેનાથી આત્મ બોધ થાય એવો આત્મ જ્ઞાનનો સરસ પ્રબંધ રચીશ.

કેવલ આત્મ જ્ઞાનજ પરમાર્થથી મોક્ષનો માર્ગ છે. એવા આત્મ જ્ઞાનમાં જે મુનિને મગ્નતા છે તેજ ભાવનિગ્રંથ બાણુવા. ચાર નિક્ષેપાએ નિગ્રંથના ચાર ભેદ છે. ૧ નામનિગ્રંથ જેનું નિગ્રંથ એવું નામ તે, સ્થાપના નિગ્રંથ, કોઈ પણ વસ્તુમાં નિગ્રંથની સ્થાપના. દ્રવ્ય નિગ્રંથ એટલે વ્યવહારે જોતાં નિગ્રંથનો વેપ ધારણ કર્યો છે, પણ આત્મજ્ઞાનનો સમ્યગ્રીતીએ જેને ઉપયોગ નથી તે—પૂર્વોક્ત વેપાદિસહિત આત્મ જ્ઞાનના ઉપયોગે જે મુનિ વર્તે છે. તે ભાવનિગ્રંથ છે.

આત્મજ્ઞાનની આહુનાથી અને તેમાં મગ્નતાથી ભાવનિગ્રંથ પણું સાબીત થાય છે. શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કે જે અધ્યાત્મજ્ઞાની હતા તેઓ વાસુપૂજ્યના સ્તવનમાં કહે છે કે.

આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, વીજાતો દ્રવ્યલિંગીરે

વસ્તુગતે જે વસ્તુપ્રકાશે આનંદઘન મતિસંગીરે. વાસુપૂજ્ય.

જે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાતા છે તે શ્રમણ કહેવાય છે.

(૭)

નાળેણ ય મુળી હોઈ આત્મજ્ઞાનથી મુનિ જાણુવા. એ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે—આત્મજ્ઞાનહીન રજેહરણુ મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરનાર દ્રવ્યલિંગી જાણુવા—ભાવલિંગી પણુતો સ્વરૂપજ્ઞાનમાં વ્યાપી રહ્યું છે. માટે વસ્તુ જેવી છે તેવી વસ્તુને પ્રકાશે. (પ્રગટ કરે) આત્માથી બાહ્યપદ્ધા-શ્રીમાં સ્વરૂપ જ્ઞાન નથી. પણુ આત્મિકજ્ઞાન તેજ સ્વરૂપ જ્ઞાન જાણુવું, આત્મજ્ઞાની આનંદનો ઘન જે પરમાત્મા તેમાં જેણે પોતાની મતિ સહચારી કરી છે તેવો હોય છે.

તરૂણ પુરૂપ અને તરૂણ સ્ત્રીના હાસ્ય કેલિ, લોગા-દિકના આનંદનું અનુભવ જ્ઞાન નાના બાળકોને હોતું નથી. તેવીજ રીતે જે જીવો બાહ્યજ્ઞાનની દોરમાં જ્યાં ત્યાં પ્રા-તિથી સુખની બુદ્ધિ ધારણ કરી રહ્યા છે એવા આત્મ-જ્ઞાનથી અજ્ઞાની જીવો છે તેમને અધ્યાત્મજ્ઞાનથી થતું સુખ તેની મગ્નતાનું ભાન બીલકુલ લેશમાત્ર પણુ થતું નથી. કારણકે—અજ્ઞાની અજ્ઞાનમાં, જેમ શુકર વિષ્ટામાં આનંદ માને છે તેમ, તે માને છે. હુંસજેમ માનસરોવરમાં આનંદ માને છે તેમ જ્ઞાની આત્મજ્ઞાનમાં આનંદ માને છે. તાત્પ-યાર્થકે—અજ્ઞાની અધ્યાત્મ સુખનો સ્વાદ શી રીતે આસ્વાદે ! આત્મજ્ઞાની સત્ય સુખ લોગવે છે—અધ્યાત્મ સુખની બરોબર કોઈ સુખ નથી. શ્રી અધ્યાત્મસારમાં શ્રીયશોવિજયજી કહે છે કે—

(૮)

कांताधरसुधास्वादाद्यूनं यज्जायते सुखम् ।

विन्दुः पार्श्वे तदध्यात्मशास्त्रस्वादसुखोदधेः ॥

સ્ત્રીના અધરરૂપ અમૃતના સ્વાદથી જીવાન પુરૂષોને જે સુખ ઉપજે છે, તે સુખ તો અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના સ્વાદથી ઉત્પન્ન થતા સુખ સમુદ્ર તેની આગળ એક બિંદુ માત્ર છે. આત્મજ્ઞાનની મગ્નતા કંઈ જીદાજ પ્રકારની છે. એ મગ્નતાની આગળ સર્વ પ્રકારની ક્ષણિક મગ્નતા તુચ્છ છે. માટે આત્મજ્ઞાન પરમ સુખકારી છે એમ સમજી સર્વ લવ્યજીવોએ તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, આત્મજ્ઞાન સર્વ સુખ શિરોમણિ છે આત્મજ્ઞાનથી થતી મગ્નતા જેણે જાણી તેણે જાણી છે, વાણીથી કહી શકાતી નથી.

बाहिरन्तः परश्चेति त्रिधात्मा सर्वदेहिषु ॥

उपेयात्तत्र परमं मध्योपायाद् बाहिरस्त्यजेत् ॥

સર્વદેહીમાં—બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા એ ત્રણ પ્રકારે આત્મા છે. તેમાં અંતરાત્માથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરવી. અને બહિરાત્માનો ત્યાગ કરવો.

જડ વસ્તુમાં આત્મ બુદ્ધિ તે બહિરાત્મા. શરીરમાં આત્મા છે એવી બુદ્ધિ તે અંતરાત્મા, અને નિર્મલ રત્ન ત્રયીયુક્ત તે પરમાત્મા, એ ત્રણ પ્રકારે આત્મા સર્વ દેહીમાં રહેલો છે. અલવ્ય જીવોમાં તો બહિરાત્મા મા-

(૯)

ત્રનોજ સંભવ છે. ત્યારે પ્રશ્ન કે સર્વ દેહીમાં ત્રિધા આત્મા હોય તે શી રીતે કહેવાય ? ઉત્તરમાં સમજવું કે— અભવ્યમાં પણ દ્રવ્ય રૂપતાએ ત્રણ પ્રકારના આત્માનો સદ્ભાવ ઉપપન્ન છે. અભવ્ય જીવોમાં અંતરાત્મત્વ અને પરમાત્મત્વ સત્તાએ રહ્યું છે. પણ અભવ્યોમાં અંતરાત્મત્વ અને પરમાત્મત્વનો આવિર્ભાવ (પ્રગટ ભાવ) થતો નથી, તેથી અભવ્ય જીવો પરમાત્મપદ પામતા નથી અને મોક્ષમાં જતા નથી. અભવ્ય જીવોમાં આવિર્ભાવે સદાકાળ અહિરાત્મ પણું છે. કારણકે તેમાં તેવા પ્રકારનો સ્વભાવજ કારણ છે. અભવ્ય જીવોમાં પંચ જ્ઞાના વરણની ઉપપત્તિ ઘટે છે. કેવલ જ્ઞાન, કેવલ દર્શન અને ક્ષાયીક ચારિત્રની સામગ્રી તેઓને પ્રાપ્ત થવાની નથી, માટે તે અભવ્ય કહેવાય છે—પણ તેઓમાં સત્તાની અપેક્ષાએ ત્રિધાત્મનું અભાવ પણું ઘટતું નથી. અથવા ભવ્ય રશિની અપેક્ષાથી સર્વ દેહી એમ કહ્યું છે, એમ પણુ માની શકાય, અથવા આસન્ન તેથી દૂર તથા દૂરતર ભવ્યોમાં તથા અભવ્યોમાં ત્રિધા આત્મા કહ્યો ત્યારે શ્રી સર્વજ્ઞ જે પરમાત્મા છે તેનામાં અંતરાત્મા અને અહિરાત્માના અભાવથી એ વાત ઘટી નહિ એમ શંકા કરવી તે પણુ નકામી છે; કારણ કે ભૂતપ્રજ્ઞાપનનયની અપેક્ષાથી તેમનામાં પણુ તે આત્માનો વિરોધ

(૧૦)

નથી. એમ ઘૃતઘટની પેઠે આ વાત સિદ્ધ થાય છે. જે સર્વજ્ઞાવસ્થામાં પરમાત્મા થયા. તે પણ પૂર્વે અંતરાત્મા અને તે અંતરાત્માની પૂર્વે અહિરાત્મા હતા એમ ઘૃતના ઘટની પેઠે સિદ્ધ છે. અંતરાત્મત્વનું અહિરાત્મત્વ જે તે ભૂતપ્રજ્ઞાપનનયની અપેક્ષાએ તથા અંતરાત્મત્વનું પરમાત્મત્વ જે તે ભાવિ પ્રજ્ઞાપનનયની અપેક્ષાએ જોઈ લેવું. એ ત્રણ પ્રકારના આત્મામાં શાથી શાનું ઉપાદાન કરવું, અને શાનો ત્યાગ કરવો તે કહે છે. પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરવી. અને અહિરાત્માનો ત્યાગ કરવો. પરમાત્માને પામવાનો ઉપાય અંતરાત્મા છે. અને અહિરાત્માને અંતરાત્માના ઉપાયથી તજવો. પ્રત્યેકનું હવે પૃથક્ લક્ષણ કહે છે.

શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયકૃત દોષક છંદમાં સમાધિશતક.

આતમજ્ઞાને મગનજો સો સવ પુદ્ગલ સ્વેલ
 ઇંદ્રજાલ કરિ લેસ્વવે મિલે નતહું મન મેલ ॥ ૪ ॥
 જ્ઞાન વિના વ્યવહારકો કહા વનાવત નાચ
 રત્ન કહૌકો કાચકું અંત કાચ સો કાચ ॥ ૫ ॥
 રાચૈ સાચે ધ્યાનમેં જાચૈ વિષય ન કોઈ
 નાચૈ માચૈ મુગતિરસ આતમજ્ઞાની સોઈ ॥ ૬ ॥

(૧૧)

વિવેચન:—જે ભવ્ય પુરૂષ, આત્મજ્ઞાનમાં સદા મગ્ન રહે છે તે સર્વ સુવર્ણ, રૂપુ, આભૂષણુ, આહારાદિક પુદ્ગલ ખેલને ઈંદ્રજલ સમાન જાણે છે. અને તેનું પુદ્ગલ પદાર્થોમાં ચિત્ત ચોટતું નથી. અને પુદ્ગલપદાર્થમાં તેનું મન મળતું નથી. અર્થાત્ તેવો આત્મજ્ઞાની રાગ દ્વેષના પરિણામથી પુદ્ગલપદાર્થોમાં પરિણમતો નથી. શ્રીજ્ઞાનસારજીની ટીકામાં શ્રી દેવચંદ્રજી કહે છે કે:—

ગાથા

આયાસભાવનાળી મોઢ રમડ વિવચ્ચુ ધમ્મસ્સ

સો ઉત્તમો મહત્ત્વા અવરે ભવસૂયરા જીવા ॥ ૧ ॥

જે આત્મા પોતાના આત્મસ્વભાવનો જ્ઞાની તથા આત્મધર્મનો ભોગી પોતાના સ્વરૂપમાં રમે છે તે ઉત્તમ મહાત્મા જાણવો-બાકી જે પંચેન્દ્રિયના વિષયમાં રાચી મારી પુદ્ગલ એકમાં રાગદ્વેષમાં પરિણમે છે તે સંસારમાં ભૂડંના સમાન જાણવા. અમૃતરસના ભોગીને જેમ વિષા રૂચે નહિ તેમ આત્મજ્ઞાનીને પૌદ્ગલીક ભોગ રૂચે નહીં, કારણ કે તેમાં સુખ નથી, આત્મજ્ઞાની પોતાના અનંતાણુ અનંતા ધર્મમાં સદાકાળ રાચી રહે છે.

જ્ઞાનવિના ફક્ત એકલા વેષ ક્રિયાકાંડ વ્યવહારથી સુક્રિતની સાધના કરવી તે નાટકસમાન છે. કોઈ કાચને રત્ન-

(૧૨)

માની તેને મસ્તકપર ધારણ કરે, અને રત્નને પગતળે ખુદેતો પણ અંતે પરીક્ષકની પરીક્ષામાં કાચ તે કાચજ રહેવાનો અને રત્નતે રત્નજ જણાવાનું.

કોઈ માણસ કાચના કટકાને રત્ન બુદ્ધિથી લેઈ મનમાં હુપાયમાન થયો, અને તે કોઈ કામ પ્રસંગે ધનને માટે કાચના કટકાને વેચવા ઝવેરીઓ પાસે ગયો, પણ કોઈએ તેની કિંમત કુટી બહામ જેટલી પણ આપી નહીં, ત્યારે તે અંતે દુઃખી થયો; એમ જે કોઈ મનુષ્ય બાહ્ય ધર્મના વ્યવહારમાં મુક્તિ માની ફક્ત ક્રિયાકાંડ આદિ ઉપરના વ્યવહારમાં રાચી મારી રહે છે, પણ આત્મા શું છે, તે જાણતો નથી તે ભલે બાહ્ય વ્યવહારને મુક્તિના માર્ગ કહે અને તેમાં રાચે પણ તેથી તેને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આત્મજ્ઞાન તે રત્નસમાન છે. અને જ્ઞાનવિના ફક્ત એકલો ક્રિયાવ્યવહાર તે કાચ સમાન છે. માટે આત્મજ્ઞાન તેજ મુક્તિનો હેતુ છે એમ સમજી તેની શ્રદ્ધા કરવી—શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે.—

જ્યાંલગે આતમ દ્રવ્યનું લક્ષણ નર્વાં જાણ્યું
તિહાંલગે ગુણં ઠાણું ભલું કિમ આવ્યે તાણ્યું—આતમ.
કષ્ટ કરો સંજમ ધરો ગાલો નિજ દેહ
જ્ઞાનદશાવિણ જીવને નહીં દુઃખનો છેહ—આતમ.

(૧૩)

ન્યાંસુધી આત્મદ્રવ્યનું લક્ષણુ રૂડી રીતે જાણ્યું
 નથી અનેકાંતપણે આત્માને રૂડી રીતે જાણ્યો નથી. ત્યાં
 સુધી રૂડું એવું ગુણુ સ્થાનક તાણ્યું છતું પણ આવતું નથી.
 ભલે તમે અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ કરો અને સંજ્ઞમ ધારણુ કરો.
 પોતાની દેહને ગાળી નાખો પણ આત્મજ્ઞાનદશાની
 પ્રાપ્તિ વિના દુઃખનો નાશ થતો નથી. શ્રી આનંદધનજી
 મહારાજ પણ કહે છે કે

કોઈ કંત કારણ કાષ્ટ ભક્ષણ કરેરે મલજું કંતને ધાય
 એ મેલો નવિ કહિંએ સંભવેરે મેલો ઠામ ન ઠાય-રૂપમ ?
 કોઈ પતિરંજન અતિવ્રણું તપ કરેરે પતિરંજન તન તાપ
 એ પતિરંજનમેં નવિ ચિત્ત ધયુંરે રંજન ધાતુ મિલાપ-રૂપમ -

ઈત્યાદિકથી સમજવું કે આત્મજ્ઞાન વિના મુક્તિની
 પ્રાપ્તિ નથી શ્રી દશ વેકાલીકમાં પણ કહ્યું છે કે પદમં નાણં
 તઓ દયા પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દયા અર્થાત્ જીવ તથા
 અજીવના-જ્ઞાનવિના દ્રવ્યદયા તથા ભાવદયા પણ થઈ
 શકતી નથી. વળી કહ્યું છે કે

શ્લોક

આત્માજ્ઞાનભવં દુઃખમાત્મજ્ઞાનેન હન્યતે
 અભ્યસ્યંતત્તથા તેન યંનાત્મા ચિન્મયો ભવેત્ ॥ ૧ ॥

(૧૪)

વળી અન્યમતોમાં પણ કહ્યું છે કે જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વ કર્માણિ ભસ્મસાત્ કુરુતેર્જુન જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સર્વ કર્મને બાળી ભસ્મીભૂત કરે છે.

વળી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય દ્રવ્યશુણ પર્યાયના રાસમાં કહે છે કે—

વાહ્યાક્રિયા છે વાહિરયોગ અંતરક્રિયા દ્રવ્ય અનુયોગ
વાહ્યહીન પણ જ્ઞાનવિશાલ મલો કલો મુનિ ઉપદેશમાલ ॥૧॥

વળી પ્રવચન સારોદ્ધારમાં કહ્યું છે કે—

ગાથા

જો જાણઈ અરિહંતે દ્રવ્યગુણપજ્જવંતેહિં

સો જાણઈ અપ્પાણં મોહો સ્વલુ જાહિતસ્સલયં ॥ ૧ ॥

જે ભવ્ય દ્રવ્યશુણ અને પર્યાયથી અરિહંતને બાળે છે તે પોતાના આત્માને બાળે છે અને તેનાથી મોહનો નાશ થાય છે માટે જ્ઞાન વિના માત્ર વ્યવહાર ચારિત્રથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી માટે આત્મજ્ઞાનનો અપ કરવો—

આત્મજ્ઞાનીનું લક્ષણ કહે છે. જે સત્ય એવા ધર્મ ધ્યાન અને શુકલધ્યાનમાં રાચે અને તેમાં માર્ચી રહે (મ-પ્રતા ધારણ કરે) અને પંચેન્દ્રિયના વિષયોની યાચના કરે

(૧૫)

નહીં ફક્ત મોક્ષમાર્ગમાં માત્રી રહે. અને તેમાંજ લયલી-
નતાથી નાચી રહે. તેજ આત્મજ્ઞાની જાણવો.

॥ દોષક છંદ ॥

વાહિર અંતર પરમ્ આતમ પરિણતિ તીન

દેહાદિક આતમભરમ વહિરાતમ વહુદીન ॥ ૭ ॥

વિવેચન:—અહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પર-
માત્મા એ રીતે આત્માની ત્રણ પરિણતિ છે, તેમાં પ્ર-
થમ દેહ, વાણી, મન વિગેરેમાં જેને આત્મત્વબુદ્ધિ છે તે
અહિરાત્મા જાણવો. અને તેવો અહિરાત્મ પ્રાણી પરવસ્તુને
પોતાની માની રાગ દ્રેષના યોગે કર્માટ્ટક ઝડી અનેક યોનિમાં
અવતાર ધારણ કરી અનેક પ્રકારનાં તીવ્રદુઃખ પામે છે. વળી
જેમ અકરી કર્માર્થના હાથમાં આવેલી અતિ દીન હોય છે
તેમ આત્મા પણ સિંહસમાન છતાં પરવસ્તુમાં પોતાની
બુદ્ધિ ધારણ કરી કર્મ પાંજરામાં પડ્યો છતો અતિ દીન
(ગરીબ) થઈ ગયો છે. વળી જેમ દુનીયામાં કોઈ માણુ-
સની પાસે ધન હોય નહિ. ખાવા પીવાનું હોય નહિ, વ-
સ્ત્ર પણ મંગે નહિ, તે દીન કહેવાય છે. તેમ અહિરાત્મા
પણ જ્ઞાન દર્શન ચારીત્રરૂપ લક્ષ્મીના અભાવે તેમજ જ્ઞાન-
રૂપભોજનના અભાવે તેમ વળી સમતા રૂપ પ્રાણીના અ-
ભાવે તેમ વેરાગ્યરૂપ વચ્ચના અભાવે પુદ્ગલ રૂપ ભીક્ષાને

(૧૬)

ઈચ્છા પાત્રમાં ગ્રહણ કરતો અતિ દુઃખી થઈ જયો છે. વળી જેમ કોઈ મનુષ્યના શરીરે અનેક પ્રકારના રોગ થયા છે, જરા માત્ર પણ શાંતિ મળતી નથી. સુખે હાય હાય પોકારે છે. સાં સગાં વહાલાં પાસે બેઠાં બેઠાં રૂદન કરે છે. પણ કોઈનાથી દુઃખ લેવાતું નથી. રોગીમનુષ્ય તે પ્રસંગે અતિ દુઃખી હોય છે; તેવીજ રીતે જે અજ્ઞાની જીવે શરીરનેજ આત્મા માની લીધો છે વા પંચભૂત છે તેજ આત્મા છે એમ માની લીધું છે તે મનુષ્ય મિથ્યાત્વ અવિરતિ, કષાય યોગ આધિ વ્યાધિ ઉપાધિથી મહારોગી બન્યો. તેનો રોગ કોઈનાથી લેવાતો નથી. અંતે તે મરીને અહિરાત્મા પ્રાણી નરક વા તિર્યંચ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં પણ રૌદ્ર દુઃખો ભોગવે છે. માટે અહિરાત્મ પ્રાણી બહુ દીન બન્યો. અહિરાત્મ પ્રાણી પોતાના અજ્ઞાનથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખ પામે છે. જેમ કોઈ આંધળો પુરૂષ ચાલતાં ચાલતાં ખાડામાં પડી જાય છે. તેમ કાંટાની વાડમાં પડી જાય છે. વા કૂપમાં પડી જાય છે— તેમ પર વસ્તુ જે શરીર તેજ આત્મા છે એમ માનનાર આંધળો અહિરાત્મા રોગ શોક વિયોગ વેર ઝેરથી દુઃખનો પાત્ર બને છે. અને અંતે નરકરૂપ મોટા અધકાર મય કૂવામાં પડી મહા દુઃખી બને છે અહિરાત્મપણું મહાદુઃખદાયક છે અને તેના યોગે પુનઃ પુનઃ અનંતીવર

(૧૭)

ધારાશી લાખ જીવયોનિમાં આત્મા પરિશ્રમણુ કરી જન્મ
જરા મરણનાં મહાદુઃખ પામે છે. એમ શ્રી સર્વજ્ઞ ભગ-
વાન કહે છે.

બાહિરાત્માશરીરાદૌ જાતાત્મધ્રાન્તિરાન્તરઃ ॥

ચિત્તદોષાત્મવિધ્રાન્તિઃ પરમાત્માતિનિર્મલઃ ॥ ૫ ॥

નિર્મલઃ કેવલઃ સિદ્ધો વિવિક્તઃ પ્રભુરવ્યયઃ

પરમેષ્ઠી પરાત્મેતિ પરમાત્મેશ્વરો જિનઃ ॥ ૬ ॥

શરીરાદિકમાં આત્મ પ્રાંતિવાળો બહિરાત્મા, ચિત્ત
અને રાગાદિકમાં થતી આત્મપ્રાંતિ જેણે દૂર કરી છે તે
અંતરાત્મા, અને અતિનિર્મલ તે પરમાત્મા બહુવા.

શરીર વાણીને મનમાં આત્મ પ્રાંતિ જેને છે તે બહિ-
રાત્મા બહુવો, ચિત્ત એટલે વિકલ્પ અને રાગદ્વેષાદિક દોષ
અને આત્મા તે શુદ્ધ ચેતના દ્રવ્ય તેમાંથી જેને પ્રાંતિ
ગઈ છે તે અંતરાત્મા, અર્થાત્ ચિત્તને ચિત્ત સ્વરૂપે
બહુવું છે. રાગાદિકને રાગાદિક સ્વરૂપે બહુવા છે. અને
આત્માને આત્મ સ્વરૂપે જેણે બહુવો છે તે અંતરાત્મા
બહુવો, અથવા ધર્માસ્તિકાયાદિક ૫૩ દ્રવ્યને ગુણુ પર્યાયથી
સમ્યક સમજી આત્મ દ્રવ્યમાં આમત્યુદ્ધિ ધારણુ કરી
છે. અને બાકીનાં પંચ અજીવ દ્રવ્યમાં અજીવત્યુદ્ધિ ધા-
રણુ કરી છે. તે અંતરાત્મા બહુવો. અને જે અતિનિ-

(૧૮)

મર્લ છે. અશેષ કર્મમલ ક્ષીણુજેના થયાછે તે પરમાત્મા જાણવા.

નિર્મલ એટલે કર્મમલ રહીત છે. કેવલ એટલે શરીરાદિ સંબંધ રહીત છે, શુદ્ધ એટલે દ્રવ્ય કર્મ અને લાવ કર્મથી રહીત પરમ વિશુદ્ધ છે. વિવિક્ત એટલે શરીર કર્માદિથી અસંસ્પૃષ્ટ, પ્રભુ એટલે ઈંદ્રાદિકના સ્વામી છે. અવ્યય એટલે પોતાના સ્વરૂપથી નાશ નહિ થનાર એવા, પરમેષ્ઠી એટલે ઈંદ્રાદિ વંદ્યસ્થાને બીરાજનાર, ઇશ્વર એટલે પરમેશ્વર્યને જે ધારણુ કરે છે તે, જિન એટલે પરાત્મા એટલે સાંસારી હવેથી જેનો ઉત્કૃષ્ટ આત્મા છે. જિન એટલે રાગ દ્વેષને છૂતનાર ઇત્યાદિ અનેક નામ ધારક પરાત્મા છે.

चित्तदोष आत्मभरम अंतर आत्म खेल

अतिनिर्मल परमात्मा नादि कर्म को भेद ॥ ८ ॥

ચિત્ત તેમજ રાગાદિકમાંથી આત્મ ભરમ જેનો નાશ થયો છે તે અંતરાત્મા જાણવો. શરીરથી ભિન્ન આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી, અરૂપી, અનામી, અનાંતઘર્મી, જાણી તું તેમાં રમણતા કર, આત્મા તેજ તું છે. આ દેખાતું શરીર તું નથી અને તે તારૂં નથી. તું એનાથી ભિન્ન ચેતના લક્ષણવાળો છે, આમ જેની બુદ્ધિ થઈ છે તે લેહજાની

(૧૯)

જાણવો. જેમ હંસ દૂધ અને પાણી ભેગાં મળી ગયાં હોય છે તેને પોતાની ચાંચથી બુઢાં કરે છે, તેમ દૂધ અને પાણીની પેઠે મળી ગયેલ પુદ્ગલ અને આત્માને ભેદ-જ્ઞાની ભિન્ન પાડે છે. અને પોતાના સ્વરૂપમાં આનંદ માનતો ત્યાં જોવે છે, પરમાત્મા તો અતિનિર્મલ છે, તેમનામાં કર્મ મેલ નથી તેરમા ગુણુસ્થાન કે રહ્યા છે અને જેમણે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અને અંતરાય એ આર ધાત્રીયાં કર્મ ક્ષય કર્યા છે એ પણ પરમાત્મા કહેવાય છે, તેમ જે અપ્રકર્મનો ક્ષય કરી સિદ્ધિસ્થાનમાં પહોંચ્યા છે તે પરમાત્મા કહેવાય છે, સમભિરૂઢ નયની અપેક્ષાએ ત્રયોદશમ ગુણુસ્થાનકવર્તી પરમાત્મા કહેવાય છે અને એવાંભૂતનયની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ સૌધમાં પ્રાપ્ત થયા તે પરમાત્મા કહેવાય છે.

શ્રી આનંદધનજી મહારાજ પણ સુમતિનાથના સ્તવનમાં કહે છે કે—

જ્ઞાનાનંદે દ્યો પૂરણપાવનો વરજિત સકલઉપાધિ
સુજ્ઞાની અતિંદ્રિયગુણગણમણિઆગરુ ઇમ પરમા—

તમસાથ સુજ્ઞાની સુમતિ—

॥ ૪ ॥

બહિરાતક્ષતજ અંતરઆતમા રૂપ થઈ થિરભાવ સુજ્ઞાની

પરમાતમહું દ્યો આતમ ભાવહું આતમ અર્વણ દાવ સુજ્ઞાની સુમતિ ૫

(૨૦)

ઈત્યાદિ પરમાત્મ સ્વરૂપ હૃદયમાં ભાવવું.

બહિરાત્મોન્દ્રિયદ્વારૈ રાત્મજ્ઞાનપરાઙ્મુખઃ ॥

સ્ફુરિતઃ સ્વાત્મનો દેહમાત્મત્વેનાધ્યવસ્યતિ ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—ઈન્દ્રિય દ્વારથી બાહ્ય એવા પદાર્થના અહુ પ્રતિ સ્ફુરણા પામવાથી જે બહિરાત્મા આત્મજ્ઞાન પરાઙ્મુખ થઈ એમજ બાહ્ય છે કે આ દેહ એજ આત્મા છે અને શરીર તેજ હું છું એવી તેને બુદ્ધિ થાય છે તેથી તે શરીરનેજ આત્મા માને છે.

નરદેહસ્થમાત્માનમવિદ્વાન્ મન્યતે નરં ॥

તિર્યચ્ચં તિર્યગ્જ્ઞસ્થં સુરાઙ્ગસ્થં સુરં તથા ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—નર એટલે મનુષ્ય તેના દેહમાં રહેલો પોતાને નર માને છે એમ અજ્ઞાની બહિરાત્મા માને છે અને તેવીજ રીતે પશુ દેહમાં હોય તો આત્માને પશુ માને છે. અને દેવના શરીરમાં હોય તો પોતાને દેવ માને છે. એમ અજ્ઞાની બહિરાત્મા જેવા શરીરમાં હોય તેવો પોતાને માને છે.

નરદેહાદિક દેશકે આત્મજ્ઞાને હીન

ઈન્દ્રિયબલ બહિરાત્મા અહંકાર મન લીન ॥ ૯ ॥

વિવેચનઃ—મનુષ્યનું શરીર દેખીને બહિરાત્મા પોતાને મનુષ્ય માને છે, તેમ તિર્યચ હોય તો તિર્યચ ના

(૨૧)

ક્રી હોય તો પોતાને નારકી માને છે. અને દેવ શરીર પ્રાપ્ત થયું હોય તો પોતાને દેવ માને છે. એમ આત્મજ્ઞાને હીન પંચેન્દ્રિયોમાં તથા બળમાં, આત્મભાવ ધારણ કરી અહંકારથી મનમાં લીન થઈ કર્મ ગ્રહણ કરે છે.

અલ્પનિરંજન અકલ ગતિ વ્યાપી રહ્યો શરીર

લઘ્વૈ સુજ્ઞાને આત્મા સ્વીર લીન જ્યું નીર ॥ ૧૦ ॥

વિવેચન:—અલ્પ એટલે લક્ષમાં નહિ આવનાર, નિરંજન એટલે કર્મરૂપ અંજનથી રહીત, અને અકલ ગતિ એટલે જેની ગતિ કળી શકાય નહિ, એવો આત્મા શરીરમાં અસંખ્યાત પ્રદેશથી વ્યાપી રહેલો છે. તે જ્ઞાન વડે ઓળખાય છે. દુધમાં જેમ પાણી મળી રહેલું છે તેમ શરીરમાં આત્મા વ્યાપી રહ્યો છે. એમ કહેવાથી પંચ ભૂતના સંયોગથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે એમ માનનાર આર્વાક વાદીનું ખંડન થયું સમજવું.

નારકં નારકાઙ્ગસ્થં ન સ્વયં તત્ત્વતસ્તથા ॥

અનન્તાનન્તથીશક્તિઃ સ્વસંવેદ્યોઽચલસ્થિતિઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—નારક યોગ્ય દેહમાં રહ્યો હોય તો આત્મા હું નારકી છું તેમ માને છે. પણ પોતાનું યથાર્થ રૂપ તે બાણુતો નથી, આત્મા કર્મની ઉપાધિ વિના નરાદિક રૂપને પોતાની મેળે લેતો નથી. તત્ત્વ થકી કર્મની ઉપાધિવાળો

(૨૨)

આત્મા નથી, માત્ર વ્યવહારમાં તેવો કહેવાય છે. જીવને મનુષ્યાદિપર્યાય પ્રાપ્ત થયેલા છે. તે કર્મોપાધિ કૃત છે. કેમકે કર્મ નિવૃત્તિ થતાં પર્યાય પણ નિવૃત્તિ પામે છે. અર્થાત્ તે તે પર્યાય જીવને વાસ્તવ નથી માટેજ કહેવામાં આવે છે કે આત્મા તો અનંતાનંત જ્ઞાન શક્તિવાળો છે. અને અનંત વીર્ય શક્તિવાળો છે. એવો છતાં શી રીતે જાણી શકાય ? માટે જાણાવે છે કે તે આત્મા સ્વસંવેદ છે. અને તે અચળ સ્થિતિવાળો છે. તેના રૂપનો વિનાશ સંભવતો નથી.

સ્વદેહસદૃશં દૃષ્ટ્વા પરદેહમચેતનમ્ ॥

પરમાત્માધિષ્ઠિતં મૂઢઃ પરત્વેનાધ્યવસ્યતિ ॥ ૧૦ ॥

વિવેચન:—બહિરાત્મા સ્વદેહના સરખું પારકું શરીર પણ જોઈ કર્મ વશથી સ્વીકાર કરેલા અચેતન દેહને પણ અન્ય આત્મા તરીકે સ્વીકારે છે.

આમ કરવાથી પશ્ચાત્ શું કરે છે તે બતાવે છે.

સ્વપરાધ્યવસાયેન દેહેષ્વવિદિતાત્મનામ્

વર્તતે વિભ્રમઃ પુસાં પુત્રભાર્યાદિગોચરઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—જેઓએ નથી જાણ્યું આત્મ સ્વરૂપ એવા પુરૂષોને સ્વ અને પરની પરિણતિથી, અમુક પુત્ર અમુક સ્ત્રી અમુક મારો આદિ પ્રગટપણે વિપર્યાસ થાય છે.

(૨૩)

ભાવાર્થ:—વિપ્રમ એટલે વિપર્યાસ (મિથ્યાજ્ઞાન) તે થાય છે. કેને થાય છે તે કે જે આત્મસ્વરૂપ નથી જાણતા તેઓને, શાથી થાય છે? કે ઉક્ત એવા સ્વપર અધ્યવસાયથી. ક્યાં થાય છે? કે દેહમાં. શા પ્રકારનો વિપ્રમ થાય છે? કે પુત્ર ભાર્યાદિગોચર, અર્થાત્ આત્માને ઉપકારક નહિ એવાં પુત્ર, દારા, ધન ધાન્યાદિક પોતાનાં છે એવો પ્રમથાય છે. તેમની સંપત્તિમાં સંતોષ માને છે.

અરિ પુત્રાદિક કલ્પના દેહાતમ અભિમાન

નિજ પરતનુ સંબંધ મતિ તાકો હોત નિદાન ॥ ૧૧ ॥

વિવેચન—દેહને વિષે આત્મબુદ્ધિના અભિમાનથી શત્રુ પુત્ર મિત્ર આદિ કલ્પના થાય છે. આ પારકું અને પોતાનું એવો અધ્યવસાય પુર્જલ ભાવમાં ઉત્પન્ન કરાવનાર દેહમાં આત્મ બુદ્ધિનું અભિમાન છે.

દેહાદિક આતમભ્રમી કલ્પે નીજપર ભાવ

આતમજ્ઞાની જગ લહે કેવલ શુદ્ધ સ્વભાવ ॥ ૧૨ ॥

વિવેચન:—દેહ, વાણી, પ્રાણ અને મનમાં આત્મ-બુદ્ધિનો જેને પ્રમ છે એવો પુરૂષ આ પોતાનું અને આ પારકું છે એમ પુર્જલ ભાવમાં કલ્પના કરે છે. પણ જેને આત્મજ્ઞાન થયેલું છે તેવો ભવ્યાત્મા કેવળ આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવને જગત્માં પોતાનો માને છે. પુર્જલમાં અંહવૃ-

(૨૪)

ત્તિનો ઉદય જ્ઞાનિને થતો નથી. જ્ઞાની પોતાના આત્મામાં સ્વબુદ્ધિ ગ્રહણ કરે છે.

અવિદ્યાસંજ્ઞિતસ્તસ્માત્સંસ્કારો જાયતે દૃઢઃ ।

येन लोकोऽङ्गमेव स्वं पुनरप्यभिमन्यते ॥ १२ ॥

અર્થ:—બહિરાત્મામાં અવિદ્યાનો સંસ્કાર દૃઢ થાય છે અને તેનાથી લોક જન્માતરમાં પણ શરીરનેજ આત્મા માને છે.

વિવેચન:—તે વિભ્રમ થકી બહિરાત્મામાં આત્મ જ્ઞાન્તિ રૂપ વાસના દ્રઢ થાય છે. અને તે અવિદ્યા થકી અજ્ઞાની જન્માન્તરમાં પોતાના શરીરનેજ આત્મરૂપ સ્વીકારે છે, સંસ્કારનું એવું સામર્થ્ય છે કે પરલવમાં પણ તેવાજ પ્રકારની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ આજના દિવસના કરેલા કાર્યના સંસ્કારો બીજા દીવસે, રાત્રિનું અન્તર છતાં પણ, તેવાજ રૂપ ભાસે છે, તેજ રીતે આ લવના સંસ્કારો જેવી બુદ્ધિમાં દ્રઢ થયેલા હોય છે તેવા પ્રકારના પરલવમાં જન્મ થતાં પ્રગટ થાય છે સમ્યક્ મતિથી સમ્યક્ સંસ્કાર અને દુષ્ટ મતિથી દુષ્ટ સંસ્કાર પરલવમાં પ્રાપ્ત થાય છે માટે લવ્ય પુરૂષોએ આત્મામાંજ આત્મ બુદ્ધિ ધારણ કરવી અને પુર્જલમાં અણવ બુદ્ધિ ધારણ કરી સ્વસ્વભાવમાં રમવું.

(૨૫)

देहे स्वबुद्धिरात्मानं युनक्तयेतेन निश्चयात् ।

स्वात्मन्येवात्मधीस्तस्माद्वियोजयति देहिनम् ॥ १३ ॥

અર્થ:—દેહમાં આત્મબુદ્ધિ થવાથી દેહ સાથેજ યોગ રહે છે. અને આત્મમાં આત્મ બુદ્ધિથી દેહ વિયોગ થાય છે.

ભાવાર્થ—અનાદિકાળથી બહિરાત્માને દેહમાં આત્મ-બુદ્ધિની પ્રાંતિ થાય છે. અને તે આત્માને પરમાનંદ નહિ પામવા દેતાં દેહમાંજ બાંધી રાખે છે અર્થાત્ દીર્ઘ સંસાર તાપમાં પાડે છે, આત્માને જડ જેવો રાખે છે. જેને આત્મા-માંજ આત્મ બુદ્ધિ છે એવો અંતરાત્મા પોતે પુદ્ગલના સંયોગથી મુક્ત થાય છે. અને પરમાત્મારૂપ બને છે.

देहेष्वात्मधिया जाताः पुत्रभार्यादिकल्पनाः

सम्पत्तिमात्मनस्ताभिर्मन्यते हा हतं जगत् ॥ १४ ॥

અર્થ:—દેહમાં આત્મધી થતાં પુત્ર ભાર્યાદિકની કલ્પનાઓ થઈ; અને પોતાની સંપત્તિ તેથી મનાઈ; હા ઇતિ ખેદે આવી પ્રાંતિથી જગત્ હણાયું.

વિવેચન—અજ્ઞાની જીવને દેહમાં આત્મ બુદ્ધિની પ્રાંતિ થતાં આ મારો પુત્ર, આ મારી પ્રાણપ્રિયા સ્ત્રી આ મારી માતા આ મારા પિતા, આ મારૂ ઘર આ મારૂ રાબચ આ મારૂ ક્ષેત્ર આ મારો બાગ એવી અહંવૃત્તિની કલ્પ-

(૨૬)

નાઓ પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.

અનાત્મરૂપ વસ્તુઓથી આત્માને લેશ પણ ઉપગાર નથી. તેમ છતાં અજ્ઞાન યોગે ભેઓ, સ્ત્રી, ધન, પુત્ર લક્ષ્મીને પોતાના માને છે, તેઓ કેવળ ઠગાય છે. હા! એમ માનનાર જગત્ વિનાશ પામ્યું છે. અર્થાત્ સ્વસ્વ-રૂપના પરિજ્ઞાન વિના જગત્માત્ર બહિરાત્મ ભાવવાળું થઈ ગયું છે.

સ્વપરવિકલ્પૈ વાસના હોત અવિદ્યારૂપ ।

તાતે બહુરિ વિકલ્પમય ભ્રમજાલ અન્ધકૂપ ॥ ૧૩ ॥

પુત્રાદિકકી કલ્પના દેહાતમ ભ્રમભૂલ

તાકું જડ સમ્પતિ કહે હહા મોહ પ્રતિકૂલ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—સ્વ અને પરના વિકલ્પથી અવિદ્યારૂપ વાસના ઉદ્ભવે છે. અને તેથી બહુ વિકલ્પ થાય છે. અને બહુ વિકલ્પમય ભ્રમ બલરૂપ અંધ કૂપમાં જે મનુષ્યો પતન પામે છે. તે દુઃખે કરી તેમાંથી બહાર નીકળી શકે છે, આહો પર વસ્તુના વિકલ્પ સંકલ્પ યોગે આ દેખાતી દુનીયા સમયે સમયે સાત વા આઠ કર્મ અંદુણ કરી બંધાય છે, પર વસ્તુ યોગે થતા વિકલ્પ સંકલ્પ તેજ ભ્રમણા બલ અને તેજ અંધકૂપ જગત્માં મહા દુઃખદાયક બાણવો.

(૨૭)

નેને જડ વસ્તુ અને ચેતનનું ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણે કરી યથાર્થ જ્ઞાન થયું નથી, તે પુત્રાદિ પ્રત્યક્ષ પોતાનાથી ભિન્ન દેખાતા ભાવોને પોતાની સંપત્તિરૂપે જાણે છે. અહો તેવો પ્રાણી જડ જાણવો અહા કેવી મોહની પ્રતિકૂલતા છે એવા પ્રાણીઓ બહિરાત્મ ભાવમાં પોતાનું જીવન નિર્થક ગણે છે. અરે સમજવું જોઈએ કે મરતી વખતે કોઈ વસ્તુ પોતાની સાથે આવતી નથી. છતાં મૂઠ જીવ અજ્ઞાનપણાથી બહિરાત્મ ભાવયોગે જાણે એ વસ્તુઓ તેજ હું છું એમ દ્રઢ સંસ્કાર ભાવ કલ્પી તેમાંને તેમાં રાચી માચી રહે છે મમતાના યોગે પર વસ્તુઓને સંપત્તિરૂપે માનતો અજ્ઞાની જીવ રાગદ્વેષ યોગે કર્મગ્રહણ કરતો ભવમાં ભમે છે. તેમાં મમતાજ કારણીભૂત છે. અધ્યાત્મ સારમાં કહ્યું છે કે—

વ્યાપ્નોતિ મહતીં ભૂમિં વટવીજાઘથા વટઃ ॥

તથૈકમમતાવીજાત્પ્રપંચસ્યાપિ કલ્પના ॥ ૧ ॥

જેમ એક વડના ખીજથી વડ ઘણી ભૂમિને વ્યાપ્ત કરે છે તેમ એક મમતા ખીજથી ઘણા પ્રપંચની કલ્પના ઉડે છે. વળી કહ્યું છે કે—

સ્વયં યેષાં ચ પોષાય સ્વિઘતે મમતાવશઃ ॥

દ્દહામુત્ર ચ તે ન સ્યુસ્ત્રાણાય શરણાય વા ॥ ૧ ॥

મમતા વશ થએલો પ્રાણી જે પુત્ર સ્ત્રી આદિના પો-

(૨૮)

પણુને માટે ખેદ પામે છે તેઓ અંતે અહિં તથા પરલ-
વમાં દુઃખની વખતે રક્ષણ માટે અથવા શરણુ માટે થતાં
નથી, માટે મમતા ભાવ દૂરકરીને જે યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપ
દેખે છે તેજ દેખતો જાણવો. કહ્યું છે કે-

भिन्नाः प्रत्येकमात्मानो विभिन्नाः पुद्गला अपि ॥

शून्यसंसर्ग इत्येवं यः पश्यति स पश्यति ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—પ્રત્યેક આત્મા વ્યક્તિથી લિન્ન લિન્ન છે
તેમ વર્ણુ ગંધ રસ સ્પર્શ મય પુદ્ગલોપણુ લિન્ન લિન્ન
છે, તેમ તે ખેનો સંસર્ગ પણુ શૂન્ય છે. એવી રીતે જે
દેખે છે તેજ દેખતો જાણવો એમ જે દેખતો નથી તે
અહિરાત્મા જાણવો અને એવો અજ્ઞાની પણુ સમાન જાણવો.

मूलं संसारदुःखस्य देह एवात्मधीस्ततः

त्यक्तवैનાं प्रविशेदन्तर्बहिरव्यावृतेन्द्रियः ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—દેહમાં આત્મ બુદ્ધિ રૂપ પ્રાંતિજ સંસાર
દુઃખનું મૂળ છે. બાહ્ય વિષયોમાં નથી પ્રવર્તાવી ઈન્દ્રિયો
તે જેણે એવો પુરૂષ અહિરાત્મ બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી અંત-
રાત્મ બુદ્ધિ ધારણુ કરે છે.

સંસાર દુઃખનું મૂલ કારણુ દેહમાં આત્મ બુદ્ધિની
પ્રાંતિ ધારવી તેજ છે માટે તત્ત્વનું સ્વરૂપ સમ્યક્ સમજી
આત્મામાંજ આત્મબુદ્ધિ કરવી, જડવસ્તુ તે કદાપિકાળે આત્મ-

(૨૯)

રૂપે થવાની નથી. માટે તે પોતાની નથી એ નિશ્ચય કરવો.

દેહના પાંચ પ્રકાર છે. ૧ ઔદારીક શરીર. ૨ વૈક્રિય શરીર. ૩ આહારક શરીર. ૪ તેજસ શરીર. ૫ કાર્મણ શરીર, જે સાત ધાતુથી બનેલું શરીર છે તેને ઔદારીક શરીર કહે છે. જે લઘિથી પ્રગટ થાય છે તેને વૈક્રિય શરીર કહે છે. મનુષ્યાદિને વૈક્રિય લઘિ યોગે વૈક્રિય શરીરની પ્રાપ્તિ થાય છે દેવતા અને નારકીના જીવોને તે ભવ પ્રત્યયીક વૈક્રિય શરીર ઉત્પન્ન છે, દેવતા ભવ પ્રત્યયીક શરીરવિના બીજું શરીર બનાવે છે તેને ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કહે છે, આહારને પચાવે તેને તેજસ શરીર કહે છે, અને આઠ કર્મથી બનેલા શરીરથી આત્મા સદા ભિન્ન છે. પાંચ પ્રકારનાં શરીરો પુદ્ગલ સ્કંધોથી બનેલાં છે, અને પાછાં તે શરીરો સ્થિતિ પૂર્ણથતાં વિખરાઈ જાય છે માટે પુદ્ગલ રૂપ દેહો કંઈ આત્માનાં નથી, પુદ્ગલ જડ છે અને આત્મા જ્ઞાન ગુણવાળો છે. બંને દ્રવ્યનાં લક્ષણ તથા ધર્મ જુદા છે. માટે પરવસ્તુને પરવસ્તુરૂપે નિર્ધારી અને આત્માને આત્મારૂપે નિર્ધારી ભવ્ય પ્રાણી સમકિત રત્નની પ્રાપ્તિ કરે છે અને અંતરાત્મા થઈ પરમાત્મરૂપ સાધ્યની સાધના કરે છે.

મત્તશ્ચુત્વેન્દ્રિયદ્વારઃ પતિતો વિપયેષ્વહમ્ ॥

તાન્પ્રપચ્ચાર્હમિતિમાં પુરા વેદન તત્ત્વતઃ ॥ ૧૬ ॥

(૩૦)

અર્થ:—અંતરાત્મા થએલો જીવ અલભ્ય લાભ પામી પોતાની બહિરાત્મ વૃત્તિ સંભારીને ખેદ કરે છે.

અહો મત્ત થઈ ઈન્દ્રિય દ્વારોથી બાહ્ય વિષયમાં પડેલો હું પૂર્વે પોતાને હુંજ આત્માહું એમ તત્ત્વથી બાણ્યતો નહતો.

મત્ત હોઈ આત્મસ્વરૂપ પ્રપ્ત થએલ અને ઈન્દ્રિયદ્વારા વિષયોમાં પતિત એવો હું પોતેજ આત્માહું, શરીરાદિતે આત્મા નથી એમ પૂર્વે બાણ્યું નહિ. પૂર્વે અનંતકાળ ગયો પણ હું આત્માહું એવું બાણ્યું નહિ. અહો કેટલી મોટી ભૂલ થઈ. અંતરાત્મ થતાં પૂર્વની બહિરાત્મ ચેષ્ટાથી આત્મા પશ્ચાતાપ કરે છે. અને પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખવાથી આનંદ પામે છે હવે આત્મજ્ઞાનનો ઉપાય દર્શાવે છે.

एवं त्यक्त्वा बहिर्वाचं त्यजेदन्तरशेषतः

एवं योगः समासेन प्रदीपः परमात्मनः ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—એ પ્રમાણે બાહ્યવાણી ત્યાગી અંતરને પણ અશેષપણે લ્યજે, સંક્ષેપથી પરમાત્મનો દીપક પ્રમાણે એ યોગ છે.

એ પ્રમાણે પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, ધાન્ય, કુટુંબ, ભોગાદિ બાહ્ય વસ્તુના વાચક શબ્દ માત્ર તેને સર્વથા પ્રકારે તજવા, અને તે પછી અંતર વાચાને પણ અશેષપણે તજવી, અર્થા-

(૩૧)

તુ જેથી અહંતા સિદ્ધ થાય છે, તે વાચા માત્ર તજવી એટલે હું સુખી હું દુઃખી આ માડ, આ તાડ, ઇત્યાદિ અંતર વાચા પણ તજવી. વાચાના ચાર ભેદ છે. ૧ પરાવાચા ખીજી પશ્યંતિવાચા, ત્રીજી મધ્યમાવાચા અને ચોથી વૈખરી વાચા, તેમાં સુખથી જે વાણી બોલાય છે તે વૈખરી વાચા કહેવાય છે તેનેજ બાહ્યવાચા કહે છે અંતરમાં સૂક્ષ્મ ચિંતનરૂપ જે સંકલ્પ ઉદે છે, તે તથા પશ્યંતિ અને મધ્યમાને અંતર્વાચા કહેવામાં આવે છે. પૂર્વોક્ત બાહ્ય અને અંતર્વાચાને તજવાથી બાહ્ય અંતર ત્યાગરૂપ યોગ કહેા. તે કરવાથી આત્માની સ્થિરતારૂપ એવો સમાધિ યોગ થાય કે સંજ્ઞાપમાં આત્મસ્વરૂપ પ્રકાશક તે યોગ જલ્દીથી અને, અત્ર અંતરકર્તાએ ઉત્તમ સમાધિ યોગ બતાવ્યો છે ચિત્તવૃત્તિ નિરોધ લક્ષણ સમાધિનું રહસ્ય પ્રાદુર્ભાવ પામે છે, અંતરવાચાને તજવી તે રાજયોગનું લક્ષણ છે તેનો પણ અન્તરભાવ અત્ર આ યોગના ભાવાર્થમાં થાય છે.

યન્મયા દૃશ્યતે રૂપં તન્ન જાનાતિ સર્વથા

જાનન્ન દૃશ્યતે રૂપં તતઃ કેન બ્રવીમ્યહં ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—જે રૂપ મારાથી દેખાય છે તે તો મને સર્વથા જાણતું નથી, અને જે જાણે છે તે દ્રશ્ય નથી, ત્યારે હું કોની સાથે બોલું. ઇન્દ્રિયાદિથી પરિછિદ્યમાન શરીરાદિક જે દ્રશ્ય છે, તે તો અચેતન છે એટલે હું તેને જે કંઈ

(૩૨)

કહું તેને સમજવાનું નથી. અને વાત કરવાનો વ્યવહાર તો જે બાણે તેની સાથે ઘટે. શરીરાદિક તો જડ છે તેથી તે કંઈ બાણનું નથી. અને બાણનાર તો આત્મા છે, તે તો દ્રશ્યમાન નથી અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોથી ગ્રાહ્ય નથી. એમ છે ત્યારે હું કેની સાથે બોલું આ પ્રમાણે બાહ્યવિકલ્પ તબવી અંતરવિકલ્પ તજવાની યુક્તિ કરે છે.

યત્પરૈઃ પ્રતિપાદ્યોઽહં યત્પરાન્પ્રતિપાદયેત્

ઉન્મત્ત ચૈષ્ટિતં તન્મે યદહં નિર્વિકલ્પકઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થઃ—હું જે પરચક્રી પ્રતિપાદ્ય થાઉં છું? અને હું પારકાઓને પ્રતિપાદન કરું છું તે સર્વ મારૂ ઉન્મત્ત ચૈષ્ટિત છે કારણ કે હું તો નિર્વિકલ્પ છું.

વિવેચનઃ—પર એટલે ઉપાધ્ય-ગુરૂઆદિ, તે મને પ્રતિપાદન કરે; અને હું શિષ્યાદિકને પ્રતિપાદન કરવા બેસું છું, તે સર્વ મારી ઉન્મત્ત ચૈષ્ટિ બાણવી. મોહવશથી ઉન્મત્તની પેઠે વિકલ્પ બલ રૂપ ચૈષ્ટિત બાણનું. કારણ કે, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ મારૂ આત્માનું છે. વચન વિકલ્પો વડે હું અગ્રાહ્ય છું, તો મારા માટે વચનવિકલ્પ પણ હુવે આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં અપનો નથી.

યા ભ્રમમતિ અથ્ ચાંડિદૌ દેસ્વો અંતરદષ્ટિ ॥

મોહદષ્ટિ જો છોડિયે પ્રગટે નિજગુણ સૃષ્ટિ ॥ ૧૯ ॥

(33)

રૂપાદિકકો દેશવો કહન કહાવન કૂટ ॥

ઇન્દ્રિયજોગાદિક બલે એ સબ લૂટાલૂટ ॥ ૧૬ ॥

પરપદ આતમ દ્રવ્યકું કહન સુનન કહુ નાહિ ॥

ચિદાનંદઘન સ્વેલહી નિજપદ તો નિજમાંહિ ॥ ૧૭ ॥

વિવેચન:—હે ચેતન! હવે પ્રાંતિવાળી બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી અંતર દ્રષ્ટિથી, તારૂં ધન દેખ. હે ચેતન! અંતરમાં તારી રૂદ્ધિનો અક્ષય ખત્તનો છે, તે મોહ દ્રષ્ટિથી અવરાયો છે અને તેથી તે દેખાતો નથી. મોહવાળી દ્રષ્ટિથી જોતાં પરવસ્તુમાંજ તને સદા અહંવૃત્તિ પ્રગટે છે, મોહ દ્રષ્ટિથી સર્વજગત્ અંતરદ્રષ્ટિથી શૂન્ય થયું છે; જેમ કોઈ મનુષ્યે ધંતુરપાન કર્યું હોય તેને જેમ સર્વ વસ્તુઓ પીળી સોના (સુવર્ણ) જેવી લાગે છે, તેવીજ રીતે મોહદ્રષ્ટિથી આત્માની બાહ્યદશા વર્તી રહી છે. અને તેથી તે અસત્માં સત્ પણાની બુદ્ધિ ધારણ કરી છે. પણ એ સર્વ પ્રાંતિ છે. જેમ ધંતુર લક્ષકને ધંતુરાનું ઘેન ઉતર્યા પછી જેવી વસ્તુઓ છે, તેવી દેખાય છે; તેમ મોહદ્રષ્ટિના ત્યાગથી અંતરદ્રષ્ટિ પ્રગટતાં, આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ ભાસે છે. મોહદ્રષ્ટિ છોડી જ્યારે નિજસ્વરૂપમાં રમણતા કરીએ, ત્યારે આત્માના અનંત ગુણરૂપ સૃષ્ટિનો આવિર્ભાવ થાય છે.

રૂપાદિકનું દેખવું, તેનું કહેવું, કહેવરાવવું, તે સર્વ

(૩૪)

કૂટ-મિથ્યા છે. ઇન્દ્રિય તથા મન વચન કાયાના બંધે કરી પરમાં પ્રવર્તન થાય છે. ઇન્દ્રિય અને મન વચન અને કાયાના યોગ બંધે, આત્મા પરભાવમાં પેસતાં, આત્માની રૂદ્ધિની કૂંટાકૂંટ થઈ રહી છે. એટલે, જ્યારે આત્મા સ્વસ્વભાવ મૂકી પરસ્વભાવમાં પેસે છે, ત્યારે રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, નિંદા, અજ્ઞાનરૂપ ચોરો આત્માની રૂદ્ધિ લુંટે છે. અને આત્માને દીન કરી નાખે છે. પણ જ્યારે આત્મા સ્વસ્વભાવરૂપ ઘરમાં હોય છે, ત્યારે, રાગ દ્વેષાદિક ચોરોનું કચું ચાલતું નથી. પણ જરા પણ આત્મ સ્વભાવમાંથી આત્મા પણ દેઈ પરસ્વભાવ રૂપ ઘરમાં પેસવા આજ્યો કે તુરત ચોરો આત્માની જ્ઞાનાદિક રૂદ્ધિ લુંટવા લાગે છે. પાંચેન્દ્રિયની મોકળાશ, અને મન, વચનને કાયાની પર પ્રવૃત્તિરૂપ દ્વારથી રાગ દ્વેષાદિક ચોરો ધણે ધણે, લાગ જોઈને આત્મામાં પ્રવેશી આત્મરૂદ્ધિની કૂંટાકૂંટ કરે છે. તે પણ આત્માને મોહરૂપ મદિરાની ગેલાનતાથી કરી બગર પડતી નથી. અહો ! કેટલી અજ્ઞાનતા !! આત્મા સમજતો નથી કે આજ્ઞયુધી મેં પરિબ્રમણ કર્યું, તે પણ મોહના યોગે કર્યું છે. હવે સદ્ગુણ સંગતિ પ્રાપ્ત થતાં મોહનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવ્યું; અને નિર્ધાર થયો કે આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ ઘરમાં નહિ વસવાથી, ઘરની રૂદ્ધિ રાગાદિક ચોરો લુંટે છે. પણ સર્વ પુદ્ગલ દશાનો ત્યાગ કરી, અ-

(૩૫)

લખ, અરૂપી, અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ, મારા ઘરમાં વસી, પરમાં જરા માત્ર પણ ઉપયોગ દઉં નહિ તો, રાગાદિક ચોરો મારી રૂદ્ધિ હુંટતા બંધ થઈ જાય. આજ ઉપાય સત્ય છે. તે વિના ખીજો ઉપાય નથી. શ્રીચાવીસમા તીર્થ-કર શ્રી વીર પ્રભુ પણ ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનથી, પોતાના સ્વરૂપમાં રમતા હતા. બાર વર્ષથી અધિક સમય-પર્યંત, આ પ્રમાણે સ્વસ્વભાવરૂપ ઘરમાં વસી, અંદર પેંચી ગયેલા રાગ દ્વેષરૂપ ચોરોને સમૂળગા કાઢી મૂક્યા. અને પોતાનું ઘર નિર્માણ કર્યું. ત્યારે સુખી થયા; પણ જ્યાં સુધી જીવ મિથ્યાવદશમાં છે, ત્યાં સુધી પોતાની રૂદ્ધિ ની કૂંટાકૂંટ આડ્યા કરે છે; તેની પોતાને મોહ દશાથી સમજણ પડતી નથી. જેમ કોઈ મનુષ્ય ભર નિદ્રામાં સૂતો હોય અને તેના ઘરમાંથી ચોરો ખાતર પાડી જાય પણ તેને ખબર પડે નહિ, તેમ જ્યાં સુધી અજ્ઞાન અને મોહથી જીવ પ્રમાદરૂપઉંઘમાં ઉંઘી ગયો છે, ત્યાં સુધી પોતાની રૂદ્ધિ હુંટાય છે તેની તેને સમજણ પડતી નથી. માટે હવે ચેતન તું જાગ તારું સ્વરૂપ અલ્પ છે; તું પોતે પરમાત્મા છે, તારામાં સર્વ છે, ઉત્કૃષ્ટ નિર્મલ આત્મદ્રવ્યને કથવાનું તથા શ્રવણ કરવાનું કંઈ નથી. કારણકે, જ્ઞાન અને આનંદનો ઘન એવો આત્મા તેતો પોતાના સ્વરૂપમાંજ છે. અરૂપી, વચનને અગોચર, નિર્વિકલ્પ આત્મા સ્વયં પ્રકાશક છે. તો

(૩૬)

આત્મા અર્થે વચન વિકલ્પ પણ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં
અપનો નથી.

યદગ્રાહ્યં ન શૃણ્ણાતિ શૃણ્ણીતં નાપિ મુચ્ચતિ ॥

જાનાતિ સર્વથા સર્વે તત્સ્વસંવેદ્યમસ્મ્યહમ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—જે અગ્રાહ્યને ગ્રહીતો નથી, અને ગ્રહણ કરે-
લને મૂકતો નથી, અને સર્વને સર્વથા જાણે છે, તે સ્વસં-
વેદ્ય હું છું. જે શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ છે તે અગ્રાહ્ય એવું જે કર્મોદય
નિમિત્ત ક્રોધ માન માયા લોભાદિ સ્વરૂપ, તેને ગ્રહણ કરતું
નથી, અર્થાત્ અગ્રાહ્ય એવા ક્રોધાદિ સ્વરૂપને શુદ્ધાત્મા
સ્વરૂપતાએ ગ્રહણ કરતો નથી અને અનંતજ્ઞાન, દર્શનને
ચારિત્ર ગુણમય શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ તેનો કદાપિ ત્યાગ કરતો
નથી, અર્થાત્ પોતાના જ્ઞાનાદિગુણમાં સદાકાળ રમણ કરે
છે; પરવસ્તુમાં જરા માત્રપણ દ્રષ્ટિ દેતો નથી; એવો અને
જે જીવ અજીવાદિ તત્ત્વ સ્વરૂપને સમ્યક્ પ્રકારે જાણે છે,
અર્થાત્ દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયથી ષડ્ દ્રવ્યને જે જાણે છે
તેવા પ્રકારનો હું સ્વસંવેદ્ય આત્મા છું.

ગ્રહણ અયોગ્ય ગ્રહે નહિ ગ્રહ્યો ન છંદે જેહ ॥

જાણે સર્વે સ્વભાવને સ્વપર પ્રકાશી તેહ ॥ ૨૧ ॥

આનો અર્થ વીશમા શ્લોકની અંદર સમાઈ જાય છે
તોપણ કિંચિત્ વિવેચન કરવામાં આવે છે. જેને આત્મ-

(૩૭)

જ્ઞાન થયું છે, એવો મુનીશ્વર ગ્રહણ કરવામાં અયોગ્ય એવી પુદ્ગલ વસ્તુને ગ્રહે નહિ; કારણ કે, આ આત્માને પુદ્ગલ વસ્તુ ગ્રહણ કરવા લાયક નથી, એ પુદ્ગલ વસ્તુને ગ્રહણ કરી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે- કોઈ વખત દેવ થાય છે, તો કોઈ વખત મનુષ્ય થાય છે, અને તે જીવ પાછો કોઈ વખત તિર્યંચ થાય છે, અને વળી તે પાછો નારકીપણે ઉત્પન્ન થાય છે. જડ એવું પુદ્ગલ દ્રવ્ય ત્રણે કાલમાં આત્માને હિતકારક નથી. આહાર પણ પુદ્ગલનો, તેમ પાન પણ પુદ્ગલનું તેમ પંચપ્રકારનાં શરીર, અને છ પ્રકારની લેશ્યા, આદિસર્વ પુદ્ગલજ જાણવું. જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મની વર્ગણાઓ પણ પુદ્ગલ વસ્તુજાણવી. એમ પુદ્ગલ પરમાણુઓના સ્કંધોને ગ્રહણ કરતો આત્મા અનંતી અનંતીવાર દુઃખ પાત્ર બન્યો. અનંતસિદ્ધજીવોએ વમેલી પુદ્ગલ ઓઠને પણ સુખની પિપાસાએ ગ્રહણ કરતો જડ જેવો બની ગયો. જે કે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ મય એવું પુદ્ગલ દ્રવ્ય સદાકાળ આત્માથી લિન્ન છે, તોપણ આત્મા તેમાં સુખની બુદ્ધિ ધારણ કરી છેતરાય છે. જેમ મૃગલાં ઝાંઝવાનાં જલમાં, ખરાજલની બુદ્ધિ ધારણ કરી, જલ પીવા દોડે છે, પણ જ્યારે પાસે જાય છે, ત્યારે નિરાશ થાય છે; તેમ અજ્ઞાનીજીવ પુદ્ગલ વસ્તુને પોતાની માની, તેનું ગ્રહણ કરે છે. પણ જ્યારે મરતી

(૩૮)

વખતે તે પોતાની થતી નથી, તેમ તેનાથી સુખ મળતું નથી, ત્યારે નિરાશ પામે છે, માટે સમજવાનું કે પુદ્ગલ વસ્તુ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી, પોતાનું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. જે અગ્રાહ્યને ગ્રહણ કરતો નથી. અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ગ્રહણ કરે છે, સાત નય સમલંગી નિક્ષેપાથી, તથા ગુણ પર્યાય સહીત ૫૬ દ્રવ્યને યથાર્થપણે જાણે છે, તે સ્વપર પ્રકાશી નિર્મલ આત્મજ્ઞાની થાય ત્યારે, **સમકિતીશ્વ** જાણવો. સમકિતીશ્વ રાગ-દ્વેષથી પરવસ્તુમાં રાચતો માચતો નથી, તે અન્તરથી ન્યારો વર્તે છે. જેમ જલમાં ઉત્પન્ન થએલ કમલ જલથી નિર્લેપ રહે છે, તેમ લવ્યશ્વ સમકિતની પ્રાપ્તિ થતાં સાંસારમાં પરવસ્તુના સંબંધથી ન્યારો વર્તે છે, જ્ઞાન ધ્યાનથી પોતાના આત્માને પોષે છે સર્વ સાંસારીક પદાર્થોથી મમતા ત્યાગે છે. પુદ્ગલ વસ્તુમાં થતી ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ યુદ્ધિ તેના ત્યાગ કરે છે, એવો સ્વસંવેદ્યજ્ઞાની આત્મા જાણવો.

उत्पन्नपुरुषभ्रान्तेः स्थार्णो यद्विचेष्टितम् ॥

तद्रूपे चेष्टितं पूर्वं देहादिष्वात्मविभ्रमात् ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—જેને લાકડાના થાંભલામાં પુરૂપની પ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે જેવી ચેષ્ટા કરે, તેવીજ રીતે દેહાદિકમાં આત્મ વિભ્રમ થવાથી પૂર્વે માફે ચેષ્ટિત હતું.

(૩૮)

વિવેચન:—આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યા પૂર્વે માફ કેવું ચેષ્ટિત હતું તે કહે છે. જેને એક થાંભલો બેતાં આ પુરૂષ છે એવી પ્રાન્તિ થઈ છે, તે પુરૂષ થાંભલા પ્રતિ જેવી ચેષ્ટા કરે છે, તેવીજ મારી પણ ચેષ્ટા હતી. કોના પ્રતિ હતી? તે કહે છે કે દેહાદિક પ્રતિ, દેહાદિકમાં આત્માનો ભ્રમ થવાથી, મારી એવી ચેષ્ટા હતી. હવે આત્મજ્ઞાન થયા બાદ, હું એવી ચેષ્ટા કેમ કરું? જેમ નાનું બાળક લાકડાની પૂતળીને પોતાની સ્ત્રી માને છે અને તેના પ્રતિ અનેક પ્રકારના હાવ ભાવ કરે છે, તેને પોતાની માને છે, અને પ્રેમ લાવે છે, પૂતળી પડી જાય છે, તો રૂવે છે, અને મારી વહુ વાંગેરે શબ્દોથી બોલાવે છે, તેમજ જેને આત્મજ્ઞાન થયું નથી તે શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરી, શરીરની વૃદ્ધિથી પોતાને વૃદ્ધિ વાળો માને છે, અને શરીર જાડું થાય ત્યારે પોતાને જાડો માને છે, શરીર સુકાય ત્યારે પોતાને સુકાયલો માને છે; શરીર રોગી થાય છે, ત્યારે રોગી માને છે. શરીરની પુષ્ટિ અર્થે અનેક પ્રકારના પાપો કરે છે, માંસ મદીરા ખાવામાં અચકાતો નથી, અને અનેક પ્રકારના પાપો કરી અન્તે નરક નીગોદમાં મરીને અવતરે છે, એમ અનાદિ કાળથી આત્મા શરીરનેજ આત્મા માની તેના અર્થે અનેક પ્રકારના પાપો કરી પોતાના સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થઈ ભવમાં ભટકે છે. આત્મામાં આત્મ બુદ્ધિ થતાં જણાયું કે અહો

(૪૦)

મેં આજ સુધી પર વસ્તુને ખોતાની માની, બાળ બુવાન વૃદ્ધ શરીર તેજ હું એવું માન્યું; પણ હવે તે પુદ્ગલ વસ્તુ મારી નથી; તો તેનો કેમ સંગ કરું? તેમાં કેમ રાચું માચું? આવી રીતે આત્મજ્ઞાન થયાથી પર વસ્તુનો ત્યાગ ભાવ થાય છે અને બાળકને જેમ પુતળીમાં સ્ત્રી બુદ્ધિ હતી, પણ તે બુદ્ધિ મોટો થતાં ટળે છે, અને તેવા પ્રકારના હાવ ભાવ કરતો નથી; તેમ અજ્ઞાની અવસ્થામાં આત્મા એ શરીરમાં આત્મ બુદ્ધિ ધારણ કરી, અજ્ઞાન ચેષ્ટા કરી. પણ આત્મજ્ઞાન થયા બાદ તેવા પ્રકારની ચેષ્ટા કરતો નથી.

यथाऽसौ चेष्टते स्थाणौ निवृत्ते पुरुषाग्रहे ॥

तथाचेष्टोऽस्मि देहादौ विनिवृत्तात्मविभ्रमः ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—સ્થાણુમાંથી પુરૂષ ગ્રહ નિવૃત્ત થતાં, સ્થાણુ-પ્રતિ જેવી ચેષ્ટા થાય છે, તેજ પ્રકારની દેહમાંથી આત્મ બુદ્ધિ ભ્રમ નિવૃત્ત થતાં, દેહાદિપ્રતિ મારી ચેષ્ટા થઈ છે.

સ્થાણુને પુરૂષ માનીને તેના પ્રતિ જે ચેષ્ટા થતી હતી, તે જ્યારે સ્થાણુ તે પુરૂષ છે એવી જ્ઞાંતિ મટી ગઈ, ત્યારે જેમ સ્થાણુને સ્થાણુરૂપે જાણવા પ્રવર્તી, અર્થાત્ પુરૂષગ્રહથી ઉત્પન્ન થએલી ઉપકાર તથા અપકારરૂપ પ્રવૃત્તિ અટકી; તેજ પ્રમાણે દેહમાં થતો આત્મ બુદ્ધિનો ભ્રમ

(૪૧)

નષ્ટ થવાથી હુપણુ તેવીજ ચેષ્ટાવાળો થયો છું. આત્મામાં પુરૂષલિંગ; આદિ કે સંખ્યા નથી. તેનું સ્પષ્ટ કથન કરે છે.

येनात्मनानुभूयेऽहमात्मनैवात्मनाऽत्मनि ॥

सोऽहं न तन्न सा नासौ नैको न द्वौ न वा बहुः॥ २३ ॥

અર્થ:—જે આત્માવડેજ આત્મસ્વરૂપમાં અનુભવા-
ઉછું, તેજ હું આત્મા છું નાન્યતર નથી, નારી નથી,
નર નથી, બે નથી, અને હું બહુ નથી.

વિવેચન:—જે ચૈતન્ય સ્વરૂપથી, આત્મામાં સ્વસં-
વેદન સ્વભાવવડે, અનુભવાઉ છું, તેજ હું આત્મા છું, હું
નપુંસક, સ્ત્રી, કે પુરૂષરૂપે નથી, તેમજ એક, બે કે બહુ
પણુ નથી નપુંસકાદિ ધર્મ કર્મ જનિત છે અને હું આ-
ત્માતો સ્વભાવે શુદ્ધ કર્મ રહીત નિર્મલ છું, તે તે નપું-
સકાદિરૂપે હું કેમ પોતાને માનું અર્થાત્ અન્યમાં સ્વબુદ્ધિ
કેમ ધારણુ કરૂ, બાહ્ય નપુંસકાદિ સ્વરૂપથી હું સદા ન્યારો
છું, તે પુરૂષ, સ્ત્રી આદિનો અધ્યાસ ધારણુ કરી, હું પુ-
રૂષ, હું સ્ત્રી, એમ અહુવૃત્તિ આજ પર્યંત ધારણુ કરી તે
મિથ્યા જાણવી. એમ હવે નિશ્ચય થયો

यदभावे सुषुप्तोऽहं यद्भावे व्युत्थितः पुनः ॥

अतीन्द्रियमनिर्देश्यं तत्स्वसंवेद्यमस्म्यहम् ॥ २४ ॥

અર્થ:—જેના અભાવે હું સૂતો હતો, અને જેના

(४२)

लावे वणी हुं नगेलो छुं, ओयो अतीन्द्रिय, अनिर्देश्य,
स्वसंवेद्य हुं छुं.

जे शुद्ध संवेचना अलावे हुं सूतो हुतो, यथार्थ
शुद्ध आत्मज्ञान तेना अलावइप गाढनिद्रामां लपेटायलो
हुतो, अने जेना लावे ओटले जे शुद्ध आत्मस्वइपने
अनुभव थतां विशेषे करी नगेलो छुं. हुं आद्य धन्द्रियो
वडे अगोचरपणुथी कथन करवाने अशक्य, स्वस्वइप स्पर्श
ज्ञान आद्य आत्मा छुं.

रूपके भ्रम सीपमें ज्युं जडकरे प्रयास ॥

देहातम भ्रमतें भयो त्युं तुज कूटप्रयास ॥ १९ ॥

मिटे रजत भ्रम सीपमें जन प्रवृत्ति जिम नाहि ॥

नरमें आतम भ्रम मिटे त्युं देहादिकमांहि ॥ २० ॥

फिरे अबोधे कंठगत चामीकरके न्याय ॥

ज्ञानप्रकाशें मुगतितुज सहजसिद्ध निरुपाय ॥ २१ ॥

या बिन तुं सूतो सदा योगे भोगे जेणि ॥

रूप अतीन्द्रिय तुं छते कहीशके कहु केणि ॥ २२ ॥

देखै भारवै औकरे ज्ञानी सबहि अचंभ ॥

व्यवहारे व्यवहारसूं निश्चयमें थिरथंभ ॥ २३ ॥

विवेचनः—जेभ डोछ अज्ञानीने शुक्तौ इदं रजतम्

(૪૩)

છીપમાં રૂપાનો ભ્રમ થવાથી તેને માટે પ્રયાસ કરે છે, પણ તે જેમ ખોટો છે, તેમ તને દેહમાં આત્મબુદ્ધિ ભ્રમથી કુટ અભ્યાસ થયો છે. પર વસ્તુને પોતાની માનવી અને તેના યોગે રાગદ્વેષમાં લપટાઈ, પુનઃપુનઃ કર્મની વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરવી, અને પાછી મૂકવી, વળી પાછી ગ્રહણ કરવી, ધન, ધાન્ય, દારાદિક પર વસ્તુ અર્થે અનેક પ્રકારના ઉદ્યાગો કરવા, અને કલેશો સહન કરવા, એ સર્વ કુટ અભ્યાસ બહિરાત્મબુદ્ધિથી હે આત્મા તને થયો છે એમ તું જાણ.

સીપમાં થતી રજતબુદ્ધિનો ભ્રમ મટી જતાં, જેમ મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ સીપ ગ્રહણ કરવામાં થતી નથી, તેમ દેહાદિમાં થતો જે આત્મભ્રમ તેનો નાશ થવાથી દેહાદિકમાં પૂર્વે રાગદ્વેષના યોગે જેવી પ્રવૃત્તિ થતી હતી, તે હવે થતી નથી.

જેમ કોઈ અજ્ઞાની પોતાના કંઠમાં હાર છે, પણ ભ્રમ થવાથી મારો હાર કરતો ફરે છે, પણ જ્ઞાંતિ દૂર થવાથી પોતાના કંઠમાંજ હાર છે, એમ સત્ય ભાસે છે. એમ અજ્ઞાની જીવ પણ દેહાદિ પર વસ્તુમાં, આત્મજ્ઞાંતિ ધારણ કરી, ત્યાં આત્મ તત્ત્વને શોધે છે. પણ તે જ્ઞાંતિ દૂર થવાથી, જ્ઞાન યોગે પોતાનામાં આત્મસ્વરૂપ ભાસે છે. પોતાના જ્ઞાનેજ મુક્તિ થાય છે, સહજ સ્વભાવે આત્માનું

(૪૪)

પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સિદ્ધપણું પ્રગટ થાય છે, એમાં બાહ્ય ઉપાયની જરૂર પડતી નથી. સહજ સમાધિ-ભાવે આત્મા પોતાનું સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકાશે છે.

જે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના તું બાહ્ય યોગમાં અને બાહ્ય વસ્તુના લોગમાં સૂતો હોતો; હવે જ્યારે આત્મજ્ઞાન પ્રગટ્યું ત્યારે સમજ્યું કે તું તો અતીન્દ્રિય છે એટલેસ્વ શેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, અને શ્રોતેન્દ્રિય એ પાંચ ઇન્દ્રિયોથી જણાતો નથી. અર્થાત્ ત્વચ્ચાથી સ્પર્શાતો નથી. કારણકે, તું તો સ્પર્શ રહીત છે. જીભથી તું ગ્રહણ કરતો નથી. કારણકે, તું તો પાંચ પ્રકારના રસ રહીત છે. તું નાશીકાથી ગ્રહણ થતો નથી; કારણકે, તું તો ગંધ રહીત છે; ગંધ જેનામાં હોય તેને નાશીકા ગ્રહણ કરે છે. વળી ચક્ષુ ઇન્દ્રિયરૂપને ગ્રહણ કરે છે; અને તું આત્માતો કાળો, નીલો, ઇત્યાદિરૂપથી રહીત છે, તેથી ચક્ષુરિન્દ્રિયથી પણ ગ્રહણ થતો નથી. શ્રોતેન્દ્રિય શબ્દનું ગ્રહણ કરે છે, અને તું તો શબ્દ રહીત છે, માટે શ્રોતથી ગ્રહણ થતો નથી. માટે હું ઇન્દ્રિય અગોચર છું. ફક્ત જ્ઞાન ગમ્ય હું છું. માટે સ્વરૂપ કથન કરવું અશક્ય છે, તો મને વાચ્યા અગોચરને કોણ કહી શકે? એવો સ્વપર પ્રકાશક ત્રિકાલ નિત્ય હું છું. એમ આત્મજ્ઞાની અંતરઆત્મા નિશ્ચય કરે છે.

જ્ઞાની દેખે કંઈ અને ઊલે કંઈ. જ્ઞાનીનું સર્વ કર્તવ્ય

(૪૫)

આશ્ચર્ય કારક છે. વ્યવહારમાં શુદ્ધરીતે વર્તે છે, અને તેમજ નિશ્ચયનયે પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર સ્તંભસમાન, સ્થિર વર્તે છે. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે. “ નિશ્ચય-દાષ્ટિ ચિત્ત ધરીજી; પાલે જે વ્યવહાર. ” એથી સર્વસ્વરૂપ સમજવું; વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયની ચર્ચા ઘણી છે તેનું સ્વરૂપ સદ્ગુણદ્વારા ધારવું.

ક્ષીયન્તેઽર્થૈવ રાગાદ્યાસ્તત્ત્વતો માં પ્રપશ્યતઃ ॥

બોધાત્માનં તતઃ કશ્ચિન્ન મે શત્રુર્ન ચ પ્રિયઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થઃ—જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને મને તત્ત્વથી જાણનારના રાગાદિ અત્રજ ક્ષીણ થાય છે, પરંતુ મહારે કોઈ શત્રુ કે પ્રિય નથી.

અત્રજ એટલે આ જન્મમાંજ. જ્ઞાનસ્વરૂપ સર્વ પરભાવથી રહિત એવા નિર્મલ આત્માને જાણનાર પુરૂષના રાગદ્રેષાદિ દોષોનો નાશ થાય છે. શાથી ક્ષીણ થાય થાય છે! તો ઉત્તરમાં સમજવું કે આત્માને તત્ત્વથી જાણવાથી, યથાવત્ આત્મસ્વરૂપ જાણવાથી, રાગાદિ ક્ષીણ થયા; તેથી મહારે કોઈ શત્રુ કે મિત્ર રહેતા નથી.

મામપશ્યન્નયં લોકો ન મે શત્રુર્ન ચ પ્રિયઃ ॥

માં પ્રપશ્યન્નયં લોકો ન મે શત્રુર્ન ચ પ્રિયઃ ॥ ૨૬ ॥

(૪૬)

અર્થ:—મને નહીં દેખતો એવો આલોક મારો શત્રુ નથી, કે મહારો મિત્ર નથી, અને મને દેખતો આલોક મારો શત્રુ નથી કે મારો મિત્ર નથી. આત્મસ્વરૂપ પ્રતિપક્ષછતે, વા અપ્રતિપક્ષછતે, આ લોક મારા ઉપર શત્રુ મિત્રભાવને અંગીકાર કરે નહિ; તેમાં આત્મસ્વરૂપ અપ્રતિપક્ષછતાં મને નહીં દેખતો એવો લોક મારો શત્રુ કે મિત્ર નથી. અપ્રતિપક્ષછતાં વસ્તુસ્વરૂપમાં, રાગાદિકની ઉત્પત્તિ માનતો અતિ પ્રગંગ આવે, તેમ આત્મસ્વરૂપ પ્રતિપક્ષ કર્યાં છતાં, પણ લોક મારો શત્રુ કે મિત્ર નથી. કારણ કે આત્મસ્વરૂપની પ્રતિની થયે છે તે રાગાદિકનો વિશેષ કરી ક્ષય થવાથી, શી રીતે શત્રુ મિત્રભાવ મારે હોય? હુવે અંતરાત્મા બહિરાત્માનો ત્યાગ કરે, પશ્ચાત્ પરમાત્મ પ્રાપ્તિનો શો ઉપાય તે બતાવે છે.

ત્વક્લૈવ બહિરાત્માનયન્તરાત્મવ્યવસ્થિતઃ ॥

માવયેત્પરમાત્માનં સર્વમહુલ્પવર્જિતમ્ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—આ પ્રમાણે બહિરાત્માને તબીને અંતરાત્માનાં વ્યવસ્થિત થયેલાં સર્વ સંકલ્પ વર્જિત પરમાત્માની પૂર્વોક્ત પ્રકારે ભાવના કરવી; અન્તરાત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે, બહિરાત્માનો ત્યાગ કરી અંતરાત્મા પરમાત્માની ભાવના કરે. કેવા પ્રકારનો પરમાત્મા છે? તો કહો છે કે સર્વ સંકલ્પ વર્જિત છે, અથવા સર્વ સંકલ્પ વર્જિત થઈ પર-

(૪૭)

માત્રમાને ભાવે જે જેનું ધ્યાન કરે, તે તેવો થઈ જાય છે. શ્રી જ્ઞાન વિભળ સૂરિ કહે છે કે “ઈલિ ભમરી સંગથી ભમરી પદ પાવે જ્ઞાનવિમલ પ્રમુ આતમા પરમાનંદ પદપાવે” ઈત્યાદિ અર્થ સમજવો.

સોઽહમિત્યાત્તસંસ્કારસ્તસ્મિન્ભાવનયા પુનઃ ॥

તત્રૈવ દૃઢસંસ્કારાલ્લભતે હ્યાત્મનઃ સ્થિતિમ્ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—તેમાં આત્મભાવનાથી તેજ હું, અને તેજ દૃઢ સંસ્કારથી ફરી આત્માની સ્થિતિ આત્મા પામે છે.

જેણે અનંત જ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત ક્ષાયિક આસ્ત્રિ, ક્ષાયિક સમકિત ક્ષાયિકભાવે દાનાદિ પંચલબ્ધી અને અષ્ટ ગુણથી પૂર્ણ એવા પરમાત્મા, તેજ હું એવો દૃઢ સંસ્કાર ગ્રહણ કર્યો છે, અને તે દૃઢભાવનાથી પુનઃ પરમાત્માને વિગે જેને એકાગ્રતા થઈ છે, તે આત્માનું સ્વરૂપ પામે છે.

જગ જાણે ઝનમત્તઔ ઓ જાણે જગ અંધ ॥

જ્ઞાનીકું જગમે રહ્યો યું નહિ કોઈ સંબંધ ॥ ૨૪ ॥

યા પરછાહી જ્ઞાનકી વ્યવહારૈ જું કહાઈ ॥

નિર્વિકલ્પ તુજરૂપમેં દ્રિયા ભાવન સહાઈ ॥ ૨૫ ॥

યું બહિરાતમ છાંડિકે અંતર આતમ હોઈ ॥

પરમાતમ મતિ ભાવીં જહાં વિકલ્પ ન કોઈ ॥ ૨૬ ॥

(૪૮)

સોમૈં યા દૃઢ વાસના, પરમાત્મ પદ હેત ॥

इलिका भमरी ध्यानगत जिनमति जिनपद हेत ॥ २७ ॥

વિવેચન:—જગત્ જ્ઞાનીને ઉન્મત્ત બાણે છે, ત્યારે જ્ઞાની જગતને આંધળું બાણે છે, કારણ કે જગત્ના સર્વ જીવ માયાથી ફસાયા છે અને પરવસ્તુમાં માયામમતા ધારણ કરે છે, અને જ્ઞાનચક્ષુથી રહિત છે, માટે તે આંધ છે એમ જ્ઞાની વિચારે છે. જ્ઞાનીને જગત્માં રહેતાં કોઈની સાથે સંબંધ નથી, જેમ ધાવમાતા પારકા પુત્રને ખવરાવે છે, પીવરાવે છે, રમાડે છે, પણ તેનાથી પોતાનું તે નથી એમ બાણે છે; તેમ જ્ઞાનીપણુ ઉદ્દયિકલાવના થોગે, પરના સંબંધમાં આવે છે, પણ એ થકી અંતરથી ન્યારો વર્તે છે. અને નિશ્રયથી તેને પરપુદ્ગળની સાથે સંબંધ નથી, કારણુકે તે અંતરથી પરપુદ્ગલના સંબંધ રહિત વર્તે છે, અને રાગદ્વેષથી પર વસ્તુમાં લેપાતો નથી.

જે પરછાયા જ્ઞાનની વ્યવહારમાં જેમ કથાય છે, તેમ નિર્વિકલ્પ હે આત્મા! નિર્વિકલ્પ ત્હારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એ પ્રકારનો લાવ સોહાતો નથી, અર્થાત્ હોતો નથી.

એમ બહિરાત્મ લાવ ત્યાગીને, અંતરાત્મા થઈ જ્યાં વિકલ્પ સંકલ્પ નથી, એવા પરમાત્માની શુદ્ધમતિથી લાવના કરવી, તેજ જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રમય આત્મા હું છું, એવી દૃઢ વાસના પરમાત્મ પદની પ્રાપ્તિ માટે છે.

(૪૯)

ઈલિકા અને ભમરીના દૃષ્ટાંતે અત્ર રાગ દ્વેષ રહિત એવી
જન મતિને જન પદની પ્રાપ્તિને માટે છે.

મૂઢાત્મા યત્ર વિશ્વસ્તસ્તતો નાન્યદ્વયાસ્પદમ્ ॥

યતો મીતસ્તતો નાન્યદભયસ્થાનમાત્મનઃ ॥ ૨૯ ॥

અર્થઃ—મૂઢાત્માને જે જડ ઉપર વિશ્વાસ છે તે કરતાં વધારે ભયસ્થાન કોઈ નથી, અને જેનાથી તે ભય પામ્યો છે, તેના કરતાં અન્ય નિર્ભય સ્થાન આત્માને નથી.

મૂઢાત્મા એટલે બહિરાત્મા, જ્યાં શરીર પુત્ર, કલત્ર, ધન, ધાન્ય, ઘરખાર, હાટ, વખાર, દુકાન વિગેરેમાં વિશ્વાસ કરે છે. એ વસ્તુઓ મારી છે, હું એ વસ્તુઓથી ભિન્ન નથી; એમ અલેદ બુદ્ધિ અંશુદ્ધ પરિણામથી ધારણ કરે છે, તેનાથી કોઈ અન્ય ભયસ્થાન નથી, એટલે તેજ વસ્તુ-તેને ભયનું કારણ છે, અને જે પરમાત્મ સ્વરૂપ તેમાં રમણતા, તેની ભાસતા, તેમાં તન્મયતા, તેની એકાગ્રતા, તેમાં લયલિનતા, તે થકી ભય પામેલો છે પણ તેનાથી ખીજું કોઈ અભયસ્થાન નથી; અર્થાત્ અજ્ઞાની જીવ આત્મસ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં ભય પામે છે; પણ ખરેખર નિશ્ચયથી જ્ઞેતાં, આત્માનું ધ્યાન આત્માનું જ્ઞાન આત્મામાં રમણતા અને આત્મામાં સ્થિરતા કરવાથી અનંત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેજ અભયસ્થાન છે.

(૫૦)

भारे भय पद सोइहै जहँ जडकू बीसास ॥

जिनसूँ ओ डरतो फिरै सोइ अभयपद तास ॥ २८ ॥

નિવેદન:—આનો અર્થ ઉપરના શ્લોકમાં સમાય છે તેથી વિશેષ વિસ્તાર કયો નથી.

सर्वेन्द्रियाणि संयम्य स्तिमितेनान्तरात्मना ॥

यत्क्षणं पश्यतो भाति तत्तत्त्वं परमात्मनः ॥ ३० ॥

અર્થ:—સર્વે ઇન્દ્રિયોનું સંયમન કરી, સ્થિરભૂત અંતરાત્માવડે ક્ષણમાત્ર ભેતાં જે જણાય છે, તેજ પરમાત્માનું તત્ત્વ છે. પોત પોતાના વિષયમાં પ્રવર્તતી અર્ધી ઇન્દ્રિયોને નિરોધી, અર્થાત્ મૂલમાં કદ્યા પ્રમાણે, સંયમન કરીને તેમજ સ્થિરાત્માથી ભેતાં, જે ચિદ્વાન દ સ્વરૂપ પ્રતિ ભાસે છે, તેજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ.

इन्द्रियवृत्ति निरोधकरि जो खिनु गलितविभाव ॥

देखै अंतरआतमा, सो परमात्म भाव ॥ २९ ॥

આનો અર્થ ઉપરના શ્લોકમાં સમાય છે તેથી વિશેષ વિસ્તાર કયો નથી, અર્થ સુગમ છે.

यः परात्मा स एवाहं योऽहं स परमस्ततः ॥

अहमेव मयोपास्यो नान्यः कश्चिदिति स्थितिः ॥ ३१ ॥

અર્થ:—જે પરમાત્મા તેજ હું, અને જે હું તેજ

(૫૧)

પરમાત્મા. એટલે હુંજ જે પરમ એટલે પ્રસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ આત્મા છે, તેજ હું છું. અને જે સ્વસંવેદન પ્રસિદ્ધ, હું, એ નિશ્ચયનું સ્થાન અંતરાત્માછું. તેજ પરમાત્માનો આપો અભેદ છે, એટલે હુંજ મારે પોતાને ઉપાસ્યછું. બીજા કોઈની આરાધનાની મારે જરૂર નથી એવી મારી સ્થિતિ છે.

प्रच्याव्य विषयेभ्योऽहं मां मयैव मयि स्थितम् ॥

बोध्यात्मानं प्रपन्नोऽस्मि परमानन्दनिर्वृतम् ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—મને પોતાને મારીમેળે વિષયોથી જેંચી આણી, મારામાં રહેલા જ્ઞાનાત્મા જે પરમાનંદ નિર્વૃત છે, તેને પ્રપન્નહું છું.

વિવેચન:—હું જે દ્રવ્યાર્થિકનય, અને પર્યાયાર્થિકનય-થી, શુદ્ધ તે મારાં આત્માનેજ પ્રાપ્ત છું. તે સ્વરૂપ હું ત્રિકાલમાં અખંડપણે સત્તાએ છું મારા આત્માને ક્ષયોપશમચેતના યોગે, વિષયોમાંથી જેંચી, પોતાના અખાદિત સહજ સ્વરૂપમાં પ્રપન્ન છું. હું મારાજ્ઞાન ગુણુમય આત્મામાં પરમ આનંદવડે પરિપૂર્ણ છું.

यो न वेत्ति परं देहादेवमात्मानमव्ययम् ॥

लभते न स निर्वाणं तस्वापि परमं तपः ॥ ૩૩ ॥

અર્થ:—જે આત્માને આ પ્રકારે અવ્યય તથા દેહુથી

(५२)

पर ढाणुतो नथी, ते णव परम तप तप्या छतां पणु भोक्ष-
पाभतो नथी.

विवेचनः—जे देहथी आत्माने उक्त प्रकारे सिन्न-
ढाणुतो नथी, तथा अव्यय अेटले त्रिकावमां नाश न थाय,
अेवो ढाणुतो नथी, ते अडिरात्मा मिथ्यात्वीणव भोक्ष पाभी-
शक्तो नथी, अनेक प्रकारनां धार तप तप्या छतां पणु भोक्ष-
पाभतो नथी. आत्मज्ञाननी दशा उत्पन्न थया विना भोक्षणी
प्राप्ति थती नथी. श्री यशोविजयण उपाध्याय कडे छे के

कष्ट करो संजम धरो गाळो निज देह ॥

ज्ञान दशा विण जीवने, नहीं दुःखनो छेह, आत्म ॥१॥

ज्यां सुधी आत्मज्ञान थयुं नथी, त्यां सुधी रागादि-
दोषोना क्षय थतो नथी कछु' छे के

पद.

सबजन धरम धरम मुख वोले अंतर पडदो न खोले, सब,

कोइ गङ्गा जमना झूल्या कोइ भभूते भूल्या

कोइ जनोइमां झंखाणा फकीरी लेइ केइ फूल्या. सब० १

मुंड मुंडावे गाडरीयां जग केशने तोडे रंडी

माला मणका वैरी पहेरे, नित्य चाले पगदंडी. सब० २

धर्म न वरणे धर्म न धरणे, धर्म न करवत काशी,

धर्म न जाति धर्म न भाति धर्म न जङ्गलवासी. सब० ३

(૫૩)

ગધ્યાં શ્વાશ્વમાંહિ આલોટે, તે પળ સાચાં શ્વાશ્વી
નિર્વહ્યાં પશુ પંશ્વી ફરેછે, મમતા દીલમાં રાશ્વી. સવ૦ ૪

જવતક અંતર્તત્ત્વ ન શ્વૂલે, તવતક ભવમાં શ્વૂલે
બુદ્ધિસાગર આતમધર્મે આંતિ ભ્રમણા મૂલે. સવ૦ ૫

વળી શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાયજી નીચે મુજબ કહે
છે કે જ્ઞાન દશા મહિમા વિષે પદ—

પદ.

જ્ઞાની જ્ઞાનમગન રહેરે, રાગાદિક મલ શ્વોય
ચિત્ત ઉદાસ કરણી કરેરે, કર્મ બંધ નહિ હોય. ચેતન૦ ૩

લીન ભયો વ્યવહારમેરે, યુક્તિ ન ઉપજે કોય
દીનભયો પ્રમુપદ જપેરે, મુક્તિ કીદાંસુ હોય. ચેતન૦ ૪

પ્રમુ પૂજો સમરો પદો, કરો વિવિધ વ્યવહાર
મોક્ષ સરુપી આતમા, જ્ઞાનગમ્ય નિરધાર. ચેતન૦ ૫

જ્ઞાનકલા ઘટઘટ વસે, જોગ જુગતકે પાર
નિજ નિજ કલા ઉદ્યોત કરે, મુગતિ હોય સંસાર. ચેતન૦ ૬

બહુવિધ ક્રિયા ક્લેશશું, શિવપદ લહે ન કોય
જ્ઞાનકલા પરગાસમું, સહજ મોક્ષ પદ હોય. ચેતન૦ ૭

ઇત્યાદિથી આત્મજ્ઞાનનો મહિમા મોટામાં મોટો જાણવો,
મોક્ષસ્વરૂપી આત્મા જ્ઞાનથી ગમ્ય છે, અને જ્ઞાનથીજ તેનો
નિશ્ચય થાય છે. અનેક પ્રકારના તપ, સંયમરૂપ ક્રિયાના

(૫૪)

કલ્પેશથીજ ઇક્ત કોઈ મુક્તિ પામતું નથી; જ્યારે અંતર જ્ઞાનકલાનો પ્રકાશ થાય છે, ત્યારે સહેજે મુક્તિપદ મળે છે.

देहादिकतें भिन्नमें मोयै न्यारे तेहु ॥

परमात्म पथदीपिका शुद्ध भावना एहु. ॥ ३० ॥

વિવેચન:—હું દેહ, વાણી અને મન આદિથી ભિન્ન ત્રણે કાલમાં છું. અને તે મારાથી ન્યારાં છે; આવી સતત શુદ્ધ ભાવના ભાવવી તે પરમાત્મ માર્ગની દીવી છે; જેમ કોઈ અંધકારમય સ્થાનમાં થઈ અન્ય સ્થાને જવું હોય તો દીવીની જરૂર છે, તેના વિના જઈ શકાય નહીં તેમ અત્રે પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારની શુદ્ધ ભાવના વિના, મોક્ષમાર્ગમાં ગમન કરી શકાય નહિ; માટે શુદ્ધ ભાવના, અંતરાત્માની પરમાત્મ સ્થિતિ પ્રગટાવવામાં દીવીના સમાન પ્રકાશ કરી આપે છે, અથવા પરમાત્મપદના રસ્તામાં દીવી સમાન છે એમ અર્થ ગ્રહણ કરવો.

क्रिया कष्टभि नहु लहे भेदज्ञान सुखवंत ॥

या बिन बहुविधि तपकरे तोभी नहि भव अंत ॥ ३१ ॥

શરીરથી ભિન્ન આત્માને, જાણી નિશ્ચય કર્યા વિના અનેક પ્રકારની ક્રિયાનાં કષ્ટ સહન કરે, અને અનેક પ્રકારનાં તપ કરે, તો પણ ભવાંત થતો નથી. શ્રીયશોવિજયજી, ઉપાધ્યાય કહે છે કે:—

(૫૫)

પર પરિણતિ પોતાની માને ક્રિયા ગર્વે ઘટેલો ॥

બંધ મોક્ષ કારણ ન પીછાળે તે મૂર્ખમ્ને પહેલો ॥ ૩૩ ॥

જે જીવ પર પરિણતિ પોતાની માને છે, એટલે રાગ દ્વેષમાં મુંઝાયો છે, તે આત્માને પુદ્ગલનો ભેદ જાણતો નથી. અને સાંસારીક પદાર્થ પોતાનો કરી જાણે છે; અને ક્રિયાના ગર્વે એટલે અહુંકારે જે ગાંડો બન્યો છે, પણ બંધ શાથી થાય છે, અને મોક્ષ શાથી થાય છે, તે જાણતો નથીજ તે સર્વ મૂર્ખમાં પ્રથમ મૂર્ખ જાણવો. અર્થાત્ બહિરાત્મા બાહ્ય ક્રિયા, અને તપથી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરતો નથી, માટે આત્મજ્ઞાન કરવું. અને યથાર્થ પદાર્થનો, બોધ ગુરુગમથી લેવો એજ હિતશિક્ષા છે,

અભિનિવેશ પુદ્ગલવિષય જ્ઞાનીકૂં કહે હોત ॥

ગુણકોમ્પી મદ મિટ ગયો, પ્રગટ સહજ ઉદ્યોત ॥ ૩૨ ॥

ધર્મ ક્ષમાદિકમ્પી મિટ પ્રગટ ધર્મ સંન્યાસ ॥

તૌ કલ્પિત ભવ ભાવમેં કયૂં નહિ હોત ઉદાસ ॥ ૩૩ ॥

વિવેચન—આત્મજ્ઞાનીને પુદ્ગલ સંબંધી અભિ-
નિવેશ શી રીતે હોય ! જે આત્મજ્ઞાનીને હું જ્ઞાની અને
હું વિદ્વાન છું, હું ધ્યાની છું, એવો પ્રત્યયપણ મટી ગયો
છે, તો તેવા આત્મજ્ઞાનીને પરમાં અભિનેવશભાવ કદાપિ
હોય નહિ; પોતાના ગુણનો અહુંકાર કરે તો પણ તે પરિ-

(૫૬)

બ્રહ્મી બાણવા. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે પરિબ્રહ્મની સ-
આયમાં કહ્યું છે કે—

જ્ઞાન ધ્યાન હયગયવરે તપ જપ શ્રુત પરતંત સલુળે.
છોડે સમ પ્રમુતા લહે મુનિપણ પરિગ્રહવંત સલુળે,
પરિગ્રહ મમતા પરિહરો ॥

જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપ, શ્રુતનો અહંકાર મનમાં મુનિ
રાખે તો તે પણ પરિબ્રહ્મી છે. અને જ્યારે તેનો ત્યાગ
કરે ત્યારે સમપ્રભુતાની પ્રાપ્તિ થાય છે, જ્ઞાનીને પર-
વસ્તુમાં અહંવૃત્તિ ઉત્પન્ન થતી નથી, આત્મજ્ઞાનરૂપ સૂ-
ર્યની આગળ અહંવૃત્તિરૂપ અંધકાર ટકી શકતું નથી. જેને
સહજ આત્મિક સ્વરૂપનો ઉદ્યોત હૃદયમાં પ્રગટયો છે, એના
મુનિવરો નિર્વાણ સુખનો અનુભવ ક્ષણે ક્ષણે ભોગવે છે.

ક્ષાયિકભાવે આત્મધર્મ પ્રગટ થતાં ક્ષમાદિક બાહ્ય
ધર્મપણ પોતાની મેળે શમી જાય છે, તો કલ્પિત સંસા-
રના ભાવમાં જ્ઞાની કેમ ઉદાસ રહી શકે નહિ! અલગત
રહીશકે, તે નિશ્ચયવાત છે. ઔદયિક ભાવે જે જે ક્રિયાઓ
ઉદયમાં આવે છે, તે જ્ઞાની બાહ્યવૃત્તિથી કરે છે, પણ
અંતરથી તે ન્યારે વર્તે છે. એમ દરેકકાર્ય પ્રસંગમાં પણ
અંતરની ઉપયોગ ધારા ન્યારી વર્તે છે, ભાવદયામય તેનો
શુદ્ધ આત્મા બની રહ્યો છે તેથી તે બાહ્યભાવમાં રાગ દ્વેષથી

(૫૭)

પરિણુમતો નથી. બાહ્ય પદાર્થો જે જડરૂપ છે, તેમાં ઉદ્ધા-
સીનતા ધારણુ કરે છે. એવી સહુજ સ્વભાવે આત્મજ્ઞાનિની
પ્રવૃત્તિ થાય છે.

આત્મદેહાન્તરજ્ઞાનજનિતાલ્હાદનિર્વૃતઃ ॥

તપસા દુષ્કૃતં ઘોરં મુઝ્જાનોઽપિ ન સ્વિચ્ચતે ॥ ૩૪ ॥

આત્મા અને દેહના અંતરનું જ્ઞાન થવાથી ઉત્પન્ન
આનંદથી તૃપ્ત એવો ભવ્ય, તપથી ઘોર દુષ્કૃત ભોગવતો
છતો, ખેદ પામતો નથી.

વિવેચન:—આત્મા અને દેહના અંતર એટલે ભેદનું
જ્ઞાન થવાથી, જે અક્ષય આનંદ થાય છે, તેનાથી તૃપ્ત
એટલે અત્યંત સુખી મુનિરાજ બાર પ્રકારના તપથી ઘોર
દુષ્કૃત ભોગવતા છતા પણ ખેદ પામતા નથી.

રાગદ્વેષાદિકલ્હોલૈરલોલં યન્મનોજલમ્ ॥

સ પશ્યત્યાત્મનસ્તત્ત્વં તત્તત્ત્વં નેતરો જનઃ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ:—રાગદ્વેષાદિ કલ્હોલથી, જેનું મનોજલ અ-
લોલ છે, તે આત્મતત્ત્વ દેખે છે, તેથી અન્ય આત્મતત્ત્વ
દેખી શકતો નથી.

વિવેચન:—જેનું આત્મરૂપ સરોવરમાં મનરૂપજલ
તે રાગદ્વેષરૂપ કલ્હોલથી એટલે જેનું મન કલુષતા અંચલતાને

(૫૯)

ધારણ કરતું નથી, અચલતાનો નાશ થવાથી, મન સ્થિર થાય છે. રાગદ્વેષાદિનો નાશ થવાથી મનશુદ્ધ થાય છે. એવી રીતે જોતું શુદ્ધ સ્થિર મન હોય, તેજ આત્મતત્ત્વને અનુભવથી દેખે છે. અન્ય કોઈ તે દેખી શકતા નથી.

અવિક્ષિપ્ત મનસ્તત્ત્વં વિક્ષિપ્તં પ્રાંતિરાત્મનઃ ॥

ધારયેત્તદાવિક્ષિપ્તં વિક્ષિપ્તં નાશ્રયેત્તતઃ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—અવિક્ષિપ્તમન આત્મતત્ત્વનું રૂપ છે, અને વિક્ષિપ્તમન આત્મસ્વરૂપ નથી; માટે મનને અવિક્ષિપ્તજ રાખવું વિક્ષિપ્તનો આશ્રય કરવો નહિ.

વિવેચન:—રાગદ્વેષ, ઈચ્છા, અદેખાઈ, વેર, નિંદા, કલેશ, કુસંપથી નહિ પરિણમેલું મન અર્થાત્ દેહ અને આત્માના ભેદથી વિવેકવાળું અને આત્મામાં રમણ કરનાર અને નિશ્ચયતાને પામેલું મન, વાસ્તવિક આત્મસ્વરૂપજ છે. અને તેથી વિપરીતમન તે પરવસ્તુમાં આત્મપ્રાંતિવાળું જાણવું; માટે અવિક્ષિપ્ત મનનો આશ્રય કરવો; અને મનને સદા અવિક્ષિપ્તજ રાખવું મનનો વિક્ષેપ શાથી થાય છે અને અવિક્ષેપ શાથી થાય છે તે બતાવે છે.

અવિદ્યાભ્યાસસંસ્કારૈરવશં ક્ષિપ્યતે મનઃ ॥

તદેવજ્ઞાનસંસ્કારૈઃ સ્વતસ્તત્ત્વેજ્વતિષ્ઠતે ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:—અવિદ્યાભ્યાસ સંસ્કારથી, મન અવશ થઈ

(૫૯)

વિક્ષેપ પામે છે અને જ્ઞાન સંસ્કારથી તેજ પાછું મન સ્વતઃ આત્મમાં વિરામ પામે છે.

વિવેચન:—શરીર, મન, વાણી, ગૃહ, પુત્ર, ધન, આદિ જગતના માયિક પદાર્થોને પવિત્ર, સ્થિર, તથા આત્મરૂપ માનવા તે અવિદ્યા; તેનો અભ્યાસ, એટલે પુનઃ પુનઃ તેમાયિક પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ; અને તે પ્રવૃત્તિથી પેદા થએલને સંસ્કાર કહે છે. અને તેવા સંસ્કારોથી વિપથેન્દ્રિયાધીન થએલ મન વિક્ષેપતાને પામે છે. અને તેનું તેજ મન આત્મજ્ઞાનથી સંસ્કારોને પામેલું આત્મસ્વરૂપ તત્ત્વમાં ઠરે છે.

અપમાનાદયસ્તસ્ય વિક્ષેપો યસ્ય ચેતસઃ ॥

નાપમાનાદયસ્તસ્ય ન ક્ષેપો યસ્ય ચેતસઃ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—જેના ચિત્તનો વિક્ષેપ છે, તેનેજ અપમાનાદિ છે, જેના ચિત્તનો વિક્ષેપ નથી, તેને અપમાનાદિ કંઈ નથી.

વિવેચન:—અપમાન એટલે પોતાના મહુત્ત્વનું અંડન-અવજ્ઞા, એટલે તિરસ્કાર નિંદા, કલંક, ઈર્ષ્યા, માત્સર્ય, રાગ, દ્રેષ, આદિ દોષોથી જેના ચિત્તનો વિક્ષેપ થાય છે, તેને તે દોષો નડે છે, વિક્ષેપવાળા ચિત્તમાં પૂર્વોક્ત દોષોનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, અને જેના ચિત્તમાં તે વિક્ષેપ થતો નથી તેને તેમાંનું કંઈ નથી, દોષયુક્ત ચિત્તનેજ સંસાર છે.

(૬૦)

કહ્યું છે કે.

चित्तमेवहि संसारो रागादिक्लेशवासितम् ॥

तथैव तैर्विनिर्मुक्तं भवांत इति कथ्यते ॥ ૧ ॥

અથ સુગમ છે મનમાંથી દોષો દૂર કરી, મન નિર્મલ કરવું. સ્વસ્વરૂપમાં લય પામેલું તત્ત્વ પરમાત્મ તત્ત્વનો પ્રકાશ કરે છે; માટે લગ્યજીવોએ સર્વ વિષયોમાંથી મનને એથી એક આત્મામાં સ્થિર કરવું.

यदा मोहात् प्रजायेते रागद्वेषौ तपस्विनः ॥

तदैवभावयेन्स्वस्थमात्मानं शाम्यतઃ ક્ષણાત્ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ:—જ્યારે તપસ્વિને મોહથી રાગ દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સ્થિર એવા આત્માને ભાવવો, તેથી ક્ષણભાવમાં રાગ દ્વેષ ઉપશમે છે.

વિવેચન:—મોહનીય કર્મોદયથી, જ્યારે તપસ્વિને આત્મામાં રાગ દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે આદ્ય વિષયથી વ્યાવૃત્ત કરેલા આત્માના સ્વરૂપની ભાવના કરવી; જેથી ક્ષણવારમાંજ રાગ દ્વેષાદિની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે.

यत्र काये मुनेः प्रेम ततः प्रचाव्य देहिनम् ॥

बुद्ध्या तदुत्तमे काये योजयेत्प्रेम नश्यति ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—જે કાયમાં મુનિને પ્રેમ હોય, ત્યાંથી દેહીને

(૬૧)

બુદ્ધિ થકી છોડવી, તે કરતાં ઉત્તમ કાયામાં પ્રેમ જોડવો;
જેથી પૂર્વ પ્રેમ નાશ પામે છે.

વિવેચન:—પોતાની કે પારકી જે કાયા તે ઉપર
મુનિનો પ્રેમ હોયતો, ત્યાંથી દેહી એટલે આત્માને વિવેક
જ્ઞાને કરી છોડવો, પછી તે કાયા કરતાં ઉત્તમ કાયા એટલે
ચિદાનંદ ચુક્ત આત્મારૂપી કાયા તે ઉપર પ્રેમ લગાડવો,
તેપણુ અંતર દ્રષ્ટિથી પ્રેમ આત્મા રૂપી કાયામાં લગાડવો;
એમ થવાથી પૂર્વનો જે કાયસ્નેહ તે દૂર થાય છે.

આત્મવિભ્રમજં દુઃસ્વમાત્મજ્ઞાનાત્ પ્રશામ્યતિ ॥

નાયતાસ્તત્ર નિર્વાન્તિ કૃત્વાડપિ પરમં તપઃ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—આત્મવિભ્રમજન્ય જે દુઃખ તે આત્મ-
જ્ઞાનથી નાશ પામે છે. પરમતપ કરીને પણ અયતનપર જે
છે તે મુક્તિ પામતો નથી.

વિવેચન:—શરીર, મન, વાણીમાં આત્મ બુદ્ધિથી
ઉત્પન્ન થએલ વિભ્રમ, અને વિભ્રમથી ઉત્પન્ન થએલ અનેક
પ્રકારનું દુઃખ, તે આત્મજ્ઞાનથી નાશ પામે છે. આત્મજ્ઞાન
અર્થે યતન નહિ કરનારાઓ ઘોર મહાકલેશ કારક તપ કરીને
પણુ મુક્તિપદને પામતા નથી. શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાય
કહે છે કે.

આતમ અજ્ઞાને કરી જે ભવ દુઃસ્વ લહીણ ॥

આતમ જ્ઞાને તે ટલે એમ મન સદહીણ આતમ ॥ ૧ ॥

(૬૨)

આત્મઅજ્ઞાનથી થતું દુઃખ, આત્મજ્ઞાન થવાથી, નાશ પામે છે; એમ શુદ્ધ દ્રઢ શ્રદ્ધા કરવી.

રજ્જુ અવિદ્યા જનિત અહિ મિટે રજ્જુકે જ્ઞાન ॥

આતમ જ્ઞાને ત્યું મિટૈ ભાવ અવોધ નિદાન ॥ ૩૪ ॥

ધર્મ અરૂપી દ્રવ્યકે નહિ રૂપી પરહેત ॥

અપરમ ગુન રાચૈ નહી યૂં જ્ઞાની મતિ દેત ॥ ૩૫ ॥

નૈગમનયકી કલ્પના અપરમ ભાવ વિશેષ ॥

ધરમભાવમેં મગનતા અતિવિશુદ્ધ નય રેશ્વ ॥ ૩૬ ॥

વિવેચન.—અંધકારમાં દૂરથી જોતાં, દોરડી સર્પના જેવી લાગી; અને મનમાં જાણ્યું કે અરે આતો સર્પ છે, એમ નિશ્ચય કરી, મનમાં ભય પામ્યો. પણ મનમાં વિચાર થયો કે આ જો સર્પ હોય તો, હાલવો જોઈએ, અને આતો સ્થિર લાગે છે; માટે આતો દોરડી છે કે સર્પ છે વળી છેક પાસે ગયો, પણ સ્થિર જેવું ભાસ્યું. અંતે તપાસ કરી જોયું તો દોરડી (રજ્જુ) લાગી ત્યારે સમજવાનું કે પ્રથમ દોરડીમાં સર્પ બુદ્ધિ હતી. પણ દોરડીનું ઘરાબર જ્ઞાન થવાથી સર્પબુદ્ધિ નાશ પામી; તેમ દેહાદિકમાં અવિદ્યા યોગે આત્મબુદ્ધિની પ્રાંતિ થઈ છે. પણ જ્યારે આત્મજ્ઞાનનો નિર્ધાર થાય, ત્યારે દેહાદિકમાંથી આપોઆપ આત્મબુદ્ધિની પ્રાંતિ ટળે છે, અને આત્મા આત્મસ્વરૂપે પ્રકાશે

(૬૩)

છે અને ભાવ મિથ્યાત્વ આદિ પ્રાંતિનાં કારણો આત્મજ્ઞાનથી નાશ પામે છે.

અરૂપી આત્મ દ્રવ્યનો ધર્મ પણ અરૂપી છે. તે અરૂપી આત્મ દ્રવ્ય ધર્મનો હેતુ રૂપી દ્રવ્ય નથી; કારણ કે, અરૂપી ધર્મમાં રૂપીને હેતુના ઘટતી નથી, તેમ પોતાની વ્યતિથી સિદ્ધ એવું પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે તે આત્મદ્રવ્યમાં નિશ્ચયથી જોતાં કારણી ભૂત નથી. પરસ્પર લક્ષણોથી જે દ્રવ્ય સિદ્ધ છે તે પરસ્પર ઉપકારક બની શકતાં નથી. અપરમ ગુણમાં રાચવું નહિ એમ જ્ઞાની પોતાની મતિ દર્ઢ રહ્યા છે. અપરમ ભાવ વિશેષ નેગમનયની કલ્પના છે, અને પરમભાવમાં મક્કતા તે અતિશુદ્ધ નયની રેખા છે. અતિવિશુદ્ધનય એટલે શુદ્ધ નિશ્ચય નય બાણવો. ઉત્કૃષ્ટ આત્મ ધર્મમાંજ રમવું તે નિશ્ચય નયનો માર્ગ છે. નેગમનયની કલ્પનાએ જે જે ધર્મ કરણી થાય છે, જે અપરમભાવ વિશેષ છે; માટે શુદ્ધ આત્મ ધર્મમાં રાચવું.

રાગાદિક જવ પરિહરી, કરે સહજ ગુણ સ્વોજ ॥

ઘટમેં મી પ્રગટે તદા, ચિદાનંદકી મોજ. ॥ ૩૭ ॥

રાગાદિક પરિણામયુત, મનહિ અનંત સંસાર ॥

તેહજ રાગાદિક રહિત, જાનિ પરમપદ સાર ॥ ૩૮ ॥

ભવપ્રપંચ મન જાલકી, વાજી જૂઠો મૂલ ॥

ચાર પાંચ દિન સુખ લગે, અંત ધૂલકી ધૂલ ॥ ૩૯ ॥

(૬૪)

વિવેચન:—રાગ; દ્વેષ, પરભાવઆદિ પરિહુરીને પોતાના આત્માના ગુણોની ખોજ કરે, તે પોતાના ઘટમાંજ ચિદાનંદની ખોજ પ્રગટે છે, જે અનંતસિદ્ધ પરમાત્મા થયા, થાય છે, અને થશે તે પોતાનાગુણોની ધ્યાનદ્વારા ખોજ કરીને થયા છે, જ્યાં સુધી આત્માના ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે ધ્યાન દ્વારા ખોજ નથી, ત્યાંસુધી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય આત્મગુણની ખોજ કરતા અનુભવજ્ઞાને કહે છે કે:—

ચેતન અવ મોહે દર્શન દીજે, તુમ દર્શન શિવ મુખ
વામીજે, તુમ દર્શન ભવ છીજે. ચેતન૦ ?

પોતાના આત્માનું ધ્યાન, અને તેમાં રમણતા, તથા સ્થિરતાવિના ચિદાનંદની ખોજ પ્રગટતી નથી; અનુભવજ્ઞાનનો રસ જેણે જાણ્યો, તેણે જાણ્યો છે.

રાગ અને દ્વેષ પરિણામવાળું મન તેજ અનંત સાંસાર છે, અને રાગાદિક રહિત એવું મન તેજ પરમપદ સમજવું. મનને વશ કરવું તેજ સર્વથી મોટામાં મોટો જય છે. યોગજ્ઞાનિયે મન પાંચ પ્રકારનું કરવું છે—૧. ક્ષિપ્તમન, ૨ મૂઢમન, ૩ વિક્ષિપ્તમન, ૪ ઝેડાથમન અને ૫ નિરૂદ્ધમન. તેમાં ક્ષિપ્તનું લક્ષણ કહે છે:— પોતાના ચિત્ત સન્મુખ કલંપલા વિષયમાં, રત્નેગુણથી યુક્ત

(૬૫)

તેમજ સુખ દુઃખથી યુક્ત સ્થાપેલું મન તે બહિર્મુખતાને પામેલું, તેને ક્ષિપ્તમન કહે છે.

જેમાં બહુલતાએ (વિશેષ પ્રકારે) તમોગુણ હોય, કો-ધાદિ સહીત, વિરૂદ્ધ કામમાં તત્પર હોય, તેમજ કૃત્યાકૃત્યના વિવેક રહીત હોય એવા મનને મૂઢમન કહે છે.

સુખ દુઃખનાં કારણ તથા શબ્દ, રૂપ, રસ અને ગંધમાં પ્રવર્તેલા ચિત્તને વિક્ષિપ્તમન કહે છે. રાગદ્વેષાદિથી રહીત એવા ગુણવંત પુરૂષોના નિરંતર ખેદાદિકનો પરિહાર કરવાથી, જે મન સર્વ કાર્યમાં સરખું થયું છે, તેને એકાગ્રમન કહે છે.

જેની વિકલ્પવૃત્તિ શાંત થઈ છે, અને જેનું મન અવગ્રહાદિ ક્રમથી પાછું ઓસર્યું છે, એવું આત્મ સ્વભાવમાં રમણ કરનાર મુનિયોનું નિરૂદ્ધમન કહેવાય છે. ચિત્તની ત્રણ દશા તો આત્મસમાધિમાં ઉપયોગવાળી નથી. ચિત્તની છેત્રી જે દશા આત્મસમાધિમાં ઉપયોગી થાય છે. મનને ક્ષણમાં સાલંગન યુક્ત કરે, અને ક્ષણમાં નિરાલંગન કરે, એ પ્રમાણે અનુભવની પરિપક્વતાથી નિરાલંગનપણું પમાય છે. વળી કહે છે કે—

આત્મચૈકપદાર્થં યદા ન કિંચિદ્વિચિંતયેદન્યત્ ॥

અનુપનતેન્ધનવદ્ધિવદુપશાન્તં સ્યાત્તદા ચેતઃ ॥ ૧-॥

(૬૬)

અર્થ:—મન એક પદાર્થે અવલંબીને જ્યારે અન્ય કંઈ ચિંતવે નહિ, ત્યારે જેમ કાષ્ટ વિનાની અગ્નિ ઉપશમે છે, તેની પેઠે મનપણુ ઉપશાંતપણું પામે છે. વળી શાંત મન થતાં શું થાય છે તે દર્શાવે છે.

શાન્તે મનસિ જ્યોતિઃ પ્રકાશતે શાન્તમાત્મનઃ સહજમ્ ॥

મહસીભવત્યવિદ્યા મોહધ્વાંતં વિલયમેતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—મન આત્મસ્વરૂપમાં શાંત થતાં, સહજ શાંત આત્માની જ્યોતિ પ્રકાશે છે. અને જ્યારે આત્મ જ્યોતિ પ્રગટ થાય છે, ત્યારે અવિદ્યા ભરતીમૂલ થઈ જાય છે, અને મોહાધંકાર સમૂહગો નાશ પામે છે. જેને આત્મજ્ઞાનના અનુભવનો નિશ્ચય નથી, બાહ્યદશામાં ક્ષણે ક્ષણે ચિત્ત મર્કટની પેઠે ભમ્યા કરે છે, તે આસ્ત્રિ માર્ગથી શ્રદ્ધ છે; તથા બાહ્ય ક્રિયાના આચરણથી, આસ્ત્રિભિન્નની છે, તે પણ જ્ઞાની નથી. માટે સમજવાનું કે મનની સ્થિરતા થતાં, આત્મા તેજ પરમાત્મરૂપે પ્રકાશે છે: જેમ મનનું સ્વરૂપ બાણી નિશ્ચય કરવો.

લવ પ્રપંચભૂત જે મન, તેથી બનેલી બાળ, તેની બાણ બૂઝી છે. તે પણ તેમાં રાત્રી રહેનારા છુવાને ઘોરા વખત સુધી તે તેથી સુખ લાગે છે. પણ અંતે ધૂલની વસ્તુ તે ધૂલરૂપજ થઈ જાય છે. ઘરબાર, સ્ત્રી, પુત્ર, દોલન

(૬૭)

શરીર આદિ સુખકારી લાગે છે; પણ ચક્ષુ મીંચાયા પછી સર્વ ક્ષના થઈ જાય છે; કંઈ હાથમાં આવતું નથી; અને કોઈ વસ્તુ પરભવ જતાં સાથે આવતી નથી કહ્યું છે કે—

વાજીગરની વાજી જેવી જૂટી જગત જંજાલરે ॥

જાંજાવાના નીચ જેવું જૂઠું જગતનું વ્હાલરે ભજન૦ ॥ ૪ ॥

જેમ કોઈ ભીખારીને ઉંઘમાં સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં ભાસ્કરું કે હું રાજા થયો, મારે અનેક રાણીઓ છે, સેવકો હાથ ભેટી સાથે ઉભાં રહ્યા છે, એવામાં આંખ ઉઘટી ગઈ તો કંઈ દેખાવું નહિ; તેવીજ રીતે આ દુનીયાના માયિક પદાર્થો જે કાળ ભંગુર છે અને જે આત્માના નથી, તેમાં સચવું તે અજ્ઞાનતા સૂચવે છે. બાહ્ય પદાર્થોનું સુખ સ્વપ્નના પદાર્થો જેવું છે; માટે તે થકી મનને પાણું વાળવું અને આત્મા મત્ય બદલી તેનું ધ્યાન કરવું.

મોહ કામુરી જાલ મન તારે મુગમત હોડ ॥

તારે જે મુનિ નહિ પરે તારું અમુગ્ય ન કોડ ॥ ૪૦ ॥

જય નિજ મન સમુગ્ય હુણ ચિતે ન વરગુણ દોષ ॥

તવ વહુમહ લગાઈ જ્ઞાન ધ્યાન રસ પોષ ॥ ૪૧ ॥

વિવેચન:—મોહરૂપ વાધરી અને મન રૂપ જાળ તેમાં પડેલો જીવ મુગસમાન બાણુવો, સમજવાનું કે મોહરૂપ વાધરીએ સંસારી જીવરૂપ મુગસાંચોને પકડવા મન-

(૬૮)

રૂપ જાળ વિસ્તારી છે; તે મન જાળમાં મૃગ સમાન થઈ હે મુનિયો તમે પડશો નહિ, તેમાં જે મુનિવર્ય મૃગ સમાન થઈ પડે નહિ તેને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ નથી. જે મને જાલમાં ફસાય તેજ મૃગની પેઠે દુઃખી થાય છે. સંકલ્પ વિકલ્પ મન તેજ મોહરૂપ વાઘરીની જાળ સમજવી. અને મનરૂપ જાળમાં પડેલા મુનિ મૃગ સમાન છે. અને તેમાં પડતા નથી તે દુઃખી નથી, જ્યારે મન આત્માના સન્મુખ થઈ પારકાના દોષ પ્રતિ દ્રષ્ટિ દેતું નથી, ત્યારે બહુ રીતે મનને આત્મામાં લગાડવું કે જેથી, જ્ઞાન, ધ્યાનના રસની પુષ્ટિ થાય.

શુભં શરીરં દિવ્યાંશ્ચ વિષયાનભિવાચ્છતિ ॥

ઉત્પન્નાત્મમતિર્દેહે તત્ત્વજ્ઞાની તતશ્ચ્યુતિમ્ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ:—જેને દેહમાં આત્મબુદ્ધિ છે તે શુભ શરીર અને દિવ્ય વિષયની વાંછા કરે છે, અને તત્ત્વજ્ઞાની તે થકી છૂટા થવાને ઇચ્છે છે.

વિવેચન:—દેહ તેજ આત્મા, એમ જેની બુદ્ધિ વર્તે છે તે શુભ, અને સુંદર શરીર, દિવ્ય વિષયભોગ, અને સ્વર્ગના ભોગ ઇચ્છે છે, અને જે અન્તરાત્મા તત્ત્વજ્ઞાની છે, તે શરીર ભોગાદિ થકી છૂટવાને ઇચ્છે છે. જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની દ્રષ્ટિમાં, આકાશ અને પાતાળ જેટલો તફાવત છે. અજ્ઞાની જેથી બંધાય છે તેથી જ્ઞાની છૂટે છે.

(૬૯)

परत्राहंमतिः स्वस्माच्च्युतो वद्वात्यसंशयम् ॥

स्वस्मिन्नहंमतिश्च्युत्वा परस्मान्मुच्यते ब्रुधः ॥ ४૩ ॥

અર્થ:—પરમાં અહુમતિ વાળો સ્વાત્માથી બ્રહ્મ-થઈ અસંશય બાંધે છે; અને સ્વાત્મામાં અહુમતિવાળો જ્ઞાની પરથી વ્યુત થઈ મુક્ત થાય છે.

વિવેચન:—પરત્ર એટલે શરીર, મન, વાણી, ગૃહ, ધન, કામિની આદિમાં આત્મ બુદ્ધિવાળો બહિરાત્મા સ્વાત્માથી વ્યુત થઈ, આત્માને કર્મબંધનથી બાંધે છે; પણ જ્ઞાની આત્મમાં આહુવૃત્તિ ધારી, શરીરાદિકથી રહીત થઈ, મુક્તિપદ પામે છે.

अहंकार परमे धरत, न लेह निजगुण गंध ॥

अहं ज्ञान निजगुण लगे, छुटै पर हि संबंध. ॥ ४૨ ॥

આનો અર્થ તેતાલીસમા શ્લોકની અંદર આવી જાય છે. પરમાં આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરતો જીવ, આત્મગુણનો ગંધ પણ પામતો નથી. અને આત્મામાં અહુપાણું લાગે તો કર્મનો સંબંધ છૂટે છે. આત્મ પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે.

दुहा.

अहं वृच्युद्भव यतां अशुद्ध परिणति पोष ॥

अहं वृत्ति छे ज्यां लगे, मिटे न तावत् दोष ॥ १ ॥

(૭૦)

અહં વૃત્તિ ઉદયે ગ્રહે ભ્રાત માતને તાત ॥

અહં મંત્ર મોહારિનો સ્મરતાં નરકે પાત ॥ ૧ ॥

જે અજ્ઞાની જીવણે, પશુસમ વર્તે સોય ॥

અહં વૃત્તિ તેમાં ઘણી, કહ્યું વિચારી જોય ॥ ૧ ॥

ભવ્યજીવોએ પરમાંથી, અહંવૃત્તિ દૂર કરી, પોતાના
આત્મસ્વરૂપમાં અહંત્વ ધારણ કરવું—

દ્રશ્યમાનમિદં મૂઢસ્ત્રિલિઙ્ગમવબુદ્ધ્યતે ॥

ઇદમિત્યવબુદ્ધસ્તુ નિષ્પન્નં શબ્દવર્જિતમ્ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ:—આ દ્રશ્યમાન ત્રિલિંગ વાળા શરીરને મૂઢ
આત્મા ધારે છે. અને અવગોઘ પામેલો, અજ્ઞનિષ્પન્ન અને
શબ્દ વર્જિત તેજ આત્મા એમ બાણે છે.

ભાવાર્થ:—દ્રશ્યમાન જે શરિરાદિ તે, સ્ત્રી લિંગ,
પુરુષલિંગ, અને નપુંસક એ ત્રણ લિંગ વિશિષ્ટ તેને, મૂઢ
એટલે બહિરાત્મા પ્રાણી, આત્મા બાણે છે. અને દ્રશ્યમા-
નથી જુદો થઈ, ગોઘ પામેલો અન્તરાત્મા તે શબ્દવર્જિત
અરૂપી આત્મતત્ત્વને આત્મારૂપ સ્વીકારે છે.

અર્થ ત્રિલિંગી પદ લહે, સૌ નહિ આતમ રૂપ ॥

તૌ પદ કરિ ક્યું પાડે, અનુભવગમ્ય સ્વરૂપ ॥ ૪૩ ॥

ચુમાલીસમા શ્લોકમાં આનો અર્થ સમાઈ જાય છે
તેથી સમજી લેવો. સ્ત્રી, પુરુષ, અને નપુંસક લિંગરૂપ

(૭૧)

આત્મા નથી. આત્મા સ્ત્રી નથી, આત્મા પુરૂષલિંગ નથી, આત્મા નપુંસક નથી. માટે લિંગથી લિપ્ત અનુભવ ગમ્ય આત્મ સ્વરૂપ બાણવું. જે શબ્દોમાં લિંગના વાદથી શાસ્ત્રાર્થ ફક્ત કરનારા છે, અને આત્મ તત્ત્વથી કેવળ અબાણ છે તો તેમની વિદ્યા કર્મનો નાશ કરી શક્તી નથી. માટે ત્રિલિંગથી રહીત એવું આત્મતત્ત્વ હૃદયમાં ધારણ કરવું.

જાનન્નપ્યાત્મનસ્તત્ત્વં વિવિક્તં ભાવયન્નાપિ ॥

પૂર્વેવિભ્રમસંસ્કારાદ્ બ્રાન્તિ મૂયોઽપિ ગચ્છતિ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ:—આત્માનું તત્ત્વ બાણતો તથા વિવિક્ત ભાવના કરતો છતો પણ પૂર્વ વિભાવના સંસ્કારથી પુનઃ પણ બ્રાન્તિ પામે છે.

વિવેચન:—આત્માનું તત્ત્વ બાણતો છતોપણ તેમજ વિવિક્ત એટલે શરીરાદિથી લિપ્ત એ પ્રમાણે આત્માની ભાવના કરતો છતો પણ પૂર્વ અવસ્થામાં જે વિભ્રમ હતો તેના સંસ્કારથી ફરીથી બ્રાન્તિ પામે છે; માટે આત્મસ્વરૂપનો દ્રઢ સ્થિર ઉપયોગ રાખવો; કદાપિ પરવસ્તુમાં આત્મ બ્રાન્તિ થઈ જાય તો પણ પુનઃ આત્મસ્વરૂપ સંભારી, આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરવી.

આતમગુણ અનુભવતમી દેહાદિકતેં મિન્ન ॥

મૂલૈ વિભ્રમ વાસના જો રહિ ફિરૈ ન સ્વિન્ન ॥ ૪૬ ॥

(૭૨)

વિવેચનમાં સમજવું કે પીસ્તાલીશમા શ્લોકમાં આનો આનો અર્થ સમાઈ જાય છે. ક્ષયોપશમ ચેતના યોગે આત્મગુણનો અનુભવ કરતાં પણ પૂર્વ વિભ્રમ વાસનાના યોગે પાશુ આત્મસ્વરૂપ ભૂલાય છે; માટે આત્મસ્વરૂપની ક્ષણે ક્ષણે એવી ભાવના કરવી કે સ્વપ્નમાં પણ દેહાદિકથી ભિન્ન આત્મા અનુભવાય; એમ ભવ્યજીવોએ આત્મસ્વરૂપ ભાવવું:—

અચેતનમિદં દ્રશ્યમદ્રશ્યં ચેતનં તતઃ ॥

ક રુષ્યામિ ક તુષ્યામિ મધ્યસ્થોઽહં ભવામ્યતઃ ॥ ૪૬ ॥

અર્થ:—આ દ્રશ્ય તે જડ છે, અને અદ્રશ્ય ચેતન છે; ત્યારે ક્યાં રોષ કરૂં? ક્યાં તોપ માનું? માટે હુવે હું મધ્યસ્થજ થાઉં છું.

વિવેચન:—આ ઇન્દ્રિયોથી પ્રતીયમાન, દ્રશ્ય, શરીર, મન, વાણી, વર્ણાદિક યુક્ત સાત ધાતુ, અનેક પ્રકારનાં શરીરો, ધરખાર, હાટ, મીલ, પાટ પાટલા, વસ્ત્ર, પાત્ર, મેજ, ખુરશી, બાગ, મિષ્ટાન્ન વિગેરે સર્વ અચેતન એટલે જડ છે; અને જે જડ છે તે જ્ઞાન થકી રહીત છે; જડમાં સુખ દુઃખ જાણવાની શક્તિ નથી; તથા અમુક મારો મિત્ર તે જાણવાની શક્તિ જડમાં નથી. જે જે પદાર્થો આંખે દેખામ છે, તે તે સર્વ પદાર્થો જડ જાણવા. જે દ્રશ્ય

(૭૩)

વસ્તુ છે, તે જડ છે. અને ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાલ એ ચાર દ્રવ્યને વર્ણ બાકીનું અદ્રશ્ય તત્ત્વ તેજ આત્મા છે; તો રોષ અને તોષ કોના ઉપર કરવો ? કારણ કે જે દેખાય છે તે તો જડ વસ્તુ છે તેથી તેના ઉપર રોષ તોષ કરવો યુક્ત નથી. જડવસ્તુ કંઈ સમજી શકતી નથી, અને ચેતન તો અદ્રશ્ય છે તો તેના ઉપર દેખ્યા વિના ક્રોધ થઈ શકતો નથી વા અદ્રશ્ય એવા આત્મા ઉપર રોષ તોષ કરવો ઘટતો નથી; માટે પોતાના આત્માને પોતાની મેળે સમજાવી સ્વસ્વરૂપમાં મગ્ન રહેવું.

देखे सो चेतन नहि चेतन नहि देखाय ॥

રોષતોષ કિનમું કરે આપહિ આપ બુજાય ॥ ૪૬ ॥

વિવેચન—આનો અર્થ છેતાલીસમા શ્લોકમાં સમાર્થ જાય છે, અર્થ સુગમ છે. આ શ્લોક વારંવાર પ્રસંગે સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે; રાગદ્રેષને અભાવ આના સ્મરણથી થઈ જાય છે. જડ વસ્તુઓમાં રાગદ્રેષની બુદ્ધિ ધારણ કરવી તે અજ્ઞાનતા છે, જડવસ્તુમાં ઈષ્ટપણું અને અનિષ્ટપણું આત્માએ અજ્ઞાનતાથી કદાપી લીધું છે, આત્મજ્ઞાન થતાં પરવસ્તુમાં થતો ઈષ્ટાનિષ્ટ અધ્યાસ છૂટી જાય છે રાગ અને દ્રેષ પણ આત્માના અજ્ઞાનપણાથી થાય છે. પણ આત્મજ્ઞાન થતાં સર્વ દોષો ટળે છે. અને આત્મા સ્વસ્વરૂપે પ્રકાશે છે.

(૭૪)

ત્યાગાદાને બહિર્મૂઢઃ કરોત્યધ્યાત્મમાત્મવિત્ ॥

નાન્તર્બહિરુપાદાનં ન ત્યાગો નિષ્ઠિતાત્મનઃ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ:—મૂઢ બાહ્ય ત્યાગ આદાન કરે છે. આત્મવિત્ અધ્યાત્મ ને વિષે કરે છે; અને સિદ્ધાત્મા છે તે બાહ્ય કે આંતર કશું કરતો નથી.

વિવેચન:—મૂઢ એટલે બહિરાત્મા બાહ્ય વસ્તુનું ત્યાગ ઉપાદાન કરે છે. આત્માથી ભિન્ન વસ્તુમાં દ્રેષ થતાં તે વસ્તુને અભિલાષ ભાવ થાય, તેથી મૂર્ખ તેનો ત્યાગ કરે છે. વળી તેમાંજ પાછો રાગ પ્રગટ થતાં તેને ગ્રહણ કરે છે. અને અંતરાત્મા અધ્યાત્મમાં ત્યાગ ગ્રહણ કરે છે. એટલે અંતરાત્મા અંતરમાં રહેલા રાગ દ્રેષ, કર્માદિ તેને ત્યાગે છે અને અનંત જ્ઞાન. અનંતદર્શન આદિ પોતાના ગુણોનું ઉપાદાન કરે છે. અને જે કર્મ રહીત સિદ્ધાત્મા છે તેમને બાહ્ય કે આંતરથી ત્યાગ તથા ગ્રહણ નથી, કારણકે—ત્યાગવાનું જે આત્મસ્વરૂપ તે પ્રથમથીજ ગ્રહણ કર્યું છે. તેથી તેમને ત્યાગ ગ્રહણ કંઈ નથી. આવી સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારના આત્માની સદાકાળ વર્તે છે.

ત્યાગ ગ્રહણ બાહિર કરે, મૂઢ કુશલ અતિરંગ ॥

બાહિર અંતર સિદ્ધકું, નહિ ત્યાગ ઔ સંગ ॥ ૪૬ ॥

મૂઢજીવ બાહ્યવસ્તુમાં ત્યાગ તથા ગ્રહણ બુદ્ધિ ધારણ

(૭૫)

કરે છે. અને અન્તરાત્મા અંતરમાં કહેલા રાગદ્વેષનો, તથા જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મનો, ત્યાગ કરે છે. અને આત્માના અષ્ટ ગુણ, આત્માની અનંતરૂદ્ધિ તેનું ગ્રહણ અન્તરાત્મા કરે છે. અર્થાત્ અન્તરાત્મા આવિભાવની અપેક્ષાએ સ્વગુણ સ્વપર્યાયનું ગ્રહણ કરે છે. અને સિદ્ધાત્માને બાહિર વા અન્તરથી ત્યાગ કે ગ્રહણ કશું હોતું નથી. માટે સમજવાનું કે બહિરાત્માનો ત્યાગ કરી અન્તરાત્મ થઈ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવું કે જેનાથી શાશ્વત શાંતિ મળે.

યુક્તીત મનસાત્માનં વાક્કાયાભ્યાં વિયોજયેત્ ॥

મનસા વ્યવહારં તુ ત્યજેદ્વાકાયયોજિતમ્ ॥ ૪૮ ॥

અર્થ:— આત્માને મનની સાથે યોજવો; તેને વાણી અને કાયાથી વિયુક્ત કરવો, અને મન વડે વાણીકાયા યોજીત વ્યવહાર તજવો.

વિવેચન:—આત્માને મનની સાથે યોજવો; અને વાણી તથા કાયાથી આત્માને લિપ્ત કરવો. કાયા અને વાણીથી, આત્માને એટલો બુદ્ધો પાડવો કે તેનો અલેદ્ધ થઈ જાય નહિ. કાયા અને વાણીનો મનની સાથે યોજેલો વ્યવહાર તે પણ મનથીજ ત્યાગ કરવો. કાયાએ જે જે કરાય છે, તથા કાયાથી જે અનુભવાય છે, તે આત્મા નથી. તેમ વાણી વડે જે જે બોલાય છે, તે આત્મા નથી. વાણી અને

(૭૬)

કાયામાં મનનો વ્યાપાર જો લજો નહિતો, કાયા અને વાણીના વ્યાપારો લુખા નીરસ લાગે છે; અને જે જે ઔદયિક ભાવના યોગે કૃત્ય કરવાં પડે છે, તે સર્વે નિરાગતાએ થાય છે; માટે શ્લોકમાં ખતાવેલો ઉપાય, ઉપયોગથી, વર્તાણુકમાં મૂકવો.

આતમજ્ઞાને મન ધરૈ વચનકાય રતિ છોડિ ॥

તો પ્રગટૈ શુભવાસના ગુણ અનુભવકી જોડિ ॥ ૪૭ ॥

ભાવાર્થ:—લવ્ય પ્રાણી વચન અને કાયાની રતિ છોડીને, જો આત્મજ્ઞાનમાં મન ધારણ કરે; આત્મા વિના અન્યમાં મનને જવાહે નહિતો અંતરમાં શુભવાસના પ્રગટે, અને તે આત્મગુણના અનુભવને જોડી આપે છે. માટે આત્મજ્ઞાનિએ આત્મામાંજ મનનો લય કરવો, મન હુધી ના કરતાં પણ મસ્તાન છે, એકદમ બાહ્ય વિષયમાં મર્કટની પેઠે ચંચળ, ભટકતું ચિત્ત વશ કરી શકાય નહિ. શનૈ: શનૈ: આત્મામાં જોડવું. એમ કરવાથી વિકલ્પ સંકલ્પની બળ નાશ પામશે. મનદ્વારા બંધાતાં અનેક પ્રકારનાં કર્મ નાશ પામશે. અને અનુભવરૂપ સૂર્ય હૃદયમાં પ્રગટે છે; તેથી આત્માની અનંતરૂદ્ધિ આત્માને મળે છે. અર્થાત્ આત્મા તે પરમાત્મ સ્વરૂપ થાય છે.

જગદેહાત્મદૃષ્ટીનાં વિશ્વાસ્યં રમ્યમેવ ચ ॥

સ્વાત્મન્યેવાત્મદૃષ્ટીનાં ક વિશ્વાસઃ ક વા રતિઃ ॥ ૪૯ ॥

(૭૭)

અર્થ:—દેહાત્મ દ્રષ્ટિ વાળાને જગત્ વિશ્વાસ યોગ્ય છે, રમ્ય છે, પણ સ્વાત્મામાં આત્મદ્રષ્ટિવાળાને ક્યાં વિશ્વાસ કરવો? અને ક્યાં રતિ કરવી?

વિવેચન:—પુત્ર, સ્ત્રી, મિત્રાદિ સાથે વાણી અને કાયાના વ્યવહારથી સુખ ઉપજે છે તે તેના ત્યાગ કેમ કરવો? એમ શંકાવાળાને ઉત્તર આપતાં જણાવે છે કે જે બહિરાત્મા છે તેને પુત્ર, સ્ત્રી, કુટુંબ આદિ જગત્ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય તથા ખ્યારૂ લાગે છે; પણ જેને આત્મામાંજ આત્મદ્રષ્ટિ થઈ છે એવા સમકિતવંતને ક્યા પદાર્થમાં વિશ્વાસ કરવો અને ક્યાં આનંદ ધારણ કરવો.

સર્વ પદાર્થ આત્માથી લિપ્ત છે અને જે લિપ્ત પદાર્થો છે, તેનાથી આત્માને આનંદ સુખ થતું નથી. માટે આત્મજ્ઞાની જગત્માં વિશ્વાસ તથા રતિ ધારણ કરતો નથી. અર્થાત્ તે ઝોદાસીતા ધારણ કરે છે.

આત્મજ્ઞાનાન્ પરં કાર્યં ન વૃદ્ધૌ ધારયેન્નિરમ્ ॥

કુર્યાદર્થવશાત્કિન્નિદ્રાક્ષાયાભ્યામતત્પરઃ ॥ ૫૦ ॥

અર્થ:—આત્મજ્ઞાનથી અન્યકાર્ય બુદ્ધિમાં ચિર ધારણ કરવું નહિ; અને અર્થવશથી કિન્નિદ્રા કરવું તે પણ અત્પર રહીને કરવું.

ભાવાર્થ:—આત્મજ્ઞાનથી અન્યકાર્ય બુદ્ધિમાં ઘણા

(૭૮)

વખત સુધી આવવા દેવું નહિ, આત્મજ્ઞાનરૂપ કાર્ય તેજ ખુદ્ધિમાં લાંબા વખત સુધી આવવા દેવું, તેમ અન્ય પણ ભોજન, વ્યાખ્યાન, વિગેરે જે કંઈ હોય તે વાણીકાયાવડે કરવું; અર્થાત્ એટલે અર્થને લેઈને કંઈ સ્વપરોપકારરૂપ કાર્ય કરવું હોય તો તે કરવું પણ તેમાં આસક્તિ ધારણ કર્યા વિના તે કાર્ય કરવું. આ વિષય આત્મજ્ઞાનિએ વર્તનમાં મૂકવો, વર્તનમાં મૂક્યા વિના ઉચ્ચપદની પ્રાપ્તિની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. આત્મજ્ઞાનનુંજ ઉત્સર્ગ માર્ગે ચિંતન કરવું.

यत्पश्यामीन्द्रियैस्तन्मे नास्ति यन्नियतेन्द्रियः ॥

અન્તઃ પશ્યામિ સાનન્દ્રં તદ્વસ્ય જ્યોતિરુત્તમમ્ ॥ ૬૧ ॥

અર્થ:—જે હું ઈન્દ્રિયોથી જોઉં છું, તે માફ નથી. અને જે નિયતેન્દ્રિય થઈને અંતરમાં જોઉં છું તે સાનંદ ઉત્તમ જ્યોતિ માફ રૂપ છે.

વિવેચન:—જે શરીરાદિક પદાર્થો ઈન્દ્રિયોવડે હું જોઉં છું, તે માફ રૂપ નથી; કારણ કે, ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયો રૂપી પદાર્થના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, શબ્દને ગ્રહણ કરી શકે છે. પણ આત્મસ્વરૂપ તો અરૂપ છે, તેને બાહ્ય ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયો ગ્રહણ કરી શકતી નથી. બાહ્ય ઈન્દ્રિયોને સ્થિર કરી અંતરમાં સ્વસંવેદનથી જે જ્યોતિ દેખું છું

(૭૯

તેજ આત્મસ્વરૂપ છે. સાનંદ આત્મ ન્યોતિ છે. જે જીવો બાહ્ય વસ્તુમાં સુખમાની, આત્મજ્ઞાનથી પરાક્રુખ થઈ ઉપર ઉપરથી નદી, દેવમંદિર વિગેરે-તીર્થ ગણી, તેનેજ તરવાનો એકાંત ઉપાય ગણે છે તે અજ્ઞાની છે. અન્ય મતવાદિયોના શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-

इदं तीर्थमिदं तीर्थं ये भ्रमन्ति तमोवृताः ॥

આત્મતીર્થ ન જાનન્તિ તેષાં તીર્થં નિરર્થકમ્ ॥ ૧ ॥

એ શ્લોક સમજી આત્મા તીર્થરૂપ ગણી તેનું ધ્યાન કરવું. અંતર દ્રષ્ટિથી આત્મા દ્રશ્ય છે. માટે તેનો અનુભવ કરવો જોઈએ.

सुखमारब्धयोगस्य बहिर्दुःखमथात्मनि ॥

বহির্‌વાসুখં সৌখ্যমধ্যাত્મং भावितात्मनः ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—યોગારંભીને બાહ્યમાં સુખ અને અંતરમાં દુઃખ લાગે છે. અને સિદ્ધયોગીને અંતરમાં સુખ અને બહિર્ દુઃખ લાગે છે.

વિવેચન:—આત્મસ્વરૂપનો પ્રથમ અનુભવ કરનારને બાહ્ય વિષયમાં સુખ પડે છે. અને આત્મસ્વરૂપમાં દુઃખ જણાય છે. પણ યથાર્થ આત્મસ્વરૂપ જાણનાર સિદ્ધ યોગીને, કેવલ આત્મ સ્વરૂપમાંજ સુખ લાગે છે. અને બાહ્ય વિષયો અસુખરૂપ લાગે છે.

(૮૦)

योगારંભીકું અસુખ અંતર બાહિર સુખ ॥

સિદ્ધયોગકું સુખહૈ અંતર બાહિર દુઃખ ॥ ૪૮ ॥

ભાવાર્થ:—બાવનમા શ્લોકમાં આનો અર્થ સમાય છે. યોગારંભિને પ્રથમ જગત્માં દેખાતા દ્રશ્યપદાર્થોમાં સુખ બુદ્ધિ હોય છે. કારણકે તેને હુજી આત્મ નિશ્ચય, આત્માનુભવ પ્રગટયો નથી. પણ જ્યારે સદ્ગુરૂદ્વારા, નયનિ-ક્ષેપા વડે યથાર્થ આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થાય, અને તેમાં રમણુતા થાય, ત્યારે તેને આત્મામાં જ સુખ છે એવો નિ-શ્ચય થાય છે. પછી તે કાયા મનવાણીથી આત્માને બુદ્ધે પાડી નિરાલંબન પણે ધ્યાન ધરે છે. ત્યારે અંતરમાં સુખનો મહાસાગર પ્રગટે છે. અને તે સુખ સાગરની લહેરોમાં, અ-ખંડ આનંદ ભોગવે છે. ત્યારે તેવા યોગિને પંચેન્દ્રિયના વિષયો વિષ જેવા દુઃખ દેનાર લાગે છે. બાહ્ય પ્રપંચમાં તેને શાંતિ મળતી નથી. ચિકિત્સ અને સંકલ્પ ઉપજે છે એવા જનોની સંગતિથિ પણુ તે દૂર રહે છે. કેવલ સહુજ આત્મિક સુખ ભોગવે છે. તેવા સિદ્ધયોગિને બાહ્ય પદાર્થોમાં કેવલ દુઃખજ ભાસે છે. તેથી સમજવાનું કે જ્યાં સુધી બાહ્ય વસ્તુમાં જેને સુખ લાગે છે, તે અજ્ઞાની છે. અને અંતરમાં સુખનો જેને નિર્ધાર થયો છે, અને બાહ્યવસ્તુના સંબંધથી, ભોગથી સુખ નથી એમ જાણ્યું છે તે સિદ્ધયોગી જાણુવો. માટે સિદ્ધિ યોગી થવા સદ્ગુરૂ સંગતિ કરી આત્મજ્ઞાન ઝહુવું.

(૯૧)

તદ્બ્રયાત્તપરાન્ પૃચ્છેત્ તદિચ્છેત્તપરો ભવેત્ ॥

યેનાવિદ્યામયં રૂપં ત્યક્ત્વા વિદ્યામયં વ્રજેત્ ॥ ૫૩ ॥

અર્થ:—તેજ ઓલવું અને તેનીજ પૃચ્છા કરવી, અને તેનીજ ઈચ્છા કરવી, કે જેથી અવિદ્યામય રૂપ તજઈ વિદ્યામય રૂપ પમાય.

વિવેચન:—આત્મ તત્ત્વને વિષે ઓલવું; અર્થાત્ તેની પારકા આગળ વાત કરી તેની સિદ્ધિ કરવી; તેમજ જેઓએ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું છે, તેમને આત્મતત્ત્વની પૃચ્છા કરવી. અને આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું. તેનીજ ઈચ્છા રાખી, અર્થાત્ આત્મતત્ત્વનેજ પરમાર્થતઃ સત્ય માનવું. અને આત્મસ્વરૂપમાંજ નિમગ્ન થવું. એમ થવાથી બહિરત્મ બુદ્ધિ સ્વરૂપ જે અવિદ્યા તેનો ત્યાગ કરીને આત્મા વિદ્યામય એટલે જ્ઞાનમય આત્મસ્વરૂપને પામે.

સો કશ્ચિં સો પૂછિયે તામેં ધરિયે રંગ ॥

યાતેં મિદેં અબોધતા બોધરૂપ ગ્ઠૈચંગ ॥ ૪૯ ॥

વિવેચન:—તેજ આત્મસ્વરૂપ કથવું, અને તેજ આત્મ તત્ત્વની પૃચ્છા કરવી, અને તેમાંજ ચોલ મજાકના રંગની પેઠે, રાગ ધારણ કરવો; કે જેથી અબોધતા ટળે અને નિર્માળ જ્ઞાન સ્વરૂપમય આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ પામે. જગત્માં અજ્ઞાન લોકો ક્રોધ, માન, માયા, લોભની ઉત્પત્તિ થાય તેવાં વચનો ઓલે છે. કેટલાક લોકો ધનને અર્થે

(૮૨)

અહુનિશ જોડવામાં પ્રવૃત્ત રહે છે. કેટલાક સ્ત્રીનું વર્ણન કરી જીભનું સંઘર્ષકય સમજે છે, કેટલાક લોકો હિંદુસ્થાન અમેરિકાને પોતાનો દેશમાની દેશાભિમાનથી અનેક પ્રકારનાં ભાષણો આપે છે, કેટલાક કવિયો ઠૂઠા મરકરીમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરાવવા અનેક પ્રકારની કવિતાઓ ગાય છે; એમ રાજ દ્રેષની વૃદ્ધિકારક જગતના જીવોનું જોડવું આત્મહિતકર નથી; અર્થાત્ તે સર્વ નિષ્ફલ છે. તેથી આત્મિક લાભ મળતો નથી. માટે તેવા પ્રકારનું જોડવું તે યુક્ત નથી—જેથી અજોડતા ટળે, અને જોડની પ્રાપ્તિ થાય, મોક્ષ માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય, એવું જ જોડવું. શાસ્ત્ર પણ તેવાજ પ્રકારનાં વાંચવાં કે જેથી આત્મ જ્ઞાન થાય—આયુષ્ય અદ્ય તેમાં તેમાં સારમાં સાર આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી સ્વસ્વરૂપમાં સમજીના કરવી તેજ છે. પોતાની જીભને લવ લવ કરતી વારથી, વિકથા કરવામાં નકામો દીવસ ગાળવો નહિ. વાતો કરવી તો પણ આત્મ સંબંધી કરવી, કરણ કે સારમાં સાર આત્મા છે. આત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચવાં, પૃચ્છા કરવી, વળી તેનું પરવર્તન કરી જવું. વળી તે આત્મજ્ઞાન વાતની અનુપેક્ષા કરવી. આત્માનુંજ ધ્યાન કરવું. શ્રી આનંદધનજી કહે છે કે—

આતમધ્યાન કરે જો કોઝ સો ફિર ઇર્ષ્યે નાવે ॥

વાગજાલ બીજું સહુ જાણો एह तस्वे चित्त चावेमुनिसुव्रत॥

(૯૩)

જે પ્રાણી આમન વાળી, અન્ય વસ્તુઓમાંથી ચિત્ત ખેંચી, આત્માના અસંખ્ય ત પ્રદેશોમાં ચિત્તને સ્થાપી, પર સંબંધી સંકલ્પ વિકલ્પ તેનો ત્યાગ કરી, તદાકાર વૃત્તિથી શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે, તે ભવ્ય જીવ અનેક મત વાદિઓના વિષ્ણુ મમત્વરૂપ જાળમાં ફસાઈ જતો નથી. આ-મતત્ત્વ વિના, અન્યમર્વ વાગ્જાળ પ્રપંચ જાણવો. એમ નિશ્ચયનયથી આ-મસ્વરૂપ જ હૃદયમાં ઇચ્છે. જે ભવ્ય પ્રાણીએ વિવેકથી ઉપાદેય, સાધ્ય, સારમાં સાર, આત્મધ્યાન સંબંધી પદ્મ ગ્રંથો કર્યો છે, તેજ આત્મતત્ત્વ જ્ઞાની કહેવો-માટે જોલવું, પુંજવું, ઇત્યાદિ સર્વ કાર્ય આ-ત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અર્થે કરવું.

શરીરે વાચિ ચાત્માનં સંવત્તે વાક્શરીરયોઃ ॥

આન્તોઽઆન્તઃ પુનસ્તત્ત્વં પૃથગેવાં નિરુદ્ધયતે ॥ ૬૪ ॥

અર્થઃ--વાણી અને શરીર એ આત્મા, એમ જેને પ્રાન્તિ છે તે વાણી તથા શરીરને આત્મા માને છે. અને અપ્રાન્તિ છે તે શરીર તથા વાણીથી આત્મતત્ત્વને પૃથક્ જાણે છે.—

વિવેચનઃ—વાણી અને શરીરને આત્મા જાણવારૂપ જેને પ્રાન્તિ છે તેવો બહિરાત્મા તે, વાણી અને કાયાને આત્મા જાણે છે. પણ યથાર્થ આત્મસ્વરૂપનો જાણનાર તે શરીર અને વાણીથી આત્માને પૃથક્ ખસખસ જાણે છે.

(૮૪)

न तदस्तीन्द्रियार्थेषु यत्क्षमेकरम्यात्मनः ॥

तथापि रमते बालस्तत्रैवाज्ञानभावनात् ॥ ५५ ॥

અર્થ:—ઇન્દ્રિયાર્થમાં એવું કંઈ નથી કે જે આત્માને ક્ષમંકર હોય તો પણ બાલ અજ્ઞાન ભાવનાથી તેમાંજ રમે છે.

ભાવાથ:—પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં એવું કંઈ નથી કે જે આત્માને કલ્યાણકારી હોય; તો પણ બહિરાત્મા ભૂંડની પેઠે વિવેક રહીત તેમાંજ રાચીમાચીને રમે છે. તેમાં અજ્ઞાન ભાવના તેજ કારણ છે. અજ્ઞાનથી આત્મા પણ જડ જેવો બની ગયો છે. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે—

હું एनो एह माहरो, ए हूं एणी बुद्धि ॥

चेतन जडता अनुभवे, न विमासे शुद्धि-आतमतत्त्व ॥?॥

એ માફ, હું એનો છું, એવી જડની સાથે અસેદબુદ્ધિ થવાથી આત્મા જડતાને અનુભવે છે. કંઈ પોતાની શુદ્ધિ કરી શકતો નથી. માટે અજ્ઞાનભાવનારૂપ અંધકારનો જ્ઞાનરૂપ સૂર્યથી નાશ કરવો યોગ્ય છે. અનાદિકાળથી આત્મા ઇન્દ્રિયોના વશમાં પડી, કર્મોષ્ઠકની વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી અનેક પ્રકારનાં શરીરો ધારણ કરી, છેદન, ભેદન, શોક, વિયોગ, ક્ષુધા, પિપાસા, વધ, બંધન, જન્મ, જરા. મરણનાં ભયંકર દુઃખો પામે છે. માટે ભવ્ય જીવે. પંચેન્દ્રિય

(૮૫)

વિષયોથી દૂર રહી આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી.

નહિ કઙ્કુ ઇન્દ્રિયવિષયમેં ચેતનકૂં હિતકાર ॥

લોભીજન તામેં રમેં અંધો મોહ અંધાર ॥ ૬૦ ॥

ભાવાર્થ:—પંચાવનમાં શ્લોકમાં આનો અર્થ સમાઈ
અથ છે. ઈન્દ્રિય વિષયમાં ચેતનને કંઈ લાભ નથી. લોભી
પુરૂષો પર પુદ્ગલમાં રમે છે. મોહ રૂપ અંધારમાં અ-
જ્ઞાનથી અંધ બનેલા જીવો કંઈ હિતાહિત જોઈ શકતા
નથી. કસ્તુરીયો મૃગ પોતાની ઠૂંટીમાં કસ્તુરી છે તે જા-
ણતો નથી, તેથી અન્યત્રથી સુવાસના આવે છે, એવી પ્રા-
ન્તિથી વનમાં દોડે છે; તેમ અજ્ઞાની જીવ મોહથી પર-
વસ્તુમાં સુખની પ્રાન્તિથી રાચી રહે છે. અહો! અહો! મો-
હતું કેટલું બધું જોર છે કે મનુષ્યાવતારમાં પણ સદ્ગુરૂ
સમજાવે છે તો પણ સમજી શકતો નથી. અને વિદ્યાના
ક્રીડાની પેઠે અહુર્નિશ પરભાવમાં અમૂઝ્ય આયુષ્ય વ્યર્થ
જાળે છે. અહો! લબ્ય જીવ! હવે તું મનુષ્યજન્મ પામી
જીવનની સાકલ્યતા કર, સંસારતું વિષમ બીજ અજ્ઞાન
તેને જ્ઞાનાગ્નિથી બાળી ભસ્મ કર. સર્વ સંયોગથી આ-
ત્માને લિન્ન દેખ. સ્વપ્ન સમાન પ્રાન્તિ જનક સંસારની
મોહ માયાને આધિન થા નહિ. તારા પોતાના સ્વરૂપમાં
સદ્દાકાળ રહે. વિચારથી સમજે કે જે મુક્તિ પામ્યા, પામે
છે, અને પામશે, તે સર્વ પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા કર-

(૮૬)

વાથીજ પામશે. ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનનું આત્મ-
બન કરી, પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર. સમય જાય છે, ગયો!
વખત પાછો આવનાર નથી, સર્વોત્તમ આત્મ ધ્યાનથી
અનન્ત આનંદમય પરમાત્મપદનું ધ્યાન મંગલ માલા
આપે છે. લબ્ય જીવ સ્વલક્ષ અન્તરમાં રાખે છે. દન્દ્રિયમાં
દ્રષ્ટિ દેતો નથી.

ચિરં સુષુપ્તાસ્તમસિ મૂઢાત્માનઃ કુયોનિષ્ઠ ॥

અનાત્મીયાત્મભૂતેષુ મમાર્હમતિ જાગ્રતિ ॥ ૫૬ ॥

અર્થ:—ચિરકાલથી અન્ધકારમાં કુયોનિમાં સૂતેલા
મૂઢાત્માઓ જાગતાજ અનાત્મીય ભાવોને વિષે હું અને
મારૂં એમ માને છે.

વિવેચન:—અનાદિકાળથી બહિરાત્માઓ સૂતેલા છે.
અર્થાત્ સમકિત વિના તથા જ્ઞાન વિના નિગેદાદિકમાં
અતીવ જડતાને પામ્યા છતાં સૂઈ રહ્યા છે, તે જીવોને ગાઢ
મિથ્યાત્વરૂપ નિદ્રાની લહેરીઓ એવી તો આવી રહી છે કે
તે ખીચારા કશું પણ સમજી શકતા નથી. કદાપિ દૈવયોગે
સંજ્ઞા પામી તે જાગે છે તો હું અને મારૂં એમ માનતાજ
જાગે છે. તે હું અને મારૂં એવો અધ્યાસ પણ પોતાના
આત્માથી ભિન્ન એવી વસ્તુઓમાં ધારણ કરે છે. અર્થાત્
પુત્ર, સ્ત્રી, ઘરખાર, રાજ્ય, ધનાદિકને પોતાનાં માને છે.
એવો બહિરાત્માનો અધ્યાસ જ્ઞાન્તિ વાળો વર્તે છે.

(૮૭)

પર્યેન્નિરંતરં દેહમાત્મનોઽનાત્મચેતસા ॥

અપરાત્મધિગાઽન્યેષામાત્મતત્ત્વે વ્યવસ્થિતઃ ॥ ૫૭ ॥

અર્થઃ—આત્મતત્ત્વમાં જે વ્યવસ્થિત છે, તેણે પોતાના દેહને નિરંતર અનામ બુદ્ધિથી જોયો. અને અન્યના દેહને અપરાત્મ બુદ્ધિથી જોયો.

વિવેચનઃ—જેમાં પોતાનો આત્મા રહે છે, તે શરીરને આ આત્મા નથી એવી બુદ્ધિથી જોવું. અને પરનો દેહ તે પરમાત્મા નથી એવી બુદ્ધિથી જોવું. આત્મ સ્વરૂપમાં જેણે સ્થિતિ કરી છે એવા ભવ્ય પુરૂષે આ પ્રમાણે સદાદા પ્રવૃત્તિ કરતી, તેથી અન્તર્માં ઉપયોગ સહેજે પ્રગટશે.

અજ્ઞાપિતન્ન જાનન્તિ યથા માં જ્ઞાપિતં તથા ॥

મૂઢાત્માનસ્તતસ્તેપાં વૃથા મે જ્ઞાપનશ્રમઃ ॥ ૫૮ ॥

અર્થઃ—જેમ કહ્યા વિના મને નથી જાણુતા તેમ કહ્યા છતાં પણ જાણુતા નથી તેવા મૂઢાત્મા પ્રતિ કહેવાનો શ્રમ અર્થ છે.

વિવેચનઃ—મને એટલે આત્મ સ્વરૂપને જે મૂઢાત્મા છે તે જેમ કહ્યા વિના જાણુતા નથી, તેમ કહ્યા છતાં પણ જાણુતા નથી તેવા પ્રતિ કહેવાનો તેમને યોગ કરવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાણુવો.

(૯૮)

યદ્વૌધયિનુમિચ્છામિ તન્નાહં યદર્હં પુનઃ ॥

ગ્રાહ્યં તદપિ નાન્યસ્ય તત્કિમન્યસ્ય બોધયે ॥ ૬૧ ॥

અર્થ:—જેને બોધ કરવા ઇચ્છું છું. તે હું નથી. ને જે હું છું તે બીજાને ગ્રાહ્ય નથી. ત્યારે અન્યને શો બોધ કરું !

વિવેચન:—જે વિકલ્પાધિરૂઠ આત્મસ્વરૂપ વા દેહાદિકને બોધ કરવા ઇચ્છું છું, તેનો હું નથી. તે સ્વરૂપ હું આત્મા નથી. હું તો ચિદાનન્દ સ્વરૂપ આત્મા છું, તે અન્યને ગ્રાહ્ય નથી. કેમકે આત્માનો સ્વસંવેદન ગ્રાહ્ય છે. એમ છે તેથી અન્યને શો બોધ કરું ?

મૂઠાતમસું તે પ્રવલ મોહૈ છોડી શુદ્ધિ ॥

જાગત હે મમતા ભેર પુદ્ગલમેં નિજબુદ્ધિ ॥ ૬૧ ॥

તાકું બોધન શ્રમ અફલ જાકું નહિ શુભ યોગ ॥

આપ આપકું વ્રૂજવૈ નિશ્ચય અનુભવ ભોગ ॥ ૬૨ ॥

પરકો કિશો બુજાવનો તું પર ગ્રહણ ન લાગ ॥

ચાહૈ જેમેં બુજવ્યો સો નહિ તુજ ગુણ ભાગ ॥ ૬૩ ॥

ભાવાર્થ:—મોહથી, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની શુદ્ધિ જેણે ત્યાગી છે એવા મૂઠાત્માને, પુદ્ગલ દ્રવ્યના સ્કંધોમાં, આહું મમત્ત્વ બુદ્ધિ થાય છે. અને તેમમતાભરે પરમાં બાગે છે તેને અને આત્મસ્વરૂપનો અનુપયોગ થાય છે, અર્થાત

(૯૬)

પંચેન્દ્રિયના વિષયોમાં તથા જડમાં, ક્ષયોપશમ ચેતના જોણે થોજી છે તે મૂઠ પોતાના સ્વરૂપનો અનુપયોગ થયો છતાં, અને અનુપયોગરૂપ નિદ્રા યોગે દ્રવ્યજીવપણાને પામ્યો છતો; પરમાવમાં સ્વઆયુષ્ય નિર્રથક ગુમાવે છે. જીવના ઉપર આર નિરોપા લાગે છે, તેમાં સચિત્ત અગર અચિત્ત વસ્તુનું જે જીવ એવું નામ તે નામજીવ. અને ચિત્ર વા પુસ્તમાં જે જીવની થાપના તે થાપના જીવ, અને સ્યાદ્રાદ પણે આત્મ સ્વરૂપનો અનુપયોગી તે દ્રવ્ય જીવ જાણવો, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ પોતાના ગુણોએ કરી આત્મોપયોગી તે ભાવ જીવ જાણવો. અત્ર દ્રવ્યજીવ તે પરભાવમાં જાગે છે. તેથી તે પર વસ્તુમાં પોતાનો ઉપયોગ મેળવતો અને તેમાં તન્મયપણે પરિણમતો છતો, દુઃખ પરમ્પાને પામે છે.

જે જીવને શુભયોગ પ્રગટયો નથી, પોતાના આત્મ-સ્વરૂપ પ્રતિ રૂચિ થઈ નથી, અને મોહરૂપ મંત્રીરા પીને મત્ત બન્યો છે, તેને બોધવાને માટે ઉદ્યોગ કરવો તે નિષ્ફળ છે. પોતેજ પોતાના આત્માને નિશ્ચયથી જોતાં સમ-જાવી શકાય છે. એમ અનુભવ જ્ઞાનથી જ્ઞાની મહારાજ કહે છે. પંચકારણથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે, ભવસ્થિતિ પરિ-પકવ થયા વિના ઉપદેશ દાન પણ હૃદયમાં અસર કરતું નથી.

ત્રેપનમા દોષકનો અર્થ ઓગણસાડમા સ્તોકમાં અન્તર-ભાવ થાય છે. તેથી વિસ્તાર કર્યો નથી.

(૯૦)

बहिस्तुप्यति मूढात्मा पिहितज्योतिरन्तरे ॥

तुप्यत्यन्तः प्रबुद्धात्मा बहिर्व्यादृत्तकौतुकः ॥ ૬૦ ॥

અર્થ:—આન્તર જ્યોતિ અચ્છાદિત હોવાથી, મૂઢા-
ત્મા બાહ્યમાં આનન્દ માને છે, અને પ્રબુદ્ધાત્મા બાહ્ય
કોનુક ટાળી દેઈ અન્તરમાં તોષ માને છે.

વિવેચન:—જેને સમકિત પ્રગટ્યું નથી એવો બહિ-
રાત્મા શરીર, ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, રાજ્ય, વેપાર, નાટક, સ્ત્રી,
પુત્ર, આદિ બાહ્ય વસ્તુઓમાં સુખ માને છે. જ્યાં સુધી
અન્તર આત્મજ્યોતિ ઠંકાએલી છે, અને તેનો અનુભવ
થયો નથી, ત્યાં સુધી પુદ્ગલ વસ્તુમાંજ આનન્દ મૂઢ માને
છે. મૂઢાત્માની અજ્ઞાન યોગે એવી દશા થઈ રહી છે. અને
જ્યારે અન્તર જ્યોતિ પ્રગટે છે ત્યારે જ્ઞાની આત્મા આ-
ત્માના સ્વરૂપમાંજ આનન્દ માને છે. બાહ્ય વસ્તુઓમાં, તથા
સ્વપ્નમાં પણ આનન્દ માનેના નથી, બાહ્ય દશારૂપ નાટકના
ખેલથી અન્તરાત્મા શાંત થાય છે. બાહ્યદશામાં સુખ નથી.
એવી તેની દ્રઢ ભાવના નિશ્ચયને ભજનારી થાય છે.

न जानन्ति शरीराणि सुखदुःखान्यबुद्धयः ॥

निग्रहानुग्रहधियं तथाऽप्यत्रैव कुर्वते ॥ ૬૧ ॥

અર્થ:—શરીર સુખ દુઃખ બાણુતાં નથી. તેા પણ
અજ્ઞાની તેના ઉપર નિગ્રહાનુગ્રહ બુદ્ધિ રાખે છે.

(૯૧)

વિવેચન:—શરીરેા સુખ દુઃખ જાણતાં નથી, કારણ કે તે જડ છે. તેા પણ જાહિરાતમા શરીરાદિકના ઉપર નિગ્રહપુદ્ધિ અને અનુગ્રહ પુદ્ધિ કરે છે. દૂષના વશથી શરીરાદિને, ભૂખ્યા રહેવું, ફાંસી ખાવી, પંચાગ્નિ સાધન કરવી, તે આદિથી પીરા કરે છે, અને રાગના વશથી શરીરને ઘરેણાં પહેરાવવાં, સારાં વસ્ત્રથી શણગારવું, તેલનું મર્દન કરવું રનાન કરી શેભાવવું, વિગેરે કૃત્યોથી અનુગ્રહ પુદ્ધિ દેહમાં ધારણ કરે છે. એમ નિગ્રહ અને અનુગ્રહ પુદ્ધિ શરીરાદિકમાં રાખવી તેજ સંસાર છે. પરવસ્તુમાં નિગ્રહ અને અનુગ્રહ પુદ્ધિથી પ્રવર્તતું મન તેજ સંસાર છે. એવી પુદ્ધિ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી સંસારમાં પરિશ્રમણ કરવું પડે છે.

સ્વચ્છદ્યા યાવદ્ગૃહ્ણીયાત્ કાયવાક્ચેતસાં ત્રયમ્ ॥

સંસારસ્તાવદેતેષાં મેદાભ્યાસે તુ નિઘૈતિઃ ॥ ૬૨ ॥

જવલૌ પ્રાની નિજમતેં ગ્રહૈ વચન મન કાય ॥

તવલૌ હૈ સંસારથિર મેદ જ્ઞાન મિટ્ જાય ॥ ૬૪ ॥

અર્થ:—જ્યાં સુધી પ્રાણી, મન, વાણી, અને કાયા એ ત્રણને આત્મ પુદ્ધિથી ગ્રહણ કરે છે, ત્યાં સુધી સંસાર સ્થિર જાણવો, અને એ ત્રણથી આત્મા સ્થિર છે, એવું ભેદ જ્ઞાન થતાં, સંસાર મટી જાય છે. અને મોક્ષ થાય છે.

(૯૨)

વિવેચન:—સ્વ બુદ્ધિથી, એટલે આત્મ બુદ્ધિથી, મન, વચન, અને કાયાને ગ્રહણ કરે છે, ત્યાં સુધી સંસારમાં પરિબ્રમણ કરવાનું સદા જાણવું. અનેક પ્રકારની ભાષાઓ ભણે, અનેક પ્રકારની શિલ્પ કળાઓ શિખે, અનેક પ્રકારની રસાયન વિદ્યાઓ શિખે, અનેક પ્રકારના હુન્નરો શિખે, અનેક પ્રકારના કિતાબો શિખે, અનેક પ્રકારની ગાયન વિદ્યાઓ શીખે, ન્યાયનો અભ્યાસ કરે, વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરે, પણ જ્યાં સુધી શરીર આદિ પર વસ્તુમાં આત્મા છે, એમ વાસના છે, ત્યાં સુધી મોક્ષ થવાનો નથી. કારણ કે, આત્મ જ્ઞાન વિના બાકાનું જ્ઞાન તે અજ્ઞાન છે. જીનેશ્વર ભગવન્તે કહેલા ૫૩ દ્રવ્ય અને તેના ગુણ પર્યાયનું નય નિક્ષેપાએ સહિત જ્ઞાન થાય છે. તેજ જ્ઞાન જાણવું. અને તેજ જ્ઞાનથી ભેદ જ્ઞાન પ્રગટે છે. અને તે ભેદ જ્ઞાનથી આત્મા કર્મથી છૂટે છે, અને પરમાત્મ સ્વરૂપ બને છે. અને સકલ પ્રપંચનું મૂળ અવિદ્યા પણ ક્ષણમાં નષ્ટ થાય છે. ભેદ જ્ઞાની આત્મા સ્વઆત્મહિત સાધી મનુષ્ય જન્મ સંક્રાંતિ કરે છે.

घने वस्त्रे यथात्मानं न घनं मन्यते तथा ॥

घने स्वदेहेऽप्यात्मानं न घनं मन्यते बुधः ॥ ૬૩ ॥

नष्टे वस्त्रे यथात्मानं न नष्टं मन्यते तथा ॥

नष्टे स्वदेहेऽप्यात्मानं न नष्टं मन्यते बुधः ॥ ૬૫ ॥

(૬૩)

રક્તે વલ્લે યથાત્માનં ન રક્તં મન્યતે તથા ॥
 રક્તે સ્વદેહેऽપ્યાત્માનં ન રક્તં મન્યતે બુધઃ ॥ ૬૬ ॥
 સૂક્ષ્મ ઘન જીરન નવૈ જ્યું કપરે ત્યું દેહ ॥
 તાર્તે બુધ માનૈ નહી અપની પરિણતિ તેહ ॥ ૬૬ ॥
 જૈસે નાશ ન આપકો હોત વલ્લકો નાશ ॥
 તૈસે તનુકે નાશસે આતમ અચલ અનાશ ॥ ૬૬ ॥

ભાવાર્થઃ—જ્ઞાની બહુ વસ્તુ પહેરવાથી હું બહુ
 છું, એમ માનતો નથી. તેમ શરીર બહુ થતાં પણ આ-
 ત્મા બહુ છે, એમ માનતો નથી, શરીર પાનળુ પડતાં,
 આત્મા પાતળો છે, એમ માનતો નથી, શરીર સુકાતાં પો-
 તાને સુકાએલો જ્ઞાની માનતો નથી. કહ્યું છે કે:-

પદ.

અનુભવ આતમાની વાત કરતાં લહેરી સુઘની આવશે. ૧ ટેક.
 રોગી નહિ તું ભોગી નહિ તું જાડો નહિ તલભારજી ॥
 દેહમાં વસીયો માયા રસીયો અનુપયોગે ધાર. અનુભવ. ૧
 તુજથી સહુ શોધાય બહાલા આદિ નહિ તુજ અંતજી ॥
 માયામાં મસ્તાન થઈ તું લાઘવ ચોરાશી ભમંત. અનુભવ. ૨
 પરસ્વભાવે માન ભૂલી ઠર્યો નહિ એક ગમજી ॥
 પાદ નીચે સ્તબ્ધિ પરગટ દેસે નહિ દુઃસ્વધામ. અનુભવ. ૩
 કર્મસાહિવ રીજીને તને આપી નરની દેહજી ॥

(૯૪)

સાધ્યસિદ્ધિ સાધી લેતું માગ્યા વરશ્યા મેહ. અનુભવ. ૪
સોડહંસોડહં ધ્યાન લાગે જાગે આતમજ્યોતજી ॥

બુદ્ધિસાગર માનુ પ્રગટે થાય મુવન ઉચ્ચાંત. અનુભવ. ૫

ઈત્યાદિથી સમજવાનું કે જ્ઞાની પોતાના આત્મામાંજ આત્મ બુદ્ધિ સ્થાપન કરી, સર્વ પ્રપંચથી ન્યારો વર્તે છે, સર્વ પુદ્ગળ વસ્તુથી આત્માનું સ્વરૂપ પ્રતિદિન લિખ એકાન્ત ધ્યાનમાં એસી ભાવવું. એક દીવસથી બીજા દીવસે કંઈ અનુભવમાં વૃદ્ધિ થશે, અન્ને સ્પર્શ જ્ઞાનના પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યારે જેમ વસ્ત્ર નષ્ટ થવાથી શરીર નષ્ટ થતું નથી, તેમ આદારીક સ્થૂણ શરીર નષ્ટ થવાથી જ્ઞાની પોતાના આત્માને નષ્ટ થયો માનતો નથી. જ્ઞાની એમ જાણે છે કે શરીર એ પુદ્ગળ સંઘથી બનેલું છે, અને તે જડ છે, તેમાં ચૈતન્ય પણું કંઈ નથી. શરીર એ આત્માને સહેવાનું સ્થાન છે, આયુષ્યની પૂર્ણાવસ્થાએ શરીર છૂટી જાય છે, શરીર છૂટી જતાં, આત્મા કૃત કર્મોનુસારે પરગતિમાં ગમન કરે છે. ત્યાં પુણ્ય પાપના અનુસાર સુખ દુઃખનાં સાધનો પામી, સુખ દુઃખ ભોગવે છે, વળી ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, અન્ય ગતિમાં આત્મા ગમન કરે છે. એમ કર્મ સત્તાથી પુનઃ પુનઃ અનેક પ્રકારનાં શરીર ધારણ કરી સુખ:દુખ ભોગવે છે. એમ અનાદિ ઠાગથી આ આત્માએ આર ગતિમાં, અનેકશઃ જન્મ ધારણ કરી અનેક શરીરો

(૯૫)

ધારણ કર્યાં. પણ અન્ને પાર આવ્યો નહિ. અનેક ભવમાં અનેક શરીર ઉપર મમતા પ્રેમ રાખ્યો. પણ કોઈ શરીર પોતાનું થયું નહિ. તો હવે આ શરીર જે હાલ અહીં વડે દેખાય છે, તે પણ અન્ને પોતાનું ક્યાંથી થવાનું? માટે જ્ઞાનીઓ પૂરોક્ત ભેદ જ્ઞાનથી દ્રઢ ભાવના ધારણ કરી શરીરને પોતાનું કદી માનતા નથીજ અને અન્ને શરીર નષ્ટ થતાં, આત્માને તેથી ન્યારો ભાવે છે. અને સંસારીક પદાર્થોમાંથી મમતા ભાવ દૂર કરે છે, અને સમતા ભાવ ક્ષણે ક્ષણે સેવે છે. જે ભવ્યે પોતાના આત્માની સિદ્ધિ કરવાને મમતા ત્યાગી સમતા આદરી તે પુરૂષ આ ભવ તથા પરભાવના સઘળા વર ભાવને ટાળી નાંખે છે. એવા સમતા ધારી મુનીશ્વરોની પાસે વસતાં જનવરો. પણ પોતાનો જાતિ વેરભાવ દૂર કરે છે. જેણે સંસાર રૂપ સમુદ્ર તરવાને અર્થે, મમતા ત્યાગી સમતા આદરી છે, તે પુરૂષોને ધન્ય છે. જગતમાં દેવલોકનાં સુખતો દૂર છે, અને મોક્ષ પદવી તો મોટી છે; ત્યારે મનની પાસે પ્રગટ પણે વર્તનાર સમતાનું સુખતો આ ભવમાં પ્રત્યક્ષ પણે છે. વળી સમતા રૂપ અમૃતના કુંડમાં સ્નાન કરવાથી કંદર્પનું વિષ નાશ પામે છે. જે ભવ્ય પ્રાણી એક ક્ષણ માત્ર મનને ખેંચીને સમતા સેવે છે, તો તે પ્રાણીને આત્મામાં એવા પ્રકારનું અદ્ભૂત સુખ પ્રગટે છે કે તેનું વર્ણન મુ-

(૯૬)

ખથી થઈ શકતું નથી. જેમ કુમારિકા ભતૌરની સાથેના
લોગ વિલસના સુખને બાણુતી નથી, તેમ જગતના અ-
જ્ઞાની જીવો પણ સુનીશ્વરની સમતાના સુખને બાણુતા
નથી. જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી અન્ધકાર નાશ પામે છે તેમ
કોટી ભવનાં કરેલાં કર્મ પણ સમતા વડે એક ક્ષણમાં
નાશ પામે છે.

વળી સમતા જ્ઞાનનું ક્ષણ છે. સમતાથી તપ જપ
ક્રિયા કષ્ટ લેખે આવે છે. માટે મોહુરાજાની પુત્રી મમતા
તેનો ત્યાગ કરી, ભવ્યોએ સમતાનું સેવન કરવું એજ સાર
છે. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય પદદ્વારા બાણુવે છે
તેનું સ્વરૂપ જેમ.

ચેતન મમતા છાંડ પરીરી, પર રમણીશું પ્રેમ ન કીજે;

આદર સમતા આપ વરીરી.

ચેતન. ૧

મમતા મોહ ચંડાલકી બેટી, સમતા સંજમનૃપ કુમરીરી;

મમતા મુખ દુર્ગંધ અસતી, સમતા સત્યસુગંધભરીરી. ચેતન. ૨

મમતાસે લરતે દીન જાવે, સમતા નહિ કોઝ સાથ લરીરી;

મમતા હેતુ બહુતહે દુશ્મન, સમતાકો કોઝ નહિ અરિરી. ચેતન. ૩

મમતાકી દુરમતિ હે આલી, ડાયણ જગત અનર્થ કરીરી;

સમતાકી શુભમતિ હે આલી, પર ઉપગાર ગુણસે ભરીરી, ચેતન. ૪

મમતાપુત મયે કુલત્વંપણ, શોકવિયોગ મહામછરીરી;

(૯૭)

સમતાસુત હોયગા કેવલ રહેગો, દિવ્યનિજ્ઞાન ઘુરીરી. ચેતન. ૬
 સમતા મ્મન હોયગો ચેતન, જો તું ધારીશ શીખ સ્વરીરી;
 મુજસવિલાસ લહેગો તો તું ચિદાનંદ ઘન પદવી વરીરી. ચેતન. ૬

આ પ્રમાણે મમતા અને સમતાનું સ્વરૂપ સમજી મુનીશ્વર વા આત્મહિતેચ્છુ, સમતાને આદર કરે છે. અને નિરંજન નિરાકાર જ્યોતિસ્વરૂપ આત્માને જાણી તેમાં રમણુતા કરે છે. સર્વ વસ્તુઓથી પોતાના આત્માને ન્યારે જાણે છે. વળી આત્મજ્ઞાની એમ વિચારે છે કે પરવસ્તુને સંકલ્પ વિકલ્પ કરવો તેજ સંસારમાં બંધન છે. પરવસ્તુના મમતાયોગે વિકલ્પ સંકલ્પ કરવાથી કર્મનું ગ્રહણુ છે. અને જ્યારે પર વસ્તુ સંબંધી વિકલ્પ સંકલ્પ થતા નથી, ત્યારે આત્મા સંવરલાવને પ્રાપ્ત કરે છે. તત્ત્વથી જોતાં માણુમ પડશે કે સંકલ્પ વિકલ્પજ સંસારમાં સ્થિર કરવાનું એક પ્રબલ સાધન છે. જ્યારે આત્મજ્ઞાન થાય છે, ત્યારે શરીરમાંથી મમત્વ બુદ્ધિ દૂર થાય છે. એવી બુદ્ધિ થયા બાદ જ્ઞાની અંતરથી ભિન્નપણે વર્તે છે. નષ્ટ વસ્ત્રની પેઠે શરીર નષ્ટ થતાં આત્મા નષ્ટ થતો નથી, વળી શરીર ઉપર પહેરેલું વસ્ત્ર રક્ત થતા જેમ મનુષ્ય પોતાને રક્ત માનતો નથી, તેમ જ્ઞાનીનું શરીર રક્ત હોય તો તેથી તે પોતાને રક્ત માનતો નથી. કારણુકે, આત્મા કંઈ રાતો

(૯૮)

નથી, વા કાળો નથી; કૃષ્ણવર્ણોદિકથી આત્મા સિદ્ધ છે, માટે જ્ઞાની શરીર પરિણમનમાં આત્મપરિણતિ માનતો નથી. જ્યારે જ્ઞાનીની આવી દશા છે, ત્યારે અજ્ઞાની શરીરના વિકારને પોતાની પરિણતિ કલ્પી દુઃખી થાય છે, અને શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન થતાં હું રોગી, શરીર પાતળું થતાં હું પાતળો, શરીર જાડું થતાં હું જાડો, તથા શરીર વૃદ્ધ થતાં હું વૃદ્ધ, એમ શરીરની અવસ્થાજ તેજ આત્માની અવસ્થા માની, રાગ દ્વેષનાં કારણો સેવી, ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. અજ્ઞાનીજીવ શરીરના ધર્મનેજ પોતાના કલ્પે છે અને તે ઉપરાંત દુનીયાના પદાર્થોમાં મમત્વ બુદ્ધિ કલ્પી લીંટમાં જેમ માખી લપટાય છે, તેમ સંસારના પદાર્થોમાં લપટાય છે, માટે અજ્ઞાનથી આચ્છાદિત એવા આત્માને સદ્ગુરૂ મહારાજના ઉપદેશથી ઓધ થાય છે. ઉપદેશદ્વારા કહે છે કે “હે જીવ! તને ચેતાવું છું, તું ચેતી લેજે. આ સંસારમાં તારૂ કંઈ નથી. એક દીવસ આવી અવસ્થામાંથી ઉઠીને તારે જવું પડશે. તારા હાથે સંચિત કરેલી ધરખાર, હાટરૂપ બાજી ધૂળની છે અને તે ધુળમાં ભળી જશે, એમ નક્કી બાજી. તારી નજરે જોતો ખરો. હુબરો જગતના જીવો ધન, દોલત, ધરખાર મૂકીને પરલવ માં ચાલ્યા જાય છે, તો તેવીજ તારી અવસ્થા થવાની છે. અંતે મરણના શરણ થવું પડશે. રાજ, રંક, જોગી કે ભોગી,

(૯૯)

સર્વતાં શરીર માટીમાં મળી જવાનાં છે. આ દેખાતી વસ્તુઓ સ્વપ્નની બાજુ સમાન અંતે થવાની છે, એમ નક્કી બાબુ. ફોગટ તેમાં તારે કેમ મકલાવું જોઈએ તે સંબંધી નીચે મુજબ પદ જાણવું.

- ચેતાવું ચેતી લેજેરે एकदीन जरूर उठी जावું,
 धूलनीरे माया धूलमां भलसे फोगट मन ललचावું. ચેતાવું. ૧
- स्वप्नानी मुखलडी खातां भ्रुव न मननी भागे,
 तन धन यौवन पामी संतो हरखावું शुं रागे. ચેતાવું. ૨
- आशा वेडीए बंधाणो परधन खांते खावું,
 नीचां कर्म करीने अंते नाहक नरके जावું. ચેતાવું. ૩
- भूली आतमज्ञानकी वाजी मायामां मकलावું.
 भ्रमणामां भूलीने भाइ ब्रह्मस्वरूप केम पावું. ચેતાવું. ૪
- तारु ताहरी पासे जाणी समतामां दील लावું.
 अलगनिगंजन आतमज्योति बुद्धिसागर ध्यावું. ચેતાવું. ૫

આ પદ આત્માને પોતાના સ્વરૂપમાં રમણ કરવાનું સૂચવે છે. જને માયાના પ્રપંચથી દૂર રહેવાનું સૂચવે છે. વળી આ સાંસારીક પ્રત્યક્ષ દેખાતો પ્રપંચ આત્માથી ન્યાસ છે, તેથી ત્રિકાલમાં પણ આત્મહિત થવાનું નથી. એમ નિશ્ચયથી હૃદયમાં ધારવું. આલતાં, એસતાં, ઉડતાં,

(૧૦૦)

હુરેક કામકાજ કરતાં પણ આત્માનું સ્મરણ કરી સ્વકાર્ય સાધવું. અજ્ઞાની જીવ કોઈ મોટા રાજાની વા શેઠની મુલાકાત લેવાનું નક્કી થાય તો કેટલો આનંદી બની જાય છે; પણ તે રાજા અગર શેઠના કરતાં અનંતગણા મોટો શરીરમાં રહેલો જે આત્મા છે તેનાં દર્શન કરવા, તેનું ધ્યાન કરવા, તેની સ્તુતિ કરવા, શું જરા માત્ર મનમાં પ્રેમ લાવે છે? ના, તે લાવતો નથી. તો તેનું કારણ છે? ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે તે અજ્ઞાનીજીવ વાસ્તવિક પોતાનું આત્મસ્વરૂપ જાણતો નથી તેજ કારણ છે જે પોતાનું સ્વરૂપ જાણતો હોત અને તેની શ્રદ્ધા થઈ હોત તો પોતાના આત્માની મોટી શક્તિ જાણી શકત. આત્માજ રાજા થાય છે, આત્માજ પુણ્ય કરવાથી શેઠ, બાદશાહ, દેવ, દેવેન્દ્ર થાય છે અને તેજ આત્મા પાપ કરવાથી નીચ અવસ્થા પામે છે અને તેજ આત્મા પંચ પરમેષ્ઠિરૂપે બને છે, આત્માની અનંત શક્તિ છે. જે શક્તિ છે, તે શક્તિ જ્ઞાનાવરણીય આદિકર્મના યોગે આચ્છાદિતપણાને પામી છે. જ્યારે આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ સદ્ગુણ ઉપદેશથી જાણે છે, ત્યારે ઉપશમ ભાવ, ક્ષયોપશમભાવ તથા ક્ષાર્થીક ભાવને પામી સ્વસ્વરૂપ પ્રકાશે છે. અને સાદિ અનંતિ સ્થિતિ સુખમાં સદાકાળ ગમાવે છે. માટે ભવ્યજીવોએ ભેદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિદ્વારા પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરવી.

(૧૦૧)

यस्य सस्पन्दमाभाति निःस्पन्देन समं जगत् ॥

अप्रज्ञमक्रियाभोगं स शमं याति नेतरः ॥ ६७ ॥

जंगम जग थावर परें जाकું भाસૈ નિત્ત ॥

મો ચાગૈ સમતા મુઘા અવર નહિ જડચિત્ત ॥ ૬૭ ॥

અર્થ:—જેને સસ્પન્દ એવું પણ જગત્ નિઃસ્પન્દ એવું અપ્રજ્ઞ, અક્રિય અભોગ લાગે છે, તેજ મહાત્મા સમતારૂપ અમૃત ને ચાગે છે. બીજો જડ પુરૂષ ચાખી શકતો નથી.

अनिच्छन् कर्मवैषम्यं ब्रह्मांशेन समं जगत् ॥

आत्माभेदेन यः पश्येदसौ मोक्षगमी शमी ॥ ૧ ॥

વિવેચન:—સસ્પન્દ એટલે હાલતું એવું શરીરરૂપ જગત્ તે નિસ્પન્દ એટલે જડ એવાં જે કાષ્ટ પાપાણાદિ તેના જેવું જડ તથા અક્રિય, અભોગ, એટલે પદાર્થ પરિચ્છેદ રૂપ ક્રિયા, અને સુખાદિ અનુભવરૂપ ભોગ જેને નથી એવું જેને લાગે છે, તે પુરૂષ સમતાને પામે છે. પરમ વીતરાગના વા સંસારના ભોગ તથા દેહ ઉપર વૈરાગ્ય લાવને આવોઉત્તમ પુરૂષ પ્રાપ્ત કરે છે. મન વચન અને કાયાના વ્યાપારને ક્રિયા કહે છે, પંચેન્દ્રિયો દ્વારા જે વિષયાનુભવ થાય છે તેને ભોગ કહે છે, એવી ક્રિયા અને ભોગ રહીત સ્થિર ચિત્તવાળો આત્મધ્યાની પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ

(૧૦૨)

સમતારૂપ અમૃતનું આસ્વાદન વારંવાર કરી, જન્મ જરા એને મરણના દુઃખોથી મૂકાય છે, પૂર્વોક્તદશાની પ્રાપ્તિ વિના સમતારૂપ અમૃતની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, અને એવી અવસ્થાની જે સમતા આવે છે, તેથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ સહજમાં થાય છે. સમતા ગુણધારી મનુષ્ય પોતાના આત્માના સમાન સર્વ જંતુના આત્માને લેખે છે. શ્રી જ્ઞાનસારમાં કહ્યું છે કે--

જ્ઞાનધ્યાનતપઃશીલસમ્યક્ત્વસહિતોપ્યહો ॥

તન્નામોતિ ગુણં સાધુર્યમામોતિ શમાન્વિતઃ ॥ ૬ ॥

અર્થઃ--કર્મથી અનેલી વિષમતાને નદિ ક્ષિયતો પોતાના આત્મ સમાન ચેતના લક્ષણથી સર્વ જગતને બાણતો છતો જે ભવ્ય બુદ્ધિ છે તે શમી બાણવો, શમી જે ગુણ પામે છે તે જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, શીલ અને સમકિત સહિત ભવ્ય પણ પામી શકતો નથી. અને તેજ મોક્ષને પામે છે. વળી સમતાનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં શ્રીચરોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે:--

ભાવાર્થઃ--જ્ઞાન ધ્યાન, તપ, શીલ, અને સમ્યક્ત્વ સહિત ભવ્ય પણ જે કેવળ જ્ઞાનાદિ ગુણને પામતો નથી તે ગુણને સમતા ચારિત્રમયી પામે છે. ક્ષયોપશમ ભાવના જ્ઞાનાદિકે ગુણ છે તે નિરાવરણ લોકલોક પ્રકાશક

(૧૦૩)

કેવલ જ્ઞાનનું પરંપરા કારણ છે, અને કષાયનો અભાવ તદ્દુપ યથાખ્યાત ચારિત્ર કેવલ જ્ઞાનનું આસન્ન કારણ છે. યથાખ્યાત ચારિત્રથી નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં અભેદ રત્નત્રયીથી પરિણુમેલો આત્મા ક્ષણમોહાવસ્થામાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અંતરાય કર્મનો સમૂળ ક્ષાયીકલાવે ક્ષય કરે છે, અને તેથી કેવલજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન અને દાનાદિક પાંચ લઙ્ઘિ પામે છે. એવા પ્રકારની સમતાનું ભવ્યપુરૂપે સેવન કરવું, અને અધ્યાત્મ ભાવનાથી સદાકાળ આશુખ્ય સકળ કરવું, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ થતાં બળવાનું બાકી રહેતું નથી. અલબત્ત આત્મસ્વરૂપનો અહુર્નિશ વિચાર કરવો, તેનું મનન કરવું કે જેથી જગમ જગરૂપ જે શરીર તે પણ થાવરની પેઠે એટલે કાષ્ટ પાપાણુની પેઠે સ્થિર ભાસે. આટલી હુદ બ્યારે આવે ત્યારે સંસારમાં વાદવિવાદનો પ્રપંચ મટી બાય છે, અને આત્મા આત્મસ્વરૂપે પ્રકાશે છે. તે સંબંધી યોગીશ્વર મહારાજ શ્રીચિંદાનંદજી કહે છે કે—

પદ.

મતિ મત એમ વિચારે, મતમતિયનકા ભાવ—મતિ૦

વસ્તુગતે વસ્તુ લઘ્યારે, વાદવિવાદ ન કોય;

મૂર્ય તિદાં પરકાશ પિયારે, અંધકાર નવિ હોય: મતિ. ૧

(૧૦૪)

રૂપ રેસ્વા તિહાં નવિ ઘટેરે, મુદ્રા મેષ ન કોય;	
ભેદજ્ઞાન દૃષ્ટિ કરિ પ્યારે, દેસ્વો અંતર જોય.	મતિ. ૨
તનતા મનતા વચનતા, પરપરિણતિ પરિવાર;	
તન મન વચનાતીત પ્યારે, નિજસત્તા મુખકાર.	મતિ. ૩
અંતરશુદ્ધ સ્વભાવમેરે, નહિ વિભાવ લ્વલેશ;	
ભ્રમ આરોપિત લક્ષથીરે, હંસા સહત કલેશ.	મતિ. ૪
અંતરગતિ નિહચેં ગહિરે, કાયાથી વ્યવહાર;	
ચિદાનંદ તવ પામીએરે, ભવસાયરકો પાર.	મતિ. ૫

આત્મિક અનુભવના રસીક શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ આ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપની સ્થિતિ બતાવે છે, અને તે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી તે પણ પોતાના હાથમાં છે. જે સિદ્ધ ભગવાંત થયા, અને થશે, તે સર્વ પણ જ્યારે આત્માલિમુખ થઈ આત્મધ્યાન કર્યું, ત્યારેજ થયા છે. આત્માનું સ્વરૂપ સમજવાની શક્તિ પામી, સદ્ગુણો સંગ કરી, શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપનો ઉદ્દોગ કરવો. જે પોતાની વસ્તુ નથી, તેની પ્રાપ્તિ અર્થે રાત્રી અને દીવસ ઉદ્દોગ કરવામાં આવે છે, ત્યાં તાઠ, તાંડકો, દુઃખ પામતાં પણ ઉદ્દોગ કરાય છે; પણ આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અર્થે તો જરામાત્ર પણ ઉદ્દોગ થતો નથી. આત્મસ્વરૂપ દર્શક સદ્ગુણો સમાગમ કરવાનો વખત પણ મળતો નથી, ત્યારે આત્મા પોતાના પ્રમાદથીજ પોતે

(૧૦૫)

દુઃખના હેતુઓ સજી, દુઃખ ભાજન બને છે એમ સમજવું. વળી આશ્ચર્ય તે કેવું સમજવું તે બતાવે છે. જેમ જલમાં રહેલું માછલું તરશ્યું તેમ સંપૂર્ણ સામગ્રી પામીને પણ શરીરમાં રહેલો આત્મા પોતે પોતાના સ્વરૂપથી તરશ્યો રહે, અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે નહિ, તે પણ મોટું એક આશ્ચર્ય જણાય છે. વળી આત્મસ્વરૂપાનુભવરૂપ અમૃતને મૂકી, વિષયરૂપી હાલાહલ વિષનું જીવ, પાન કરે છે, તે પણ કેવી આશ્ચર્યની વાત? વળી પોતાની આત્મિકરૂઢિ ચિંતામણિ રત્ન સમાન છે તેને ફેંકી દેઈ પરરૂઢિરૂપ કાચનો કકડોગ્રહી, ખુશી થાય છે તે પણ આશ્ચર્યની વાત છે. પરપરિણુતિ અને રાગદ્રેષાદિક તેનું કુંટુંબ ખરી રીતે જોતાં આત્માનું વૈરી છે, અને તે પરપરિણુતિ તથા તેના કુંટુંબથી આત્મા, સ્વઋદ્ધિથી જ્રષ્ટ થઈ, પુદ્ગલરૂપ લિક્ષા માગીને ભીખારી બન્યો, તોપણ આત્માને પરપરિણુતિ તે મારી વૈરીણી છે, એમ લાગતું નથી, અને ઉપર ઉપરથી બાહ્ય દ્રષ્ટિથી જોતાં તે પોતાનું સગું કુંટુંબ હોય એમ આત્માને લાગે છે, અહો! આ પણ આશ્ચર્ય છે કે જે શત્રુ વર્ગ છે, તે પણ સગા જેવો લાગે છે. અહો! સંતપુરૂષો સમજે કે આ સંસારમાં આશ્ચર્યકારક તમાસો થઈ રહ્યા છે. જે ઉત્તમ પુરૂષ હોય છે, તે પરપરિણુતિનો પ્રપંચ પાસ તેને વિવેક દ્રષ્ટિરૂપ વજ્રથી છેદી નાખે છે. તે

(૧૦૬)

સંબંધી યોગિરાજ શ્રી ચિદાનંદજી કહે છે કે—

પદ.

સંતો અચરિજરૂપ તમાસા સંતો૦ ૧ આંકળી.

કીડીકે પગ કુંજર વાંધ્યો જલમેં સકર પિયાસા સંતો૦ ૨

કરત હલાહલ પાન રુચિધર તજી અમૃતરસ સ્વાસા ॥

ચિંતામણિ તજ ધરત નિત ચિતમેં કાચ સકલકી આશા સંતો૦ ૩

વિન વાદર વરષા અતિ વરસત વિન દ્રિક વહતાસ્યા ॥

વજ્ર ગલત દેખ્યા હમ જલમેં કોરા રહત પતાસા સંતો૦ ૪

વેર અનાદિ પળ ઉપરથી દેસત લગત સગાસા ॥

ચિદાનંદ એંસા જન ઉત્તમ કાપતયાકા પાસા સંતો૦ ૫

ભાવાર્થ સમજી શકાય તેવો છે, જો સમજાય નહિ તો આત્માનુભવી સહયુક્તદ્વારા તેનો મર્મ સમજવો. શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ આત્માનુભવની યોજ કરતા, એ પ્રમાણે ગાયું છે, તેથી આત્માર્થી પુરૂષે સ્યાદ્રાદ પાણે આત્મજ્ઞાન શ્રવણ, મનન, માટે પ્રયત્ન કરવો. જ્ઞાનીએ જેટલી ધર્મની ક્રિયાઓ, આચરણાઓ, બતાવી છે તે એક આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અર્થેજ બતાવી છે. કારણ કે અનંત સુખ આપનાર શાશ્વત ધર્મ આત્મામાં રહે છે. માટે આત્મા ધર્મી કહેવાય છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય પણ આત્મિક ધર્મનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે માટે જો ભવ્ય જીવે તમારે

(૧૦૭)

મોક્ષની જ્ઞાસા હોયતો, સંસારીક પદાર્થોમાંથી મોહ ઉતારી અને ભોગને રોગ સમાન લેખવી, તેમજ સ્વપ્ન સમાન કુટુંબ વર્ગ જાણી, શુદ્ધ ધર્મનું સેવન કરો; એજ સત્ય તત્ત્વ સમજો. એજ અંતે સુખ અર્પનાર છે. તેમ વીતરાગના વચનથી પ્રતીતિ લાવો, આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરો. જેણે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પામ્યું તે અન્યને કહી શકતા નથી. જેમ લવણની પૂતળી સમુદ્રનો ત્યાગ લેવા જળમાં પડી, પણ લવણ પૂતળી પોતેજ જળ રૂપ થઈ ગઈ તો તે બહાર આવી બીજાને કહી શકે નહિ, તેમ જે પરમાત્મ સ્વરૂપનો ત્યાગ લેવા, પરમાત્મ સ્વરૂપના ધ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો તે પણ પરમાત્મ સ્વરૂપ થઈ ગયા તો પરમાત્મ સ્વરૂપ કોણ વર્ણવી શકે ? અલગત કોઈ વર્ણવી શકેજ નહિ. એવી પરમાત્મ સ્વરૂપની સ્થિતિ છે, અને એજ સત્ય ધર્મ છે. તે સંબંધી શ્રી ચિદાનંદજી પોતાનો અનુભવ કહે છે:—

પદ.

अव हम एसी मनमें जाणी परमारथ पथ समज विना नर

वेद पुराण कहाणी

अव. ?

अंतर लक्ष विगत उपरथी कष्ट करत बहु प्राणी ॥

कोटी जनन करि तूप लहत नहि मथतां निशदिन पाणी अव. २

(૧૦૮)

લવણપૂતલી થાહ લેણકું સાયરમાંહિ સમાણી ॥

તાર્મે લીન તદ્રુપ મરૂતે પલટ કહે કુણ વાણી

અવ. ૩

સ્વરૂપત મિલ માતંગ અંગ લખ યુક્તિ બહોત વસ્વાણી ॥

ચિદાનંદ સરવંગ વિલોકી તત્ત્વારથ લ્યો તાણો

અવ. ૪

આ પ્રમાણે ચિદાનંદજી મહારાજ પ્રરૂપે છે. અને તત્ત્વ માર્ગ પણ આજ છે, માટે આત્માર્થી જીવે આત્મ સ્વરૂપમાં મન વચન કાયાની એકાગ્ર વૃત્તિથી સ્થિરતા કરવી, તેથી આત્મા શમ સુખોદ્ધિમય બને છે.

શરીરકચ્ચુકેનાત્મા સંવૃતજ્ઞાનવિગ્રહઃ ॥

નાત્માનં બુદ્ધ્યતે તસ્માદ્ભ્રમત્યતિ ચિરં ભવે ॥ ૬૮ ॥

અર્થઃ—જ્ઞાન છે શરીર તે જેનું એવો આત્મા જે તે શરીર રૂપ કંચુકથી ઢંકાઈ ગયો છે, અને તેથી તે આત્માને જાણતો નથી. અને તેથી તે અજ્ઞાની ચિરંકાલ ભવમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

વિવેચનઃ—શરીર તેજ કંચુક તેનાથી ઢંકાયું છે જ્ઞાન રૂપી શરીર તે જેનું એવો આત્મા ગઈ ગયો છે, તે વા પ્રકારના મૂઢાત્માને આત્મજ્ઞાન થતું નથી. અત્ર આ-વરણ કરનાર સામાન્યતઃ કાર્મણુશરીર સમજવું, કેમકે તેજ મુખ્ય વૃત્તિએ તેના આવરણ રૂપે હોઈ શકે છે. પૂ-ર્વોક્ત પ્રકારનો બહિરાત્મા પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નહિ જા-

(૧૦૯)

હયાથી, ઘણા વખત સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. ત્યાં સુધી બહિરાત્મ બુદ્ધિ છે, ત્યાં સર્વ પ્રકારની વિદ્યાનો અભ્યાસ પણ પરિભ્રમણ હેતુ છે. કારણ કે, તત્ત્વને તત્ત્વ-સ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય, સંસારનો પાર આવતો નથી. સર્વ પ્રકારનાં શાસ્ત્ર ભાંગ્યાં, અનેક પ્રકારના વાદ વિવાદ કરેા, પાતાની બુદ્ધિના પ્રકાશથી બંડન મંડન કરેા, કુતકો કરી આત્માને જમજાલમાં નાખેા, પણ તેથી આત્માનું કંઈ હિત થવાનું નથી. તેમ ઉપર ઉપરથી શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી શુક સમાન પંડિતાઈ ધારણ કરી, મનમાં મલકાવાથી કંઈ આત્માનુભવ પ્રગટવાનો નથી. શ્રી યોગીશ્વર ચિદાનંદજી મહારાજ તે સંબંધી કહે છે:-

જો ભોં અનુભવ જ્ઞાનરે, ઘટમાહે પ્રગટ મયો નહિ. જો ભોં.
તો ભોં મન થિર હોત નહિ છિન, જિમ પિપલકા પાન;
વેદ મળ્યો પળ મેદ વિનાશટ પોથિ થોથિ જાળરે. ઘટ. જો. ૧
રસ માજનમેં રહત દ્રવીનિત નહિ તસ રસ પહિછાન ॥
તિમ શુકપાટિ પંડિતકું પળ પ્રવચન કહત અજ્ઞાનરે. ઘટ. જો. ૨
સાર લહ્યા વિન માર કહ્યો શ્રુત સ્વર દૃષ્ટાંત પ્રમાન ॥
ચિદાનંદ અધ્યાતમ શૈલી સમજ પરત ઇકતાનરે. ઘટ જો. ૩

શ્રી ચિદાનંદ કર્પૂરચંદ્રજી મહારાજ કહે છે કે શ્રુત-જ્ઞાનનો ઘણો અભ્યાસ કર્યો, અનેક પ્રકારની ભાષાનું અધ્ય-

(૧૧૦)

યન કર્યું, પણ જે શ્રુતજ્ઞાનનો સાર આત્માનુભવ તથા સં-
વરભાવની પ્રાપ્તિ થઈ નહિતો, ખરની પેઠે તે બાણ્યો. ખરની
પીઠ ઉપર ચંદનનો ભાર ભર્યો હોય, પણ તેને જેમ ઉપ-
યોગીભુત નથી, તેમ અત્ર પણ સમજી લેવું. તેમ પદ્મ
મૂર્ખ બકવાદી મનુષ્યો પણ આત્મસ્વરૂપ પ્રતિ વર્ગી શક્તા
નથી. અને બહિરભાવમાં માન પૂજાની લાલચે પરમાં
ચિત્ત રાખી, સ્વસ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થાયછે. તથા વર્ગી અજ્ઞાનીજીવને
મોહજ્વરના યોગે આત્મજ્ઞાન રૂપ મિષ્ટાન્ન ભોજન ઉપર
રૂચિ થતી નથી. શ્રીયશોષિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે.

કૌરૂ મૂઠમતિ પુરુષકું, શ્રુતમી મદ મય રોષ ॥

જ્યું રોગીકું સ્વીર ઘૃત, સન્નિપાતકો પોષ. ॥ ૧ ॥

જેમ રોગીને ખીર ઘૃત પણ સન્નિપાતની પુષ્ટિ અર્થે
થાય છે, તેમ આત્મસ્વરૂપથી અજાણ બહિરાત્માને, શ્રુતજ્ઞા-
નપણુ અહંકાર ભય અને રોષ આદિ દોષોની ઉત્પત્તિ
અર્થે છે. જ્ઞાનીને શ્રુતજ્ઞાન સ્વગુણની પ્રાપ્તિ અર્થે છે. અ-
કથ્ય આત્મસ્વરૂપના રહસ્યમાં અજ્ઞાનીને સમજાણુ પડતી
નથી. અનુભવજ્ઞાનીજ બાણી શકે છે. જેણે આત્મસ્વરૂપ અ-
નુભવ્યું, તેજ સ્વસ્વરૂપનો નિર્ધાર કરી આનંદમાં મગ્ન
રહે છે વ્યવહારથી શુદ્ધ આચરણાએ ઉપાધિના સ્થાનો
પરિહરી, અંતરથી શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં રમી, આત્મગુણોને
પ્રગટાવે છે. ચિત્તસમાધિદ્વારા પૂર્ણ પદ પ્રગટ કરે છે. તેજ

(૧૧૧)

સ્વરૂપને શ્રીચિદાનંદજી જણાવે છે કે.

પદ.

અલ્પ લલ્યા કિમ જાવેહો એસો કોઈ યુગતિ વતાવે અલ્પ.

તન મન વચનાતીત ધ્યાનધર અજવાજાપ જપાવે ॥

હોય અડોલ લોલતા ત્યાગો જ્ઞાન સરોવર ન્હાવે હો. એસી. ૧

શુદ્ધ સ્વરૂપે શક્તિ સંભારે મમતા દૂર વઢાવે ॥

કનક ઉપલ મલ મિત્રતા કાજે જોગાનક ઉપજાવે હો. એસી. ૨

એક રાષ્ટ્રે સમત્રેણિ આરોપી ચિદાનંદ ઇમ ગાવે ॥

અલ્પલ્પ દ્વોય અલ્પ સમાવે અલ્પ ભેદ ઇમ પાવે હો. એસી. ૩

એ પ્રમાણે અજપા જાપથી જે ધ્યાન કરે છે, અને મન વચન કાયાથી ન્યાસે આત્મા જાણી, આદ્ય મમતા ત્યાગી, પોતાની શક્તિ સંભારી સ્વસ્વરૂપમાં રહે છે, એવા મુનીશ્વર સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે છે. અને અનંત સુખનો ભોક્તા બને છે.

પ્રવિશદ્વલતાં વ્યૂહે દેહેઽણૂનાં સમાકૃતાૌ ॥

સ્થિતિભ્રાન્ત્યા પ્રપચન્તે તમાત્માનમવુદ્ધયઃ ॥ ૬૯ ॥

અર્થ—મુદ્ધિવિનાના બહિરાત્માઓ પ્રવેશતા અને ની-કળતા પરમાણુઓના સમૂહરૂપ તથા સમાનાકાર દેહને સ્થિ-તિ પ્રાપ્તિથી આત્મા એમ માને છે.

(૧૧૨)

વિવેચન—લેદ બુદ્ધિ વિનાના જીવો સડણપડણ વિધ્વંસન સ્વભાવ વાળા, અને પ્રવેશ કરતા અને નીકળતા એવા પરમાણુના સમૂહરૂપ શરીરને આત્મા છે, એમ સ્થિતિ પ્રાંતિથી માની લે છે, આત્મા અને દેહના અલેદઅધ્યવસાયરૂપ પ્રાન્તિ એવો દ્રઢ પ્રત્યય અજ્ઞાની જીવોને થાય છે કે તે શરીરનેજ આત્મા સ્વીકારે છે, અને તેથી તે શરીરના ઉપર મમતા રાખે છે, અને સ્વતત્વનું ભાન ભૂલે છે, એવો અજ્ઞાની જીવ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, બહિરાત્મા પ્રાણી અજ્ઞાનપણથી આશ્રયના હેતુઓને રાચીમાચી સેવે છે. અને અંતે સ્વજીવન નિષ્કલબ્યતીત કરી તૃજન્મ હારી જાય છે.

ગૌરઃ સ્થૂલઃ કૃશોવાહમિત્યઙ્ગેનાવિશેષયન્ ॥

આત્માનં ધારયેન્નિત્યં કેવલં જ્ઞાત્રિવિગ્રહમ્ ॥ ૭૦ ॥

અર્થ—હું ગૌરો, સ્થૂલ, કૃશ છું, એવું જે થાય છે તે આત્મામાં ન આરોપતાં કેવલજ્ઞાન વિગ્રહ એવા આત્માની ધારણા કરવી.

વિવેચન—હું ગૌરો, હું જાડો, હું દુર્બલ, હું બળવાન, ઇત્યાદિ જે જે પ્રત્યય શરીરમાં થાય, તેને આત્માના વિશેષણ રૂપે માનવો નહિ. અને બાહ્ય ઉપાધિથી રહીત કેવળ આત્માની ધારણા કરવી, વિશેષતઃ ચિત્તમાં તે-

(૧૧૩)

નુંજ ધ્યાન કરવું. કેવળજ્ઞાન છે સ્વરૂપ તે જેનું એટલે જ્ઞાન શરીરવાળો આત્મા ધારવો. અનેક પ્રકારનાં કામ કરતાં પણ અંતરથી સતત તેવીજ ધારણા રાખવી. એવી ધારણા રાખવાથી ભેદજ્ઞાનની દ્રઢતા થાય છે. અને તેવી દ્રઢતા વૃદ્ધિ પામવાથી રાગદ્વેષની પરિણતિ સ્વયમેવ મંદ પડે છે. અંતરમાં આનંદ પ્રગટે છે.

મુક્તિરેકાન્તિકી તસ્ય ચિત્તે યસ્યાચલા ધૃતિઃ ॥

તસ્ય નૈકાન્તિકી મુક્તિર્યસ્ય નાસ્ત્યચલા ધૃતિઃ ॥ ૭૧ ॥

મુગતિ દૂર તાકું નહીં જાકું ચિર સંતોષ ॥

દૂર મુગતિ તાકું સદા જાકું અવિરતિ પોષ ॥ ૫૮ ॥

અર્થ :—જેના ચિત્તમાં અચલધૃતિ છે, તેને એકાંતિક મુક્તિ છે; અને જેના ચિત્તમાં અચલધૃતિ નથી, તેને એકાન્તિક મુક્તિ થતી નથી.

વિવેચન:—જેના ચિત્તમાં અચલ આત્મસ્વરૂપની ધારણા છે. તેઅન્તરાત્માને અવસ્ય થવાવાળી મુક્તિ થાય છે. અને જેને પૂર્વોક્ત પ્રકારની અચલ ધારણા નથી, તેને મુક્તિ અવશ્ય થતી નથી. જેના હૃદયમાં સ્થિરતાપણે, સંતોષે વાસ કર્યો છે, તેવા જનને મુક્તિ પાસે છે. અને જેને અવિરતિની પુષ્ટિ થાય છે, તેને મુક્તિ દૂર છે. માટે સંતોષનું વારંવાર સેવન કરવું. સર્વ વસ્તુ સંબંધી તૃષ્ણાને

(૧૧૪)

પરિહાર કરી, સંતોષ ધારણુ કરવો. જ્યાં સુધી સંતોષ પ્રગટયો નથી, ત્યાં સુધી તાન્વિક સુખ નથી. સંતોષથી તાન્વિક સુખ સેહેજે પ્રગટે છે. દુનીયામાં સંતોષ ધારણુ કરનાર ફક્ત એક મુનિરાજ સુખી છે. બાકી મમતા તૃષ્ણાથી પીડીત હોવો રાજ વા ચક્રવર્તિ, ઈંદ્ર, નાગેંદ્ર, હોય તોપણુ તે સુખી નથી.

જનેભ્યો વાક્કૃતઃ સ્પન્દો મનસશ્ચિત્રવિભ્રમાઃ ॥

भवन्ति तस्मात्संसर्गं जनैर्योगी ततस्न्यजेत् ॥ ૭૨ ॥

होत वचन मन चपलता जनके संग निमित्त ॥

जन संगी होवै नहीं ताते मुनि जगामित्त ॥ ૬૯ ॥

અર્થ:—મનુષ્યોના સંસર્ગથી વાણીની પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને તેથી મનની ચપલતા થાય છે, અને તેથી ચિત્ત વિભ્રમ થાય છે. માટે યોગીએ માણસોનો સંસર્ગ તજવો.

વિવેચન:—મનુષ્યોમાં મળવાથી, પરસ્પર બોલવાનું થાય છે, અને તેથી મનની વ્યગ્રતા થાય છે, અને મનની વ્યગ્રતાથી ચિત્તવિભ્રમ થાય છે. નાના પ્રકારના વિકલ્પની પ્રવૃત્તિ થાય છે, આમ પ્રવર્તન થાય છે, માટે યોગીએ મનુષ્યોનો સંસર્ગ તજવો. જે યોગી મનુષ્યોના સંસર્ગમાં આવે છે, તે માયાના પ્રપંચમાં ફસાય છે, અને માયાના પ્રપંચમાં ફસાયાથી રાગદ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે અને રાગ-વેષ ભવનું મૂળ છે, માટે મનુષ્યનો સંસર્ગ તજવો. જે

(૧૧૫)

મુનિરાજ મનુષ્ય સંસર્ગ રહીત, છે તે મુનિ જગતના મિત્ર છે, અને તે મુનિ સ્વામહિત સાધી શકે છે પ્રાયઃ મનુષ્યના સંસર્ગથી ઉપાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે મુનિ-રાજ મનુષ્યોનો સંસર્ગ ત્યાગી એકાંત સ્થાનમાં વસે છે. કારણુ વિના વિશેષ પ્રકારે કોઈની સાથે લાભણુ પણુ કરતા નથી. જે મનુષ્યોના પરિચયથી આત્માનુહિત નથી તો તેમનો પરિચય કેમ કરે ? વ્યાખ્યાન-શિક્ષાદિ કારણુ મનુષ્યોના સંબંધમાં આવે, તો પણુ અંતર્થી ન્યારા વર્તે છે, એવા મુનિરાજ ઉપાધિ રહીત થકા અનુપમ આનંદ લોગી બને છે. આત્મજ્ઞાનથી આવેા વિવેક પ્રગટે છે. આત્મજ્ઞાની આત્મામાંજ સ્વસુખમાની મનુષ્ય સંસર્ગ ત્યજે છે. આત્મજ્ઞાનની બલી-હારી છે. કે જેથી મનુષ્ય સ્વકાર્ય સાધે છે. શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ પણુ જ્ઞાનનો મહિમા કહે છે યથા.

॥ પદ ॥

જ્ઞાનકલા ઘટ માસી જાકું જ્ઞાન.

તન ધન નેહ નહિહે જાકુ છિનમેં મયો ઉદાસી જાકું. ૧

હું અવિનાશી ભાવ જગતકે નિશ્ચયે સકલ વિનાશી

૯હત્રી ધારણા ધાર ગુરુગમ અનુભવ મારગ પ્યાસી જાકું ૨

મેં મેરા ૯ યહ મોહજનિત જસ ૯સી બુદ્ધિ પ્રકાશી

તે નિશંક પગ મોહશીસ દે નિહચેં શિવપુર જાસી જાકું ૩

(૧૧૬)

સુમતા મહ સુસ્વી એમ શુણકે કુમતા મહ ઉદાસી
ચિદાનંદ આનંદ મયો ઇમ તોર કરમકી ફાંસી જાકું ૪

જ્ઞાનનું સામધ્ય અનુપમ છે, જે કોઈ આ-
ત્માર્થી જીવને આત્મજ્ઞાનની ઈચ્છા હોય તેને સ-
દ્દુગ્ધ સમાગમ કરવો. નિત્યાનિત્ય પક્ષથી આત્મ
સ્વરૂપ જાણવું, જેમ બને તેમ મનુષ્ય સંસ-
ર્ગમાં આવવું નહિ એજ નિરૂપાધિ પદ પામ-
વાનું હેતુ છે

ગ્રામોઽરણ્યમિતિ દ્વેષા નિવાસોઽનાત્મદર્શિનામ્ ॥

દૃષ્ટાત્મનાં નિવાસસ્તુ વિવિક્તાત્મૈવ નિશ્ચલઃ ॥ ૭૩ ॥

વાસ નગર વનકે વિષે માને દુવિધ અબુદ્ધ

આતમ દરશીકું વસતિ કેવલ આતમ શુદ્ધ ॥ ૬૦ ॥

ગ્રામ અથવા અરણ્ય (વન) એ બેનેતો અજ્ઞાની
પોતાના નિવાસ માને છે, અર્થાત્ અજ્ઞાની શુદ્ધ નિવાસ
સ્થાન ઓળખ્યા વિના જડ વસ્તુમાં પોતાનું સ્થાન કહ્યે
છે. વનમાં વસતો પોતાને વનવાસી કહ્યે છે, નગરમાં વ-
સતો પોતાને નગરવાસી કહ્યે છે, અર્થાત્ નગર છોડીને
વનવાસી બને છે, પણ શું છોડવું જોઈએ તેની અજ્ઞાનીને
ખબર પડતી નથી. અને કયું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ,
તેની પણ અજ્ઞાનીને ખબર પડતી નથી. જ્યારે અજ્ઞાનીની

(૧૧૭)

આવી સ્થિતિ હોય છે, ત્યારે જ્ઞાનીની સ્થિતિ કેવી હોય છે તે બતાવે છે.

જ્ઞાની આમમાં કે વનમાં પોતાનો નિવાસ કદપતો નથી, કારણ કે, આમ અગર વન એ કંઈ આત્માનું સ્થાન નથી તેમજ શરીર પણ આત્માનું સત્ય રહેવાનું સ્થાન નથી, ત્યારે આત્મા ક્યાં રહે છે તે બતાવે છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, તે અસંખ્યાતા પ્રદેશ અરૂપી છે, અજ છે, અવિનાશી છે, અકેક પ્રદેશે અનંત જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર રહ્યું છે. અસંખ્યાત પ્રદેશ મળીને જ્ઞાન અને દર્શન રૂપ ઉપયોગ પ્રગટે છે. વળી આત્મા શુદ્ધ નિશ્ચય નિયમથી જોતાં નિરંજન છે. પોતાના સ્વરૂપથી કોઈ પણ વખતે ચલાયમાન થતો નથી, માટે તે અચલ છે. તથા આત્માની આદિ પણ નથી તેમ અન્ત પણ નથી. પરમાન્દ્રમયી છે. સમયે સમયે અનંત સુખનો ભોક્તા છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિલાસી છે. તેવો શુદ્ધાત્મા તેજ જ્ઞાનીને રહેવાનું સ્થાન છે. પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશી આત્માજ જ્ઞાનીનું નિવાસ સ્થાન બાણુવું શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપમાં નિવાસ સ્થાન બાણુતો જ્ઞાની ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુઓના સંયોગે રાગ દ્વેષથી લેખાતો નથી. તેમજ આમ, હુવેલી તથા વન વિગેરેને પોતાનું નિવાસ સ્થાન કદપી મમતા ભાવ સેવન કરતો

(૧૧૮)

નથી. તેમજ શરીરમાંથી પણ જેને આત્મ બુદ્ધિ ઉઠી ગઈ છે એવો જ્ઞાની શરીરમાં પણ મમતા લાવ ધારણ કરતો નથી. જ્ઞાનીની આવી સ્થિતિ સહેજે બને છે, અને તેથી તે પોતાની રૂદ્ધિ પ્રગટ કરે છે, અને અનંત સુખનો લોકતા બને છે.

દેહાન્તરગતેર્વીજં દેહેઽસ્મિન્નાત્મભાવના ॥

વીજં વિદેહનિષ્પત્તેરાત્મન્યેવાત્મભાવના ॥ ૭૪ ॥

આપ ભાવના દૈહમે દેહંતરગતિ હેત ॥

આપ બુદ્ધિજો આપમે સો વિદેહપદ દેત ॥ ૬? ॥

અર્થ—દેહાંતરગતિનું બીજ આ દેહમાં આત્મભાવના કરવી તેજ છે. અને વિદેહપદ નિષ્પત્તિનું બીજ તે આત્મામાંજ આત્મભાવના કરવી તેજ છે.

વિવેચન—દેહાંતર એટલે બીજે ભવ, તેમાં ગતિ એટલે ગમન કરવાનું કારણ શું? તે એજ કે આ દેહમાં આત્મ બુદ્ધિ ધારણ કરવી તેજ છે. અનંતાભવ આત્માએ ધારણ કર્યાં, તેનું કારણ બહિરાત્મ ભાવના છે અને મુક્તિનું કારણ તે આત્માને આત્મા ધારવો તેજ છે. આત્માનેજ આત્મા ધાર્યો વિના કોઈની મુક્તિ થઈ નથી, અને થવાની પણ નથી આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિ છે. આત્માના જ્ઞાનવિના ગુણુઠાણું તાણું આવતું ન-

(૧૧૯)

થી. અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ કરો, તપ કરો, દેશોદેશ પરિભ્રમણા કરો, પણ આત્મજ્ઞાન વિના સફલતા થતી નથી માટે આત્મામાંજ આત્મભાવના કરવી, અંતરમાં તેનો ઉપયોગ ધારવો, સર્વ પદાર્થોમાંથી મનને સંહુરીને આત્મામાંજ સ્થિર કરી આત્માનું ધ્યાન કરવું તે સંબંધી શ્રીકૃપૂરચંદ્રજી (ચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે) ચિદાનંદ સ્વરૌદયમાં—

આપ આપણાં રૂપમેં મગન મમત મલ સ્વોય
રહે નિરંતર સમરસી તાસ બંધ નવિ કોય ॥ ૮૨ ॥
પરપરિણતિ પરસંગસૂં ઉપજત વિનસત જીવ
મેટયાં મોહ પ્રભાવકું અચલ અવાધિત જીવ ॥ ૮૩ ॥

આત્મા આત્માના સ્વરૂપમાં મગ્ન રહે ત્યારે મમતા-મલનો નાશ કરે છે, જે નિરંતર સમભાવ રસમાં રાચી રહે છે તે સંસારમાં બંધાતો નથી પરપરિણતિના પ્રસંગે જીવ સંસારમાં ઉપજે છે અને વિણસે છે. અને મોહપ્રભાવના નાશથી, અમલ અને બાધા વિનાનો જીવ થાય છે. વળી ચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે:—

વિનાશિક પુદ્ગલ દિશા અવિનાશી તું આપ
આપો આપ વિચારતાં મિટે પુન્ય અરુ પાપ ॥ ૮૯ ॥
પંચમગતિ વિણ જીવકું સુખ તિહુલોક મુજાર
ચિદાનંદ નવિ જાણજ્યો એ મોટા નિરધાર ॥ ૯૨ ॥

(૧૨૦)

ઇમ વિચાર હિરદે કરત જ્ઞાન ધ્યાન રસલીન
 નિરવિકલ્પ રસ અનુભવે વિકલપતા હોય છીન ॥ ૯૩ ॥
 નિરવિકલ્પ ઉપયોગમેં હોય સમાધિરૂપ
 અચલજોત બ્રહ્મકે તિહાં પાવે દરસ અનૂપ ॥ ૯૪ ॥
 દેશ્વ દરસ અદ્ભૂત મહા કાલ ત્રાસ મિટ જાય
 જ્ઞાન જોગ ઉત્તમ દિક્ષા સદ્ગુરુ દિયો વ્તાય ॥ ૯૫ ॥

પુદ્ગલદશા વિનાશી છે, અને આત્મા તો અવિનાશી છે, આત્માનું સ્વરૂપ આત્મા વિચારે તો પુણ્ય અને પાપ રૂપ કર્મ દૂર થાય છે. શ્રીચિદાનંદ મહારાજ કહે છે કે, આ મોટો નિરધાર બળો કે પંચમગતિ વિના ત્રણ લોકમાં જરા માત્ર સુખ નથી એમ સત્ય નીધાર કરીને, જે ભવ્ય જ્ઞાન ધ્યાન રૂપ રસમાં લીન થઈ જાય છે. તેને નિર્વિકલ્પ રસનો અનુભવ થાય છે, અને નિર્વિકલ્પ રસના અનુભવે કરી વિકલ્પતાનો નાશ થાય છે, અને જ્યારે નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં આત્મા રમે છે, ત્યારે તે સમાધિરૂપ બને છે, અને તેવી સમાધિમાં આત્માની અચલજ્યોત ઝળકે છે, અને અનુપમ દર્શન પામે છે. અને અદ્ભૂત આત્મ દર્શનથી કાલનો ત્રાસ મટી જાય છે, એવી જ્ઞાન યોગની ઉત્તમદશા સદ્ગુરુએ બતાવી છે. એવી આત્મદશામાં આત્મલાવના ધારી, જ્ઞાની પરમાત્મપદ પામે છે. એજ કર્તવ્ય છે.

(૧૨૧)

नयत्यात्मानमात्मैव जन्म निर्वाणमेव वा
 गुरुरात्मानऽत्मनस्तस्मान्नान्योऽस्ति परमार्थतः ॥ ७५ ॥
 भवि शिवपददे आपकूं आप हि सनमुख होइ ॥
 तातें गुरुहै आतमा अपनो और न कोइ ॥ ६२ ॥

અર્થ:—આત્માને આત્માજ જન્મ અને નિર્વાણુ પ્રતિ દોરે છે. માટે આત્માજ આત્માનો પરમાર્થથી ગુરૂ છે, અને કોઈ બીજો નથી.

વિવેચન:—દેહાદિકમાં દ્રઢાત્મ લાવનાથી, આત્માજ પોતાને અંસારમાં પાડે છે. અને આત્માજ પોતાના ઉપર આત્મબુદ્ધિ સ્થિર કરી પોતાને મોક્ષમાં લઈ જાય છે. માટે નિશ્ચયથી જોતાં આત્માજ આત્માનો ગુરૂ છે, બીજો કોઈ નથી. પછી વ્યવહાર ગુરૂ હોયતો હરકત નથી. નિશ્ચયથી જોતાં પોતાનો આત્મા તેજ દેવ છે, અને તેજ ગુરૂ છે, અને આત્માનો સ્વભાવ તેજ નિશ્ચયથી ધર્મ છે. એવી શુદ્ધ શ્રદ્ધા તે મોક્ષનું કારણ છે. કેમકે જીવસ્વરૂપ ઓળખ્યા વિના કર્મ ખપે નહિ, આત્મા પોતાના સન્મુખ થતાં પોતેજ પોતાને શિવપદ આપે છે. પોતાના સન્મુખ થયાવિના ત્રિકાલમાં ગણુ મુક્તિ થતી નથી. જે તીર્થ કર થયા, જે સિદ્ધ થાય તે સર્વે પોતાના સન્મુખ થયા, ત્યારેજ સ્વકાર્ય સિદ્ધ કર્યું છે. મુ'બાઈ જવાનું હોય,

(૧૨૨)

અને મારવાડ તરફ ગમન કરેતો, તે મુંબાઈ પહોંચતો નથી. તેમ જે શિવ પદની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરે છે, અને આત્મસન્મુખ થયો નથી, તે શિવપદ પ્રાપ્ત કરતો નથી. જે ભવ્યો આત્માના સન્મુખ થઈને, કંચનને માટીના ઢેપા સમાન લેખે છે, અને રાજગાદીને તુચ્છપદ સરખી બાણે છે, સ્નેહને કેદ સમાન લેખે છે, મોટાઈને દુઃખનું ઘર બાણે છે, સિદ્ધિ વિગેરે ઐશ્વર્યને અશાતા સમાન બાણે છે; ઐદારિકાદિ કાયાને કીડાથી ભરપૂર કાદવ સમાન લેખે છે, ગૃહસ્થાવાસને કારાગૃહસમાન અંતઃકરણથી લેખે છે, કીર્તિની ઈચ્છાને પાશ સમાન લેખે છે, તે આત્માર્થી મહા પુરૂષ આત્માભિમુખી થઈ પરમપદ પ્રગટ કરે છે.

દ્વાત્મબુદ્ધિર્દેહાદાતુત્પશ્યન્નાશમાત્મનઃ ॥

મિત્રાદિભિર્વિયોગં ચ વિભેતિ મરણાદ્મૃશમ્ ॥ ૭૬ ॥

અર્થ:—દેહાદિકમાં દ્રઢ આત્મ બુદ્ધિવાળો મરણ પાસે જોઈ, તથા મિત્રાદિ વિયોગ પાસે જોઈ, મરણથી બહુ ભય પામે છે.

વિવેચન:—દેહાદિકમાં દ્રઢ થએલી છે આત્મબુદ્ધિ તે જેને એવો બહિરાત્મા પ્રાણવિયોગ રૂપ મરણ, તથા સગાં-સંબંધી મિત્ર, પુત્ર, સ્ત્રી આદિનો વિયોગ, એ જે વાત પાસે જોતાંજ મરણથી બહુ ડરે છે. અનેક પ્રકારની ચિં-

(૧૨૩)

તા કરે છે. મોહમાયામાં મુંઝાય છે; અને ખડુ લય પામે છે, અને તેને પરલવમાં પણ દુઃખો ભોગવવાં પડે છે ત્યારે જેને આત્મામાંજ આત્મબુદ્ધિ છે તે મરણ સમીપ આવતાં શુકરે છે તે કહે છે.

આત્મન્યેવાત્મધીરન્યાં શરીરગતિમાત્મનઃ ॥

મન્યતે નિર્ભયં ત્યક્ત્વા વસ્ત્રં વસ્ત્રાન્તરગ્રહમ્ ॥ ૭૭ ॥

અર્થ:—આત્મામાંજ આત્મબુદ્ધિવાળો શરીર ગતિને નિર્ભય રહી લિપ્ત બુદ્ધિ છે. જેમ એક વસ્ત્ર ત્યજી બીજું વસ્ત્ર ધરણુ કરે તેમ.

વિવેચન:—આત્મામાંજ આત્મબુદ્ધિ છે એવો અન્તરાત્મા શરીરગતિ એટલે શરીર પરિણુતિ અથવા શરીરવિનાશ અથવા બાહ્યાવસ્થા તેને આત્માથકી લિપ્ત માને છે. અને જાણે છે કે શરીરનાં ઉત્પાદ વિનાશાદિથી આત્માને કંઈ નથી, હુર્ષ શોક ધારણુ કરતો નથી. આવું જ્ઞાન તેનેજ થાય છે કે જે વ્યવહારમાં અનાદર રાખે છે, પણ જે વ્યવહારમાં આદર રાખે છે તેને તેમ થતું નથી.

વ્યવહારે સુષુપ્તો યઃ સ જાગત્યાત્મગોચરે ॥

જાગર્તિ વ્યવહારેઽસ્મિન્સુષુપ્તશ્ચાત્મગોચરે ॥ ૭૮ ॥

સોવતહે નિજ ભાવમેં જાગૈ જે વ્યવહાર ॥

સૂતો આતમ ભાવમેં સદા સ્વરૂપ આધાર ॥ ૬૩ ॥

(૧૨૪)

અર્થ:—જે વ્યવહારમાં ઉંઘે છે તે આત્મદર્શનમાં જાગતા છે; અને જે આ વ્યવહારમાં જાગે છે, તે આત્મદર્શનમાં ઉંઘે છે.

વિવેચન:—વ્યવહાર એટલે મનમાં ઉત્પન્ન થતા અનેક પ્રકારના સંકલ્પ અને વિકલ્પના સ્થાન રૂપ, અર્થાત્ સંસારમાં ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ, અને અનિષ્ટથી નિવૃત્તિ, જે પોતાના નામને સાડા લાગે, ત્યાંથી નિવૃત્તિ કરવી. વળી આ માડૂ, અને આ અન્ય, એવી જ્યાં ખુદ્ધિ છે, એવા વ્યવહાર રૂપજ સંસારમાં જે ઉંઘે છે, અર્થાત્ સર્વ વ્યવહારની કલ્પના જાળને જેને વિસારી દીધી છે, તે ભવ્ય આત્મ દર્શનમાં જાગે છે. અર્થાત્ તેજ આત્મસંવેદન પામે છે. એને જે ઉક્ત પ્રકારના વ્યવહારમાં જાગે છે, અર્થાત્ હું અને માડૂ એવો અધ્યાસ ધારણ કરે છે, દેહાદિકમાં મમત્વખુદ્ધિ ધારણ કરે છે, મોહુમાયામાં ક્ષણે ક્ષણે લપટાય છે, વિકલ્પ અને સંકલ્પ રૂપ પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે, એવોજીવ વ્યવહારમાં એટલે સંસારમાં જાગે છે, અને તેથી આત્મદર્શનમાં ઉંઘે છે, અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપના ઉપયોગથી શૂન્યવર્તે છે, અને તે આત્મજ્ઞાન પામતો નથી.

આત્માનમન્તરે દૃષ્ટા દૃષ્ટા દેહાદિકં બહિઃ ॥

તયોરન્તરવિજ્ઞાનાદ્ભ્યાસાદ્ચ્યુતો ભવેત્ ॥ ૭૯ ॥

(१२५)

अंतर चेतन देखिके बाहिर देहस्वभाव ॥

ताको अंतर ज्ञानते होइ अचल दृढभाव ॥ ६४ ॥

अर्थः—आत्माने अंतरमां हेभी अने हेडादिकने
आह्य हेभी, तेमना अंतरना ज्ञानथी तथा अब्यासथी मुक्त
आत्मा थाय.

विवेचनः—असंख्य प्रदेश स्वर्षी आत्माने अं-
तरमां ओटले शरीरनी अंदर व्यापी रहेलेो जेध अने
हेडादिकने आह्य मानी, हेड अने आत्मानो अंतर समजवेो.
ओम लेह ज्ञान थतां, अच्युत थाय, ओकला लेह ज्ञानथी
अच्युत थाय, ओम नहि पणु ते लेहज्ञानना अब्यासथी
तथा पुनः पुनः आत्मभावनाथी, मुक्ति पद भजे छे. लेह
ज्ञाननी भावना भावता भडोपाध्याय श्री यशोविजयञ्ज
गाय छे के.

चेतन अब मोहे दर्शन दीजे, तुम दर्शन शिवसुख पामीजे;

तुमदर्शन भव छीजे—चेतन० ?

तुम कारण तप संजम किरीया कहो कहांलो कीजे;

तुम दर्शन बिन या सब जूठी अंतरचित्त न भीजे. चेतन० २

क्रिया मूढ मति हे जनके ज्ञान ओरकुं प्यारो;

मिलत भावरस दोउ न चाखे तुं दोनुंथी न्यारो, चेतन० ३

(૧૨૬)

સવમેં હે ઓર સવમેં નાહિ તું નટરૂપ એકેલો;
 આપસ્વભાવે વિભાવે રમતો તુંહિ ગુરુ તુંહિ ચેલો. ચેતન૦ ૪
 અકલ અલચ પ્રમુ તું સવ રૂપી તું અપની ગતિ જાને;
 અગમરૂપ આગમ અનુસારે સેવક સુજસ પ્રમાને. ચેતન૦ ૫

આહો આ પદમાં કેવી ભેદજ્ઞાનથી આત્મભાવના ભા-
 વી છે! તે મહા પુરૂષ કહે છે કે, હે ચેતન! તારા વિના
 તપ સંજમાદિ ક્રિયા પણ જૂઠી છે. તું આત્મા જ્યાં ઉપ-
 યોગ ભાવમાં વર્તે છે, ત્યારે સંયમાદિકની સફળતા છે. વ-
 ણી કહે છે કે તારા વિના અન્યમાં ચિત્ત ભીજતું નથી.
 હે ચેતન! તું અકલ છે. તારું રૂપ કળી શકતું નથી, તે-
 મ તું અલખ છે, હે ચેતન! તારી ગતિ તું પોતેજ જાણે
 છે. આ પદનો સંપૂર્ણ ભાવાર્થ લખતાં ત્રય ગૌરવ થઈ
 જાય માટે જ્યાં ટીકા કરીને જણાવાનું હોય છે, તેજ જ-
 ણાવીશું. પદનો અર્થ સુગમ છે. આવું અધ્યાત્મ દશાનું પદ
 શ્રી યશોવિજયજી ગાઈ ભેદ જ્ઞાનની પુષ્ટિ કરે છે. વળી
 બહુ હુર્ષમાં આવી આત્માનું એકાગ્ર ચિત્તવૃત્તિથી ધ્યાન
 કરી આત્મા સંબંધીનું પદ શ્રી ઉપાધ્યાયજી ગાય છે કે-

અવમેં સાચો સાહિવ પાયો યાકી સેવા કરત હું યાકો

મુજ મન પ્રેમ સોહાયો—અવમેં૦ ?

વાકું ઓરન હોવે અપનો જો દીજે ઘર માયો

(१२७)

- संपत्ति अपनी क्षीणमें देवे वयतो दीलमें ध्यायो. अबमें० २
 ओरनकी जन करतेह चाकरी दूरदेश पाउ घासे
 अंतरजामी ध्याने दीसे वयतो अपने पासे अबमें० ३
 ओर कबहुं कोई कारण कोप्यो बहोत उपाय न तुसे
 चिदानंदमें मगन रहतुं हैं वेतो कबहुन रूसे अबमें० ४
 ओरनकी चिंता चित्ते न मिटे सब दीन धंधे जावे
 धीरता मुख पुरण गुण खेले वयतो अपने भावे अबमें० ५
 पराधीनहे भोग ओरको याते होत विजोगी
 सदासिद्ध समसुख विलासी वयतो निजगुण भोगी अबमें० ६
 ज्युं जानो न्युं जग जन जाणो मेंतो सेवक उनको
 पक्षपाततो परशुं होवे राग धरत हुं गुनको अबमें० ७
 भाव एकही सब ज्ञानीको मूरख भेद न भावे
 अपनो माहिव जो पिछाने सो जसलीला पावे अबमें० ८

उपाध्याय७ कहे छे के हुवे ज्ञान दर्शन चारित्रादि
 गुणविरा७त आत्माइप सत्य साहिण पाभ्ये. अने तेनी
 सेवा करतां मारा मनमां प्रेम सोहाय छे, विगेरे आत्म-
 स्वइप दशाना आ पदमां उर्गारे काठया छे. तेनुं वर्षुन
 करीअे तेटकुं थोडु छे. जगतने जेम जलुवुं होय तेम
 जलु, पथु हुंते आत्मानो सेवक छुं. परपुद्गलथी पक्ष-

(૧૨૮)

પાત ધાય, પણ આત્માના સ્વરૂપમાં પક્ષપાત ધાય નહિ. તેના તો સમધારણ કરૂ છું. સર્વ જ્ઞાનીનો એકલાવ છે. મૂર્ખ અર્થનો લેદ પામતો નથી. અસંખ્યપ્રદેશી જ્ઞાનાદિ ગુણમય આત્મારૂપ સાહેબને જે જાણે છે, તેજ ત્રણ ભુવનમાં કર્મનો પરાજય કરી, જશ લીલા પામે છે, એમ ઉપાધ્યાયજી કહે છે, આપના ગાનાર ઉપાધ્યાયજીની ભેદજ્ઞાન તથા ભાવનાની ઉચ્ચ દશા કેવી અદભૂત હશે તે વાચકો વિચારશે, શ્રી આનંદધનજી મહારાજ પણ આત્મ દશાને ગાવે છે. માટે આત્માર્થી જીવે પણ આવી ભેદજ્ઞાન બુદ્ધિથી સતતઆત્મ ભાવના લાવી અંતરનો આનંદ ભોગવવો.

पूर्वं दृष्टात्मतत्त्वस्य विभात्युन्मत्तवज्जगत् ॥

स्वभ्यस्तात्मधियः पश्चात्काष्ठपाषाणरूपवत् ॥ ૮૦ ॥

भासै आत्मज्ञानं धुरि जग उन्मत्त समान ॥

आगे दृढ अभ्यासतै पत्थर तृण अनुमान ॥ ૮૧ ॥

અર્થ:—પ્રારબ્ધ યોગીને પ્રથમ ઉન્મત્તવત જગત જણાય છે, અને પછીથી સારી રીતે આત્માભ્યાસ થતાં કાષ્ટ પાષાણવત જણાય છે.

વિવેચન:—પ્રથમ છે દૃષ્ટ આત્મતત્ત્વ જેને, એટલે જેને દેહુથકી આત્મા ભિન્ન છે, એવું પ્રથમજ્ઞાન થયું છે; અને જેણે યોગનો આરંભ કર્યો છે તેને ગાંડા માણસના

(૧૩૯)

જેવું જગત લાગે છે. સારાંશકે સ્વરૂપ ચિંતન વિકલ હોવાથી, આ જગત નાના બાહ્ય વિકલ્પ યુક્ત ઉન્મત્ત જેવું લાગે છે. પછીથી એટલે જ્યારે આગળ ધ્યાનની પરિપકવ દશાથી, જગતની કંઈપણ ચિંતા ન રહેવાથી, તે કેવળ કાષ્ટ પાપાણુ જેવું લાગે છે, એમ પરમ ઉદાસીનતા લાવથી થાય છે. આત્માભ્યાસ એવું આ શ્લોકમાં કહ્યું તેની શી જરૂર છે. આત્મા લિન્ન છે, એવું તે જ્ઞાન જાણનાર પાસેથી સાંભળતાં મુક્તિ થઈ શકે છે. આવી જે શંકા થાય તેના સમાધાન અર્થે કહે છે કે.

શૃણ્વન્નપ્યન્યતઃ કાર્મ વદન્નપિ કલેવરાત્ ॥

નાત્માનં ભાવયેદ્દિન્નં યાવત્તાવન્ન મોક્ષભાક્ ॥ ૮૧ ॥

અર્થ:—અન્ય પાસેથી આત્મ તત્ત્વ સ્વરૂપ બહુ શ્રવણ કરતો છતો, વદતો છતો, પણ જ્યાં સુધી આત્માને દેહથી લિન્નરૂપે લાવનાથી જાણતો નથી, ત્યાં સુધી મોક્ષ પામતો નથી.

વિવેચન:—બીજા પાસેથી, એટલે ગુરૂ, ઉપાધ્યાય પાસેથી, આત્મા દેહથી લિન્ન છે, એમ સાંભળતો છતો તથા બીજાને તે પ્રમાણે ઉપદેશ દેતો છતો, પણ જ્યાં સુધી આત્મામાંજ સ્વસ્વરૂપની દ્રઢ લાવના કરી નથી; ત્યાં સુધી મોક્ષ પામી શકતો નથી. શ્રી આત્મ પ્રકાશ ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે.—

(૧૩૦)

કથની કયર્તા શું થયું જો નહિ તત્ત્વ પમાય
 રચ તું રહેણી આત્મની થાવે ચિન્મયરાય ॥ ૧ ॥
 આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવના ઉપયોગે છે ધર્મ
 સમજ સમજ ભવ્યાતમા જેથી નાસે કર્મ ॥ ૨ ॥

આત્મજ્ઞાન શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે ધ્યાન કરવું જ્યારે
 આત્મધ્યાન કરવામાં આવે છે, ત્યારે સહજ શુદ્ધ આત્મા અને
 સત્યાનંદ પ્રગટે છે. માટે એક શ્વાસોશ્વાસ પણ, આત્મ-
 ધ્યાન વિના જવા દેવો નહિ. શ્રી ચિદાનંદજી કહે છે કે-

ચિદાનંદ નિત કીજીણ સુમરન શ્વાસોશ્વાસ
 વૃથા અમૂલ્ય જાતહેં સ્વાસ સ્વર નહિ તાસ ॥ ૧ ॥

એક શ્વાસોશ્વાસ પણ અમૂલ્ય છે, તે ફેાગટ જવા
 દેવો નહીં. આત્મસ્વરૂપ બાણીને તે પ્રમાણે આત્મધ્યાનમાં
 પ્રવર્તવું. શુદ્ધજ્ઞાનથી આત્મહિત થતું નથી, માટે આત્મ
 સ્વરૂપની ધ્યાનવડે દ્રઢ ભાવના કરવી.

તથૈવ ભાવયેદેહાદ્ વ્યાવૃત્ત્યાત્માનમાત્મનિ ॥
 યથા ન પુનરાત્માનં દેહે સ્વમેઽપિ યોજયેત્ ॥ ૮૨ ॥
 ભિન્ન દેહો ભાવિયે ત્યું આપહિમેં આપ ॥
 જ્યૂં સ્પનહિમેં નહિ હુણ દેહાતમ ભ્રમ તાપ ॥ ૬૬ ॥

અર્થ:—દેહથી ભિન્ન કરીને આત્માની આત્મામાં

(૧૩૧)

એવી રીતે ભાવના કરવી કે જેથી સ્વપ્નમાં પણ ફરી થકી દેહનો આત્મા સાથે યોગ ન થાય.

ભાવાર્થ:—પ્રથમ તો પુદ્ગલ તે હું નથી, એવી દ્રઢ ભાવના કરવી. અને પશ્ચાત્ અરૂપી અસંખ્ય પ્રદેશી આત્મા તેજ હું છું, એવી ભાવના ભાવવી. સતત દ્રઢ ઉપયોગ રાખવો. આત્મા વિના અન્ય સર્વ વસ્તુ પોતાની નથી, એમ હૃદયમાં નિશ્ચય કરવો. પોતાના સ્વરૂપમાં એક સ્થિર ઉપયોગમાં વર્તવુંકે અન્ય કોઈ પદાર્થનો જરા માત્ર પણ વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય નહિ, નિર્વિકલ્પ દશા ઉત્પન્ન થાય એમ સતત અભ્યાસ કરવો. સ્વપ્નમાં પણ દેહ સાથે આત્માનો યોગ ન થાય, એટલે સુધી અભ્યાસ વધારવો. આવી દશા તેજ મોક્ષમાર્ગનું પગથીયું છે. આવી દશા જેને હોય, તેજ પુરૂષ મોટામાં મોટો સમજવો; કોઈ મુનિરાજ તપ કરે, કોઈ અભ્યાસ કરે, તેના કરતાં પણ આત્માની આવી ધ્યાન દશામાં વર્તે તે મહા મોટા પુરૂષ સમજવા. ક્યાં સંકલ્પ વિકલ્પ દશા ! અને ક્યાં નિર્વિકલ્પ દશા ! ક્યાં આકાશ ! અને ક્યાં પાતાળ ! તેટલો ફેર આમાં વર્તે છે. બાહ્ય ઉપાધિ ઉપરથી ત્યાગ ભાવ જ્યારે થાય, અને સારમાં સાર આત્માજ છે, એમ સત્ય જ્યારે હૃદયમાં ભાસે, ત્યારે આત્માના ધર્મ ઉપર રૂચિ થાય છે. આત્માના ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને સંસારમાં એને પડતું

(૧૩૨)

નથી. ચકોરને ચંદ્રની સાથે જેમ પ્રેમ છે, તેમ જ્ઞાનીને આત્મા ઉપરજ પ્રેમ વૃદ્ધિ પામે છે, આત્મા તેજ સાધ્ય છે, આત્માજ મુક્તિ પામે છે. આત્મામાંજ અનંત સુખ રહ્યું છે, એમ નિશ્ચય થતાં, આત્મધ્યાનમાંજ એક તાન લાગે છે. અને તેથી આત્મા સહજસિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે.

अपुण्यमव्रतैः पुण्यं व्रतैर्मोक्षस्तयोर्व्ययः ॥

अव्रतानीव मोक्षार्थीं व्रतान्यपि ततस्त्यजेत् ॥ ૮૩ ॥

પુણ્ય પાપ વ્રત અવ્રતે મુગતિ દોડકે ત્યાગ

અવ્રતપરે વ્રતમી તજે તાતે ધરિ શિવરાગ ॥ ૬૭ ॥

અર્થ:—અવ્રતથી પાપ, અને વ્રતથી પુણ્ય, અને મોક્ષ તે બેનો વ્યય માટે મોક્ષાર્થીએ અવ્રતની પેઠે વ્રતને પણ તજવાં.

વિવેચન:—અપુણ્ય એટલે પાપ, તે અવ્રત એટલે, હિંસાહિકથી વિરામ ભાવ તેથી પુણ્ય થાય છે. અને મોક્ષતો બન્નેનો વ્યય થાય ત્યારેજ થાય છે. પાપને લોઢાની બેડી છે, અને પુણ્ય તે સુવર્ણની બેડી છે. પુણ્ય તે છાંયાન્તમાન છે, અને પાપ તે તડકા સમાન છે. પુણ્ય પાપના ક્ષયથી મુક્તિ થાય છે. માટે મોક્ષાર્થીએ વ્રતની પેઠે અવ્રતપણુ તજવાં. ક્યારે શા પ્રકારે તજવાં તેનો ક્રમ બતાવે છે.

अव्रतानि परित्यज्य व्रतेषु परिनिष्ठितः ॥

ત્યજેત્તાન્યપિ સંપ્રાપ્ય પરમં પદમાત્મનઃ ॥ ૮૪ ॥

(૧૭૭)

પરમભાવ પ્રાપ્તિ લ્હૈ વ્રત ધરિ અવ્રત હોદિ ॥

પરમભાવરતિ પાથકે વ્રતભી ઇનમેં જોદિ ॥ ૬૮ ॥

વિવેચન:—અવ્રત જે હિંસાદિક તેને પ્રથમથીજ તજવાં, અને વ્રતોને અંગીકાર કરવાં. અને પછી પરમ પીતરાગતા રૂપ પદ પમાય, ત્યારે વ્રતોને પણ તજવાં. પરમ ભાવની પ્રાપ્તિ પર્યંત વ્રતને ધારણ કરવાં, પરમ ભાવની પ્રાપ્તિ થઈ નથી અને જે વ્રતને છોડે છે, તે દુઃખી થાય છે, અને તત્ત્વ ક્ષણ પામતો નથી. વ્રતોથી પાપનો રોધ થાય છે. વ્રત એ મોક્ષમાર્ગની નીશરણી છે. વ્રતથી આત્મા સારીસ્થિતિ પામે છે, માટે ભવ્યજીવોએ વ્રતનો આદર કરવો; કેટલાક શુષ્કજ્ઞાની બ્રહ્મની વાતો કરે છે અને અવ્રતમાં સદાકાળ પ્રવૃત્તિ કરે છે; તેઓ મોક્ષમાર્ગ સન્મુખ થઈ શકતા નથી. કારણકે, વસ્તુને જાણીને તદર્થે ઉદ્યમ કરીએ, એમ ઉત્તમ પુરૂષોનું વચન કહે છે. અવ્રતનો ત્યાગ વ્રતનો આદર કર્યા સિવાય થતો નથી. માટે વ્રતનો આદર કરવો, અને અંતે પરમ પદ પ્રાપ્ત થતાં તેનો પણ ત્યાગ કરવો.

દહન સમેં જ્યું તૃણ દહી ત્યું વ્રત અવ્રત હોદિ ॥

ક્રિયાશક્તિ ઇનમેં નહી જાગતિ નિશ્ચય ભેદ ॥ ૬૯ ॥

વિવેચન:—જેમ અગ્નિ તૃણને જાળીને પોતે સ-

(૧૩૪)

માઈ જાય છે, તેમ વ્રતપણુ અવ્રતને છેદી, અંતે વ્રતપણુ વિલય લાવને પામે છે. અગ્નિવિના તૃણુ બળતું નથી, તેમ વ્રત અંગીકાર કર્યા વિના, અવ્રતપણુ ટળતાં નથી. પણુ વ્રતમાં અવ્રતને છેદવાની ક્રિયાશક્તિ નથી. બાહ્ય અને અભ્યંતર એ બે પ્રકારનાં અવ્રતને છેદવાની શક્તિ તો નિશ્ચય નયથી જોતાં આત્માના સ્વભાવમાં રહી છે. તાત્પર્યાર્થ કે જ્યારે આત્મા ક્ષયોપશમ લાવ યોગે જ્ઞાન પામી તથા મોહનીય કર્મનો ઉપશમ વા ક્ષયોપશમ લાવ પામી ધ્યાન વડે પોતાના સ્વરૂપમાં તન્મય થઈ જાય છે, ત્યારે પાપાશ્રવરૂપ જે અવ્રતનો પરિહાર કરે છે, પોતાના સ્વરૂપમાંજ રમતાં પોતાની મેળે પાપરૂપ અવ્રત દૂર થાય છે, અને પાપના હેતુઓનું પણુ કંઈ ચાલતું નથી. પુણ્યરૂપ જે વ્રત તેથી કંઈ આત્માની સાથે લાગેલાં પાપનાં દળીયાં દૂર થતાં નથી. આત્માના પ્રદેશોની સાથે લાગેલાં પાપનાં દળીયાં દૂર કરવાની શક્તિ તો નિશ્ચયનયથી જોતાં, આત્મસ્વભાવ રમણુતામાં રહી છે. વ્રત રૂપ વ્યવહારથી પાપના હેતુઓ દૂર થાય છે અને તેથી શુભ પરિણામ યોગે પુણ્ય બંધ થાય છે. તે પુણ્યના યોગે સ્વર્ગનાં સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને પરંપરાએ મોક્ષનું કારણુ થાય છે; શુભાશ્રવ અને અશુભાશ્રવ એ બન્નેથી આત્મતત્ત્વ ન્યારૂ છે, આત્માજ પોતાના સ્વરૂપમાં ધ્યાનવડે સ્થિર થઈ બન્ને પ્રકારના આશ્રવનો

(૧૩૫)

છેદ કરે છે. આશ્રવનો છેદ કરનારતો આત્મસ્વભાવ શક્તિ બાણવી વિશેષ કર્તાનો ખરો આશય તો તેઓ બાણુ.

યદન્તરજલસંપૃક્તમુત્પ્રેક્ષાજાલમાત્મનઃ ॥

મૂલં દુઃખસ્ય તન્નાશે શિષ્ટમિષ્ટં પરં પદમ્ ॥ ૮૨ ॥

ભાવાર્થઃ—જે ઉત્પ્રેક્ષા બાળ એટલે ચિંતાની બાળ કેવી કે તે કહે છે કે અન્તર વચન વ્યાપાર યુક્ત તેજ દુઃખનું મૂળ છે માટે એવી અન્તરમાં વિકલ્પ સંકલ્પ રૂપ થતી ચિંતા બાળ તેનો નાશ થતાં અભિલષિત એવું પરમપદ જે મોક્ષ તેજ બાકી રહે છે, અને આત્માનો અનુભવ થાય છે. વૈખરીવાણીથી બોલવામાં ન આવે તેથી બાણીએ કે આપણે કર્મ બાંધતા નથી, પણ તેમ બાણુવું ભૂલ ભરેલું છે, મનમાં અનેક વિચારનાં કોકડાં વણવા તે પણ કર્મ વૃદ્ધિ કરાવે છે. પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિએ જ્યારે મનમાં ચિંતાબાળ રચી, ત્યારે સાતમી નરકનાં દળીયાં ઉપાર્જન કર્યો, અને જ્યારે અન્તરમાંથી ચિંતા બાળથી રહીત થયા, અને પોતાના સ્વરૂપમાં રમણુ કરવા લાગ્યા, નિર્વિકલ્પપણે આત્મધ્યાનમાં સ્થિર થયા, ત્યારે કેવળજ્ઞાન પામ્યા, માટે અન્તરમાં ઉઠતી એવી ચિંતા બાળનો સ્વસ્વરૂપના ધ્યાનથી નાશ કરવો.

અવ્રતી વ્રતમાદાય વ્રતી જ્ઞાનપરાયણઃ ॥

પરાત્મજ્ઞાનસંપન્નઃ સ્વયમેવ પરો ભવેત્ ॥ ૮૬ ॥

(૧૩૬)

વ્રત ગુણ વારત અવ્રતી વ્રતી જ્ઞાન ગુણ દોહ ॥

પરમાત્મકે જ્ઞાનતે પરમ આતમા હોઈ ॥ ૭૦ ॥

વિવેચન:—અવ્રતીએ વ્રત લેઈને, અને વ્રતીએ જ્ઞાન ગ્રહીને, એમ અનુક્રમે પરમાત્મજ્ઞાન સંપન્ન સ્વયમેવ થવું. અવ્રતાવસ્થામાં થતી વિકલ્પ બાબને વ્રતનું ગ્રહણ કરી છેદવી. અને વ્રતાવસ્થામાં જ્ઞાન પરાયણ થવું. જ્ઞાન પરાયણ થવાથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને વ્રત પણ સ્વયમેવ પશ્ચાત્ છૂટે છે. પરમાત્મજ્ઞાનથી આતમા પરમાત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે તો પરમાત્મા રૂપે પ્રકાશે છે. એવી પરમાત્મસાર તેજ સર્વ ધર્માચરણનું સારમાં સારતત્ત્વ છે. અવ્રત અથવા વ્રત એ એ વિકલ્પથી ભિન્ન પરમાત્મ સ્વરૂપ છે. તેજ સાધ્ય ધારવું.

લિङ્ગં દેહાશ્રિતં દૃષ્ટં દેહ એવાત્મનો ભવઃ ॥

ન મુચ્યન્તે ભવાત્તસ્માત્તે યે લિङ્ગકૃતાગ્રહાઃ ॥ ૮૭ ॥

જાતિદેહાશ્રિતા દૃષ્ટા દેહ એવાત્મનો ભવઃ ॥

ન મુચ્યન્તે ભવાત્તસ્માત્તે યે જાતિકૃતાગ્રહાઃ ॥ ૮૮ ॥

જ્ઞાતિલિङ્ગવિકલ્પેન યેષાં ચ સમ્યાગ્રહઃ ॥

તેઽપિ ન પ્રાપ્નુવન્ત્યેવ પરમં પદમાત્મનઃ ॥ ૮૯ ॥

લિङ્ગદેહ આશ્રિત રહે ભવકો કારણ દેહ ॥

તાતે ભવ છેદે નહી લિङ્ગ પણ રત જેહ ॥ ૭૧ ॥

(૧૩૭)

જાતિ દેહ આશ્રિત રહે ભવકો કારણ દેહ ॥
 તારેં ભવ છેદે નહીં જાતિપક્ષ રતિ જેહ ॥ ૭૨ ॥
 જાતિ લિંગકે પક્ષમેં જિનકું હૈ દ્વરાગ ॥
 મોહ જાલમેં સોપરૈ ન લહે શિવસુખ ભાગ ॥ ૭૩ ॥

વિવેચન:—લિંગ એટલે જટા ધારણ, કપાયલાં વસ્ત્ર, હાંડ ધારણ કરવો, અમુક શરીર ઉપર ચિન્હ ધારણ કરવું, તે સર્વ દેહાશ્રિત એટલે દેહને આશ્રી રહ્યાં છે. અને તે શરીરનો ધર્મ છે, અને દેહ છે તે સંસારનું કારણ છે, માટે જે લિંગ (ચિન્હ)માં આગ્રહ ધરવાવાળા છે, લિંગ વેષ તેજ મુક્તિનું કારણ છે, અમુક વેષ લિંગ વિના મુક્તિ થતીજ નથી, એવા એકાન્ત કદાગ્રહવાળા જીવો મુક્તિ પામતા નથી. લિંગ કહો કે વેષ કહો તે કંઈ ચૈતન્ય વસ્તુ નથી, તેમ છતાં તેમાંજ જે એકાન્ત નિરપેક્ષપણે ધર્મ માને તો, તે અજ્ઞાની છે અને એવા અજ્ઞાનીની મુક્તિ થઈ શકતી નથી.

જાતિ એટલે, ગ્રાહ્યણાદિ સમજવી, જાતિ તે દેહને આશ્રી રહી છે. અને દેહ છે તે સંસાર હેતુ છે. માટે જે જીવ જાતિમાંજ મુક્તિ માને છે; અને જાતિથીજ રાચી રહે છે. તે સંસારને નાશ કરતો નથી. જાતિ કંઈ આત્મ વસ્તુ નથી, તેવી જાતિમાં અભિમાન ધારણ કરી પોતે ઉચ્ચ છે એમ સમજે, અને તેથી અભિમાન કરે, અને

(૧૩૮)

નીચ જાતિવાળાની હીલના કરે, નિંદા કરે તો તે મનુષ્ય ધર્મના બદલે ઉલટાં કર્મ ગ્રહણ કરે છે, હુરિકેશી જાતિનો મદ કરી ઘણું દુઃખ પામ્યો. જે મનુષ્યને જાતિ અને લિંગના પક્ષમાં દ્રઢ રાગ છે, એટલે જાતિ અને લિંગનેજ મુક્તિનું કારણ માને છે, તે ખીચારો મોહની જાળમાં ફસાએલો છે, અને તે મોક્ષ સુખ પામી શકતો નથી, તે સંબંધી શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ પણ આત્મભાવના ભાવતાં કહે છે કે:—

વરણ માંત તામે નહિ જાત પાંત કુલ્લેસ્વ ॥

રાવ રંક તો તું નહિ નહિ બાબા નહિ મેષ ॥ ૧ ॥

જો ઉપજે સો તું નહીં વિળસે સો પળ નાંહિ ॥

છોટા મોટા તું નહિ સમજ દેસ્વ દિલમાંહિ ॥ ૨ ॥

જેટલી જાતની વરણ કહેવામાં આવે છે, તે વરણ આત્મા તારામાં નથી. જે મનુષ્યની જાતિના ભેદ છે, તે તારામાં હે આત્મા નથી, તું રાવ નથી રંક નથી. ઇત્યાદિ તથા, જે ઉપજે છે અને વિનાશ પામે છે એવા શરીરાદિ રૂપ પણ તું નથી. તું છોટો નથી, મોટો નથી, છોટા અને મોટાપણું તે વર્ષ અને ધન સત્તાદિથી કહેવામાં આવે છે. બાહ્યધન અને બાહ્યસત્તાથી તું સદા ન્યારો છે. હે આત્મા ! એવી રીતે તું દિલમાં સમજી તારૂં સ્વરૂપ ગ્ર-

(૧૩૯)

હણુ કર. અને હવે માયાની પ્રાન્તિ બૂલ. તું અરૂપી છે. જેમ સ્ફટિક રત્નની લાલ, પીળી, કાળી, એવી વસ્તુની ઉપાધિયોગે બુદ્ધી બુદ્ધી અવસ્થા ભાસે છે, પણ તે ઉપાધિથી સ્ફટિક રત્ન ન્યારૂ છે, તેમ આત્મા પણ, જાતિ, લિંગ, આદિથી ન્યારો છે. ફક્ત બહિરાત્મ બુદ્ધિથી તે હું છું, એવી પ્રાન્તિ થાય છે; તે પ્રાન્તિનો નાશ સહજવારમાં સદ્ગુરૂ મહારાજના ઉપદેશથી થાય છે. અને આત્માનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું સમજાય છે. પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજતાં સંશય, વિપર્યાયાદિ દોષોનો સહેજે નાશ થાય છે.

લિङ्ग द्रव्य गुण आदरै निश्चय सुख व्यवहार ॥

बाह्य लिंग हठ नय गति करै मूढ अविचार ॥ ७४ ॥

વિવેચન:—દ્રવ્યલિંગ છે તે આત્મગુણોનો સ્વીકાર કરવામાં હેતુ બૂત છે. નિશ્ચયનયથી સાધ્ય જે સાધ્યત સુખ તેમાં દ્રવ્ય લિંગ રૂપ વ્યવહાર કારણીબૂત છે, પણ દ્રવ્ય લિંગ તે એકાંતે પરમાત્મ પદનું કારણ નથી, તેમ છતાં જે મૂઠ બાહ્ય લિંગમાં હઠ કદા ગ્રહ તાણે છે, તે વસ્તુ સ્વરૂપને સમજતો નથી. પરમાત્મ પદ રૂપ કાર્યનું ઉપાદાન કારણુ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ગુણ છે. જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ: ભાવલિંગતે આત્માના ગુણો છે. તે ભાવ લિંગુ જાણવું, અને સાધુનો વેષ આદિ દ્રવ્ય લિંગ જાણવું જેની

(૧૪૯)

નિશ્ચય ઉપર બીલકુલ રૂચિ નથી, અને કેવળ લિંગમાં જ
જે કર્મ માનનાર છે, તે મૂઠ બાણવે. નિશ્ચય અને વ્યવ-
હાર જેના હૃદયમાં વશ્યો છે, તેના સાડા આ વચન નથી.
પણ એકાંત લિંગ રૂપ બાહ્ય વ્યવહારમાં નિશ્ચય સુખ
માને છે, તેને હિત શિક્ષા અર્થે આ વચન છે.

ભાવલિંગ્ન જાતે ભયે સિદ્ધ પનરસ ભેદ ॥

તાતે આતમકૂં નહી લિંગ્ન ન જાતિ ન વેદ ॥ ૭૯ ॥

ભાવાર્થ:—ભાવ લિંગની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવે છે. ભાવ
લિંગ ઉત્પન્ન થતાં, પન્નર ભેદે જીવે સિદ્ધ થયા. માટે
આત્માને લિંગ બાતિ અને વેદ એમાંનું કશું નથી આત્મા
સ્વગુણોથીજ સિદ્ધ થાય છે. ભાવ લિંગ છે તે આત્માના
ગુણ સ્વરૂપ છે. માટે બાહ્ય વેષાદિકમાં મોહ કરવો નહી.

યત્યાગાય નિવર્તન્તે ભોગેમ્યો યદવાપ્તયે ॥

પ્રીતિં તત્રૈવ કુર્વન્તિ દ્વેષમન્યત્ર મોહિનઃ ॥ ૯૦ ॥

અર્થ:—જેના ત્યાગ અર્થે અને જેની પ્રાપ્તિ અર્થે,
લોગથી પાછા હુઠે છે, તેના ઉપરજ મોહાન્ધ જીવે પ્રીતિ
કરે છે. અને અન્યત્ર દ્વેષ ધારણ કરે છે.

વિવેચન:—શરીર, મન, વાણી તેના ત્યાગ માટે,
એટલે તેમાં થતી મમતા તેના ત્યાગાર્થે, પુત્ર, સ્ત્રી, ધન,
વૈભવાદિ ધકી નિવૃત્તિ પામી પાછા હુઠે છે, પણ ઉલટા

(૧૪૧)

તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય શરીરના ઉપરજ પ્રીતિ ધારણ કરે છે. શાથી તેમ કરે છે તો કહે છે કે મોહથી મુંઝામ છે તેથી મોહી જીવેની એવા પ્રકારની સ્થિતિ છે, મોહનીય કર્મ બે પ્રકારનું છે; એક દર્શન મોહનીય કર્મ, બીજું ચારિત્ર મોહનીય કર્મ.

પ્રથમ દર્શન મોહનીયના ત્રણ ભેદ છે, ૧ સમકિત મોહનીય. ૨ મિશ્ર મોહનીય. ૩ મિથ્યાત્વ મોહનીય. એ ત્રણ પ્રકારની મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિના ક્ષયથી દર્શન ગુણ પ્રગટે છે.

બીજું ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયથી ચારિત્ર ગુણ પ્રગટે છે. દર્શન મોહનીયના ઉદયવાળા જીવોતો સત્ય આત્મ સ્વરૂપ ઓળખી શકતા નથી. અને ઉલટા વિપરીત દ્રષ્ટિથી કર્મ બંધન કરી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

અનન્તરજ્ઞઃ સન્ધત્તે દષ્ટિં પદ્મોયિથાન્ધકે ॥

સંયોગાદ્ દષ્ટિમદ્જ્ઞેઽપિ સન્ધત્તે તદ્વદાત્મનઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થઃ—તદ્કાવતને નહિ જાણનાર પુરૂષ, જેમ સં-યોગને લીધે પાંગળાની દ્રષ્ટી આંધળાને આરોપે છે, તેમજ અજ્ઞ આત્માની દ્રષ્ટિ દેહમાં આરોપે છે.

વિવેચનઃ—અંધ પુરૂષના ખલે પાંગળો બેડો હોય, તેમાં આંધળો ચાલે, અને પાંગળો માર્ગ બતાવે બન્ને

(૧૪૨)

ચાલતા દેખીને તેમનો લેદ ન સમજનાર એમ વિચારે કે પાંગળાની દ્રષ્ટિ તે આંધળાની છે, એમ માની પંગુદ્રષ્ટિનો અંધમાં આરોપ કરે તેવીજ રીતે દેહ અને આત્માના સં-યોગને લીધે અજ્ઞાની આત્માના ધર્મને દેહમાં આરોપી ભ્રમ પામે છે. આવી ભૂલથી શરીરથી ભિન્ન આત્મ ધર્મ સમજતો નથી. અને દેહથી ભિન્ન આત્મધર્મ જાણ્યા વિના મુક્તિ પામતો નથી. દેહથી ભિન્ન આત્મ ધર્મ છે, એવું જ્ઞાન નથી થયું ત્યાં અજ્ઞાની જીવ કર્મ માર્ગ સન્મુખ ગતિ કરે છે. અહિરાત્માને આમ થાય છે ત્યારે અંતરાત્મા કેમ કરે છે તે બતાવે છે.

દૃષ્ટભેદો યથા દૃષ્ટિ પદ્મોરન્ધે ન યોજયેત્ ॥

તથા ન યોજયેદ્દેહ દૃષ્ટાત્માદૃષ્ટિમાત્મનઃ ॥ ૧૨ ॥

પંગુ દૃષ્ટિ જ્યું અંધમેં દૃષ્ટિભેદ નહુ દેત ॥

આતમ દૃષ્ટિ શરીરમેં ત્યું ન ધરૈ ગુણ હેત ॥ ૭૬ ॥

વિવેચન:—જેને દ્રષ્ટિભેદનો ખબર છે, તે પુરૂષ જેમ પાંગળાની દ્રષ્ટિ આંધળાની માનતો નથી, તેમ જે દેહ અને આત્માના ભેદને જાણનાર એવો અન્તરાત્મા છે તે આત્માની દ્રષ્ટિ દેહમાં આરોપતો નથી. આત્મજ્ઞાની શરીરને 'પોતાનું' માને નહીં, જળપકજવત્ ઉપયોગ દ્રષ્ટિથી અન્તરાત્મા સદાકાળ શરીરથી ન્યારો વર્તે છે. હવે પ્રાન્તિ

(૧૪૩)

અને અપ્રાન્તિનું લક્ષણ બતાવે છે.

સુપ્તોન્મત્તાદ્યવસ્થૈવ વિભ્રમોઽનાત્મદર્શિનામ્ ॥

વિભ્રમાઽક્ષીણદોષસ્ય સર્વાવસ્થાત્મદર્શિનઃ ॥ ૯૩ ॥

સ્વપ્નવિકલતાદિક દશા ભ્રમ માનૈ વ્યવહાર ॥

નિશ્ચય નયમેં દોષ ક્ષય વિના સદા ભ્રમવાર ॥ ૭૭ ॥

વિવેચન:—અનાત્મદર્શી બહિરાત્મા છે, તેને સુપ્ત એટલે નિદ્રાવસ્થા અને ઉન્મત્ત દશા તે આદિ સર્વ વિભ્રમાવસ્થા છે. આત્મદર્શી અંતરાત્મા તો અક્ષીણ દોષવાળા બહિરાત્માની અવસ્થા માત્ર તેને વિભ્રમ રૂપજ માને છે. વળી આ શ્લોકનો અર્થ બુદ્ધી રીતે કરતાં એવો પણ થાય કે આત્મદર્શીઓને સુપ્તાદિઅવસ્થા પણ વિભ્રમ રૂપ નથી; કારણકે આત્મધ્યાન રમણના અત્યન્ત અભ્યાસથી તેઓને વિપર્યાસ થતો નથી. અને વળી એવા આત્મદર્શીઓને આત્મજ્ઞાનની વિકલતાનો અસંભવ છે. આત્મદર્શી અંતરાત્માને સુપ્તાદિ અવસ્થામાં પણ વિભ્રમ નથી તો જ્યારે અવસ્થામાં ક્યાંથી હોય ? અલબત્ત હોય નહિ.

પરંતુ જેમના દોષ ક્ષીણ થયા નથી, એવા દેહાદિ અવસ્થાને પણ આત્મા માને છે, તેમને અનેક વિભ્રમનો સંભવ છે. આત્મદર્શીને જરાપણ વિભ્રમનો સંભવ નથી. આત્મદર્શીની નિદ્રાવસ્થાની બરોબર પણ બહિરાત્માની બ-

(૧૪૪)

અત્ અવસ્થા નથી. અહો ! બન્નેની દશામાં કેટલો ફેરફાર વર્તે છે.

હુવે બાલ્ય યૌવન વૃદ્ધાવસ્થાદિને આત્મબુદ્ધિથી દે-
ખનાર મનુષ્ય પણ સંપૂર્ણ શાસ્ત્રના બાણુ પણથી નિદ્રા
રહિત થતાં, મુક્ત થશેજ એમ કહેનારને કહે છે.

વિદિતાશેષશાસ્ત્રોઽપિ ન જાગ્રદપિ મુચ્યતે ॥

દેહાત્મદષ્ટિર્જ્ઞાતાત્મા સુષોન્મત્તોઽપિ મુચ્યતે ॥ ૧૪ ॥

છૂટે નહિ વહિરાતમા જાગતમી પઢિંગ્રંથ

છૂટે ભવથેં અનુભવી સુપન વિકલ નિગરંથ ॥ ૭૮ ॥

વિવેચન:—બહિરાત્મા સંપૂર્ણ શાસ્ત્રનો બાણુનાર
છતાં, અને બગતો છતો, પણ કર્મથી છુટતો નથી. અને
લેદજ્ઞાની, અનુભવી અન્તરાત્મા બુબ દ્રઢ અભ્યાસને લીધે
નિદ્રા લેતો હોય, તથા વિકલ હોય, તો પણ સંસારમાંથી
છૂટે છે, અર્થાત્ કર્મ રહીત થાય છે.

પઠી પાર કહેં પાવનો મિટયો ન મનકો ચાર ॥

જ્યું કૌલૂકે બૈલકું ઘરહી કોસ હજાર ॥ ૬૧ ॥

વિવેચન:—મનના વિકલ્પ ટળ્યા નહિ તો ભણીને
પાર શી રીતે પામી શકાય, ભણવાનું સાર એ છે કે મ-
નના વિકલ્પ સંકલ્પ ટળી બંધ, અને મન આત્માલિ-
મુબ થાય. જો મન આત્માલિમુબ ન થયું, તો ભણવું

(૧૪૫)

ગણવું સર્વ વ્યર્થ છે. જેમ કોલુનો બળદ આખો દિવસ ફર્યા કરે અને મનનાં બાણે કે હું હુબરો ગાઉ આલ્યો પણ ઘેરનો ઘેર છે, તેવીજ રીતે મન જેનું વશ થયું નથી તેનું પઠન સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર છે, પણ તેથી સંસારાન્ત થતો નથી. વાદ વિવાદનાં શાસ્ત્ર અધ્યયન કરવાથી પણ સંસાર પાર પામતો નથી. શ્રી જ્ઞાનસારમાં કહ્યું છે કે-જ્ઞાનાટકમાં.

વાદાંશ્ચ પ્રતિવાદાંશ્ચ વદન્તોઽનિશ્ચિતાંસ્તથા ॥

તત્ત્વાન્તં નૈવ ગચ્છન્તિ તિલપીલકવદ્ગૌ ॥ ૪ ॥

વિવેચન:—અનિશ્ચિત એવા વાદ અને પ્રતિવાદને કહેતા એવા મનુષ્યો તત્ત્વનો પાર તેલીના બળદની પેઠે પામતા નથી. ઘાંચીનો બળદ ગમનનો પાર પામતો નથી, તેમ સાત નયના અબાણ પુરૂષો ખંડન મંડન કરતા સંસાર સમુદ્રનો પાર પામતા નથી સાધ્યશૂન્ય દશાએ જે વ્યાકરણ, ન્યાય અલંકાર, સિદ્ધાંતાદિનું પઠન, પાઠન, આત્મહિતાર્થે થતું નથી, અને તેથી મનોગત વિકલ્પ સંકલ્પ ટળતા નથી, માટે વિકલ્પ સંકલ્પ રૂપ ઘાસને બાળવા અગ્નિ સમાન આત્મજ્ઞાનના અભ્યાસનેજ સારમાં સાર બાળવો.

યત્રૈવાહિતધીઃ પુંસઃ શ્રદ્ધા તત્રૈવ જાયતે ॥

યત્રૈવ જાયતે શ્રદ્ધા ચિત્તં તત્રૈવ લીયતે ॥ ૧૬ ॥

(૧૪૬)

जिहां बुद्धि थिर पुरुषकी तहँ रुचि तहँ मन लीन ॥

आतममति आतमरुचि कहौ कोन आधीन ॥ ८० ॥

વિવેચન:—ત્યાં મનુષ્યની બુદ્ધિ સ્થિરપણે લાગે છે, ત્યાં તેની રૂચિ પણ લાગે છે; ત્યાંજ શ્રદ્ધાવાણું ચિત્ત થાય છે, અને ત્યાં ચિત્ત લય પામે છે. જેને આત્માના વિષયમાં મતિ લાગી છે, તે તેને આત્મામાંજ રૂચિ લાગે છે, આત્મામાં ચેન પડે છે અને તેનું મન એક આત્મ-વિષયમાંજ લય પામે છે. અને આત્મામાં ચિત્ત લય પામ્યું છે એવો પુરૂષ કોઈના આધીન વર્તતો નથી. અથવા તેવી રૂચિ આત્મા વિના બીજા કોના આધીન છે? અર્થાત્ કોઈના આધીન નથી. તેવો પુરૂષ અન્તરથી જોતાં સ્વતન્ત્રપણે વર્તે છે. રાગ દ્વેષ પરપરિણતિના આધિન તે થતો નથી. અને સ્વપરિણતિમાં રમવાથી પોતાની રૂદ્ધિનો પોતે ભોક્તા થયો. અને પટકારક પોતાના આત્મામાં સવળાં પરિણમ્યાં; ત્યારે ત્રણ જગત્માં તે આત્મા પૂજ્યતાને પામ્યો. આઠ કર્મ રૂપ પિંજરથી આત્મા છુટો થાય, અને અખંડ સુખ ભોગવે, માટે ભવ્ય જીવોએ આત્મામાંજ મતિ ધારણ કરવી. અને આત્મામાંજ રૂચિ ધારણ કરવી. પોતાની રૂદ્ધિ પોતાની પામે છે. બહિરાત્મ બુદ્ધિથી કયાં આડા અવળા ભટકો છે. અષ્ટ સિદ્ધિ અને નવ નિધિ પણ ઘટમાં છે. તે સંબંધી શ્રી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

(૧૪૭)

ધર્મસિદ્ધિ નવનિધિઠે ઘટમેં, કહા ઢુંઢત જઈ કાશી હો ॥
 જશ કહે શાંત સુધારસ ચાલ્યો, પૂરણ બ્રહ્મ અભ્યાસી હો ૬
 યત્રૈવાહિતધીઃ પુંસઃ શ્રદ્ધા તસ્માન્નિવર્તતે ॥
 યસ્માન્નિવર્તતે શ્રદ્ધા કુતશ્ચિત્તસ્ય તલ્લયઃ ॥ ૧૬ ॥

વિવેચન:—જે વિષયમાં મનુષ્યની બુદ્ધિ ન ચોટે તે વિષયમાં તેની શ્રદ્ધા થતી નથી. એટલે તેથી બુદ્ધિ પાછી ફરે છે; એમ જ્યારે થાય ત્યારે તે વિષયમાં ચિત્તનો લય શી રીતે થાય; અર્થાત્ થાય નહિ. પરસ્વભાવમાં આત્માની તેવા પ્રકારની બુદ્ધિ થતાં તેમાં ચિત્ત લાગતું નથી. જ્યાં ચિત્તનો લય થાય છે, એવું જે ધ્યેય તે ભિન્ન હોય, અથવા અભિન્ન હોય, ત્યાં ભિન્ન એવા ધ્યેયનું ધ્યાન કરવાથી થતા ફળને બતાવે છે:—

ભિન્નાત્માનમુપાસ્યાત્મા પરો ભવતિ તાદૃશઃ ॥

ચંતિર્દીપં યથોપાસ્ય ભિન્ના ભવતિ તાદૃશી ॥ ૧૭ ॥

સેવત પર પરમાતમા લહૈ ભવિક તસ રૂપ ॥

ચતિયાં સેવત જ્યોતિક્કું હોવત જ્યોતિ સરૂપ ॥ ૮? ॥

વિવેચન:—ભિન્નાત્મા એટલે પોતાના આત્માથી ભિન્ન એવા અરિહંત, સિદ્ધ રૂપ આત્માની ઉપાસના કરવાથી, આરાધક પુરૂષ પણ પરમાત્મા થાય છે. તે ઉપર દ્રષ્ટાંત બતાવે છે. જેમ દીપથી ભિન્ન એવી જે વાટ, તે

(૧૪૯)

દીપની જ્યોતિને સેવી, પોતે પણ જ્યેષ્ઠિરૂપ બને છે. તેમ
અત્ર સમજવું. હવે પોતાનાથી અલિનન એવા આત્માની
ઉપાસનાનું કૃણ બતાવે છે—

उपास्यात्मानमेवात्मा जायते परमोऽथवा ॥

मथित्वाऽत्मानमात्मैव जायतेऽग्निर्यथा तरुम् ॥ ૧૮ ॥

आप आपमें स्थित हुए तरुयें अग्नि उद्योत ॥

सेवत आपहि आपकूं त्यूं परमात्म होत ॥ ૧૯ ॥

આત્મા પોતે ચિદાનંદ સ્વરૂપ એવા પોતાને ઉપાસી,
પરમાત્મરૂપ બને છે. માટે આત્માએ પોતાના સ્વરૂપનું
ધ્યાન કરવું. સ્વસત્તા સિદ્ધાત્મ સમાન જાણી તેમાં સમ-
ણતા કરવી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પરદ્રવ્યનું સ્વ-
રૂપ જાણી તેનાથી ઉપયોગ સંહરી, પોતાના સ્વ દ્રવ્યાદિક
ચતુષ્ટય વડે, પોતાના સ્વરૂપમાં ઉપયોગ જોડવો. આ-
ત્માના પ્રતિ પ્રદેશે અનંતા ગુણ તથા અનંતા પર્યાય
છે, તેનું સ્થિર ઉપયોગે ધ્યાન ધરવું. વળી તે
તે ધ્યાનના પણ ઘણા ભેદ છે. તેમાં રૂપાતીત ધ્યાન
મોટામાં મોટું છે. અને રૂપાતીત ધ્યાન તે ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાન
દશ્યાવાળા જીવને પ્રાપ્ત થાય છે; હવે પોતાના સ્વરૂ-
પમાં એવી રીતે ઉપયોગ જોડવો કે તે જરામાત્ર ચલાય
માન થાય નહિ. જ્યારે દ્રઢપણે ઉપયોગની ધારા આત્મ
સ્વરૂપમાં લહન કરે છે, ત્યારે પ્રથમ અનુભવ જ્ઞાન પ્રગટે

(૧૪૯)

છે, અને જ્યારે અનુભવજ્ઞાનથી આત્માનો નિર્ધાર થાય છે; ત્યારે આત્માનો અપૂર્વ અલૌકિક શુદ્ધાનંદ પ્રગટે છે. સહુજનંદની ખુમારી બુદ્ધાજ પ્રકારની છે. તે ખુમારી પ્રાપ્ત થતાં આનંદ આનંદ છવાઈ જાય છે. એવો આનંદ કોઈ પણ ઠેકાણે મળતો નથી. એવા પ્રકારના આનંદનું કંઈ હાટ પણ નથી કે ત્યાંથી વેચાતો લાવીએ. જ્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં આવીએ, અને સમતા સંગે ખેલીએ, ત્યારે એવો આનંદ પ્રગટે છે. વળી એવો સહુજનંદ કંઈ વાટમાં કે ઘાટમાં મળતો નથી. વળી એવા પ્રકારનો આનંદ કંઈ વિષય સુખ ભોગવતાં મળતો નથી. ચોસક ઈંદ્ર જે ભૂતકાળમાં થઈ ગયા, હાલ વર્તે છે, અને ભૂતકાળમાં થશે, એમ ત્રણકાળના દેવતાઓ, તથા ત્રણકાળના ચક્રવર્તિ અને વાસુદેવાદિ રાજાઓને વિષયાદિક સુખ ભોગવતાં, જે કંઈ આનંદ મળે છે, તે સર્વ આનંદ ભેગો કરીએ, અને એક તરફ આવી રીતે આત્માનુભવથી પ્રગટેલો જે આનંદ તેની આગળ ઈંદ્રાદિકનો આનંદતે સ્વયંભુરમણ સમુદ્રની આગળ એક જળનું ખિંદુ તેની ધરાબર નથી. માટે આત્માનો આનંદ અનુપમેય છે. વળી બાહ્યાવસ્થામાં, સમત ગમતમાં જે આનંદ મળે છે, તેપણ આત્માના આનંદની આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી. વળી એવા પ્રકારનો આનંદ તે અજ્ઞાન સ્થિતિથી પણ મળતો નથી. વળી આત્માનુભવથી પ્રગ-

(१५०)

ट्रेला आनंदनी आगण स्वयंभुरभणु समुद्र पणु ओक णिंहु
समान छे. पूर्वोक्त प्रकारना आनंदनुं स्वरूप पद द्वारा कहे छे.
पद.

आनंद क्यां वेचाय चतुर नर आनंद क्यां वेचाय एदेशी.
आनंदनी नहि हाटडीरे आनंद वाट न घाट
आनंद अथडातो नहिरे आनंद पाट न खाट चतुर. १
क्षणिक विषयानंदमारै राच्या मूरख लोक
जडमां आनंद कल्पिनेरे जन्म गमावे फोक चतुर. २
वालपणे अज्ञानधीरे रमवामां आनंद
क्षणिक आनंद ते सहिरे राचे त्यां मतिमंद चतुर. ३
अज्ञाने जे भक्तिमारै मान्यो मन आनंद
आनंद साचे ते नहिरे मूर्ख मतिनो फंद चतुर. ४
भेदज्ञान दृष्टि जगेरे जाणे आत्म रूप
आत्ममां आनंद छेरे टाळे भवभय धूप चतुर. ५
ज्ञानी ज्ञानथकी लहेरे शाश्वत सत्यानंद
योगी आत्मसमाधिमारै पावे आनंदकंद चतुर. ६
आनंद अनुभव योगथीरे प्रगटे घटमां भाइ,
सद्गुरु संगत आपशेरे ज्ञानानंद वधाइ. चतुर. ७
सद्गुरुहाटे पामशेरे आनंद अमृतमेव,
बुद्धिसागर कीजीएरे प्रेमे साची सेव. चतुर. ८

(૧૫૧)

શ્રીસદ્ગુરૂ મહારાજની સંગતિથી, આવા પ્રકારનો આત્માનંદ પ્રગટે છે. હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીએ. આત્મધ્યાન કરતાં સૂર્યસમાન અનુભવ પ્રગટે છે, તેથીજ સહજાનંદ પ્રગટે છે; માટે સર્વ શાસ્ત્રાનુસાર એવા અનુભવ જ્ઞાન માટે ધ્યાન કરવું. આત્મામાં રમણ કરતાં ધ્યાન ધારાથી સહેજે અનુભવ પ્રગટે છે. અનુભવનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે.

પદ.

ચેતન અનુભવ રંગ રમીજે, આગમ દોહન અનુભવ અમૃત,
યોગી અનુભવ રીજે ચેતન૦ ૧

અનુભવ સુરતરુ વેલી સરસો અનુભવ કેવલ ભાઈ
અનુભવ શાશ્વત સુખ સહોદર ધ્યાન તનુજ સુખ દાયી ચેતન૦ ૨

અનુપમ અનુભવ વર્ણન કરવા કોણ સમર્થ કહાવે
વચનાગોચર સહજ સ્વરૂપી અનુભવ કોઈક પાવે ચેતન૦ ૩

અનુભવ હેતુ તપ જપ કિરિયા અનુભવ નાત ન જાતિ
નયનિક્ષેપાથી તે ન્યારો કર્મ હળે ઘન ઘાતી ચેતન૦ ૪

વીરલા અનુભવ રસ આસ્વાદે આતમ ધ્યાને યોગી
આતમ અનુભવ વિણ જગ લોકા થાવે નહિ સુખ ભોગી ચે૦ ૫

અનુભવયોગે આતમ દર્શન પામી લહત સુમારી
બુદ્ધિસાગર સાચી વ્હાલી અનુભવમિત્તમું યારી ચેતન૦ ૬

એ પ્રમાણે અનુભવ જ્ઞાન યોગે, આત્મદર્શન પ્રગટતાં

(૧૫૨)

આનંદની ખુમારી પ્રગટે છે. હુવે અનુભવની ખુમારીનો સ્વાદ આખી આત્મા પોતાના ગુણ પર્યાયના સ્વરૂપના ધ્યાનમાં એક સ્થિર ઉપયોગથી વર્તે, અને એમ સ્વગુણમાં રમણ કરતો ક્ષપકબ્રહ્મી આરોહી, શુકલ ધ્યાનનો દ્વિતીય પાયો ચિંતવતાં, ઘટમાં કેવલ જ્ઞાનાદિરત્નત્રયી પ્રગટ કરે. સમભિરૂઢનયની અપેક્ષાએ ઘાતીયાં કર્મ ક્ષપાવી, સિદ્ધ થાય અને અંતે એવંભૂતનયની અપેક્ષાએ અષ્ટકર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરી સિદ્ધ શિલાની ઉપર એક યોજન અને તે યોજન અને તે એક યોજનના ચોવીસ ભાગ કરી એ તેમાં ત્રેવીસ ભાગ નીચે મૂકીએ, અને ચોવીસમા ભાગમાં અવગાહના ગ્રહી સિદ્ધ થાય, પરમાત્મા થાય; આત્માનો શુદ્ધ પર્યાય તેજ સિદ્ધાવસ્થા જાણવી. જેમ વૃક્ષ પોતે પોતાની સાથે ઘસાતાં વૃક્ષમાં અગ્નિ પ્રગટે છે; અને પોતે અગ્નિ થઈ જાય છે; તેમ આત્મા પણ આત્માનું ધ્યાન કરતાં, પરમાત્મારૂપ થઈ જાય છે. શ્રી આનંદ ઘનજી મહારાજ પણ કહે છે કે.

જિનસ્વરૂપ થઈ જિન આરાધે તે સહી જિનવર હોવે

મુંગી ફલીકાને ચટકાવે તે મુંગી જગ જોવે ૫૮૦ ૭

જે ભવ્ય તદાકાર વૃત્તિએ પરમાત્માનું ધ્યાન કરે છે, તે પ્રાણી નિશ્ચયથી જ્ઞાનાદિગુણયુક્ત પરમાત્મારૂપ થાય. જેમ મદની ઉન્મત્તતાથી, ભમરી ડાળી અગર પીળી ભીંજેલી માટીમાં લવમૂકી, પોતે તેની ગોળી વાળીને,

(૧૫૩)

એકેક ગોળી લાવી ઘર બાંધી, તેમાં ઈલિકાને ચટકો દેઈ, લાવી ઘરમાં મૂકે, અને એક ગોળીથી ઘરનું મુખ ઢાંકે સત્તરના દીવસે ચટકાથી, તે ઘરનું મુખ ખોલતાં તે ઈલિકાં ભમરી થઈ ઉડી જાય. તેમ આત્માનું પણ પોતાના જિન-સ્વરૂપમાં પરિણમવું, તે પોતાના ઘરમાં રહેવું અને તે ઘર-માંજ આત્મા તે પરમાત્મરૂપ બને છે; અને તેમ ઘરમાંથી પેલી ભમરી ઉડી જાય છે, તેમ આત્મા પણ અષ્ટકર્મનો ક્ષય કરી, ચઉદરાજ લોકના અંતે એક સમયે સમશ્રેણીથી જાય છે. અને ત્યાં સાદિઅનંતિ સ્થિતિનાં ભાંગે વસે છે.

ભવ્ય જીવોએ, આત્મરૂપ છે તેજ પોતાનું છે, એમ હૃદયમાં નિશ્ચય કરવો. અને પોતાના આત્માની સાથે પ્રીતિ કરવી. આત્મામાં પ્રીતિ થતાં, અન્યત્ર થતી પ્રીતિ નાશ પામે છે. આત્માની પ્રીતિ થયાવિના, પરથી પ્રીતિ છુટતી નથી શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ આત્મરૂપ પ્રભુની સાથે પ્રીતિના એકતાનમાં આવી કહે છે કે.

પદ.

મત કોઈ પ્રેમકે ફંદ પડે પરતસો નીકસત નાંહી.	મત૦ ૧
જલ બીચ મીન કમલ જલજેસે બિરહે સોઈ મરે.	મત૦ ૨
બુંદકે કારણ પવડયા પુકારત દીપક પતંગ જરે.	મત૦ ૩
આનંદઘન પ્યારે આયમિલો તુમ બિરહકી પીર ટરે.	મત૦ ૪

(૧૫૪)

શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે-કોઈ પ્રેમના કંદમાં ક્સાશો નહિ; પ્રેમના કંદમાં ક્સાયો, તે ત્યાંથી નીકળતો નથી. જલની સાથે મીનનો પ્રેમ અને કમળનો એવો પ્રેમ છે કે તે એ જળથી દુર થતાં, પોતાના પ્રાણુ ખુએ છે. એક ખુંદને માટે વારંવાર આકાશ સામુ ભેઈપ-પઈઓ પોકારે છે તે મેઘના જલની સાથેજ પ્રેમ ધરાવે છે, તેમ પતંગીયું પ્રેમના વશે દીવામાં જ'પલાઈ મરી જાય છે. તેમ મારે પણ આત્મા રૂપ પ્રભુની સાથે પ્રેમ અવિહુડ છે, માટે હે આનંદનો જે સમૂહ તેના આધાર ભૂત હે આત્મારૂપ પરમાત્મા તમે હુવે મને મળો, તો અનાદિ કાળથી તમારા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો જે વિરહ તેથી થતું જન્મ જરા મરણનું દુઃખ તે રૂપ પીડા તે ટળી જાય, એમ આનંદઘનજી કહે છે; હે આત્મ પ્રભુ ! તમારા વિના હું જીવી શકનાર નથી તમારો વિરહ મને બહુ સાલો છે તમારૂં દર્શન તેજ સર્વ આશાનું કંદ છે. વળી તેજ મહાત્મા આત્માનું ધ્યાન કરતાં ગાવે છે કે—

પદ

चेतन अप्पा कैसे लहोही सत्ता एक अखंड अबाधित

इह सिद्धांत परव जोइ

चेतन० १

अन्वय अरु व्यतिरेक हेउको समजरूप भ्रम खोइ

आरोपित सब धर्म ओरहे आनंदघन तत सोइ

चेतन० २

(૧૫૫)

જે આત્માની સત્તા અખંડ, અખાધિત, એક સ્વરૂપ છે, એવી આત્મસત્તાનું ધ્યાન વ્યક્તિ ભાવને અર્પે છે. આત્મામાં પોતાના ધર્મ વિના જે અન્ય ધર્મનો આરોપ છે, તે અસત્ય છે. આ પદનો અર્થ કરતાં ઘણો વિસ્તાર થઈ જાય માટે કયો નથી. તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે આ આત્માનું અભિન્ન ભાવે ધ્યાન કરતાં આત્મા તેજ પરમાત્મા રૂપ થાય છે. માટે ગુરુગમ આત્મ સ્વરૂપ ધારી, ધર્મ અધર્મ, આકાશ, કાળ, અને પુદ્ગળ, એ પંચ દ્રવ્યથી ન્યારો આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી ધારી, તેનું સ્વરૂપ વિચારવું તે સંબંધી પ્રસંગે પદ કહે છે:—

પદ.

(રાગ. પ્રભાતીચાલ.)

એંસા સ્વરૂપ વિચારો હંસા ગુરુગમ શૈલી ધારીરે. એંસા૦
 પુદ્ગલરૂપાદિકથી ન્યારો નિર્મલ સ્ફટીક સમાનોરે
 નિજસત્તા ત્રિહુકાલે અસ્વંડિત કબહુ રહે નહિ છાનોરે. એંસા૦ ૧
 ભેદજ્ઞાન સૂર ઉદયે જાગી આતમ ધંધે લાગોરે
 સ્થિરદૃષ્ટિ સત્તા નિજ ધ્યાયી પર પરિણમતા ત્યાગોરે. એંસા૦ ૨
 કર્મવંધ રાગાદિક વારી શક્તિ શુદ્ધ સમારીરે
 જ્ઞીલો સમતા ગંગા જલમેં પામી ધ્રુવકી તારીરે. એંસા૦ ૩
 નિજગુણ રમતો રામ ભયો જબ આતમરામ કહાયોરે
 બુદ્ધિસાગર શોધો ઘટમાં નિજમાં નિજ પરસ્વાયોરે. એંસા૦ ૪

(૧૫૬)

જે છે તત્ત્વ તે આત્માજ છે, આત્મરૂપ ત્રણ ભુવનનો રાજા મૂકીને અન્યુરાજનેજ રાજા માનવો, તે કેટલી બધી ભૂલ છે, અન્ય કોઈ મોટો માણસ નજરે પડેતો તમે તેની કેટલી આજીજી કરો છો, તો સર્વથી મોટો જે આત્મા તેની સેવામાં તો તમે સમજતા નથી. તે કેટલી બધી ભૂલ છે. હવે સમજો, પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ઓળખો, અસંખ્ય પ્રદેશ રૂપ પોતાના ઘરમાં વાસ કરો, તેથી અલિપ્ત એવા આત્માની ઉપાસના સફળ થશે.

इतीदं भावयेन्नित्यमबाचागोचरं पदम् ॥

स्वत एव तदाप्नोति यतो नावर्तते पुनः ॥ ૧૧ ॥

एहि परम पद भावियें वचन अगोचर सार ॥

सहज ज्योतितो पाइयें फिरि नहि भव अवतार ॥ ૮૩ ॥

વિવેચન:—એ પ્રમાણે લિન્નકે અલિપ્ત ગમે તે પ્રકારે આત્મ સ્વરૂપની ભાવના નિત્ય કરવી; તેવી ભાવનાથી અગોચર એવું મોક્ષપદ પમાય છે. મોક્ષપદ પામ્યા પછી, ફરીથી ત્યાંથી પાછા ફરતું નથી. અર્થાત્ પશ્ચાત્ સંસારમાં આવાગમન નથી. આવું મોક્ષપદ આત્મા સ્વયમેવ પામે છે.

तिरोभाव निजरूढिनो आविर्भाव प्रकाश ॥

परमात्म पद ते कहुं ते पदनो हुं दास ॥ ૧ ॥

(૧૫૭)

આત્માની જ્ઞાનાદિક રૂઢિનો જે તિરોલાવ અનાદિકા-
ળથી છે, તેનો આવિર્ભાવ થવો, તેજ પરમાત્મપદ જાણવું.
આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ છે તેજ આત્માનો વાસ છે. તે
અસંખ્ય પ્રદેશની નિર્મલજ્યોતિ છે, અને તે વળી પ્રદેશ
નિરાકાર છે, તેવો આત્મા શુદ્ધ સત્તાએ હું છું. વળી જેમ
ધ્રુવની તારી અચલ છે, તેમ માડુ સ્વરૂપ પણ સત્તાથી
જોતાં અચલ છે. ધ્રુવની તારીની પેઠે આત્મા દ્રવ્યાર્થિક
નયની અપેક્ષાએ ધ્રુવ છે.

अयत्नसाध्यं निर्वाणं चित्तत्वं भूतजं यदि ॥

अन्यथा योगतस्तस्मान्न दुःखं योगिनां क्वचित् ॥ ૧૦૦ ॥

વિવેચન:—ચેતના લક્ષણ આત્મતત્ત્વ જે ભૂતજ
એટલે પૃથ્વી, જલ, વાયુ, અને અગ્નિ એ ચાર તત્ત્વના
સમૂહથી ઉત્પન્ન થયું એવું માનીએતો નિર્વાણ જે મોક્ષ
તે યત્નથી સાધી શકાય નહિ. કારણ ચાર્વાકમતમાં શરી-
રના ત્યાગ પછી રહી શકે એવા આત્માનોજ અભાવ છે.
ચારભૂતથી ઉત્પન્ન થએલો આત્મા માનતાં, શરીર નષ્ટ થતાં,
આત્મા પણ નષ્ટ થઈ જાય કારણ કે શરીરથી આત્મા ભિન્ન
ચાર્વાકમતમાં નથી.

વળી સાંખ્યમતમાં, ભૂતજ એટલે સહજ સિદ્ધ આત્મા
નિર્લેપ છે. સાંખ્યમતમાં કહ્યું છે કે. પ્રકૃતિઃ કર્ત્રી પુરુષ-

(૧૫૮)

સ્તુ પુષ્કરપલાશવત્ નિર્લેપઃ ॥ પ્રકૃતિ કરે છે, પુરૂષતો ક-
મળના પત્ર સમાન નિર્લેપ છે. તેમતાનુસારે આત્મા પ્રથ-
મથીજ શુદ્ધ અને મુક્ત માનવામાં આવેતો, નિર્વાણુ યત્નથી
સિદ્ધ થતું નથી. ચાર્વાક મતવાળો, ભૂતથી આત્માની ઉ-
ત્પત્તિ માને છે, પણ તે અસત્યવાત છે. ભૂતતો જડ છે,
અને જડથી ચૈતન્ય વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી. મૃતક શરીરમાં
ચારભૂત દેખવામાં આવે છે, પણ ત્યાં આત્મા નથી. આત્માનો
જ્ઞાન ગુણ છે, તે અરૂપી છે. અરૂપી એવો આત્મા તે રૂપી
એવાં ચાર ભૂતનું કાર્ય નથી; માટે ચાર ભૂતથી આત્મા
ન્યારો છે. અન્યથા એટલે બુદ્ધી રીતે આ જે મતથી બુદ્ધી
રીતે યોગથી આત્મસ્વરૂપ સ્વીકારવામાં આવેતો, ચિત્ત વૃત્તિ
નિરોધરૂપ યોગથી નિર્વાણુ સહેજે પ્રાપ્ત થાય છે. અને
સ્વસ્વરૂપમાં રમતા એવા યોગીએને છેદન ભેદન થતાં પણ
દુઃખ થતું નથી. કારણ કે, આનંદ સ્વરૂપ પોતાના આત્માના
જ્ઞાનથી છેદનાદિથી જે ઉત્પન્ન દુઃખ જ્ઞાન તેનો અભાવ છે,
માટે સદા કાળ યોગી સુખ અનુભવે છે પાતંજલ યોગનાં
અષ્ટ અંગ કહે છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્ર-
ત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ; એ અંગ વાળુવાં.
સહજ સમાધિથી, આત્મા પરમાત્મા રૂપ થાય છે. શ્રી
વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય યોગદ્વારા આત્માનું સ્વરૂપ
વર્ણવે છે.

(૧૫૯)

પદ.

સાધુભાઈ સોહે જૈનકા રાગી જાકી સૂરત મૂલ ધૂન લાગી. સા૦
 સો સાધુ અષ્ટકર્મશુ ઝગડે ક્ષૂન્ય બાંધે ધર્મશાલા
 સોઽહં શબ્દકા ધાગા સાથે જપે અજપામાલા. સાધુ૦ ૧
 ગઙ્ગા જમના મધ્ય સરસ્વતિ અધર વહે જલધારા
 કરિય સ્નાન મગન હોય બેઠે તોડયા કર્મદલ ભારા. સાધુ૦ ૨
 આપ અભ્યંતર જ્યોતિ બીરાજે બંકનાલ ગ્રહે મૂલા
 પશ્ચિમ દિશાકી સ્વડકી સ્વોલે તો વાજે અનહદ તુરા. સાધુ૦ ૩
 પંચભૂતકા ભર્મ મિટાયા છઠામાંહિ સમાયા
 વિનગપ્રભુ સુજ્યોતિ મિલી જવ ફિર સંસાર ન આયા. સાધુ૦ ૪

યોગવિષયક આ પદનેા ભાવાર્થ યત્નથી સાધ્ય મોક્ષ
 પદને વર્ણવે છે, અને સાધનાવસ્થાની ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત
 થતાં અદ્ભૂત આનંદ પ્રગટે છે, તેથી દુઃખનું લેશ પણ
 ભાન થતું નથી.

જ્ઞાનીકું દુઃખ કહ્યું નહીં સહજ સિદ્ધ નિર્વાણ
 સુખ પ્રકાશ અનુભવ ભયે સવહી ઠૌર કલ્યાણ ॥ ૮૪ ॥

વિવેચન:—જ્ઞાનીને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ નથી,
 જ્યેષ્ઠે પદ દ્રવ્ય, તેના ગુણપર્યાય, તથા નયનિક્ષેપાનું, બાણ-
 પાણું સારી રીતે કર્યું છે તે જ્ઞાની બાણવેા. જ્ઞાનીને સહેજે

(૧૬૦)

મોક્ષ સિદ્ધ છે. સુખનો પ્રકાશ કરનાર અનુભવ, ઘટમાં ઉત્પન્ન થતાં, સર્વત્ર કલ્યાણ પરંપરાં પ્રાપ્ત થાય છે. અને સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય કરી, સિદ્ધસ્થાનમાં આત્મા ગમન કરે છે. કહ્યું છે કે.

કૃત્ત્વકર્મક્ષયાદૂર્ધ્વં નિર્વાણમધિગચ્છતિ

સંપૂર્ણ કર્મના ક્ષયથી, ઉર્ધ્વ મોક્ષ સ્થાનને જીવ પામે છે. કર્મ રહીત જીવનો સ્વભાવથીજ મોક્ષસ્થાનમાં ગમનનો સ્વભાવ છે. મોક્ષનાં સુખ અનુભવતા એવા જ્ઞાનીઓ સર્વથી મોટામાં મોટા છે. તેમને કોઈની સ્પૃહા નથી, બાહ્ય ધન, બાહ્યવસ્ત્રાદિક તથા બાહ્ય રાજ્યથી રહીત પણ તે સર્વ રાજ્યોના પૂજ્ય છે, અને તેઓજ સુખીમાં સુખી છે. લક્ષ્મી, ભોગ વિલાસનું સુખ થોડાકાળનું છે, માટે તે ક્ષણિક છે; અને જ્ઞાનથી થતું સુખતો સત્ય અને શાશ્વત છે, માટે તેજ આદ્યેય જાણવું. જ્યાં ઉપાધિ છે, ત્યાં સુખ નથી. જ્ઞાનીને આત્મજ્ઞાનથી ઉપાધિ વળગતી નથી. અને ઉપાધિનો સંબંધ થતાં પણ તેથી ન્યારો રહે છે, માટે જ્ઞાની નિરૂપાધિયોગે સુખનો ભોક્તા બને છે. સંસારમાં રાજ, શેઠ, રંક, ભોગી, વિદ્વાન, કલાવાન, સર્વ ઉપાધિ રૂપ ગ્રહથી ગ્રહાયા છે, માટે તેઓ ખરેખર સુખી નથી. જ્ઞાની જેમ, વિજ્ઞામાં ભૂંડ રાચે તેમ, બાહ્ય જગતની ઉપાધિમાં રાચતો નથી. જ્ઞાની નિર્લેપપણે વર્તવાથી કર્મ રહીત થાય છે,

(૧૬૧)

અજ્ઞાની જ્યાં જાય, જ્યાં વસે, ત્યાં સર્વત્ર ઉપાધિવાળું તેનું મન હોવાથી, જરામાત્ર શાંતિ પામતો નથી. અને જ્ઞાની, નિવેંપપણે વર્તવાથી, સર્વત્ર સર્વદા કલ્યાણ પામે છે. ઈચ્છીશ, સંસ્કૃત, ફારશી વિગેરે સાત આઠ ભાષાના જાણુ પાળાથી, કંઈ જ્ઞાનીપણું આવી જતું નથી. ફક્ત તેથીતો ભાષા પંડિત કહેવાય છે. જે અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો જાણુ હોય તથા તેનો અનુભવી હોય, તથા સ્યાદ્રાહપણે આત્મસત્તાનો ધ્યાતા હોય, તેજ જ્ઞાની જાણુવો; આત્મજ્ઞાનીને આશ્રવના-હેતુઓ પણ સંવરરૂપે પરિણામે છે. અને અજ્ઞાનીને સંવરના હેતુઓ પણ આશ્રવ રૂપે પરિણામે છે. જ્ઞાનીની ક્રિયા સદ્ગુણ થાય છે. જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં કર્મનો ક્ષય કરે છે. અજ્ઞાનથી કોટિભંજે તપશ્ચર્યાથી પણ કર્મનો ક્ષય કરી શકતો નથી. જ્ઞાનીને ધતું સુખ તે જ્ઞાનીજ જાણું છે. વાણીથી અગેચર જ્ઞાનીનું સુખ છે. માટે તેવા પ્રધારનું સુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો.

સ્વપ્ને દષ્ટે વિનષ્ટેઽપિ ન નાશોઽસ્તિ યથાત્મનઃ ॥

તથા જાગરદષ્ટેઽપિ વિપર્યાસો વિશેષતઃ ॥ ૧૦૧ ॥

સુપન દષ્ટિ સુખ નાશતેં જ્યં દુઃખ લહે ન લોક ॥

યાગર દષ્ટ વિનષ્ટમેં ત્યં બુધકું નહિ શોક ॥ ૮૫ ॥

વિવેચનઃ—સ્વભાવસ્થામાં દ્રષ્ટ જે શરીરાદિ તેનો

(૧૬૨)

નાશ થતાં, જેમ આત્માનો નાશ થતો નથી; તે પ્રમાણે જાગ્રત્ દ્રષ્ટ જે શરીરાદિ તેનો નાશ થતાં, આત્માનો નાશ થતો નથી. કોઈ એમ કહે કે સ્વપ્ન દશામાં પ્રાન્તિને લીધે આત્માનો પણ નાશ ભાસે એવી શંકા કરનારને ઉત્તર કે તે વાતતો જાગ્રત્ ને પણ સરખી છે. કેમકે, જેને પ્રાન્તિ નથી, તેવો કોઈ પણ મનુષ્ય દેહના નાશથી, આત્માનો નાશ થાય એમ માનેજ નહિ. માટે ઉભયત્ર આત્માનો નાશ ઘટતો નથી. જાગ્રત્ અને સ્વપ્ન એ જે અવસ્થામાં પણ આત્મા અવિનાશી નિત્ય વર્તે છે; વળી કહે છે કે સ્વપ્નામાં દેખેલા પદાર્થના સુખના નાશથી, દુઃખ લોક પામતું નથી, તેમ જાગ્રત્ અવસ્થામાં દેખેલા પદાર્થના નાશથી, જ્ઞાનીને શોક થતો નથી. હવે બીજી આત્માની ચાર પ્રકારની અવસ્થા છે, તે કહે છે. (૧) નિદ્રાવસ્થા. (૨) સ્વપ્નાવસ્થા. (૩) જાગ્રત્ અવસ્થા. (૪) ઉન્નગર અવસ્થા. તેમાં લવ્ય તથા અલવ્ય સંસારી જીવોને નિદ્રા તથા સ્વપ્ન એ જે અવસ્થા હોય, તેમજ લવ્યને લવ્યત્વપણાનો પરિપક્વકાલ તેરમે ગુણુ ઠાણુ થાય, ત્યારે એ જે અવસ્થાનો નાશ થાય છે, અને જાગ્રત્ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા ચઉદ્ધમા ગુણુઠાણુના અન્તથી સિદ્ધમાં ઉન્નગર અવસ્થા હોય છે. એમ આનંદધન ચોવીસીમાં મહિનાથના સ્તવનમાં છે. તેમ વળી ચાર અવસ્થા બીજી

(૧૬૩)

કહે છે. પ્રથમ બહુ શયન અવસ્થા; તે ઘોર નિદ્રા રૂપ જાણવી, બીજી શયન અવસ્થા, તે ચક્ષુ મીંચવા રૂપ જાણવી, ત્રીજી જાગૃત્ અવસ્થા તે જાગવા રૂપ જાણવી. ચોથી બહુ જાગરણ અવસ્થા જાણવી. એ ચાર અવસ્થામાં ગુણ ઠાણાં દર્શાવે છે. બહુ શયન દશા તે પ્રથમ, બીજા અને ત્રીજા ગુણઠાણે જાણવી. અને બીજી શયનદશા તે ચોથા, પાંચમા, અને છઠ્ઠા ગુણઠાણે જાણવી, અને ત્રીજી જાગરણ અવસ્થા તે સાતમા, આઠમા, નવમા, દશમા, અગીયારમા, અને બારમા ગુણઠાણે જાણવી. અને ચોથી બહુ જાગરણ અવસ્થા તે, તેરમા અને ચૌદમા ગુણઠાણે જાણવી. શ્રી પદ્મવિજયજી મહારાજ આ પ્રમાણે ટ્યાર્થ કહે છે. વિશેષાર્થ તો બહુ શ્રુતજીવે નયચક્રમાંથી જોઈ લેવો. આ ભાવાર્થ તો પ્રસંગને અનુસરી લખ્યો છે. હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીએ. સર્વાવસ્થામાં આત્મા નિત્યપણે વર્તે છે. કોઈ પણ અવસ્થામાં આત્માનો નાશ થતો નથી આત્માની મુક્તિ અર્થે મહા કલેશ ઉઠાવવાની જરૂર નથી. ક્ષત્ત જ્ઞાન ભાવના માત્રથીજ મુક્તિ થશે એવી શંકા કરનારને કહે છે.

અદુઃસ્વભાવિતજ્ઞાનં ક્ષીયતે દુઃસ્વસન્નિર્થો ॥

ત્તસ્માદ્યથાવલં દુઃસ્વૈરાત્માનં ભાવયેન્મુનિઃ ॥ ૧૦૨ ॥

સુસ્વ ભાવિત દુસ્વ પાયકે ક્ષય પાવે જગજ્ઞાન ॥

ન રહે સો વહુતાપમેં કોમલ ફૂલ સમાન ॥ ૬૬ ॥

(૧૬૪)

વિવેચન:—અહુઃખ એટલે કાયકષ્ટાદિ દુઃખ વિના જે ભાવિત એટલે એકાચતાથી પુનઃ ચિત્તમાં ધારણ કરેલું જ્ઞાન તે ક્ષય પામે છે. ક્યારે તે જ્ઞાન ક્ષય પામે છે તે કહે છે કે જ્યારે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે. શરીર ભિન્ન આત્મા છે, એવું જ્ઞાતાવેદનીયના યોગે ભાવિતજ્ઞાન દુઃખના વખતમાં ટકી શકતું નથી. તેમાં દ્રષ્ટાંત આપે છે કે અહુ તાપમાં કોમલ પુષ્પ અવશ્ય કરમાઈ જાય છે. તેમ સુખ ભાવિતજ્ઞાન દુઃખ પડે રહે નહીં, માટે પોતાની શક્તિને અનુસરી દુઃખ સહન કરતા જવું. અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ તથા પરિસહ સહન કરવા યથાશક્તિ કષ્ટથી ભાવીત આત્મજ્ઞાન અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો પ્રાપ્ત થતાં પણ ટળતું નથી. તે બતાવે છે

દુઃસ્વ પરિતાપેં નવિ ગર્હે દુઃસ્વ ભાવિત મુનિ જ્ઞાન ॥

વજ્ર ગલે નવિ દહનમેં કંચનકે અનુમાન ॥ ૮૭ ॥

નાતેં દુઃસ્વસુ ભાવિયે આપ શક્તિ અનુસાર ॥

તો દૃઢતર હુઝે ઉલ્હસે જ્ઞાન ચગ્ણ આચાર ॥ ૮૮ ॥

વિવેચન:—દુઃખના પરિતાપથી દુઃખભાવિત મુનિ વસ્તુ જ્ઞાન ગળી જતું નથી. જેમ અગ્નિમાં વજ્ર ગળતું નથી તેમ તથા જેમ કંચન અગ્નિમાં નાખતાં, પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ત્યાગતું નથી, ઉલટું સાફ થાય છે, અને

(૧૬૫)

મેલ દૂર થાય છે; તેમ અનેક પ્રકારના પરિસહ રૂપ અ-
ગ્નિ સંયોગે પણ સુવર્ણ સમાન મુનિવર પોતાનું સ્વરૂપ
ત્યાગતા નથી, અને ઉલટું તેમનું વાન વધે છે, માટે પો-
તાની શક્તિ અનુસારે શરીરોદ્ધિ કષ્ટ સહન કરી આત્માને
ભાવવો કે જોથી મૃત્યુ સમયે શરીરમાં ઘણી વેદના થતાં
પણ આત્મભાન બૂલાય નહિ. અને આત્માનો ઉપયોગ
સ્થિર વર્તે એવું ધૈર્ય પ્રગટે, એમ કરવાથી જ્ઞાન અને
ચારિત્રનો દ્રઢ ભાવ થાય છે.

પ્રયત્નાદાત્મનો વાયુરિચ્છાદ્વેષપ્રવર્તિતાત્ ॥

વાયોઃ શરીરયન્ત્રાણિ વર્તન્તે સ્વેષુ કર્મસુ ॥ ૧૦૩ ॥

વિવેચન:—જે આત્મા શરીરથી નિરંતર ભિન્ન
છે તે, તેના ચલવાથી કેમ શરીર ચલાયમાન થાય છે!
અને તેના ઉભા રહેવાથી શરીર ઉભું રહે છે તે કેમ!
એવી શંકા કરનારને આ લોક દ્વારા પ્રત્યુત્તર આપે છે—

આત્મસંબંધી પ્રયત્નથી શરીરમાં વાયુ પેદા થાય છે.
વાયુના સ્થાન ભેદથી પાંચ ભેદ થાય છે; હૃદયમાં પ્રાણ
વાયુ છે, ગુદામાં અપાન વાયુ રહે છે, નાભિ મંડળમાં સ-
માન વાયુ વર્તે છે, કંઠ દેશમાં ઉદાન વાયુ રહે છે, અને
સર્વ શરીરમાં વ્યાન વાયુ રહે છે; આત્મ સંબંધી પ્રયત્ન
રાગ અને દ્વેષથી પ્રવર્તિત છે. પૂર્વોક્ત પ્રકારના વાયુથી શ-

(૧૬૬)

રીરૂપ જે યંત્રો તે પોત પોતાનાં કર્મ કરવા પ્રવર્તે છે. શરીરને યંત્ર શા માટે કહ્યા તે જણાવે છે કે—કાષ્ટનાં બનાવેલાં સિંહુ વ્યાઘ્રાદિ યંત્ર છે તે પરપુરૂષની પ્રરણાથી પોતાને સાધવાની અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરે છે, તેમજ શરીર પણ કરે છે, એટલે ઉભયમાં પરસ્પર તુલ્યતા છે, આવાં જે શરીર યંત્ર તેમનો આત્મામાં આરોપ તથા અનારોપ કરીને જડ પુરૂષો તથા વિવેકી પુરૂષો શું કરે છે તે શ્લોક દ્વારા જણાવે છે.

તાન્યાત્માનિ સમારોપ્ય સાક્ષાણ્યાસ્તે સુર્વ જડઃ ॥

ત્યક્ત્વારોપં પુનર્વિદ્વાન્ પ્રાપ્નોતિ પરમં પદં ॥ ૧૦૪ ॥

વિવેચનઃ—ઇન્દ્રિયો સહિત શરીરને બહિરત્મા આત્માને વિષે આરોપે છે, અને હું ગોરો છું, હું કાળો છું, હું સુલોચન છું, ઈત્યાદિ અભેદાધ્યવસાય માને છે, અને જડ અસુખને પણ સુખ સમજી, એ પ્રમાણે વર્તે છે. પણ જે ભેદજ્ઞાની અન્તરાત્મા છે તે તે આરોપ એટલે શરીર, મન, વાણીમાં, માનેલી જે આત્મબુદ્ધિ તેનો ત્યાગ કરી, આત્મામાંજ આત્મપણાનો નિર્ધાર કરી, સ્વસ્વભાવમાં રમી, અને પરસ્વભાવને પરિહરી મોક્ષપદ પામે છે.

મુક્ત્વા પરત્ર પરબુદ્ધિમહં ધિયં ચ ॥

સંસારદુઃસ્વજનની જનનાદ્વિમુક્તઃ ॥

(૧૬૭)

ज्योतिर्मयं सुखमुपैति परात्मनिष्ठ—

स्तन्मार्गमेतदधिगम्य समाधितन्त्रम् ॥ ૧૦૬ ॥

વિવેચન:—જેનાથી સંસાર દુઃખની ઉત્પત્તિ થાય એવી પરમાં આત્મબુદ્ધિ, અને અહુંપણાની બુદ્ધિ, તેનો ત્યાગ કરીને, સંસારમાંથી વિશેષ પ્રકારે મુક્ત થએલ અને પરમાત્મસ્વરૂપનો સંવેદક, એવો જ્યોતિમય સુખને પામે છે, તેનોજ માર્ગ આસમાધિતંત્ર જાણવું તે છે. બહિરાત્મ અન્તરાત્મ અને પરમાત્મ એ ત્રણ પ્રકારના આત્માનું આ ગ્રંથમાં પ્રદિપાદન કર્યું છે. પરમાત્મકૃણ સાધ્ય છે. અંતરાત્મા સાધન છે. બહિરાત્મા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જે લબ્ય આ ગ્રંથ જાણી સ્વસ્વરૂપનું સદ્ધ્યાન કરે છે તે પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

रनमें लरतें सुभट ज्यूं गिनै न बान प्रहार ॥

प्रभुरंजनके हेत त्यूं ज्ञानी असुख प्रचार ॥ ૮૯ ॥

व्यापारी व्यापारमें सुखकरि माने दुःख ॥

क्रियाकष्ट सुखमें गिने त्यूं बंछित मुनि सुख ॥ ૯૦ ॥

વિવેચન:—રણમાં લડતા એવા સુભટો બાણના પ્રહાર ગણતા નથી, અને યુદ્ધમાંથી જતા નથી, તેમ આત્મારૂપ પ્રભુનો શત્રુકર્મ, તેની સાથે લડતાં જાની દુઃખને ગણતો નથી. પોતાનો આત્મરૂપ પ્રભુ તેનું રંજન કયારે

(૧૬૮)

થાય કે જ્યારે મોહાદિક શત્રુઓ નાસી જાય. અને આત્માને ત્રણ ભુવનમાં જય થાય ત્યારે આત્મારૂપ પ્રભુ રંજે છે. અને જ્યારે આત્મ પ્રભુ રીઝયા ત્યારે અનંત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીનો લાભ આપે છે; માટે દુઃખો પણ સહન કરીને મોહાદિકનો પરાજય કરવો, પોતાના સ્વરૂપમાં એક ધ્યાનથી રમતાં સહેજે સર્વ કર્મોનો ક્ષય થાય છે, આ એક મોક્ષ માર્ગની ગુપ્ત કુચી છે. જે મનુષ્ય મોહ નાશ કરવો, મોહ નાશ કરવો એમ કહ્યા કરે છે, અને પોતાના સ્વભાવમાં રમતો નથી, તે મોક્ષ પામી શકતો નથી. પોતાના સ્વભાવમાં રમ્યાવિના ત્રણ કાળમાં પણ મુક્તિ થતી નથી; એમ સિદ્ધાંત છે.

જેમ વ્યાપારી વ્યાપાર કરતાં અનેક પ્રકારનું દુઃખ થાય છે, તેને પણ સુખ કરીને માને છે તેમ સુખ વાંછક મુનિરાજ પણ ક્રિયા કષ્ટનું દુઃખ, તેને સુખ કરી માને છે. ચારિત્ર માર્ગપાળતાં, અનેક પ્રકારના પરિસહ ઉપજે તો પણ, મુનિરાજ તે સહન કરે છે. પોતાના આત્માને રૂરી રીતે સ્વસ્વરૂપ ભાવનાથી ભાવે છે. સંસારની મોહજાળમાં ફસાતા નથી; વળી મુનિરાજ જાણે છે કે આ દુનીયાદારી સ્વપ્ન સરખી મિથ્યા છે, તો તેમાં દુઃ કેમ રાચું? દુનીયાદારી કદી કોઈની થઈ નથી, અને થશે પણ નહીં, માટે સંસારની સર્વ બાજુ છે તે બાજુગરની બાજુ સમાન મિ-

(૧૬૯)

થયા છે, ફક્ત એક અલખ એવો આત્મા તેજ સત્ય છે, અને તે આત્મસ્વરૂપ હું છું. હું મારા આત્માના જ્ઞાનસ્વરૂપમાં મસ્તાન છું, મારે ખીજા કોઈની ચારી નથી, કોઈ ખીજો મારૂં લલું કરી શકનાર નથી કારણ કે, મારૂં લલું કરનાર મોતે હુંજ છું. કર્મને શાતાવેદનીય વા અશાતા વેદનીય રૂપ ક્ષણ આપેતો, તે બ્યાં સુધી કર્મના સંબંધમાં છું; ત્યાં સુધી લોગવવું પડશે. પણ હવે કર્મની પણ મારે ચારી નથી. કારણ કે, કર્મ એ જડ છે, અને જડરૂપ કર્મના યોગેજ હું દુઃખી થાઉં છું, તો તેનો સંગ્રહ હવે કેમ કરું? તેની મિત્રાઈમાં કશો સાર નથી. અનાદિકાળથી એકે નિદ્ર્યાદિગતિમાં, અનંતિવાર હું કર્મના યોગે ભટક્યો અને અને દુઃખી થયો હવે જાણી જોઈને કર્મની ચારી કેમ કરું; અલખત હવે નહિ કરું, હવે મેં મુનિપદ અંગીકાર કર્યું, તેથી હવે મોક્ષ સાધક હું બન્યો. પ્રહુસ્થાવાસ, ધન, સ્ત્રી, કુટુંબ છોડીને અણુગાર થયો, તો હવે એક મોક્ષવિના મારે ખીજા કોઈ જાતની સ્પૃહા નથી. મોટા પાદશાહની પણ મારે પરવા નથી. જગતનો બાદશાહ તે કર્મરાજનો દાસ છે, તેની હું કેમ પરવા રાખું તે શું મને આપનાર છે; નિંદક પુરૂષો નિંદો, તેમ દોષી પુરૂષો દોષ બુઝ્યો, તો પણ તેથી મુનિરાજને કંઈ નથી. જેવું તમારૂં મન, તેવું તમે માયાના સંગી, અને માયાની ભીખ માગનારા સંસારી

(૧૭૦)

જીવો સમજે; તેથી કંઈ આત્મહિત થતું નથી. સારાંશ કે સંસારીજીવો મુનિરાજને ભિક્ષુક સમજે, ગાંડા સમજે, તોપણ તેથી મુનિરાજનું કશું બગડતું નથી. ગ્રહસ્થાવાસ અને મુનિપદમાં આકાશ અને જમીન જેટલો ફેર છે. મુનિપદ મોટું છે એમ તીર્થંકર લગવાને કહ્યું છે. પરમાત્મ પદ લક્ષ્મીરૂપ મીલકત કોઈની સહીયારી નથી. જે ચારિત્ર રૂપ પ્રયત્ન કરે, તે તે પરમાત્મ લક્ષ્મીને પામે મુનિરાજ આવી રીતે નિંદાસ્તુતિના વચનોથી ચલાયમાન થતા નથી, સંસારી જીવો ગમે તેમ જાણે, તો તે હીસાબમાં ગણુતા નથી. સંસારી જીવોની કેવી સ્થિતિ છે, તે શ્રી ઉપાધ્યાયજી પદદ્વારા કહે છે.

પદ.

દેખો માઈ મહા વિકલ સંસારી, દુઃખીત અનાદિ મોહક કારણ,	
રાગદ્વેષ ઝમ ભારી	દેખો માઈ ૧
હિંસારંભ કરત સુખ રામજે, મૃપા બોલ ચતુરાઈ	
પરધન હરત સમર્થ કહાવે, પરિગ્રહ વધત બડાઈ	દેખો ૦ ૨
વચન રાખે કાયા દૃઢ રાખે મિટે ન મન ચપલાઈ	
યાતે હોતે ઓરકી ઓર શુભકરણી દુઃખદાઈ	દેખો ૦ ૩
જોગાસન કરે પવન નિરોધે આતમ દૃષ્ટિ ન જાગે	
કથની કથત મહંત કહાવે મમતા મૂલ ન ત્યાગે	દેખો ૦ ૪

(૧૭૧)

આગમ વેદ સિદ્ધાંત પાઠ સુને હિયે આઠમદ આળે
 આતિલાભ કૂઠ બલ તપ વિદ્યા પ્રમુતા રૂપ બચાને દેચ્વો૦ ૬
 જાઢડું રાચે પરમપદ સાધે આતમ શક્તિ ન સુજે
 વિનય વિવેક વિચાર દ્રવ્યકો ગુણ પર્યાય ન બુજે દેચ્વો૦ ૬
 જસવાલે જસ સુની સંતોષે તપવાલે તપ શોષે
 ગુનવાલે પરગુણકું દોષે મતવાલે મત પોષે દેચ્વો૦ ૭
 ગુરુ ઉપદેશ સહજ ઉદયાગત મોહ વિકલતા છૂટે
 શ્રીનયવિજય સુજસ વિલાસી અચલ અક્ષયનિધિ છૂટે દેચ્વો૦ ૮

પદનો અર્થ સુગમ છે. ઉપાધ્યાયજીએ સંસારી જી-
 વોની જેવી સ્થિતિ છે, તેવી વર્ણવી છે. મુનિરાજની પદવી.
 સર્વ કરતાં મોટામાં મોટી છે, માટે તે પદનું ગ્રહણ પર-
 માત્મપદ અર્થે કરવું જોઈએ. અને મુનિવરપણું અંગીકાર
 કરી સર્વ પ્રકારનાં કષ્ટ જે આવે, તે સહન કરવાં; એવા
 મુનિ પરમુક્તિનાં સુખ પામે છે. વળી એવી યોગી અવસ્થા
 આદરવી કે જેથી સદાકાળ સુખ પ્રાપ્તિ થાય. તે સંખંધી
 શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય ગાય છે કે—

પદ.

જોગી ઈંસા હોય ફિરુ પરમ પુરુષસેં પ્રીત કરુ ઓરસેં પ્રીત હરુ
 જોગી૦ ૧

(૧૭૨)

નિરવિષયકી મુદ્રા પહેરુ મારા ફિરુ મેરા મનકી
 જ્ઞાન ધ્યાનકી લાઠી પકડું મમુત ચઢાવું પ્રમુગતકી જોગી૦ ૨
 શીલ સંતોષકી કંથા પહેરુ વિષય જલાવું ધુળી
 પાંચુ ચોર પેરે કરી પકડું તો દીલમે નહીં ચોરી હુળી જોગી૦ ૩
 સ્વપર લેડ મેં સ્વીજમત કેરી શબ્દ શિંગી વજાડ
 ઘટ અન્તર નિરજ્જન વેઠે વાસુ લય લગાવું જોગી૦ ૪
 મેરે સુગુરુને ઉપદેશ દિયાહે નિરમલ જોગ બતાયો
 વિનય કહે મેં ઉનકું ધ્યાવું જિગે શુદ્ધ માર્ગ બતાયો જોગી૦ ૫

આવી યોગી અવસ્થા મોક્ષપદ અર્પનાર છે; યદને
 અર્થ સુગમ છે તેથી વિસ્તારના ભયથી ભાવર્થ લખ્યો નથી.
 આવી સ્થિતિની પ્રાપ્તિ કરનાર અનંત આનંદનો અનુભવ
 ક્ષણે ક્ષણે કરે છે. મુનિવરજ્ઞાન ધ્યાનમાં રમણુ કરતા અ-
 ખંડ સુખનો અનુભવ પામે છે. સંયમ માર્ગમાં મેરૂની
 પેઠે ધૈર્ય ધારણુ કરી વર્તે છે.

ક્રિયા યોગ અભ્યાસહે ફલહે જ્ઞાન અબંધ ॥

દોનૂકૂં જ્ઞાની મજૈ એક મતીતેં અંધ ॥ ૧.૧ ॥

યોગ અભ્યાસરૂપ ક્રિયા છે, અને અબંધ એવું જ્ઞાન
 તે ફલરૂપ બાણુવું. જ્ઞાની જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેનો આદર
 કરે છે, જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેમાંથી એકને ભણે તે અ-

(૧૭૩)

જાની છે. જ્ઞાનક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેથી મોક્ષ છે કહ્યું છે કે—

परस्परं कोऽपि योगः क्रियाज्ञानविशेषयोः ॥

स्त्रीपुंसयोरिवानन्दं प्रसूते परमात्मजं ॥ ૧ ॥

भाग्यं पंगूपमं पुंसां व्यवसायोऽन्धसन्निभः ॥

यथासिद्धिस्तयोर्योगे तथा ज्ञानचरित्रयोः ॥ ૨ ॥

જ્ઞાન અને ક્રિયા બેથી મોક્ષોત્પત્તિ થાય છે; આ ઠેકાણે મોક્ષ માર્ગના અભિમુખ કરનારી તે ક્રિયા બાણુવી, ધર્મધ્યાનરૂપ ક્રિયા બાણુવી. આર્તધ્યાન અને શૈદ્રધ્યાનરૂપ ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો. રાગદ્વેષથી રહીત થઈ, અંતરમાં ઉપયોગ રાખી, જે ક્રિયા કરે તે સફળ થાય છે; જ્ઞાનનો મહિમા તો અનંત છે. પ્રથમ જ્ઞાન, અને પશ્ચાત્ ક્રિયા બાણુવી. જ્ઞાનવિના આત્મસ્વરૂપ, ક્રિયાસ્વરૂપ પણ બાણુવામાં આવતું નથી. તો પછી અજ્ઞાની સમ્યક્ ક્રિયા શી રીતે કરી શકે; અલબત્ત અજ્ઞાની સમ્યક્ ક્રિયા કરી શકતો નથી, સૂત્ર મુખે ગોખી ગયા, અને તે સર્વ સૂત્ર મુખે કરી ગયા પણ તેનો ભાવાર્થ બાણી આશ્રવનો ત્યાગ અને સંવરનો આદર કર્યો નહિ ત્યાં સુધી ફક્ત તે શુક પંડિત સમાન બાણુવો. જેમ એક ગ્રહસ્થને ઘેર પોપટ હોતો, તેને સારી રીતે બોલતાં શીખવ્યું. પોપટ બોલવામાં બહુ વાચાળ થયો,

(૧૭૪)

પોપટના ઘણીએ વિચાર્યું કે કોઈ દીવસ લાગ બેઠ બિલાડી પોપટને મારી નાખશે; માટે તેને એક સૂત્ર શિખવું કે જેથી તે મરી જાય નહીં. પોપટ જે પાંજરામાં રહેતો હતો, ત્યાંથી ઉપરના ભાગમાં થઈને નાશી જવાય એવી રીતે પાંજરાની ગોઠવણ કરી હતી. પોપટના ઘણીએ સૂત્ર શિખવ્યું.

વિહીં આવે તબ માગ જાના આ પાઠ પોપટે મુખે કર્યો, પણ તેનો ભાવાર્થ સમજ્યો નહિ, એક દીવસ ખરેખર બિલાડી આવી. પોપટ બિલાડીને ઓળખતો નહોતો. બિલાડીએ ઝડપ મારી, પોપટને પકડ્યો. તો પણ પોપટ બિહીં આવે તબ ભાગ જાના એમ પોકાર કરવા લાગ્યો. અંતે તે મરી ગયો. તેમ અનેક પ્રકારના સૂત્રો ગોખી લીધાં પણ તેનો ભાવાર્થ સમજવામાં નહિ આવે તો પોપટની ગતિ થાય છે. માટે ભાવાર્થ રૂપ જ્ઞાન તેજ જ્ઞાન જાણવું. જે કંઈ ધર્મ કરવામાં આવે છે, તેનો પરમાર્થ જાણવામાં નહિ આવે તો કરેલી ધર્મની ક્રિયા ફલદાયક થતી નથી. કહ્યું છે કે—

કથા પુરાણી બહુ કરેરે રામ રામ કીર જંપે ॥

પરમારથ પામે સો પુરા નહી વલે કંઈ ગપ્પે

શૂરાની ગતિ શૂરા જાણેરે ત્યાંતો કાયર થરથર કંપે

તેમ એકલું શુદ્ધજ્ઞાન પણ આત્મહિત કરી શકતું

(૧૭૫)

નથી, જ્ઞાન અને ક્રિયામાં મોટું અન્તર છે; શ્રી યશોવિજયજી
ઉપાધ્યાય કહે છે કે—

खजुआ समी क्रिया कही, नाण भाण सम जोय ॥

कलियुग एह पटंतरो विरला ब्रूजे कोय ॥

વિવેચન:—ખઘોતના સમાન ક્રિયા છે, અને જ્ઞાન તે સૂર્ય સમાન છે. કલિયુગમાં આટલું અન્તર કોઈ વિરલા બાણે છે. જે જ્ઞાન વિના ફક્ત બાહ્યક્રિયામાં હુઠ કરીને રાખ્યા છે, તેને ઉપાધ્યાયજી ઉપાલંબ આપતા કહે છે કે—

नाण रहित हित परिहरी अज्ञानज हठ मातारे

कपटक्रिया करता यति न हुये निजमति मातारे श्री जिन० १

कपट न जाणैरे आपणो परना गुह्य ते खोलैरे

गुणनिधि गुरु थकी बाहेरा विरलो निजमुख बोलैरे श्री जिन० २

बहुविध बाह्य क्रिया करे ज्ञानरहित जेह टोलैरे

शत जिम अंध अदेखता तेतो पडिआछे भोलैरे श्री जिन० ३

જ્ઞાનનું આલું અદ્ભૂત મહાત્મ્ય બાણી જ્ઞાનાભ્યાસ કરવેા
આત્મજ્ઞાન તેજ જ્ઞાન બાણવું. બાકી સર્વ અજ્ઞાન છે. આ-
ત્મજ્ઞાન વિના જીવ શું ગ્રહણ કરે, વા શું ત્યાગે, તેનો વિચાર
કરો. માટે જીવાદિક નવતત્ત્વ બાણી, આત્મતત્ત્વ આદરવું.
અને આત્મા આશ્રવથી છૂટે, એવી જે આત્મભાવમાં પ્રવૃત્તિ

(૧૭૬)

કરવી, તેજ આશિત્ર બાણુવું. અને તેજ ક્રિયા બાણુવી. એવી સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ક્રિયાનો આદર કરવો. જ્ઞાનીની નિન્દા તથા જ્ઞાનની આશાતના કરવી નહિ. જૈન ધર્મ ધુરાની ગતિ જ્ઞાન વિના નથી, જ્ઞાન વિના શાસન આલી શક્તું નથી. માટે આત્મજ્ઞાનનો ખપ કરવો હિતાવહ છે.

इच्छाशास्त्र समर्थना त्रिविध योगहै सार ॥

इच्छा निज शक्ति करी विकल योग व्यवहार ॥ ९२ ॥

शास्त्रयोग गुण ठाणको पूरन विधि आचार ॥

पद अतीत अनुभव कळो योग तृतीय विचार ॥ ९३ ॥

યોગ્ય અભ્યાસરૂપ ક્રિયા તે મોક્ષ સાધક છે, માટે તેનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. યોગ શબ્દથી મન, વચન, અને કાયાના યોગનું ગ્રહણ થાય છે; તથા યમનિયમાદિ આષ્ટાંગ યોગનું ગ્રહણ થાય છે; તથા આત્માની સાથે આવિર્ભાવરૂપે જ્ઞાન, દર્શન, અને આશિત્રનો જે મેલાપ (યોગ) તેને યોગ કહે છે. અત્ર તે પાતાંજલાદિક ગ્રંથાનુયાયી ત્રણ યોગ કહ્યા છે. તેનું ગ્રહણ કરવું. હવે તે ત્રણ યોગનાં નામ કહે છે.

૧ ઈચ્છાયોગ. ૨ શાસ્ત્રયોગ. ૩ સામર્થ્ય પ્રતિજ્ઞાયોગ.

૧ ઈચ્છાયોગ તથા વિધ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મના ક્ષયોપશમ વિશેષથી, શ્રવણ કરેલા શ્રુતનું અર્થજ્ઞાન લેઈને, કરવા વાંછતા પુરૂષને અંતઃકરણમાં સૂત્રાર્થનો ઈચ્છકપણે

(૧૭૭)

હોય, કિંતુ યથાર્થજોધ હોય નહિ તે ઇચ્છયોગ.

૨ શાસ્ત્રયોગ તત્ત્વસ્વરૂપનો શ્રદ્ધાવંત તથા યથાર્થ સ્વરૂપથી રાજકથા, ભક્તકથા, દેશકથા, અને સ્ત્રીકથાનો લ્યાગી તથા પ્રમાદ રહિત ધર્મ વ્યાપાર યોગવંત તથા તીવ્રજ્ઞાને કરી અવિતથ ભાષણ કરનાર, તથા તથાવિધ મોહનીયના નાશથી સત્ય પ્રતિવંત, એવો તથા કાલાદિવિકલપણાની બાધાએ અતિચારાદિક દોષને બાણે તો ખરો, પણ તથા પ્રકારે લાગતા એવા અતિચારાદિક દોષને ટાળી શકે નહિ એવો નો મુદ્ધ તેને યથા યોગ્ય ગુણ ઇણે વર્તતાં, શાસ્ત્ર યોગ હોય છે.

૩ શાસ્ત્રમાં દેખાડેલા ને ઉપાય તેનું અતિક્રમણ કરીને શક્તિના અધિકપણથી ધર્મવ્યાપારયોગ આદરે, તે સામઘ્યયોગ બાણવો. સિદ્ધિપદ પ્રાપ્તિનાં વિશેષણ આમાં બહુ છે. સામઘ્યયોગથી સર્વજ્ઞ પદપ્રાપ્તિ; સિદ્ધિપદ સૌખ્યપ્રાપ્તિ, સકલપ્રવચન પરિજ્ઞાપ્રાપ્તિ, થાય છે. ઇત્યાદિ સર્વનો આક્ષાત્ લાભકારી, એ ત્રીજો યોગ બાણવો. એ ત્રણ યોગને વિચાર યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથથી વિશેષ પ્રકારે બાણવો.

રહે યથાવલ યોગમેં ગૃહે સકલ નય સાર ॥

ભાવ જૈનતા સો લૈહે ચૈ ન મિથ્યા ચાર ॥ ૧૪ ॥

(૧૭૮)

મારગ અનુસારી ક્રિયા છેદે સો મતિહીન ॥

કપટક્રિયા બલ જગ ઠગૈ સોખી ભવજલ મીન ॥ ૬૫ ॥

વિવેચન:—યથાશક્તિ યોગબલમાં રહી, જે સકલ નયનું સારગ્રહણ કરે છે, તે મિથ્યાચારને ઈચ્છતો નથી; અને તેજ ભાવ જૈનતા પામે છે. નામ જૈન-સ્થાપના, જૈન દ્રવ્ય જૈન, અને ભાવ જૈન તેમાં ભાવ જૈનતા સુખસ્થાનરૂપ છે તે પૂર્વોક્ત લક્ષણ લક્ષિતજીવ પામે છે.

મોક્ષમાર્ગને અનુસરનાર, અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિતિ કરાવનારી ક્રિયાનો જે છેદ કરે છે તે જીવમતિહીન જાણવો. તેમજ કપટથી ક્રિયાના બલે જગતને ઠગે, તે પણ સંસાર સમુદ્રમાં મત્સ્યની પેઠે પરિભ્રમણ કરે છે. કપટથી જે જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તે નિષ્ફલ જાય છે. જ્યાં સુધી મનમાં કપટરૂપ કળો નાગ બેઠેલો છે, ત્યાં સુધી ત્યાં ધર્મ પ્રવેશ કરી શકતો નથી, જ્યાં સુધી મનમાં કપટરૂપ અગ્નિ છે, ત્યાં સુધી હૃદયમાં ધર્મના અંકુર ઉગી નીકળતા નથી. ક્રિયારૂપ ચંદ્રને ગ્રાસ કરવામાં કપટ તે રાહુ સમાન છે. જ્ઞાનરૂપ પર્વતને તોડવા કપટ વજ્ર સમાન છે, કામરૂપ અગ્નિની વૃદ્ધિ કરવામાં કપટઘૃત સમાન છે. વ્રતરૂપ લક્ષ્મીનો ચોર પણ દંભજ છે. એકેક માસના ઉપવાસ કરે, અને નમ્ન રહેતો પણ જ્યાં સુધી મનમાં કપટ છે, ત્યાં સુધી

(૧૭૯)

તપજ્વલ સર્વ નિષ્કલ જાણવું. કેશનું લુંચવું, ભૂમી ઉપર શયન કરવું, ભિક્ષા માગવી, શીલવ્રતાદિક પાલવાં સુકર છે. પણ કપટનો ત્યાગ કરવો દુષ્કર છે. જે પોતાના આત્માની વરાઈ કરે, ઘણું કપટ કરે, અને પારકાના દૂષણ લોકોની આગળ કહે, તે પુરૂષની ધર્મ ક્રિયા સફળ થતી નથી. માટે નિર્દોષ ક્રિયા રૂઢી રીતે અંતર્માં ઉપયોગ રાખી, કરવી. તદ્દ્યેતુ અને અમૃત શાશ્વત સુખ ઉત્પન્ન કરનારી છે માટે તે ક્રિયાનું અવલંબન કરી આત્મહિત સાધવું.

નિજ નિજ મતમેં ભરિપરૈ નયવાદી બહુરંગ ॥

ઉદાસીનતા પરિણમૈ જ્ઞાનીકૂં સરવંગ ॥ ૧૬ ॥

દોડ ભૈ તિહાં એક પરૈ દેલનમેં દુઃખ નાહિ ॥

ઉદાસીનતા સુખસદન પરપ્રવૃત્તિ દુઃખ છાંહિ ॥ ૧૭ ॥

વિવેચન:—એકેક નયના પક્ષચાહી વાદીઓ, પોતા પોતાના મતમાં પરસ્પર ખંડન મંડન કરી, લડી મરે છે. તે નયવાદીઓનો ઝઘડો દેખી જ્ઞાનીના સર્વાંગમાં ઉદાસીનતા પરિણમે છે. અહોખીચારા એકેક નયપક્ષાગ્રહિ અન્યનયોના કથનનું ખંડન કરે છે. અને પોતાને ઇચ્છિત નયનું પ્રતિપાદન કરી, પક્ષપાતમાં પડે છે. જે વાદીઓ લડે ત્યાં એકની હાર થવાનીજ તે દેખવામાં દુઃખ નથી. પણ તેમાં પ્રવેશ કરી નયહુડ કદાગ્રહ કરવાથી દુઃખ થાય છે. જ્ઞાની,

(૧૮૦)

આવું નયવાદીઓનું સ્વરૂપ બાણીને, ઉદાસીનભાવે રહે છે. ઉદાસીનતા કેવી છે તે તે કહે છે કે સુખનું સદન, એટલે ધર છે અને પરમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે દુઃખની છાયા છે. જ્ઞાની નિરપક્ષપણે વર્તી પરમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. વસ્તુ-ગતે વસ્તુસ્વરૂપ પામતાં જ્ઞાનીને વાદવિવાદ રહેતો નથી.

ઉદાસીનતા સુરલતા સમતારસ ફલ ચાલિ ॥

પરપેશ્વનમેં મતપરે નિજમેં ગુણ નિજ રાલિ ॥ ૯૮ ॥

ઉદાસીનતા જ્ઞાન ફલ પર પ્રવૃત્તિ હૈ મોહ ॥

શુભ જાનો સો આદરો ઉદિત વિવેક પ્રરોહ ॥ ૯૯ ॥

ભાવાથ:—ઉદાસીનતા તે સુરવેલડી છે; તેનું ક્ષણ સમતારસ રૂપ બાણીનું. ઉદાસીનતા સેવી, સમતા ક્ષણનો રસ હે લબ્ય તું આખ. સમતાક્ષણ રસના આસ્વાદનથી તું અનંત સુખ પામીશ. માટે હે લબ્ય! પોતાના સ્વભાવમાં રમો, પર પેખવામાં પડીશ નહિ. ઉદાસીનતાજ્ઞાનનું ક્ષણ છે. અને પરમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તેજ મોહુ છે. ઉદિતવિવેક પ્રરોહ જેને છે એવા લબ્યે એમાંથી સાફ બાણી તે આદરો.

દોષિક શતકે ઉચરયું તન્નર સમાધિ વિચાર ॥

ધરો ણહ બુધ કંઠમેં ભાવ રતનકો હાર ॥ ૧૦૦ ॥

જ્ઞાન વિમાન ચારિત્ર પવિ નંદન સહજ સમાધ ॥

(૧૮૧)

મુનિ સુરપતિ સમતા સર્વી રંગે રમે અગાધ ॥ ૧૦૧ ॥

કાવે જશ્વિજયે એ રચ્યો દૌધિક શતક પ્રમાણ ॥

એહ ભાવ જો મન ધરૈ સો પાવૈ કલ્યાણ ॥ ૧૦૨ ॥

વિવેચન:—સમાધિશાસ્ત્રનો ઉદ્ધાર દોધિક છંદથી ઉધર્યો છે. ભાવરત્નનો હાર આ પંડિત પુરૂષો કંઠમાં ધારણ કરે ભાવરત્ન આત્માના ગુણો જાણવા આ પ્રમાણે જ્ઞાનવંતમુનિ અધ્યાત્મભાવમાં રમતા ઇન્દ્રસમાન સુખ ભોગવે છે. અત્ર ઇન્દ્રની તુલ્યતા દર્શાવે છે.

જ્ઞાન રૂપ વિમાનમાં મુનિરાજ બેસે છે. ઇન્દ્રના હાથમાં જેમ વજ્ર રહે છે, તેમ મુનિરાજ રૂપ ઇન્દ્રના હાથમાં આરિત્ર રૂપ વજ્ર છે. ઇન્દ્ર જેમ વજ્રથી પર્વતને છેદી નાખે છે, તેમ મુનિરૂપ ઇન્દ્ર આરિત્ર રૂપ વજ્રથી કર્મરૂપ આડ પર્વતને છેદે છે. ઇન્દ્રને જેમ નંદનવન રમવા માટે છે, તેમ ઇન્દ્ર સમાન મુનિરાજ પણ સહજ સમાધિ રૂપ નંદનવનમાં આનંદ કરે છે. ઇન્દ્રને જેમ પટરાણી છે, તેમ મુનિરૂપ ઇન્દ્રને સમતા રૂપ પટરાણી છે, જે સમતાની પ્રાપ્તિથી મુનિરાજ મમતા રૂપ કુલટાને છોડે છે. સમતા સંયમ નૃપતિની પુત્રી છે, અને મમતા મોહ ચંડાલની બેટી છે. સમતાનું અદ્ભુત સ્વરૂપ છે તે ઉપાધ્યાયજી પદદ્વારા કહે છે કે—

(૧૮૨)

પદ.

ચેતન મમતા છાંડ પરીરી પર રમણીશું પ્રેમ ન કીજે
 આદર સમતા આપ વરીરી ચેતન૦ ૧
 મમતા મોહ ચંડાલકી બેટી સમતા સંજમ નૃપ કુમરીરી ॥
 મમતા મુઝ દુર્ગંધ અસતી સમતા સત્ય મુગંધ ભરીરી ચેતન૦ ૨
 મમતાસે લરતે દીન જાવે સમતા નહિ કોડ સાથ લરીરી
 મમતા હેતુ બહુતહે દુશ્મન સમતાકો કોડ નહિ અરીરી ચેતન૦ ૩
 મમતાકી દુરમતિહે આલી ડાયણ જગત અનર્થ કરીરી
 સમતાકી શુભ મતિ હે આલી પર ઉપગાર ગુણસે ભરીરી ચેતન૦ ૪
 મમતા પુત મયે કુલસ્વંપણ શોક વિયોગ મહા મછરીરી
 સમતા સુત હોયગા કેવલ રહેગો દિવ્ય નિશાન ઘુરીરી ચેતન૦ ૫
 સગતા મગન હોયગો ચેતન જો તું ધારીશ શિખ સ્વરીરી
 મુજસવિલાસ લહેગો તો તું ચિદાનન્દધનપદવી વરીરી ચેતન૦ ૬

ભાવાર્થ પદનો સુગમ છે. એવી સમતા રૂપ ઈન્દ્રાણીની સાથ મુનિરૂપ ઈન્દ્ર સદાકાળ અખંડ સુખ ભોગવે છે. સમતાની સાથે સમતાં ચેતન મગન થાય છે. માટે હે ચેતન! તું પણ સમતાનો સંગ કર. સમતા સદા અખંડ નવ યૌવના રહે છે. સમતા ચેતનથી કદી રીસાતી નથી, તેમ સમતાની પ્રાપ્તિ થતાં, ચઉદરાજ ભોક્તા જીવ પણ કદી

(૧૮૩)

રીસાતા નથી. સમતાના સંગે જે આનંદ ચેતનને મળે છે, તેનું વર્ણન કદાપી કાળે થઈ શકનાર નથી. સમતા છે તે શુદ્ધ આત્મ પરિણતિ છે સમતાની પ્રાપ્તિ થતાં, મુક્તિ કરતલમાં છે, એમ જાણવું. પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ તેજ સમતાનું કાર્ય છે આત્મારૂપ પ્રભુ અનાદિ કાળથી રીસાઈ ગયો છે, અને તે અસંખ્ય પ્રદેશ રમણરૂપ પોતાના ઘરમાં આવતો નથી. સમતારૂપ સ્ત્રીનામાં એવી શક્તિ છે કે તે ક્ષણમાં પોતાના આત્મારૂપ સ્વામીને મનાવી, પોતાના ઘરમાં લાવે છે જ્યાં સુધી મનમાં જ્ઞાન વૈરાગ્ય પ્રગટતો નથી, ત્યાં સુધી સમતા પ્રગટતી નથી; જ્ઞાનથી તત્ત્વ સ્વરૂપનો વિવેક પ્રગટ થાય છે, અને તત્ત્વસ્વરૂપના વિવેકથી વરાગ્ય પ્રગટ થાય છે; અને વૈરાગ્ય પ્રગટયાથી રાગદ્વેષથી નિવૃત્તિ થાય છે. ક્ષણે ક્ષણે વૈરાગ્યને ધારણ કરનાર આત્મા સ્વસ્વરૂપ પ્રતિ અંદર દ્રષ્ટિથી જુએ છે, અને ઔદયીક લાવનો જે લોગ તેને લોગવતો હતો પણ અંતરથી રોગ કરી જાણે છે. વળી ભેદજ્ઞાનથી ઔદયીક લાવને લોગવતો હતો પણ સંવર લાવમાં રમણતાથી નવીન કર્મ ગ્રહણ કરતો નથી. વળી ઉપશમભાવ, તથા ક્ષયોપશમભાવ, તથા ક્ષાયીક લાવથી પ્રગટ થતા જે આત્માના ગુણો તેમાં રમે છે. આદ્ય જગતને વિદ્યોક્ષીને, તેમાં સ્વસ્વરૂપ ભૂતી પરિણમી જતો નથી. વળી આત્માનુભવ કરતો હતો, આનંદમાં આયુષ્ય વ્યતીત કરે

(૧૮૪)

છે. શાન્ત અને અશાન્તા વેદનીયના યોગે, સુખ તથા દુઃખ થાય, તથા યશનામ કર્મોદયથી યશ થાય, અને અપયશ નામનું કર્મ ઉદયમાં આવ્યાથી અપયશ થાય તો પણ સમભાવથી વરાગી અનુભવી જીવ સહન કરે છે—

કહ્યું છે કે—

અનુભવીને ઇદ્યં આનન્દમાં રહેવુંરે.

સુખદુઃખ આવે ત્યારે સમભાવે સહેવુંરે

કોઈને કાંઈ ન કહેવુંરે.

અનુભવી૦ ?

પરમત્મા રૂપજ શરીરમાં રહેલા આ-માનેમાની અનુભવી શ્વસોશ્વાસે આત્માનું સ્મરણ કરે છે. સોડહં એટલે જ્ઞાન દર્શન અને ચરિત્રરૂપ રત્નત્રયીનો ધારક અસંખ્ય પ્રદેશી પરમાત્મા તેજ હું છું. એમ અજપાત્રપે હુંસ પોતાના સ્વરૂપે નિર્મલ પ્રદાશે છે. સોડહં સોડહં એ પ્રમાણે ધ્યાનધર તો સહજ સમાધિ ભાવને આત્મા પામે છે. શ્રી યોગવિદ્યાના જ્ઞાના શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ યોગાનુભવ પ્રમાણે, સોહંશબ્દથી ધ્યાન કરતાં, આત્માની જેવી સ્થિતિ થાય છે તેવી પદ દ્વારા જણાવે છે—

પદ.

સોડહં સોડહં સોડહં સોડહં સોડહં સોડહં રત્ના લગીરી—સોડહં.
 ઙંગલા પિંગલા શુષમણા સાધકે અરુણ ધતિથિ પ્રેમ પગીરી

(૧૮૫)

બંકનાલ સ્વટ્ચક્ર મેરકે દશમદ્વાર શુભજ્યોતિ જગીરી સોહં ૦૧
 છુલત કમટ ઘાટ નિજ પાયો જન્મ જરા ભય ખીત મગીરી
 કાચકકલ દેવિન્તામગિલે કુમવી કુટિલકું સદ્ગઠગીરી સોહં ૦૨
 વ્યાપક સકલ સ્વરુપ લાલ્યો ઇમ જિમ નમમે મગલહત સ્વગીરી
 ચિદાનન્દ આનન્દમય મૂરતિ નિરલિત પ્રેમમરો બુદ્ધિયગીરી સોહં ૩

યોગવિદ્યામાં સોહં શબ્દનો બે અર્થપાત્રપ દર્શાવ્યો છે, તેનો અર્થ અનુક્રમ ચિદાનંદશ્રુત્યે બતાવ્યો છે. ઇંદ્રા; પિંગલા, સુષુમ્ણા, એ ત્રણ નાડીઓ શરીરમાં વર્તે છે, તેનું સાધન તથા વંકનાલનું સ્વરૂપ તથા ષટચક્રલેહન, તથા દશમદ્વારમાં આત્મબ્યોત્તિનો પ્રદાશ, અદ્વિસદ્લેહનું સ્વરૂપ અર્થ વિસ્તારના ભયથી લખ્યું નથી. માટે તેનો ભાવાર્થ ગુરૂગમથી ધારવો. તથા વળી યોગવિદ્યાનું સ્વરૂપ ગુરૂગમથી ધારવું બેઠ્યું. યોગાભ્યાસમાં તે ગુરૂગમ વિના પ્રવર્તવું નહી. શ્રી ચિદાનંદશ્રુત્યે યોગના અનુભવથી આ પદ રચ્યું છે.

એ પ્રમાણે સોહં શબ્દયોગે, આત્મા પ્રથમ સવિકલ્પ સમધિભાવને પામી, અંતે નિર્વિકલ્પ સમધિ ભાવની પ્રાપ્તિ કરે છે. આત્માની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર વરાગ્ય તથા જ્ઞાન છે. વરાગ્ય વિતાનું જ્ઞાન આત્માની પરમાત્મ દશા પ્રગટાવી આપનાર નથી. પ્રથમ

(૧૮૬)

સાધન દશામાં વેરાગ્યથી લેહજ્ઞાનની પુષ્ટિ થાય છે. અને લેહજ્ઞાનથી સ્વપરનો લેહ લાસે છે. અને લેહજ્ઞાનથી આત્મા સંવરલાવમાં રમી સિદ્ધપદ પામે છે. કહ્યું છે કે—

ભેદવિજ્ઞાનતઃ સિદ્ધાઃ સિદ્ધા યે કિલ કેચન ॥

તસ્યૈવાભાવતો બદ્ધા બદ્ધા યે કિલ કેચન ॥ ૧ ॥

વિવેચન:—જે કોઈ આત્માઓ સિદ્ધ થયા, તે લેહ વિજ્ઞાનથી. અને જે કોઈ જીવ સંસારમાં અંધારા છે, તે પણ લેહ વિજ્ઞાનના અભાવથીજ જાણુવા. ભવ્યજીવ લેહજ્ઞાન પામી, અદ્યકાળમાં સંસારસમુદ્ર તરી જાય છે, ભવ્યજીવ સ્વસ્વરૂપાભિમુખ થઈ અધ્યાત્મલાવનામાં જીવન ગાળે છે. અને અધ્યાત્મચિંતન, અધ્યાત્મ દશામાં રમણ, એ મોટામાં મોટો ધર્મ છે. અંતરદ્રષ્ટિથી જેતાં આત્મિકધર્મજ ખરેખર મોટો ધર્મ જાણાય છે. ચર્મચક્રથી ધર્મમાર્ગ જેતાં સકલ સંસારી જીવો ભૂટ્યા છે. શ્રી આનન્દ ધનજી મહારાજ કહે છે કે.

ચરમ નયણ કરી મારગ જોવતારે મૂલ્યો સયલ સંસાર
જેણે નયણે કરી મારગ જોઈણે, નયણ તે દિવ્ય વિચાર
પંથડો નિહાકુરે વીજા જિન તળોરે.

સારાંશ કે અધ્યાત્મદશા એ પરમપંથનો ઉત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે.

(૧૮૭)

યાવજ્જીવં સદાકાલં નયેદધ્યાત્માચિન્તયા ॥

કિંચિન્નાવસરં દદ્યાત્ કામાદીનાં મનાગપિ ॥ ૧ ॥

સદાકાલ સર્વજીવન અધ્યાત્મ ચિંતવનથી ગાળવું કા-
માદિ શત્રુઓને હૃદયમાં પ્રવેશ કરવાનો જરા માત્ર પણ
સમય આપવો નહિ, કામ તું દૂરથી, ક્રોધ તું દુરથી એમ
બોલી કામ ક્રોધને કાઢવા માટે જે પ્રયત્ન કરવો તે ખોટો
છે. કારણ કે, એમ બોલવા માત્રથી તે દૂર થતા નથી.
જ્યારે આત્મા અધ્યાત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરે છે, અને શુદ્ધ
ઉપયોગથી આત્મધ્યાનમાં સ્થિરતા થાય છે, ત્યારે પોતાની
મેળેજ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સર, માયાદિશત્રુઓ
નાસી જાય છે. અત્ર દ્રષ્ટાંત આપે છે કે જેમ સૂર્યનો ઉદય
થતાં પોતાની મેળે અંધકાર નાશ પામે છે, તેમ આત્મા
અધ્યાત્મ ભાવમાં રમતાં, રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ નાસી જાય
છે માટે અધ્યાત્મચિંતવન અવિચ્છિન્ન ધારાથી હૃદયમાં કરવું
અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય, પણ જ્યાં
સુધી આત્મસ્વરૂપમાં નિષ્ઠા થઈ નથી, ત્યાં સુધી સર્વ શા-
સ્ત્રાભ્યાસ નિષ્ફળ બાણવો. વાંજણી ગાયને ઘાસ ખવરાવ-
વાથી જેમ દુધનો લાભ થતો નથી, તેમ જે પુરૂષને આ-
ત્મસ્વરૂપની આહુના ના હોય, તેને અનેક પ્રકારનો શાસ્ત્રનો
અભ્યાસ, અનેક પ્રકારની ભાષાનું બાણ પાણું, તે સર્વ નિ-
ષ્ફળ બાણવું, પોતાના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવા પ્રયત્ન

(૧૮૮)

કરો, અન્યદ્રવ્યથી એટલે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે દ્રવ્યથી આત્માને જલિત કરી, સ્વસ્વરૂપમાં રમવું. શ્રી જીનેંદ્ર લગવાને પદ્દ્રવ્ય કહ્યાં છે. ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય, અસંખ્ય પ્રદેશી લોકાકાશમાં વ્યાપી રહ્યું છે. ધર્માસ્તિકાય અરૂપી છે, અચેતન છે, અક્રિય છે; અને આલવામાં સાહાય્ય આપવી તે તેનો ધર્મ છે; ખીજું અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય છે, તે લોકાકાશ વ્યાપી અસંખ્ય પ્રદેશી છે; સ્થિર રહેવામાં સાહાય્ય ગુણ કર્તા છે. અક્રિય, અરૂપી, તથા તે અચેતન છે. ત્રીજું અકાશ સ્તિકાય દ્રવ્ય છે, તે લોકા લોક વ્યાપી છે, અને તે અનન્ત પ્રદેશી છે, અરૂપી છે, અક્રિય છે, અચેતન છે. ચોથું પુદ્ગલા સ્તિકાય દ્રવ્ય લોકાકાશ વ્યાપી છે, અને તેનામાં વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શગુણ રહેલા છે, તે રૂપી છે, અચેતન છે, સક્રિય છે, પુરણ ગલન સડણ પડણ વિધ્વંસન સ્વભાવવાળું પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. પુદ્ગલ પરમાણુઓ અનંત છે. પુદ્ગલ પરમાણુ ભેગા મળતાં સ્કંધ થાય છે; પુદ્ગલસ્કંધના બે ભેદ છે. એક સચિત્ત પુદ્ગલ સ્કંધ અને ખીજા અચિત્ત પુદ્ગલસ્કંધ છે; તેમાં જીવને લાગેલા બે સ્કંધો તે સચિત્ત સ્કંધ કહેવાય છે, અને જીવથી છૂટા બે સ્કંધો છે તે અચિત્ત સ્કંધ કહેવાય છે. પાંચમું જીવદ્રવ્ય છે. ચારિત્રાદિ જીવના ગુણો બાણવા; લોકાકાશમાં વ્યાપીને જીવદ્રવ્ય રહે છે તે અરૂપી છે, સચેતન છે, અક્રિય છે, જીવદ્રવ્ય અનંતા

(૧૮૯)

છે, જીવના જે લેદ છે. ૧ સંસારી અને બીજા સિદ્ધ જીવ બાણના છું કાવદ્રવ્ય છે, તે ઉપચારથી દ્રવ્ય બાણવું. એ ૫૬ દ્રવ્યમાં અનંત ગુણ પર્ણાય રહે છે; તેનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ જોવું હોય તો આગમમંત્રાર વિગેરે ગ્રંથો જોવા. અત્ર વિસ્તાર તેનો કરી નહીં. એ ૫૬ દ્રવ્યમાં આત્મદ્રવ્ય ઉપાદેય છે, અને બાકીના દ્રવ્ય હેય, એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે; તેમાં યજ્ઞ ધર્માસ્તિકાય તથા અધર્માસ્તિકાય, તથા આદ્યાશસ્તિકાય એ ત્રણ દ્રવ્યથી આત્મગુણનો ઘાત થતો નથી; કર્મરૂપ જે પુદ્ગલદ્રવ્ય છે તેનાથી આત્માના ગુણનો ઘાત થાય છે.

શિષ્યપ્રશ્ન—કર્મરૂપ જે પુદ્ગલ સ્કંધો છે, તે તો અચેતન છે, તેનો કંઈ સમજતા નથી તો તે આત્મગુણનો ઘાત શી રીતે કરી શકે વળી કર્મ શું બંધે કે હું આત્માને લાગું? માટે સમજવો કે કર્મ શી રીતે આત્માને લાગે છે.

ગુરુ—હે શિષ્ય! એકાગ્રચિત્તથી શ્રવણ કર, કર્મ જે પ્રકારનું છે. ૧ દ્રવ્યકર્મ ૨ ભાવકર્મ તેમાં દ્રવ્યકર્મ અષ્ટ-કર્મ સ્વરૂપ છે, અને રાગદ્વેષ છે તે ભાવકર્મ છે, દ્રવ્ય-કર્મના બંધમાં રાગદ્વેષ કારણ છે; રાગદ્વેષ છે તે આત્માની અશુદ્ધ પરિણતિ છે. અનાદિકાગથી આત્મા રાગ-દ્વેષની અશુદ્ધ પરિણતિથી અશુદ્ધ બન્યો છે. હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીને કહેવાનું કે જેમ લોહચુંબકમાં એવી

(૧૯૦)

શક્તિ રહી છે કે તે સોંચને પોતાના ભણી આકર્ષે છે. તેમ આત્માની અશુદ્ધ પરિણતિમાં સ્વભાવેજ એવી શક્તિ રહી છે કે તે પુદ્ગલ સ્કંધોને ખેંચી કર્મરૂપે પરિણુભાવે છે; પુદ્ગલ સ્કંધો પણ કર્મરૂપ પરિણુમે છે; વળી કલ્પ કે પુદ્ગલ સ્કંધ છે તે તો અચેતન છે તેથી તે કંઈ સમજતું નથી તો તે આત્મગુણોનો શી રીતે ઘાત કરી શકે, તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે તાલપુટ વિષના પરમાણુઓ અચેતન છે, તેનામાં ખીજનો ઘાત કરવો એવી સમજણ નથી, છતાં જે કોઈ તાલપુટ વિષ ભક્ષણ કરે છે, તો તે તાલપુટ વિષની શક્તિથી તુરત પ્રાણ છોડી દે છે. તેવી રીતે કર્મ પણ અચેતન છે પણ તે જેને લાગે છે, તેના આત્માના ગુણોનું આચ્છાદન કરે છે. અને તેથી આત્માના ગુણો તિરોસારે વર્તે છે, તેથી આત્મગુણોનો ઘાત કર્યો એમ કહવાય છે. કર્મ શું બાણે કે હું આત્માને લાગુ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે કર્મ તો અચેતન છે તેથી તે કંઈ સમજી શકતું નથી, પણ લોકુચ્યુંગક તથા સોંચના દ્રષ્ટાન્ત પ્રમાણે, આત્માની અશુદ્ધ પરિણતિમાં કર્મ ખેંચવાની શક્તિ રહી છે

પોતાની શક્તિથી અશુદ્ધ પરિણતિ કર્મનાં દર્શીયાં ખેંચી અમાત્માની સાથે અષ્ટકર્મ રૂપે પરિણુભાવે છે. પુદ્ગલ રૂપ જે કર્મ તે પોતાની મેળે કંઈ લાગી શકતું નથી. અશુદ્ધ પરિણતિનો જ્યારે નાશ થાય છે, ત્યારે કર્મનું

(૧૯૧)

અહુણુ થનુ' નથી. ઘાતી કર્મનુ' અહુણુ અશુદ્ધ પરિણુતિ ના સદ્ભાવે છે. તેરમા ગુણુડાણુ કેવલીને કર્મનો અંધ થાય છે; તે વેદનીય કર્મનો અંધ સમજવો. પ્રથમ સમયે કર્મ વેદે છે, અને ત્રીજા સમયે કર્મ નિર્જરાવે છે. કોઈ કહેશે કે ત્યારે તેરમા ગુણુડાણુ કર્મનો અંધ થાય છે ત્યારે ત્યાં વર્તતા એવા કેવલીને અશુદ્ધ પરિણુતિ હોય કે કેમ ! તેના ઉત્તરમાં સમાધાન કે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, પ્રમાદ, મોહાદિકના સદ્ભાવે અશુદ્ધ પરિણુતિ કહેવાય છે; તેરમાગુણુડાણુ વર્તતા એવા કેવલીને રાગ દ્વેષ મોહ પ્રમાદાદિક દોષો નથી; અર્થાત્ કેવલીએ ઘાતકી કર્મનો ક્ષય કર્યો છે, તેથી અશુદ્ધ પરિણુતિનો તેમણુ નાશ કર્યો છે, ત્યારે તેરમા ગુણુડાણુ કર્મનો અંધ શાથી થાય છે, તેના ઉત્તરમાં કહેવાનુ' કે ત્યાં યોગથી અંધ છે. અને વેદનીય રૂપ અઘાતી કર્મનો અંધ કંઈ હીસાબમાં નથી. તેથી કંઈ જન્મ જરા મરણના ફેરા પ્રાપ્ત થતા નથી.

અશુદ્ધ પરિણુતિથી આત્મા કર્મનુ' અહુણુ કરે છે; અને જ્યારે આત્મા શુદ્ધ પરિણુતિનુ' સેવન કરે છે, ત્યારે તે કર્મ અહુણુ કરતો નથી. ભેદ જ્ઞાનથી અન્તરાત્મા થતાં, આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ સન્મુખ થાય છે. અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ સન્મુખ થતાં, કર્મનો નાશ કરી, આત્મા પરમાત્મરૂપ પ્રકાશે છે, શુદ્ધ પરિણુતિ અને અશુદ્ધ

(૧૯૨)

પ્રરિણુતિ પણ આત્માની છે. અશુદ્ધ પરિણુતિનો કર્તા તથા શુદ્ધ પરિણુતિનો કર્તા પણ આત્માજ છે. પોતાના સ્વભાવમાં રમે તો શુદ્ધ પરિણુતિનો કર્તા આત્મા થાય છે. આ આત્માજ કર્મનો કર્તા છે, અને આત્માજ કર્મનો લોકતા આત્મા કર્મને બ્રહ્મણુ કરે છે, અને આત્મા કર્મનો નાશ કરે છે. હું ચેતન જોતું પોતાના સ્વભાવમાં રમે તો વ્રણુ જગત્ની લક્ષ્મી પણ દાક્ષી સમાન થાય છે. હુને સર્વ પ્રકારની બાધ આપા છે. ડીને, પોતાના સ્વરૂપનો ખ્યાલી થા. જે બાધ વસ્તુની તું આપા ધારે છે, તે બાધ વસ્તુ દાક્ષીક વિનાશી છે. તારૂ સ્વરૂપ અવિનાશી છે, મારે તું જ્ઞાનથી પોતાના સ્વરૂપને અધ્યાસી થા. તે સંબંધી શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાયજી પદ ગાયે છે કે—

પદ.

ચેતન જો તું જ્ઞાન અભ્યાસી આપ હિ વધિ આપ હિ છોડે,
 નિજમતિ શક્તિ વિકાસી ચેતન૦ ૧
 જો તું આપસ્વભાવે સ્વેલે આશા છોરી ઉદાસી
 સુરનર કિન્નર નાયક સંપતિ તો તુજ વરકી દાસી. ચેતન૦ ૨
 મોહ ચોર જન ગુન ધન લુસે, દેત આશમલ ફાંસી,
 આશા છોર ઉદાસ રહે જો, તો ઉત્તન સન્ધાસી. ચેતન૦ ૩
 જોગ લડ પર આશ ધરત હે, યાહી જગમેં હાંસી,

(૧૯૩)

તું જાને મેં ગુનકું સંચુ, ગુનતો જાવે નાસી. ચેતન૦ ૪
 પુદ્ગલકી તું આસ ધરત હે, સોતો સવહિ વિનાશી,
 તુંતો ભિન્નરૂપ હે અનેતેં, ચિદાનન્દ અવિનાશી. ચેતન૦ ૫
 ધન સ્વરચે નર વહુત ગુમાને, કરવત લેવે કાશી,
 તોમી દુઃખકો અન્ત ન આવે, જો આશા નહીં ઘાસી. ચેતન૦ ૬
 સુઘ્વજલ વિપય વિપય મૃગતૃષ્ણા, હોત મૂઢમતિ પ્યાસી,
 વિભ્રમભૂમિ ધર પર આસી, તું તો સહજ વિલ્યાસી. ચેતન૦ ૭
 યાકો પિતા ગોહ દુઃખ ભ્રાતા, હોત વિપયરતિ માસી,
 ભવ સુત ધરતા અવિરતિ પ્રાની, મિથ્યામતિ ઇ હાંસી ચેતન૦ ૮
 આસા છોર રહેજો જોગી, સો હોવે શિવ વાસી,
 અનેકો સુજસ વચ્ચાને જ્ઞાતા, અન્તરદષ્ટિ પ્રકાશી. ચેતન૦ ૯

ભાવાર્થ સુગમ છે. શ્રી ઉપાધ્યાયજીની વાણી અતિ ગંભીર છે. બાદ્ય આશા ધરતાં, પ્રાણીકદી સુખી થતો નથી જાંઝવાના જગાની સમાન બાદ્ય પદાર્થો પોતાના કદી થયા નથી, અને થશે પણ નહીં. આશા છોડીને જે રહે છે, તે યોગી શિવનગરીનો વાત્રી થાય છે; એમ હૃદયમાં ઉપદેશ સદૃશ્ય સમજી, આશ્રવના હેતુઓ દૂર કરવા; અને સંવર ભાવનું સેવન કરવું. આત્મ ધ્યાનમાં સદાકાળ પ્રવૃત્તિ કરવી નિર્વિકલ્પ આત્મ સ્વભાવમાં સ્થિર રહેવું; રૂપાતીત એવું આત્મ ધ્યાન તે મોટામાં મોટું છે, અને ધ્યાનની પ્રાપ્તિ

(૧૯૪)

માટે પિંડસ્થ ધ્યાન પ્રધાન પશ્ચે વર્તે છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહારાદિના ક્રમથી પિંડસ્થ ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે પિંડસ્થધ્યાનની સ્થિરતાએ રૂપાતીત ધ્યાનનો અંશ અનુભવ ગોચર થઈ શકે. અને તે સંબંધી યોગિ રાજ શ્રી ચિદાનન્દજી કહે છે કે—

પદ. સોરઠ રાગ.

આતમધ્યાન સમાન જગતમેં, સાધન નવિ કોડ આન. આતમ૦
 રૂપાતીત ધ્યાનકે કારણ, રૂપસ્થાદિક જાણ;
 તાહુમેં પિંડસ્થ ધ્યાન પુન, ધ્યાતાકું પરધાન. આતમ૦ ૧
 તે પિંડસ્થ ધ્યાનકિમ કરિયેં, તાકો એમ વિધાન;
 રેચક પૂરક કુંભક શાંતિક, કર સુખ મન ઘર આન. આતમ૦ ૨
 પ્રાણ સમાન ઉદાન વ્યાન હુ, સમ કરગદ્દો અપાન;
 સહજ સુભાવ સુરંગસ ભામેં, અનુભવ અનહદ તાન. આતમ૦ ૩
 કર આસન ધર શુચિસમ મુદ્રા ગહિ ગુરુગમ એ જ્ઞાન;
 અજપાજાય સોડહં સમરન શુભ, કર અનુભવ રસ પાન. આતમ૦ ૪
 આતમધ્યાન ભરતચક્રી લલ્લો, ભવન આરીસા જ્ઞાન;
 ચિદાનન્દ શુભધ્યાન યોગે જન, પાવત પદ નિરવાણ. આતમ૦ ૫.

ભાવાર્થ સુગમ છે. આ પદમાં પિંડસ્થ ધ્યાનની સિદ્ધિ અર્થે ક્રમ દર્શાવ્યો છે. રેચક, પૂરક, અને કુંભક એ ત્રણ

(૧૬૫)

પ્રકારે પ્રાણાયામની સ્થિતિ છે. આ પ્રમાણે આત્મધ્યાન કરતો જીવ મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ કરે છે. સાધ્યપદ મોક્ષપદ છે. આત્મા તેજ પરમાત્મા છે આત્માની પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિમાં આઠ કર્મ અંતરાય કરનાર છે; ધાસની મોટી ગંજ હોય; તેમાં જરા લેશ અગ્નિ મુકવામાં આવે તો, બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે, તેમ આઠકર્મ પણ ધ્યાનાગ્નિથી બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. માટે ભવ્યજીવો ! આત્મધ્યાનનો બહુ ખપ કરજો. પરભાવથી પાછા હઠજો. આયુષ્ય સ્થિતિનો ભરૂંસો નથી, દુનિયામાંની કોઈ વસ્તુ પરભવમાં સાથે આવનાર નથી, એમ નિશ્ચયથી માનજો. રાજા, રાંક, શેઠ, ભોગી, રોગી, આદિસર્વ શરીર છોડી પરગતિભજનારા થયા આત્મારૂપ પરમાત્માનું ભજન એટલે સેવન કરી લેવું. સારમાં સાર પરમાત્મસ્વરૂપનું ભજન બાણવું. નિશ્ચયનય હૃદયમાં ધારણ કરવો; અને વ્યવહારનયથી વર્તવું. શબ્દનય, સમભિરૂઠનય, તથા એવંભૂતનયને નિશ્ચયનયના ભેદ છે. અને નૈગમનય, સંગ્રહનય, વ્યવહારનય, અને રૂઝુ સૂત્રનય, એ ચારનય છે, તે વ્યવહારના ભેદ છે. નિશ્ચયનય સાધ્ય એવું આત્મરૂવરૂપ બાણી વ્યવહારનયને ત્યાગવો નહિ-સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે-

ગાહા

જઈ જિણમયં પવજ્જહ તામા વવહાર નિશ્ચયે મુયહ ॥

વવહારનઓ છછેણ તિથ્થુ છછેઓ જઓ મણિઓ ॥૧ ॥

(૧૯૬)

જો જિનમતને અંગીકાર કરો તો, વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયને મૂકશો નહિ. વ્યવહારનયનો છેદ કરતાં, તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય, માટે વ્યવહારનયથી થતી ધર્મની પ્રવૃત્તિ મૂકવી નહીં. વ્યવહારનો નિષેધ કરવો નહિ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, અને શ્રાવીકારૂપ તીર્થની ઉન્નતિ, તથા તીર્થની શોભા, તથા ઉત્પત્તિ, વ્યવહારનયથી છે; વ્યવહારનયમાતા સમાન છે, વ્યવહારનયનું આલંબન જીવને હિતકારી છે, જ્ઞાન વિના એકલો વ્યવહારમાર્ગ પણ હિતકારક નથી; વ્યવહારનય દૂધસમાન છે. અને નિશ્ચયનય ધૂતસમાન છે. શુદ્ધવ્યવહારનો આદર કરવો. ધર્મની ક્રિયાઓનું અવલંબન કરવું; પ્રભુ પૂજ, ગુરુભક્તિ, ગુરુવૈયાવચ્ચ, ગુરુમહારાજને શુદ્ધ આહાર પાણી વહોરાવવાં, સકલ સંઘની ભક્તિ કરવી, જ્ઞાનનાં પુસ્તકો લખાવવાં, તથા છપાવવાં, ગુરુમહારાજને ઉપદેશ સાંભળવો, તથા જે જે પુસ્તકો વાંચવાં, તેમાં ગુરુ ગમ લેવી, નાસ્તિકોના સંગમાં ઘણું આવવું નહિ, શ્રાવકનાં ખારવ્રત તથા સર્વવિરતિરૂપ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરવી. ગુરુમહારાજને ત્રિકાલ ત્રણ ખમાસણા તથા અભુક્તિઓ અભિંતરના પાક સહિત વંદન કરવું; ગુરુને દેવસમાન ધારવા; ઇત્યાદિ સર્વવ્યવહારની કરણીનું અવલંબન લવ્યજીવોએ કરવું. સર્વ કરતાં મુનિપણું અંગીકાર કરવું; એ મોટામાં મોટો મોક્ષમાર્ગ છે—અનેકધા પાપની ઉપાધિનો વ્યવહાર છે,

(૧૯૭)

તે દીક્ષા અંગીકાર કરવાથી દૂર થાય છે; દીક્ષાગ્રહણ કરી અનેક જીવો સંસાર સમુદ્રતરી ગયા, અને તરી જશે ક્યાં સૂર્ય! અને ક્યાં ખંદોત! તેમ ક્યાં મેરૂપર્વત! અને ક્યાં સરસવનો દાણો! તેમજ ક્યાં સ્વયંભુરમણ સમુદ્ર! અને ક્યાં ખાગોચીયું! તેમજ ક્યાં ઇન્દ્ર! અને ક્યાં વિષ્ણુનો કીડો! તેમજ ક્યાં નરક! અને ક્યાં સ્વર્ગ! તેમજ ક્યાં ચિંતામણિ રત્ન! અને ક્યાં કાચનો કડકો! એમાં જેટલો અંતર છે, તેટલોજ ગ્રહસ્થ અને મુનિપણમાં અંતર છે; મુનિ થવાની સદાકાળ લવ્યજીવોએ હૃદયમાં લાવના લાવવી; જેના મનમાં મુનિ થવાની લાવના નથી, તે મનુષ્ય શ્રીવીતરાગ દેવની વાણીમાં શ્રદ્ધાળું નથી એમ સમજવું-શ્રીજીનેશ્વરના વચનની શ્રદ્ધા કરવી-શ્રીજીનના વચનમાં શંકા કરવી નહિ, શુદ્ધશ્રદ્ધા રાખવી. ગુરૂગમ લેઈ, પડ્દવ્યના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવું, સદાકાળક્ષયોપશમજ્ઞાન દ્વારા ધ્યાન પ્રવાહ ધારા હૃદયમાં વહેવડાવવી. પડ્દવ્યનું નયનિદ્વેષાથી જ્ઞાન થતાં, નિશ્ચય સમકિત પ્રગટે છે; માટે દ્રવ્યાનુયોગી ગીતાર્થનાં ચરણક્રમણ સેવવાં. આ કાલમાં પણ એકાચચિત્તથી પ્રમાદ પરિહારી, આત્મસાધન કરવામાં આવે તો, અલ્પલવમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. રાગ દ્વેષની ક્ષીણતા અધ્યાત્મજ્ઞાનથી વિશેષ થાય છે, અધ્યાત્મજ્ઞાનથી, સહુજનનંદ પ્રગટે છે. અને અધ્યાત્મલાવનાથી, આત્મા-

(૧૯૮)

ને નિશ્ચય થાય છે. તથા વળી કાળલયપણ મટી બાય છે; અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જન્મજરા મરણનાં બંધન નાશ પામે છે; શ્રીઆનંદધનજી મહારાજ પણ આત્મધ્યાનમાં લીન થઈ આનંદમાં આવી નિશ્ચયથી કહે છે કે-અમે અમર થઈશું હુવે. થી વારંવાર મરણ પામીશું નહિ. એવા રહસ્યનું પદ તેમનું ગાયેલું છે તે અત્ર લખવામાં આવે છે.

(પદ) રાગ સારંગ અથવા આશાવરી.

અવ હમ અમર ભણ ન મરેંગે, અવ૦

યા કારણ મિધ્યાત દીયો તજ, ક્યું કર દેહ ધરેંગે. અવ૦ ૧

રાગ દોષ જગ બંધ કરત હે, ઇનકો નાશ કરેંગે;

મર્યો અનંતકાલ તેં પ્રાની, સો હમ કાલ હરેંગે. અવ૦ ૨

દેહ વિનાશી હું અવિનાશી, અપની ગતિ પકરેંગે;

નાશી જાશી હમ થિર વાસી, ચોરવે વ્હેં નિસ્વરેંગે. અવ૦ ૩

મર્યો અનંત વાર બિન સમજ્યો, અવ સુખ દુઃખ વિસરેંગે;

આનન્દધન નિષટ નિકટ અક્ષર દો, નહિ સમરે સો મરેંગે. અવ૦ ૪

લાવાર્થ સુગમ છે, છતાં સમજાય નહિ તેા તેનો અર્થ ગુરૂગમથી ધારી લેવો. જે સવ્ય અધ્યાત્મજ્ઞાની છે, તે સહ-બાનંદનો લોકતા અવશ્ય બને છે, કેટલાક અધ્યાત્મજ્ઞાનના કંઈક જ્ઞાતા થઈ, વ્યવહાર માર્ગ ઉપર અરૂચિ ધરાવે છે. અને સાધુ સાધ્વી કરતાં પણ પોતાને શ્રદુસ્થાશ્રમી છતાં,

(૧૯૯)

મોટા સમજે છે, તે મિથ્યાજ્ઞાનમાં પડયા છે. એમ જાણવું તથા કોઈક એમ કહે કે સાધુ સાધ્વી હાલ ક્યાં છે? તો તેના વચનથી સમજવું કે તે મહા મિથ્યાત્વી છે, તેવી કુશ્રદ્ધાવાળાનો સંગ કરવો નહિ, દ્રવ્યક્ષેત્રકાળ અને ભાવના અનુસારે હાલ પણ સાધુ સાધ્વીનો માર્ગ વિદ્યમાન છે. જે અધ્યાત્મી પૂર્ણ હોય તે સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક, શ્રાવીકારૂપ તીર્થને અવશ્ય માને છે, અને તીર્થંકર સમાન લેખે છે. પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિની પેઠે વેષ પણ ધર્મનું રક્ષણ કરનાર થાય છે; જ્યારે પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિના મનમાં દુર્ધ્યાન થયું, ત્યારે અંતે લડાઈ મનમાંને મનમાં કરી, અંતે શત્રુને મારવા મુકુટ ઉપાડયો; પણ મસ્તકે તો મુંડ હુતા, તેથી પછી દીક્ષાવસ્થાની યાદી આવી, અને પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા; નિર્મલ ભાવના ભાવતાં શુકલ ધ્યાનની પ્રાપ્તિથી કેવલજ્ઞાન પામ્યા; તેમ અન્યભવ્યજીવોને પણ વેષ ધર્મમાં સ્થિર કરે છે. માટે દ્રવ્યથી પણ મુનિપણું પામવું મહાદુર્લભ છે; મોટા પુણ્યના ઉદ્દયથી પમાય છે; માટે સાધુ સાધ્વીની ભક્તિ કરવી. સારાંશ કે અધ્યાત્મજ્ઞાન પામી વ્યવહારનો ઉચ્છેદ કરવો નહિ. વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય છે તે ચંદ્ર અને સૂર્યની માફક સદાકાળ વિજયવંતા વર્તે છે. આ સમાધિશતક ગ્રંથનું પુનઃ પુનઃ વાચન કરવું. મનન કરવું આ ગ્રંથના મનન યોગે સહુજ સમાધિ ભાવરૂપ સ્વસ્વભાવનો ઘટમાં

(૨૦૦)

પ્રાદુર્ભાવ થશે; શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજીએ આ સમાધિ શતક દોઢકછંદમાં સંસ્કૃત સમાધિશતકમાંથી ઉદ્ધરી રચ્યું છે. એ સમાધિશતકનો ભાવાર્થ જે લઘ્ય પોતે હૃદયમાં ધારણ કરશે, અને ળીબને ધારણ કરાવશે, તે કલ્યાણની પરંપરા પામશે એકવાર વાંચવું એ વાર વાંચવું પુનઃ પુનઃ વારંવાર સમાધિશતકનું વિવેચન વાચવું તેનું સ્મરણ કરવું અને તેનું નિદિધ્યાસન કરવું. પ્રમાદને ત્યાગી, સ્વાત્મરમણમાં આયુષ્ય વ્યતીત કરવું. પુનઃ પુનઃ મનુષ્ય અવતાર મળવો દુર્લભ છે. અનંતકાળથી આ જીવ ચારાશી લાખ જીવાયો- નિમાં પરિષ્રમણ કરે છે, તેનું કારણ અજ્ઞાનદશા છે તે અજ્ઞાનદશાનું નિવારણ સમ્યગ્જ્ઞાનથી કરીને મોહનીય કર્મનો નાશ કરવા આરિત્રાવસ્થાનો આદર કરવો. સમકિતદાયક ગુરુ- મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તી, આત્મધર્મનું સેવન કરવું. શ્રુતજ્ઞાન તે અનુભવજ્ઞાન તથા કેવલજ્ઞાનનું હેતુ છે, માટે ક્ષયોપશમભાવે પ્રાપ્ત થતા મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાનથી અહંકાર કરવો નહિ. શબ્દજ્ઞાનનું ક્ષણ આત્મધ્યાન છે અનેક પ્રકારના તત્ત્વત્રયોનો અભ્યાસ કર્યો હોય પણ આત્મધ્યાન તથા આ- ત્મસમાધિમાં નિષ્ઠ થવાયું નહિ, તો શબ્દજ્ઞાનનો શ્રમ તે શ્રમરૂપ બળવો અન્ય મતવાળા પણ ભાગવતમાં કહે છે કે એકાદશ સ્કંધ.

શબ્દે બ્રહ્મણિ નિષ્ણાતો ન નિષ્ણાયાત્ પરે યદિ ॥

શ્રમસ્તસ્ય શ્રમફલો હ્યથેનુમિવ રક્ષતઃ ॥ ? ॥

(૨૦૧)

શબ્દ પ્રહારથી પર જો આત્મરૂપ પ્રહાર તે સાધ્ય કર-
 છે; શબ્દ પ્રહારમાં કુશળ હોય, પણ પરપ્રહારમાં કુશળ ન
 હોય, તેનો શ્રમ તે શ્રમ ફલવાળો છે. બાબંડી ગાયત્રી ચા-
 કરીના દ્રષ્ટાંત પેઠે અત્ર સમજવું આત્માર્થી જીવોએ વૈરા-
 ગ્યથી આત્માને ભાવવો. શ્રાવકવ્રત તથા મુનિવ્રતનો આદર
 કરવો સામાયક, પૌષધ, પ્રતિક્રમણ, પ્રભુ પૂજા કરવી, ગુરૂ-
 વંદન તથા ગુરૂ વૈયાવચ્ચ તથા ગુરૂની ભક્તિ કરવી, સાધુ
 તથા સાધ્વી તથા શ્રાવક અને શ્રાવીકાનું બહુ માન કરવું
 તીર્થયાત્રાઓ કરવી; આશ્રવ હેતુઓનો ત્યાગ કરવો, સદગુ-
 રૂની પુનઃપુનઃ સંગતિ કરવી, વ્યવહાર ધર્મ તથા નિશ્ચય
 ધર્મનું જ્ઞાન કરવું વ્યવહાર અને નિશ્ચય ધર્મનો આદર
 કરવો જ્ઞાનદાન ભવ્ય જીવોને આપવું, જ્ઞાન ક્રિયાનું અવ-
 લંબન કરવું ક્ષયોપશમ ભાવીય જ્ઞાનનું ફળધ્યાન છે, અને
 ધ્યાનનું ફળ તે અનુભવ જ્ઞાન તથા કેવલ જ્ઞાનાદિ ગુણોની
 પ્રગટતા બાણવી, નિશ્ચય ધર્મનું વર્ણન છે, તે નિશ્ચય ધ-
 મનો આદર કરવાને માટે છે, પણ વ્યવહાર ધર્મના ખંડન
 માટે નથી. તેમ વ્યવહાર ધર્મનું વિશેષથી પ્રતિપાદન છે
 તે વ્યવહાર ધર્મ જે શ્રાવક તથા સાધુઓનો ધર્મ છે તેના
 અંગીકાર માટે છે, પણ તે વ્યવહાર ધર્મનું વર્ણન કંઈ
 નિશ્ચય ધર્મના ખંડન અર્થે નથી, વ્યવહાર તથા નિશ્ચય
 ધર્મની મુખ્યતા તથા ગૌણતા સાપેક્ષ બુદ્ધિથી પ્રત્યેક જી-

(૨૦૨)

વના અધિકાર પ્રમાણે જાણવી વ્યવહાર ધર્મ છે તે નિશ્ચય ધર્મનું કારણ છે, સાપેક્ષ બુદ્ધિથી સર્વ સત્ય છે. ઉપશમ ભાવ તથા ક્ષયોપશમ ભાવ તથા ક્ષાયીક ભાવમાં આત્મિક ધર્મ માનવો, કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદ્ધમ એ પંચ કારણથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. સમ્મતી તર્કમાં કહ્યું છે કે

ગાથા.

કાલો સહાવ નિર્યૈ પુવ્વકયં પુરિસ કારણે પંચ ।

સમવાયે સમ્મત્તં પગંતે હોઝ મિચ્છત્તં ॥ ૧ ॥

પંચ કારણના સમવાયે કાર્યોત્પત્તિ માનતાં સમ્યક્ત્વ હોય છે, અને એકાંતે એકેકને કારણ માનતાં મિથ્યાત્વ જાણવું, સાતનયથી પરિપૂર્ણ એવા અનેકાંત દર્શનમાં આગરમાં જેમ સરિતાઓ લળે છે, તેમ સર્વ દર્શન લળે છે જે ભંચે સ્યાદ્વાદ દર્શન આદર્યું તેણે સર્વ દર્શન આદર્યાં. એમ સ્યાદ્વાદ દ્રષ્ટિથી જાણવું.

इत्येवं श्री शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॐ संखेश्वरपार्श्वना
थायनमः ॥

(૨૦૩)

ૐ અર્હમ્.

મંગલમ્

નત્વા જિનાધીશં પાર્શ્વં પાર્શ્વયક્ષેણ પૂજિતમ્॥
આત્મશક્તિ પ્રકાશોઽયં ગ્રંથો વિતન્યતેમયા ॥

સ્વસ્વરૂપથી અભિન્ન અનંતા ગુણાધીસ સદ્શુદ્ધ પર-
માત્માને ઉપયોગ પૂર્વક માંગદ્ય પ્રસંગમાં સદુસ્રશઃચલુ-
છું, નમું છું, સ્તવું છું, રમડું છું.

જગતના પ્રેમી બંધુઓ તમને એક વસ્તુ જે તમા-
રા હૃદયમાં વિદ્યમાન છે. તેની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાં સુધી
તમો સત્યશાંતિ આનંદ મેળવી શકવાના નથી.

જેની વિદ્યમાનતાએ તમો હાલી ચાલી શકે છે. હ-
રે છે, ખાઓ છે, પીવો છે, તે અમૂલ્ય વસ્તુ પ્રતિ જરા
પણ લક્ષ તમે કીધું છે? અને તેના પ્રતિ જરા પણ પ્રેમ
કીધો છે?

સર્વ જગતના જીવોને તે અમૂલ્ય અચિંત્ય ચિત્તિ-
શક્તિવાનની ઓળખ કરાવવા, પ્રેમ કરાવવા, આમંત્રણ
કરું છું તે પ્રેમ ભાવથી સ્વીકારશો.

તમો ચિંતાતુર છો; શા માટે વૃથા દુઃખના વિચા-

(૨૦૪)

રોમાં મનને પ્રેરો છો? આ આત્મ ધર્મમાં જોડાઓ. ખરેખર અલ્પ સમયમાં વિદ્યુતના પ્રકાશની પેઠે ચિંતા-નષ્ટ થશે.

તમે સંસારના દુઃખથી પીડા પામેો છો; હાય હાય કરો છો. જે કોઈ મળે છે તેની આગળ પોતાનાં દુઃખનાં રૂ-દડાં રૂવો છો; અને ગરીબ ગાય જેવું દીનમુખ કરી નાખો છો; શા માટે એ સર્વ કરો છો; તમે આત્મધર્મમાં જોડાઓ. આત્માને ચોળખો. તેની નજીક જાઓ. ખરેખર તેનાથી તમને અપૂર્વ શાન્તિ મળશે.

રાજા કે રાંક, રોગી કે ભોગી, બાલકે વૃદ્ધ, સ્ત્રીવા વા પુરૂષ; શત્રુ વા મિત્ર, પૂજક વા નિંદક, સ્વભાતીય વા વિજાતીય; જે કોઈ જીવો પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે તે સર્વ આત્મધર્મમાં જોડાઓ. અને આત્મ બગીચાની નજીક આવતાં તમે સર્વ સમાન સુખી, સમાન ધર્મી, સમાન શક્તિમાન, અને એક બીજાના ઉપર પ્રેમ દ્રષ્ટિથી જોનાર દેખાશો. નક્કી સત્ય કહું છું,

પ્રેમી બંધુઓ! તમારી વૃત્તિ જે જે પદાર્થોમાં લાગી છે તે સર્વથી ખેંચી લેઈ જરા આત્મશક્તિ તરફ આનંદ અર્થે વૃત્તિ વાળો, નક્કી તમે જે રૂપે છો. ત્યાં તમે આવી જશો.

દુઃખનો નાશ કરવા અર્થે તથા સુખને પ્રાપ્ત કરવા

(૨૦૫)

અર્થે પ્રત્યેક મનુષ્યને આત્મ શ્રદ્ધા કેળવવાની ઘણી અગત્ય છે. રંક મનુષ્યની રંકતાનું દુઃખ, તેને ધન અર્પીને ટાળવા તમો પ્રયત્ન કરો છો તો તે દુઃખ ટળે છે ખરૂં પણ તે થોડા કાળ પર્યંતજ. ભૂખ્યાને ભોજન આપી તમે તૃપ્ત કરો છો તો તેની ક્ષુધાનું દુઃખ ટળે છે ખરૂં પણ તે એક ટંકનું કે એક દીવસનુંજ, આત્મ શ્રદ્ધાથી રહીત અંતે દુઃખથી પીડિત રહેવાનો. આમ હોવાથી ધનદાન, અન્નદાન, વિગેરે પદાર્થોનું દાન અક્ષય સુખને માટે નથી. પરંતુ દરેક મનુષ્યોનાં નિરંતરનાં સર્વ પ્રકારનાં દુઃખને ટાળનારી આત્મ શ્રદ્ધાને પ્રગટાવનારૂં જે કામ છે; તેનું દાનજ સર્વોત્તમ દાન છે. એવું દાન અર્પનાર પરમશુરને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાયો.

અમુક કામ તમે નહિં કરી શકો, એવું ટાંટીયા ભાગી નાખનાર વચન કોઈની આગળ બંધુઓ વદશો નહીં, આત્મ શ્રદ્ધા પ્રગટાવવી એ મોટામાં મોટું દાન છે. તો આત્મજ્ઞાન શ્રદ્ધાનો નાશ કરવો એ મોટામાં મોટું પાપ છે. જ્યાં જાઓ જેની સાથે જેમો જેની સાથે વાત કરો ત્યાં આત્મશ્રદ્ધાની પ્રગટતાનાં વચન વદો. જેની સાથે સંબંધ થાય તેને આત્મશ્રદ્ધા પ્રગટે એમ વાણી વ્યાપાર ચલાવો. નક્કી તમો જગતનો ઉદ્ધાર એવી રીતે કરશો.

આત્મસ્વરૂપની શોધ બહાર કરવાની નથી. પણ પો-

(૨૦૬)

તાનામાં કરવાની છે. પણ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ દેહમાં પોતે આત્માને શોધે છે ક્યારે; દીવસના ચોવીસ કલાકમાંથી દશ ખાર કલાક તો વ્યવહારમાં ગાળે છે. અને વળી કેટલાક કલાક નિદ્રામાં ગાળે છે. કેટલોક સમય ઇધર તી-ધરનાં ગર્ખાં ઠોકવામાં કાઢે છે. અદ્ય સમય પણ આત્મીક વીચારમાં જતો હોયતો ધન ભાગ્ય. અહો કેવી ભૂલ થઇ છે. પ્રેમી બંધુઓ હવે તેવી વર્તાણુક રાખશો નહીં.

જે તીર્થંકરોનાં સૂત્રો ખરાં છે તો પછી મનુષ્યોએ સુખને શોધવા આત્માને છેડીને બીજા ઠેકાણે શા માટે ફાંફાં મારવાં જોઈએ. મનુષ્યમાં આત્મા જે ન હોય તો તે શું સંપાદન કરવા શક્તિમાન થઈ શકે; સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માની શક્તિયોને જાગ્રત કરવા શિવાય મનુષ્યનું અન્ય શું કર્તવ્ય છે; જે સત્શાસ્ત્રો અને સત્ પુરૂષોપર વિશ્વાસ છે તો આત્મજ્ઞાનના ઉપાયો સેવે તો શું તે તેનું ખરૂં કર્તવ્ય નથી?

આમ કહું તો હું મહા વિદ્વાન થાઉં, અમુક કળા કહું તો અમુક લાગવગમાં ફાવી જાઉં, અમુક પાસે જાઉં તો અમુક વસ્તુ લેઈઆવું, અને ફલાણે ઠેકાણે જાઉં તો ફલાણું કાર્ય સિદ્ધ કરીઆવું, એવી પરચાશહુનર ઇચ્છાઓ તમારા અંતઃકરણમાં ઉદય થાય છે નહિ વાડ ? અને ત-

(૨૦૭)

મારી ઇચ્છાનુસાર ઘણું પ્રસંગે પ્રયત્ન કરી જોતાં છતાં પણ અનંતજ્ઞાન અનંતશક્તિના મૂળમાં તમોએ પ્રવેશ કર્યો નથી. અને અનુસિ અને અશાંતિની અગ્નિની મહા જ્વાલાઓ પ્રતિક્ષણે ચિંતારૂપ વાયુથી લલુકા મારતી તમારું હૃદય બાળે છે, તેનો અનુભવ તમે નથી જોયો વારૂં. તેમ છતાં અંતરમાં સુખ છે એ ભાન ભૂલી તમો કયાં દોટો નથી મારતા? આ શું જણાવે છે કે તમને આત્મશ્રદ્ધા નથી.

આત્મસ્વરૂપ પ્રતિ વળવું. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, અને આત્મસ્વરૂપમાં રમવું. એ વિના વ્યવહારીક વા પારમાર્થીક સુખનો ઉદય નથી ?

પણ આત્મસ્વરૂપ પ્રતિ વળવું શી રીતે, આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું શી રીતે, તેના કંઈ ઉપાયો કહેશે આત્મજ્ઞાન સુખનું નિધાન છે એવું સાંભળી સાંભળીને હમારા કાન બહાર મારી ગયા છે. સઘળા મહાત્માઓ કહે છે કે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો પ્રાપ્ત કરો એમ લાંબા હાથ કરી કરીને કહે છે. પ્રત્યેક અંશોમાં પણ તેમ લખાયું છે, પણ આત્માનું જ્ઞાન અમારા જેવાએ શી રીતે લેવું તેનો કોઈ ઉપાય બતાવે છે ?

ઉપાયમાં કહેવું પડશે કે—મનની શાંત અક્રિય અવસ્થા કરવી.

(૨૦૮)

શ્લોક

ચિત્તમેવ हि संसारो रागादिकेशवासितं ॥

तथैवतैर्विनिर्मुक्तं भवांत इति कथ्यते ॥ ? ॥

અક્રિય થાઓ. તમે પોતેજ પરમાત્મા છો એમ સ્વા-
નુભવથી જાણશો.

મનની અક્રિય અવસ્થા કરવા માટે સાધનમાત્રનો ઉપયોગ છે. તમને સર્વ પ્રકારે અર્થાત્ શરીરથી મનથી અક્રિય શાંત થતાં સ્થિર થતાં આવડ્યું એટલે રાજાઓના રાજ કેમ થવું તે કળા તમે સિદ્ધ કરી એમ નક્કી જાણવું. આ કળા સિદ્ધ કરવામાં સર્વ મુશ્કેલીઓ રહેલી છે.

તમને આ કળા સિદ્ધ કરવાની સાચી આનુરતા છે? તેનો તમારા અંતઃકરણમાં વિશ્વાસ છે? તે સંબંધી પ્રયત્ન કરવાને તમે કટિબદ્ધ થયા છો?

તમારા આત્મસ્વરૂપનો તમારે અનુભવ કરવો છે? તમને નિત્ય સંતાપ આપતાં અતૃપ્તિ અને અસંતોષનો તમારે તિરસ્કાર કરવો છે? અન્યજનોની પરતંત્રતા ત્યજીને સ્વતંત્ર સ્વાત્માલંબી થવાની તમારી ઇચ્છા છે? પ્રયત્ન માટે જે સમયનો લોગ આપવો પડે તે આપવા ઉત્સાહ મજબુત ધરાવો છો? અઘૈર્યપાણું છોડીને ક્ષણની આશાએ ઘૈર્ય ધરવાની પ્રતિજ્ઞા તમે કરો છો? કાલથી પ્રયત્ન કરી-

(૨૦૬)

શું એવા દરીદ્રીના વાયદા છોડી દેઈ આજથીજ પ્રયત્ન કરવાને તમે સાવધાન થયા છો ? જો હાતો લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કરો.

પ્રાતાઃકાળે નિત્ય તમે ઉડતા હો તે કરતાં અર્ધો કલાક વા કલાક વહેલા ઉડો. તમારી નિત્યક્રિયાઓ શાંતથી કરો. પછી આત્મસ્વરૂપનું અર્ધો કલાક વા કલાક સંશોધન કરવાના નિશ્ચયથી એકાંત સ્થાનમાં પ્રવેશો. તમારા આત્મીક પ્રયત્નમાં તમને કોઈ વિશ્લેષ પાડે નહીં તેમ પ્રથમથી સગવડ કરી રાખો. કોઈ ગમે તેવા અગત્યના કામ માટે મળ્યા આવે તોપણ તેને મળશો નહિ.

જે સ્થાનમાં તમે ગેસો તે સ્થાન સ્વચ્છ હવાવાળું રાખજો, અન્યજનોના શબ્દો સંભળાય નહીં તેવી સગવડ કરજો. દશાંગપૂર્ણ વિગેરે કરજો. પશ્ચાત્ ખીછાનું ગરમ વાપરજો. હૃદયમાં ઉત્સાહની જાગૃતિ કરી સદ્ગુરુનું કેટલીક વખત સુધી સ્મરણ કરી પાંચાંગનમસ્કાર મનોદ્વારા કરજો. હવે તમે તમારા આત્માપ્રતિ વૃત્તિ દોરજો, આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ સર્વથા પ્રકારે અક્રિય થવાથી થાયછે. અને સર્વથા પ્રકારે શરીર, ઇન્દ્રિયા અને મનને ક્રિયારહિત સ્થિર કરવાં. સ્થિર થતાં મનમાં વિચારો જુદા જુદા સપાસપ પ્રવેશ કરજો તેને આત્મપ્રતિ લક્ષ દેઈ વારજો. જ્યારે તમે શરીરને કોઈ પણ ક્રિયા કરવા હેતા નથી. પણ તેને એકજ

(૨૧૦)

સ્થિતિમાં લાંબો સમય પડી રહેવા દોષો, ત્યારે ઈદ્રિયો તથા મન આપોઆપ અર્ધ ક્રિયારહીત થઈ જાય છે. એ તમે જાણતા જ હશે. આથી શરીરને અક્રિય કરવા માટે પદ્માસન વા સિદ્ધાસન કે એવું બીજું કોઈ આસન-યોગનું તમને અનુકૂળ લાગે તે કરજો. શરીર અવયવોને બહુ તંગ ન રાખશો. પણ સિદ્ધા ટટાર બેસતાં છતાં શરીરનાં સર્વ ગાત્રને શિથિલ કરજો. કારણ કે શરીરની શિથિલ અવસ્થામાં શરીરને વિશ્રાંતિ મળે છે, આસન વાળીને પૂર્વાભિમુખ વા ઉત્તરાભિમુખ બેસજો. શરીરની ક્રિયામાત્રથી રહીત થજો. એકપણ અવયવને હલાવશો નહિ. નેત્રની દ્રષ્ટિને એ જૂની મધ્યમાં સ્થાપજો.

એટલે ઉંચા નેત્ર ન જાય તો સહજ ઉંચી જૂ પ્રતિ દ્રષ્ટિ સ્થાપજો, પછી આંખના પલકારા મારવા છોડી દેજો, શરીરને કેવળ ક્રિયા રહીત કરવાનું છે, માટે એ જાખતને પુનઃ પુનઃ યાદ કરાવવામાં આવે છે. ઉધરસ ખાવી, બગાસાં ખાવાં, મોં ઉપર માખી આવે તો તેને હાથવતે ઉડાડવી, એ વિગેરે શરીરની ક્રિયાઓ થોડી થોડી પણ ચાલતી રહે છે ત્યાંસુધી શરીર ક્રિયા વગરનું થતું નથી. અને પરિણામે શાંત અક્રિય અવસ્થા આપણું સાધવાની છે તે સધાતી નથી, માટે એક નાની અંગુલી પણ હલાવતાં સાવધાન રહેજો. થોડીવાર એક દ્રષ્ટિએ જૂમધ્યમાં જોઈ રહ્યા

(૨૧૧)

પછી નેત્રને શ્રમ જણાય એટલે ધીરેથી નેત્રને બંધ કરજો. અને લક્ષ ત્રિપુટીમાં સ્થિર ચિત્તથી રાખશો. કોઈપણ વસ્તુની યાદી આવે નહીં તેમ કરશો. વળી ચિત્ત વારંવાર ડગાવશો નહીં, ત્રિપુટીમાં એક સરખાં ત્રણ કલાક સુધી દ્રષ્ટિ સ્થિર થતાં પ્રથમ અનેક રંગના ભૂત પ્રતિભાસશે. વળી આગળ વધતાં અનેક રંગના ગોળા દેખાશે. પણ તેમાં ચિત્ત જોવા પ્રેરશો નહીં હો. ચિત્ત તો પોતાના લક્ષમાં ને લક્ષમાં રાખશો. ત્રિપુટીના મધ્ય ભાગમાં ઝમઝમ થતું તમને દેખાશે. આસપાસની નસો આકર્ષાશે, પ્રાણ ઉપર ચડવા પ્રયત્ન કરશે. નાસીકામાંથી શ્વાસોશ્વાસ ધીરે ધીરે વહેશે. પ્રાણુવાયુ કેટલીક વખત તો એમ લાગશે કે જાણે બહાર નીકળતોજ નથી. જેમ જેમ ત્રિપુટીમાં લક્ષ સ્થિર રહેશે તેમ તેમ સુખનો અનુભવ થશે. તમે જાણે નવા સ્વરૂપમાં આવ્યા છો એવું જણાશે, ઉત્સાહને વધારશો. ત્રણ કલાક સુધીની લક્ષવૃત્તિ ત્રિપુટીમાં રહે એ કંઈ એક દીવસમાં બનવાનું નથી. કેરીનો ગોટલો વાળ્યો એટલે તુરત ને તુરત સાખીઆં ખાવાં એવી ખુદ્ધિ જો તમારી વર્તેતી હોય તો આ માર્ગના તમે અધિકારી નથી. પ્રતિદિન અભ્યાસ કરતાં કરતાં તમે મિનિટ જો મિનિટ વધવાના. ટી-ટ્રોડીના સાહસની પેઠે તમે સાહસ મૂકશો નહીં. તમારી આગળ એ ત્રાટકનું માહાત્મ્ય અને તેનો અનુભવ હાલ

(૨૧૨)

હું જાણતાં છતાં પણ મુકવાનો નથી. કારણ કે મારો અંતરાત્મા તે સ્વરૂપ લાગી દેવાની ના કહે છે. એ સ્વરૂપની વાર્તા તો શિષ્યની યોગ્યતા પ્રમાણે કહેવાય છે અને યોગ્યતા ઘટ્ટ છે. તેને હવે દેશકાળ ભાવથી કેટલાં સાધન પ્રાપ્ત કરાવવાં જોઈએ તે ગુરૂના હાથમાં વાત છે. ગુરૂવિના પોતાની મેળે જે સાહુસ ઉઠાવે છે તે ખરૂં તત્ત્વનું રહસ્ય પામી શકતા નથી અને ઉલટા ખ્રિષ્ટ થાય છે, હવે આ વાત અહીંથી રહેવા દેઈ તમને હવે તમને કરવા લાયક સત્ક્રિયા જણાવું છું. પૂર્વોક્તરીત્યા બ્રૂમધ્યમાં સ્થિર દ્રષ્ટિ રાખી તમા ધ્યાન વૃદ્ધિ અર્થે પ્રયત્ન કરશો. નાગ્રીકાદ્વારા શ્વાસ લેવાની ટેવ પાડશો. નાગ્રીકાદ્વારા શ્વાસોશ્વાસ અદનાર મૂકનાર ગુરૂપ આરોગ્ય તથા બળને પ્રાપ્ત કરે છે. અને મુખવાટે નિરંતર શ્વાસ લેવા મૂકવાથી નિર્જલતાને શરણુ થવું પણ છે અને અનેક વ્યાધિઓનો ઉત્પત્તિ પ્રસંગ પામે છે.

પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરનારાઓએ નાકવાટે શ્વાસની ક્રિયા કરવાની છે અને બીજાઓને નથી. એમ નથી. સર્વને માટે આ નિયમ છે. કોઈપણ મનુષ્ય પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરતો હોય અગર નહીં તોપણ થોડીસે કલાક નાગ્રીકા વાટે શ્વાસ લેવાની જરૂર છે. અસંગ્રમ્ય મનુષ્યો કે વ્યારે તેમને શરીરને મહેનત પહોંચે છે ત્યારે મુખ પહોંચું કરીને હાંફવા મંડી જાય છે. ઐસં તો શરીરના કાક લાગતાં

(૨૧૩)

મુખથી હાંફવા મંડી જાય છે. અને તેથી નિર્જલ થવાનો સમય આવે છે. નિર્જલ રોગી મનુષ્યો તો ઉડતાં બેસતાં જરા ચાલતાં શ્વાસ લેવા મૂકવામાં નાકને બદલે મુખનોજ ઉપયોગ કરે છે. દમના વ્યાધિથી પીડાતા મનુષ્યો નાસી-કાથી શ્વાસ લેવો ખીલકુલ ભૂલી ગયા હોય છે. અને શ્વાસ ચઢતાં મોટા અવાજ સાથે મુખથી વાયુને ગ્રહણકરે છે. તથા મૂકે છે. આ પ્રમાણે એકલા રોગીઓમાંજ નહીં પણ નીરોગી મનુષ્યોમાં અવલોકવામાં આવે તો નાનાં મોટાં સર્વ નાકવાટે વાયુ ગ્રહણ કરવાને તથા મૂકવાને બદલે મુખવાટે આ ક્રિયા કરે છે. તેથી કેટલી હાનિ થઈ છે અને થશે. તેથી તે લોકો અજ્ઞાન રહે છે. તેમને સમજણ આપવામાં આવે તો વ્યાધિનો કેટલેક અંશે નાશ થાય છે, હવે સામાન્ય શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા આ પ્રમાણે કરવાથી જ્યારે લાભ થાય છે. ત્યારે પ્રાણુયામની ક્રિયાથી તો અત્યંત લાભ થાય છે તે અત્ર કથવું પડે છે. શ્રી હે-મચંદ્ર આચાર્યે આપણા બહુ લાભ અર્થે યોગશાત્ર ગ્રંથ બનાવ્યો છે. તેમાં યમ. નિયમ. આસન. પ્રાણુ-યામ. પ્રત્યાહાર. ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ એ આઠ અંગતું સારી રીતે અનુભવથી વર્ણન કર્યું છે. પ્રાણુયામની ક્રિયામાં તેઓ મહા સમથં હતા એકવીસ પાટો મૂકાવી એકવીસમી પાટ ઉપર બેસી નીચેની સર્વ પાટો

(૨૧૪)

કાઠી નંખાવી. આકાશમાં અધર રહી ઉપદેશ પણ પ્રાણુનો નિરોધ કરી આપતા હતા. એ શું સૂચવે છે તેઓ પ્રાણુ-યામ અનેક પ્રકારનો જાણતા હતા. અને દરેક નાડીઓના પ્રાણુને સ્તંભન કરવાની સૂક્ષ્મ કળાઓ દ્રઢ સાહસથી તેમણે પ્રાપ્ત કરી હતી. શ્રીચિદાનંદ વાકર્પૂરચંદ્રજી મહારાજ પણ આત્મશક્તિ તરફ વળતાં પ્રાણુયામની સારી ક્રિયા કરી શકતા હતા. અને તે યોગીરાજની પદવી પામ્યા છે. તેમણે ચિદાનંદ સ્વરોહય નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે તેની અંદર સ્વર સંબંધી પોતાના અનુભવ પ્રમાણે સાડૃખ્યાન આખ્યું છે અને તેમાંના લેખ સર્વ તે પ્રમાણે અનુભવેથી ખરા પડે છે, થોડા સૈકાથી જનોમાંથી આધ્યાત્મિક વિદ્યા નષ્ટ થઈ અને થતી જાય છે. જનોમાં કોઈ તે સંબંધી કોઈ પ્રયત્ન કરે છે તે કટલાક મૂર્ખાનંદો એમ કહે છે કે આવું તે આપણામાં નહોતું. પણ તે જાણતા નથી કે કેવલ જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિમાં કયી બાબત અજાણી છે શું પ્રાણુયામ કરવાની ક્રિયા જનોમાં નથી. એમ કોઈ કહેશે ના શીરીતે કહી શકાય. હજારો પુરાવા મોજીદ છે. પ્રતિષ્ઠા વખતે વામંત્રનાં જાપ વખતે અમુક પક્ષાસન વાસિદ્ધાસન કરવું. એ પણ જૈનના ગ્રંથથીજ સિદ્ધ થાય છે. આત્મજ્ઞાન મેળવવાને માટે શરીર સ્વાસ્થ્યતાની પણ જરૂર છે અને તે શરીર સ્વાસ્થ્યતા માટે પ્રાણુયામ આદિની પણ જરૂર છે. એવું સમ-

(૨૧૫)

જીને શ્રી હેમચંદ્ર આચાર્યજીએ આપણા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. માટે તેમની આજ્ઞા મસ્તકે ચડાવવી. હવે મૂળ પોંઘટ ઉપર આવી તેનું વિવેચન કરીએ.

આપણે જે હવા શ્વાસમાં લેઈએ છીએ તે હવામાં રહેલા કચરાને ગાળી નાખનાર ગરણી આપણાં નસકોરાં છે.

ન્યારે નાસિકાવતી આપણે શ્વાસ લઈએ છીએ. ત્યારે હવામાં રહેલાં ધુળનાં રજકણો કે એવો બીજો કોઈજ મળનાસકોરાંમાં ખળી રહે છે તે અંદર જવા પામતો નથી. પણ ન્યારે મુખવાટે શ્વાસ લેવામાં આવે ત્યારે હવામાં રહેલા કચરાને ફેફસામાં જતો અટકાવનાર કોઈપણ રચના મુખમાં નથી આથી મુખવાટે શ્વાસોશ્વાસ લેવામાં રોગના ભોગ થઈ શકાય છે, વળી ઠંડીના દીવસોમાં ન્યારે નાસીકાથી શ્વાસ લેવામાં આવે છે ત્યારે હવા ગરમ થઈને ફેફસાંમાં જાય છે, પણ મુખવાટે શ્વાસ લેવામાં આવે છે ત્યારે ઠંડીને ઠંડી હવા અંદર જાય છે, અને એનું પરિણામ એ આવે છે કે ઘણી ઠંડી હવાથી ફેફસાં ઉપર કોઈ પ્રસંગે સોજો ચઢે છે રાત્રે પહોળું મો મુકી સુનારને સવારે ન્યારે તે જગે છે સ્યારે કંઠમાં તથા મુખમાં શોષનો અનુભવ થાય છે. આ સર્વ વ્યાધિનાં બીજકો શરીરમાં રોપાવાનાં ચિનહો છે.

નાસીકાના બે છિદ્રોમાં પુષ્કળ વાળની રચના થઈ હોય છે.

(૨૧૬)

આ વાળ હવામાં રહેલાં ધુળનાં રજકણોને, રોગજનક જં-
તુઓને તથા એવા ખીજાજ કચરાને ફેફસામાં જતો અટ-
કાવે છે, આ રોકાઈ રહેલો કચરો જ્યારે આપણે વાયુ બ-
હાર કાઢીએ છીએ ત્યારે તે બહાર નીકળી જાય છે. વળી
ઉપરના ભાગમાં નાસીકાને આર્દ્ર રાખનાર ચીકણા રસ રહે
છે, તે રસ પણ ધુળ કચરાને અંદર પ્રવેશતાં અટકાવે છે.
મુખમાં આમાંનું કથુજ નથી. અને તેથી શ્વાસોશ્વાસ લેતાં
રોગનાં કારણો ઠેક ફેફસામાં પ્રવેશી જાય છે, કસરતની વ-
ખતે મનુષ્ય મુખથી હાંફે તો હરકત જેવું નથી. અન્યથા
હાનિકર છે.

હવાને શુદ્ધ થવાનું જે નાસીકાયંત્ર તે દ્વારા થઈને
હવા શ્વાસ નડીકામાં પ્રવેશ કરતી નથી. ત્યાં સુધી તે ફે-
ફસામાં પ્રવેશ કરવાને કદી યોગ્ય થતી નથી. કોઈ પ્રસંગે
નાસીકાયંત્રને ગણકાર્યા વિના કચરો આગળ જાય છે ત્યારે
અંતરની શક્તિ છીંક લાવીને ફેફસાંનું રક્ષણ કરે છે. અને
એક ધકકો મારીને મળને બહાર કાઢી નાખે છે.

આપણા નિત્યના પીવાના જળમાં અને જળની વરાળ
કરીને તે વરાળ બનાવેલા પાણીમાં બેટલો ભેદ પડે છે.
તેટલોજ ભેદ બહારની હવામાં અને નાસીકાદ્વારા શુદ્ધ થઈને
ફેફસાંની અંદર ગયેલી હવામાં છે, એક સ્વચ્છ હવા છે.
ખીજા અસ્વચ્છ હવા છે, મુખથી શ્વાસ લેનાર અશુદ્ધ હવા

(૨૧૭)

અહુણ કરે છે. અને નાસીકાથી શ્વાસ લેનાર શુદ્ધ હવા અહુણ કરે છે. કેટલાક લોકો નાસીકાના છિદ્રદ્વારા જળ પીવે છે. અભ્યાસ વધતાં એક ઝરી જળથી ભરી તેનું નાળયું નાકના છિદ્રમાં મૂકી આખી ઝરી સુખ પૂર્વક પીશકાય છે. આથી ચક્ષુના તથા મસ્તકના વિવિધ વ્યાધિઓ નાશ પામે છે.

સનજે કે હવે નાસીકાદ્વારા શ્વાસોશ્વાસ લેવાનો કેટલો જીવનનો સુધારો છે? ત્યારે હવે પ્રાણાયામ કરવાથી આખા શરીરના આંતરડામાં ફેફસામાં કેટલો બધો ફેરફાર થઈ જીવન ખોપાય છે તે યોગીઓ સારી રીતે જાણી શકે છે.

પ્રાણાયામ શી રીતે કરવા.

ઘડા એટલે ડાબી નાસીકાથી પ્રથમ વાયુ ઉદરમાં પૂરજો, અને જ્યાં સુધી ગભરામણ થાય નહીં ત્યાં સુધી રહેવા દેઈ પશ્ચાત્ પીંગળા એટલે જમણી નાડીથી ધીમે ધીમે વાયુ બહિર કાઢજો. પાછો પીંગળાનાડીથી વાયુ પૂરી કુંભક કરજો અને રેચક કરી ઘડાનાડીથી વાયુ હળવે હળવે બહાર કાઢજો. પાછો ઘડાથી વાયુ પૂરી કુંભ કરી પીંગળાથી રેચક કરી બહાર કાઢજો પાછો પીંગળાથી વાયુ ઉદરમાં પુરી કુંભક કરી ઘડાથી રેચક કરી વાયુ બહાર કાઢજો. એ અનુક્રમે વીશ પ્રાણાયામ કરવાનો વા ૨૫-૩૦ પ્રાણાયામ કરવાનો મહાવરો રાખશો. પૂરક કરતાં પ્રત્યેક સમયે ઐં આહમ્નો મા-

(૩૧૮)

નસીક ઉચ્ચાર કરજો. અને કુંભક વખતે પ્રત્યેક કાળે (દરેક કુંભકકાળે) હું આત્મસ્વરૂપમય છું. એમ માનસીક જાપ સ્મરણ કર્યા કરજો અને રેચક એટલે વાયુ બહાર કાઢતી વખતે સર્વ અશાંતિને દૂર કરુછું આ પ્રમાણે માનસીક જાપ પ્રત્યેક રેચકમાં કરજો આસન પંચાસન કે સિદ્ધાસને દ્રઢ રાખજો આમ સંધ્યા સવાર મધ્યાહ્ન અને રાત્રે આ અનુક્રમ પ્રમાણે વીશ વીશ પ્રાણાયામ કરજો જે ત્રણ મહીનાની સતત ક્રિયાથી તમારા જીવનમાં ઉચ્ચ ફેરફાર માલુમ પડશે. ખાવાનો ખોરાક સંપતિ પ્રમાણે ઠીક રાખજો. તેમાં પણ દૂધ ધીનો મહાવરો રાખજો. મળસાફ ઉતરે એટલું અત્ર જોવાનું છે આ પ્રમાણે ક્રમ બાર મહીના સુધી પ્રથમ ગ્રહસ્થાવાસમાં હોવતો ચલાવો.

તમારી આ ક્રિયાની શરૂઆતમાં સૂચના કે તમે સર્વજીવો ઉપર પ્રેમભાવ ના રાખતા શીખજો જગતમાં કોઈ હાથી હોય કીડી હોય મંકોડી હોય કે નાનો સરખો છોડવો હોય તો પણ તેના ઉપર નિરંતર પ્રેમભાવ રાખવો જોઈએ શત્રુ અને ભ્રાત્ર સર્વનું હિત ઈચ્છો. પણ અહિતતો કોઈનું નજ ઈચ્છો અને સ્મરણમાં રાખો કે— તમારા અંતઃકરણના દોષથી તમે શત્રુનું ભલું ઈચ્છતા નથી શત્રુનું ભલું શા માટે ઈચ્છતા નથી, જો તમારૂં મન દોષીલું રહે છે. અને તે દોષીલા મનથી તમે દોષ રહીત

(૨૧૯)

શી રીતે થઈ શકશે. સર્વ દોષ મનના કાઢી નાંખો જ્યાં સુધી તમારૂં મન દોષી છે ત્યાં સુધી તમે પ્રેમસ્થાન શી રીતે ખની શકો, સર્વ જીવના ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ વર્ષાવો ત્યારે શુદ્ધ પ્રેમના ભોગી બનેો એ પ્રેમ દયામય છે તેથી તે શુદ્ધ છે. આવી ભાવના આળ્યા વિના મન નિર્મલ બનવાનું નથી અને નિર્મલ મન વિના ઉચ્ચ શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. સજ્જનો, આ પ્રેમ સ્વાર્થ બુદ્ધિનો નથી માટે તે અહુનિશ સેવજો તમે પ્રભુનું ભજન કરો છો. પ્રભુની ઉપાસના કરો છો. પણ તમારૂં મનનિર્મલ થયા વિના તે પ્રભુ ભજન ઉપાસનાથી જે સુખો પ્રાપ્ત થાય છે તે મેળવી શક્યા નથી તમારૂં અંતઃકરણ જેમ જેમ ભૂત માત્ર ઉપર દયાવાળું અને પ્રેમની લાગણીવાળું થતું જશે. એટલે તમે તેમ તેમ શરીરની અંદર રહેલા આત્મારૂપી પરમેશ્વરની અધિક સમીપમાં આવતા જશો અને તેમ તેમ તમે સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરનારી એકાગ્રતનાને સત્વર સિદ્ધ કરતા જશો.

સર્વ સંકટ માત્રથી તમારૂં રક્ષણ કરનાર કોઈ અમોઘ શસ્ત્ર તમારે જોઈએ છીએ? તમારા અંતઃકરણના સર્વ મળને કાઢી નાખનાર બળવાન ક્ષારની તમારે ઈચ્છા છે? જ્યાં જાઓ ત્યાં તમને વિજય મળે એવી કોઈ દેવી જડી બુટ્ટી તમારે જોઈએ છે? હા તે એજ છે કે ભૂતમાત્ર ઉપર

(૨૨૦)

અમર્યાદ પ્રેમ ચલાવો અને તમને અનુલવ ધરો કે મેં અપૂર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી છે.

અશ્રદ્ધાવાનને તે અનુલવ કર્યાવિના સમજાય તેમ નથી-ઉપરનોક્રમ ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને મતિને વિશુદ્ધ કરી તેને આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો વિશેષ પ્રકાશ પ્રકાશ કરવા યોગ્ય કરે છે. પદ્માસન વાસિદ્ધાસન બાંધી પૂર્વાભિમુખ બેસવું-નેત્ર બંધ કરવાં-પછે એમ ભાવના કરજો કે હું શરીરમાં રહ્યા છતાં અનંત શક્તિમાન છું-અનંત સુખમય છું અનંત આનંદમય છું, તમને જેવી રીતે ક્ષયે તેવી રીતે માનસીક બાપ ઉપરના વાક્યોનો ઘણીક્ષણ સુધી કરજો વચ્ચમાં અન્ય વસ્તુઓનું સ્મરણ થઈ આવે તેને તમે વારજો વાકદાપિ અન્ય પદાર્થોનું સ્મરણ વિશેષ જોરથી થતું હોય તો-મુખેથી બોલતા બોલતા બાપ કરજો અને નીચે પ્રમાણે-આત્માની સ્તુતિમાં લીન થજો.

સ્મરવો એકજ આતમા, આનંદનો મંડાર ॥

આતમતે પરમાતમા, દેહે વ્યાપ્યો ધાર ॥ ૧ ॥

આશા તૃષ્ણા શું કરુ, શીદને કરવો શોક ॥

ભિન્નજ તેથી આતમા, નહિ મારામાં રોગ ॥ ૨ ॥

અલલ્લ સ્વરૂપી હું સદા, મારામાં બહુ સુખ ॥

મનના ધર્મે વેરજેર, હોવે વિવિધ દુઃખ ॥ ૩ ॥

(૨૨૧)

सुखमय आत्म हूं सदा, जयजय आत्मदेव ॥

अनंत शक्ति स्वामी तुं, तुंहि देवाधि देव ॥ ४ ॥

એમ ત્રણવાર ચારવારકે વિશેષવાર મુખેથી ઉચ્ચાર કરી તેનો અર્થ ચિંતવવજો તમારી વૃત્તિમાં ફેરફાર થશે અને તમે જાણે અંતરંગમાં નવીનશાંતિ અનુભવતા હોશો એમ દેખાશે.

ઉપરના વચનના ભાવમાં જેટલોકાળ સંકલ્પરહિત શાંત રહેવાય તેટલો કાળ રહેવું પછી વૃત્તિની વ્યગ્રતા થતાં પ્રાણાયામ પાંચ સાત મિનિટ કરવા તે પછી નિઃસંકલ્પાવસ્થામાં યથાશક્તિ પ્રવેશ કરવો. જે નિઃસંકલ્પ અવસ્થા પૂર્વે સિદ્ધ થવી અત્યંત કડીન ભાસતી હતી. તે હવે આ પ્રકારે નિત્યભાવના કરતાં કંઈક અંશમાં સધાતી હોય એમ અનુભવ થશે.—

અનંત જન્મેથી પોતાને બહિરાત્મભાવ જેને દ્રઢ થયો છે. એવા સાધકને માસ વા બે માસના અભ્યાસથી બહિરાત્મ ભાવનું વિસ્મરણ થઈ અંતરાત્મ ભાવ અખંડ જાગ્રત રહે એ બનવું અશક્ય છે. અનંત ભવના અભ્યાસથી દ્રઢ થઈ ગયેલા બહિરાત્મભાવના સંસ્કારો અંતરાત્મભાવની ભાવના કરતાં છતાં પણ તેના હુકમમાં રહી રહીને સ્પુરે છે. વ્યવહાર કાળમાં સાંસારીક કાર્ય કરતાં હૃદયમાં પડેલા વિષય-મોજ શોખના સંસ્કારો

(૨૨૨)

દુર્બલ થવા છતાં પણ નિર્મૂળ થયેલા ન હોવાથી પુનઃ પુનઃ તેનો નિરોધ કરતાં પણ તે જાત્રત થાય છે. હું દુર્બળ છું, ગરીબ છું, માફ શું થશે, મારા પુત્રોનું શું થશે, નિભાવ શી રીતે બની રહેશે—અમુક પ્રકારે સાવધાન નહિ રહું તો અમુક માફ કાટલું ઘડી નાખશે આવા આવા અનેક વિચારો સંયમ સાધવા પ્રવૃત્ત થએલા સાધકના અંતઃકરણમાં વિક્ષેપ કરવાને માટે લાગ જઈ બેસી રહ્યા હોય છે, સાધક પોતાના સ્વરૂપમાંથી આડો જાય છે કે તુરત તેના અંતઃકરણમાં સપાસપ તે વિચારો પ્રવેશ કરી સાધકને બાધક બનાવી દે છે— શ્રી વીર પ્રભુના પુત્ર સાધક આમ બનવું બેધ લેશ પણ ગભરાશે નહિ. આમ બનવું એ અનાદિ કાળથી અશુદ્ધ ભાવના બેરે થયા કરે છે. તમનેજ આજે આવો અનુભવ થાય છે એમ કંઈ નથી પણ પ્રત્યેક સંયમ સાધનાર પુરૂપને પ્રથમ આવોજ અનુભવ થાય છે. આથી તમારે નિરાશ કે આળસુ બનવાનું કંઈ કારણ નથી, તમે વીરપ્રભુના ઉદ્ધોગ ઉપર ધ્યાન આપો તેમણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સાડાબાર વર્ષ પર્યંત ધ્યાનાવસ્થા ગાળી હતી, વાળ્યો આંખો કે તુરત કંઈ કેરી પાકવાની નથી, નિશાળમાં બેઠાકે તુરત કંઈ એમ, એની પદવી મેળવાતી નથી, સરોવર પણ ટીપે ટીપે ભરાય છે, તમને પ્રથમ નિશાળમાં

(૨૨૩)

એસીને પેન વડે એકટો કાઢતાં કેટલી મહેનત પડતી હતી તેને ઠેકાણે હાલ તમે કેટલી જ્ઞાનની ઉચ્ચ સ્થિતિ મેળવી છે. એ શું ભૂલી ગયા માટે ધૈર્યધરો, અભ્યાસ કરો, અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વડેજ આ મનમાં ઉઠતા વિશ્લેષોનો જય કરવા ઉદ્યોગી થવું ઘટે છે. અભ્યાસ અને તેની પુષ્ટિ કરનાર વૈરાગ્ય વડે મનનો જય કરવો લેશ પણ કઠીન નથી. શું તમારા હૃદયમાં પાછો બહિરાત્મભાવ (સંસારભાવ) સ્કુર્યો છે. વિકારોનો હૃદયમાં પ્રવેશ થયેલો અનુભવાય છે? ચિંતા અને ભયવડે પાછા તમે વ્યાકુળ થયા છો? કંઈ હરકત નથી. પુનઃ સાવધાન થાઓ, નેત્ર મીચો, અને પુનઃ આત્મભાવના કરો. તમે જાણોજ છે કે એકના એકજ વિચારને પુનઃપુનઃ મગજમાં મનન કર્યાથી તે વિચારના સંસ્કાર દ્રઢ થતા જાય છે. અને તે વિચારથી ભિન્ન પ્રકારના વિચારોના સંસ્કાર દુર્બળ થતા જઈ પરિણામે નિર્મૂળ થઈ જાય છે. આથી પરમાત્મ સુખની ઇચ્છાના વિચારોને પુનઃપુનઃ મનમાં સ્કુરાવ્યા કરવા અને વિરોધી વિચાર સ્કુરે કે તેના પ્રતિ અલક્ષ કરી આપણે ઇચ્છેલો અનુકૂળ વિચાર સ્કુરાવવો. અને તેમાં વૃત્તિને જોડવી, મનથી તેમાં વૃત્તિ ન જોડાય તો આપણે પરમાત્મ વિચાર મોઢેથી જોલવો. એકવાર, દશવાર, સોવાર, હજારવાર જોલવો. વાસોડહં એટલે જ્ઞાન, દર્શન

(૨૨૪)

અને આરિત્ર ગુણુમય શરીરમાં રહેલો આત્મા તેજ હું પરમાત્મા છું. અન્ય હું નથી એમ સોડહું પદનો ઐકાર પૂર્વક મુખથી જાપ કરવો. અને અર્થ ચિંતવવા જવું. એટલે ચિત્તવૃત્તિ અન્યત્ર જતી અટકશે, તમારું મન વિચારના કુદકા મારતું તમને લાગે તો સોડહુંનો મોટા સ્વસ્થી જાપ ચલાવવો. મનહું કદિ આમનેમ કુદે તો છે. કુદે. તમારે તેના સામુ ન બેતાં જાપની મેલદ્રેન પુરપાટ છોડી મૂકવી. પ્રિય બંધુ આવો આગ્રહ થોડા માસ જારી રાખો તો પછી ચિત્તવૃત્તિના માથામાં ગજ ઘાડ્યા છે કે તે તમારે તાબે નહીં થાય? પ્રિય ભાઈ સાધનોમાં દોષ નથી. પણ કહ્યા પ્રમાણે ઉદ્ધોગ કરવામાં દોષ છે. સાધનોકે સુગુરુઓનો આજે દુષ્કાળ નથી. પણ ઉદ્ધોગ કરનારાઓનોજ દુષ્કાળ છે કરવાનું શું છે તે કોને ખબર નથી; સર્વે કોઈ થોડું થોડું સમજી શકે છે પણ બધાને સો મણુ ફની તળાઈમાં સૂતાં સૂતાં ચર્ઉદરાજ લોકના અધિપતિ બનવું છે. તે શી રીતે બની શકે? દશ કે વીશ દીવસ પ્રયત્ન કરતાં વિધનો જણાયાં કે તુરત અભ્યાસ છોડી દોષો. અને વાતો કરતાં કરતાં લાડવા બને તેમ ધારો છો છે શી રીતે બને. ભાઈયો પ્રયત્ન કરો. પ્રયત્ન કરો.

સાવધાન થાઓ, તમારે તો પ્રયત્નનેજ ચિંતામણિ રૂન જાણી નકામી વાતો તથા આળસને છોડી પ્રયત્નનેજ

(૨૨૫)

રાત્રીદીવસ કયા કરવો, જેઓ પ્રયત્ન કરવાના નિશ્ચયો સેવે છે અને પ્રયત્ન કરે છે તેમને સાધ્યસિદ્ધિ થાય છે. પ્રિય ભાઈ ! વાતનાં વડાં થવાનાંજ નથી. તમારી નકામી આશાના રંગબેરંગી પરપોટા દેડકીના પેટની પેઠે ફાટી ગયા વિના રહેવાના નથી, એ નિશ્ચય માનજો. કરવાનું હોય તે અમલમાં મૂકો, જે કરવાનું હોય તે વર્તમાનકાળમાંજ કરો. કારણ કે વર્તમાનકાળનોજ પ્રયત્ન વિજયની વરમાળા તમારા કંડમાં આરોપનાર છે.

જો તમે વિધિપૂર્વક એટલે એકાગ્રચિતથી આ ક્રિયા કરશો તો તમારા શરીરમાં અસાંખ્ય પ્રદેશી આત્મા વ્યાપી રહેલો છે તેનો અનુભવ થશે, થોડા દીવસમાં અનુભવ નહિ થાય તો કેટલાક દીવસના અભ્યાસ પછી પણ અવશ્ય થશે. તમને અર્પૂર્વ શાન્તિ તથા સુખનું ભાન થશે, તે શાન્તિ અને સુખ આત્માનુભવી જીવોજ પામી શકે છે.

તમે આત્મ તરફ સક્ષ રાખી જનસંગને અધિક ન સેવજો, કહ્યું છે કે:—

હોવત મન તન ચપલતા, જનકે સંગ નિમિત્ત;

જન સંગી હોવે નહિ, તાતે મુનિ જગ મિત્ત. ॥ ૧ ॥

સદવિવેકી વાચકો, આ શિક્ષા ધ્યાનમાં રાખી આત્મધ્યાનમાં પરાયણ થજો, તમે એકાંત જગ્યામાં સ્થિર થઈ તમારા આત્મસ્વરૂપના વિચારમાં તત્પર રહેજો, અને

(૨૨૬)

જંગલમાં વા શૂન્ય નિર્જન પ્રદેશમાં વિધિપૂર્વક ઝેરી દ્રશ દિશામાં ભટકતા મનને તમારા લક્ષ્યસ્થાનમાંજ ખદ્ધ કરજો એટલે પોતાનાથી જે હાથને છેટે કોઈ પદાર્થ મૂકી વિકલ્પ સંકલ્પ કર્યાવિના સ્થિર ચલ્લથી જોઈ રહેજો. અને સ્થિર ચિત્ત એક કલાક પર્યંત રહે ત્યાંસુધી અભ્યાસ કરજો, અને જ્યારે બાહ્ય પ્રદેશમાં ચિત્ત એક ઠેકાણે બંધાઈ જાય છે. એમ નક્કી થયું કે પછી તમે નાભિ, નાસાત્ર જીભનો અગ્ર ભાગ ભ્રૂમધ્ય ભાગ ઉપર ચિત્તવૃત્તિ એકાગ્ર કરવા ત્યાં લક્ષ રાખજો.

ઉતાવળ કરશો નહિ. હુળવે હુળવે તમે તે કાર્યમાં પ્રવર્તજો ધૈર્યથી નાભિ નાસાત્રના ધ્યાનના પ્રત્યેક ક્રમને ડી રીતે સાધજો, જે સાધકો પાયાને પાકો કરે છે, અને તેને પાકો કરવામાં જતા સમયથી આકુળ વ્યાકુળ થતા નથી. તેઓ સુદ્રઢ ચિત્તભાવને અલ્પસમયમાં જુઓ છે તેથી ધૈર્ય અને સ્થૈર્યથી સુદ્રઢ પાયો નાખજો. શરીર બાહ્ય પ્રદેશમાં એકાગ્રતા પૂર્વક સ્થિર થતાં તેને આંતર લક્ષ્યસ્થળોમાં સ્થાપજો, પણ યાદ રાખજો કે બાહ્યપ્રદેશોમાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર બરાબર જ્યાં સુધી ન થઈ હોય ત્યાંસુધી તેને સ્થિર કરવા પ્રયત્ન જરી રાખજો. અને એક કલાક ઉપર બરાબર બાહ્યપ્રદેશોમાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થઈ એટલે આંતરત્રાટક સ્થળોમાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થાપજો. અનુક્રમ યાદ રાખજો, બાહ્યસ્થ-

(૨૨૭)

ખોમાં કોઈપણ પદાર્થ ઉપર ચિત્તવૃત્તિ સ્થાપવી હોય ત્યારે
 જે ચક્ષુને મટકાયા વિના સ્થિર આંખથી જોયા કરવું. ચક્ષુમાં-
 થી જલ આવે તો તે લુચ્છી નાંખવું. અને પાછું જોયા કરવું
 એમ ચક્ષુને તકલીબ ના પડે તો ત્યાંસુધી જોયા કરવું, તેમ
 કરતાં ચોક કલાક સ્થિર આંખ રહે અને ચિત્ત પણ સ્થિર
 થઈ જાય ત્યાંસુધી અભ્યાસ વધારવો, આવી રીતે બાહ્ય પ્રદે-
 શોની સાથે બાહ્ય ત્રાટક જેણે સિદ્ધ કર્યો છે, તેને ગુરુગમ
 મળતાં અને કેટલીક ક્રિયા શિખવતાં મેસ્મેરીઝમ જલદી
 આવડે છે અને તે પ્રયોગમાં તે ક્ષત્રી શકે છે. વા તમો સવા-
 રના પહોરમાં સાંજરે ફરવા જાઓ ત્યારે આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ
 સ્થાપી ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર કરજો, સવારના પહોરમાં બાહ્ય પ્રદે-
 શમાં ત્રાટક કરોનો પશ્ચિમ દિશાના આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ સ્થિર
 રાખી એકાગ્રમન કરજો અને સાંજરે પૂર્વ દિશાના આકાશ
 તરફ દ્રષ્ટિ રાખી ત્રાટક કરજો. ત્રાટક એક કલાક લગલગ થતાં
 પીળા કાળા લાલ રંગી ઝેરંગી ગોળાઓ દેખાશે, પણ તેમાં
 જોવા તરફ લક્ષ દેશો નહિ અને આગળ વધજો ઉત્સાહ
 વધારજો હું સર્વ કરીશ એમ હિમ્મત રાખજો.

બાહ્ય ત્રાટક આકાશમાં ધરતાં ન કાંવે તો પ્રભુની મૂર્તિ
 સામુ એકી નજરથી દેખી સ્થિર ચિત્તવૃત્તિ રાખજો. પ્રભુની
 એટલે તીર્થકર્મની મૂર્તિના સામું જોઈ ત્રાટક કરવાથી અનેક
 ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ યાદ રાખવું કે જ્યાં કોઈ હોય

(૨૨૮)

નહીં ત્યાં આ પ્રમાણે મૂર્તિના સામું જોઈ પ્રભુ સ્વરૂપ મૂર્તિને ધારી એકી નજરે હાલ્યા ચાલ્યા વિના જોઈ રહેવું. પ્રભુની એટલે તીર્થંકરની કોઈ પણ નાની વા મોટી છબીના ઉપર પણ વૃત્તિ સ્થિર થવા ત્રાટક કરવો. અને પરમાત્માના ગુણોનું સ્મરણ કરવું. ત્યારે શું તમે મૂર્તિને પણ માનનારા છો ? હા. અવશ્યજ. પરમાત્મા તીર્થંકરના સ્વરૂપનો ઘોષ થવા મૂર્તિપૂજા એક દ્વાર છે. અને તેથી તે દોષ રૂપ નથી પણ ગુણ રૂપ છે. જેઓ મૂર્તિપૂજાનું ખંડન કરે છે તેઓ આત્મોન્નતિના શિખર ઉપર જવાનાં નીચેનાં પગ થીયાંને તોડીનાંખી અદ્ય સામર્થ્યવાળાં મનુષ્યોને શિખર ઉપર આવવાના અંભવોનો નાશ કરી નાંખે છે—આશ્ચર્ય જેવું એ છે કે—મૂર્તિ પૂજાનું ખંડન કરનારા પોતેજ નિરાકાર પરમાત્માનું ધ્યાન ચિંતવન કરી શકવા અમર્થ હોતા નથી, જો તેઓ પ્રમાણીકપણે પોતાનું અંતઃકરણ તપાસી જુએ તો તેમને સ્પષ્ટ ભાન થવા વિના રહે તેમ નથી. કે તેમની વૃત્તિ ધ્યાન કાળે નિરાકાર પરમાત્માના સ્વરૂપ સાથે સગાર પણ સંબંધવાળી થયેલી હોતી નથી તેઓ. ધ્યાન કરે છે ત્યારે તેઓના અંતઃકરણમાં જે સંકલ્પ વિકલ્પનાં તોફાનો ચાલતાં હોય છે તેજ દર્શાવી આપે છે કે—ધ્યાનના કુમથી ધ્યાનનો કુમ સિદ્ધ કર્યાવિના એકદમ નિરાકારનું ધ્યાન કરવાનો કુદકો મારવાથી તે.

(૨૨૬)

ઓની તેવી દુર્દશા થાય છે તે જણાય છે. ત્રાટક વા ધ્યાન કાળે તેઓની વૃત્તિમાં જગત્નાં હુબરો અને લાખો ચિત્રો એક પછી એક ઉડતાં હોય છે. માટે ક્રમના અનુસારે પ્રયત્ન કરી પ્રતિમા આદિ માનવાં તે બહુસાડૂ ડાહ્યાપણ ભરેલું કામ છે. જેઓ બાહ્ય ત્રાટક સાધવા ખરી નિષ્ઠાથી પ્રયત્નશીલ થાય છે. તેમને સમજાયું છે કે-આરંભમાં બહ્યત્રાટકમાં મૂર્તિનું આલંબન લેવાથી ચિત્તવૃત્તિની સ્થિરતા સુલભ રીતે અને અદ્ય વખતમાં સધાય છે. તેમ અન્ય રીતે થતું નથી.

પશ્ચાત્ય પ્રજામાં પણ ચિત્ત વૃત્તિની સ્થિરતા સાથે પ્રતિમા (મૂર્તિ)ની અગત્યતા સમજવા લાગી છે. વોલ્ટર હિવો નામનો એક અંગ્રેજ વિદ્વાન ઇશુના લકતોને બોધ દેતો કહે છે કે-ઇશુનું પરમ મનોહર રમ્ય ચિત્ર વૃત્તિની એકાગ્રતા સાધવામાં પ્રબળ સાહાય્યરૂપ થાય છે. મૂર્તિનું ઐન્દર્ય કલ્પના શક્તિનું આકર્ષણ કરે છે. મૂર્તિ એ એકાગ્રતાને માટે તથા પ્રભુના ગુણોના સ્મરણ માટે મહા મોટું સાધન છે. શું આ વિદ્વાનના સ્વાતુલવ ઉપરથી મૂર્તિ પૂજાની ઉપયોગિતા તમને સ્પષ્ટ નથી થતી. પૂર્વે કહ્યું તેમ વસ્તુતઃ નિરાકારનું તે ધ્યાન કે ચિંતન થતું જ નથી. જ્યાં ધ્યાન કે ચિંતન થાય છે ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારની કલ્પના હોય છે. અને આ કલ્પના નિરાકાર નથી પણ

(૨૩૦)

સૂક્ષ્મ આકારવાળી હોય છે એટલે કે તેમાં આકાર સહિત ચિંતવન લખેલું હોયજ છે. એ અર્ધ્યાત્મ શાસ્ત્રના અભ્યાસકે સારી રીતે જાણે છે. પ્રિયભાઈ સમજે કે **પરમાત્મા તીર્થંકર પ્રભુ પ્રથમ અરિહંત** તરીકે હતા ત્યારે સાકાર હતા અને પશ્ચાત્ શરીરને છોડી મુક્તિ પદપામ્યા. હવે વિચારે કે નિરાકારનું તો પ્રથમ જ્ઞાન નથી. તે નિરાકાર સ્વરૂપ કેવી રીતે ચિંતવવું તેનું ભાન નથી અને સાકાર પ્રભુ **પરમાત્મા તીર્થંકરની મૂર્તિવા પ્રતિમાનું** ધ્યાન પૂજન ન કરવું તે કદાચહી નિરક્ષરનું લક્ષણ છે, માટે સત્ય યોગિયોના પંથને અનુસરી ક્રમે ક્રમે **પરમાત્મપદના** શિખરે ચઢી શકાય છે વળી જેમને યથાર્થ યોગતત્ત્વવિત્ સદ્ગુરૂ પ્રાપ્ત હોય તો તેમની છળીનું આલ્પ બન ગ્રહી ધ્યાન કરવું. ત્રાટક કરવો. અને વૃત્તિ સ્થિર કરવી ભક્તિ અને શ્રદ્ધા સહીત તમે **પ્રતિમા** વા ગુરૂની છળી ઉપર ત્રાટક કરશો અને **સંયમ** શાધશો તો અગમ્ય **પરમાત્મ સ્વરૂપ** બોધના પાત્ર થઈ રહેશો. આ પ્રકારે બાહ્ય પ્રદેશોમાં ત્રાટક કરી તમે અન્તરમાં એટલે **નાભિ** નાસાત્ર ત્રિપુટી વિગેરે સ્થાનમાં ત્રાટક કરજો તમારી વૃત્તિ તે તે અંતરના સ્થળે સ્થાપજો. અને ગમે તેવાં વિશ્લેષનાં કારણો ઉભાં થાય તો પણ વૃત્તિને શરીરની બહાર ફરવા હેતા નહિ, જેમ કૂપના ઢહુંરથી (દેડકાથી) કૂપની

(૨૩૧)

બહાર જવાતું નથી. અને કૂવામાંને કૂવામાંજ તેને રમણુ કરવું પડે છે. તેમ તમારી વૃત્તિને લક્ષેલા આંતરસ્થાનમાંજ રમણુ કરાવજો એવો સર્વ પ્રકારના સમર્થ પ્રયાસથી અભ્યાસ પાડજો. અને આ પ્રમાણે શરીરના કોઈપણ આંતર પ્રદેશમાં એકજ અથ્ર ઉપર તમારી વૃત્તિને ત્રણ કલાક સ્થિર રહેવાનો અભ્યાસ સિદ્ધ થતાં આગળ શું કરવું તે તમને યોગ્યતા પ્રમાણે મુખે મુખ કહેવામાં આવશે. કારણ કે તે ઉપરનો અભ્યાસ બીજી ભૂમિકાનો છે. તેના લાયક હવને તે ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરાવવામાં આવે છે યોગ્યતા થયા વિના દ્વિતીય ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરાવવામાં આવતો નથી—કારણ કે અયોગ્ય ને પરિક્ષા કર્યા વિના તત્ત્વ આપવાથી ગુરૂને બહુ જોખમ વેઠવું પડે છે અને શિષ્યને વિદ્યા સફલ થતી નથી. પુસ્તકો તો એક દિશિ દેખાડનાર છે પણ તત્ત્વજ્ઞાનનાં ખરાં રહસ્યો તો ગુરૂગમતાથીજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

આ પ્રમાણે તત્ત્વ સાધકો—તમો ત્રણ કલાક આંતર ત્રાટક સિદ્ધ કરો. એટલે તમે મહાશક્તિ સંપાદન કરી છે એમ સમજજો. તમે આ અભ્યાસ કરતાં આત્મ શ્રદ્ધા રાખજો ગમે તેવા નાસ્તિકના પ્રસંગમાં આવો તો પણ તમારૂં સાધ્ય બિંદુ ચુકશે નહીં, તમોને આ બાબતનું જ્ઞાન આપું. બીજાં પણ આત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં

(૨૩૨)

પણ સમજે કે જ્ઞાનની સાર્થકતા આચારમાં મૂકવા વડેજ છે. કંઈ મગજમાં ભરી મૂકવાથી નથી. એમ તો પુસ્તકાલયોમાં જ્ઞાન ભરી મૂક્યું છે. ત્યાં કાગલોમાં તે ભરી મૂક્યું છે. પુસ્તક પોતાનામાં ભરેલા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી પોતાનું હિત સાધી શકતું નથી. અને તમે પણ તમારા મગજમાં ભરેલા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી તમારૂં હિત સાધી શકતા નથી, તેથી તમે જીવ છતાં પણ જરૂર પુસ્તક જેવા થઈ રહ્યા છો. આત્મ શ્રદ્ધા વિના તમારા દિલમાં સહસ્ર સંશયો પ્રગટે છે. ભણેલું આચારમાં ઉતાર્યા વિના મહાસાગરના જળ જેવું અમર્યાદ હોય તો પણ તે નકામું છે. દાળ ભાત લાડુ કેમ બનાવવા તેનો વિધિપાક શાસ્ત્રમાંથી ગોખીને મુખે રાખનારનું પેટ ભરાતું નથી. પરંતુ બાણેલા વિધિને આચારમાં મૂકવાથીજ પેટ ભરાય છે. જેમ આત્મશ્રદ્ધા અધિક તેમ અધિક વિજય અને અધિક અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું જાય છે.

હું સર્વ કરવાને સમર્થ છું. એ પ્રકારની આત્મ શ્રદ્ધાને પ્રત્યેક ક્ષણે જાગ્રત રાખીને તમે તમારા કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરો તમો તમારા અભ્યાસમાં ખંતથી ઉદ્યમ કરો ઉદ્યમથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. આપણે મનુષ્યનો અવતાર પામ્યા છીએ તે પણ શુભ ઉદ્યમથી પામ્યા છીએ અને દેવલોકમાં જઈશું તે પણ શુભ ઉદ્યમથીજ

(૨૩૩)

સમજવું. પુણ્ય અને પાપ પણ શુભ વા અશુભ ઉદ્યો-
ગનાંજ કૃણ છે.

ઉદ્યમેન હિ સિદ્ધ્યાંતિ કાર્યાણિ—ઉદ્યમથીજ સર્વ
કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, તમે ઉદ્યમ સેવતાં સેવતાં વચ્ચમાં
થાકી જઈને કાર્ય પડતું મૂકશો તો તેમાં તમારા પ્રયત્નનો
જ દોષ છે. માટે હું કરીશ કરીશ ને કરીશ એ પ્રકારની
આત્મશ્રદ્ધા ગ્રહી જાણેલું કટિ કરીને આચારમાં મૂકો.
તરવાતું ન જાણનાર મનુષ્ય નદીમાં કે તળાવમાં પ્રવેશતાં
ડરે છે, ત્યારે તેના મિત્રો જેમ તેને જળાત્કારથી નદીમાં
ઘસડી જઈ પછી અંદર છોડી દે છે અને હાથ હલાવવાની
તેને ફરજ પાડી ક્રમે ક્રમે તરતાં શીખવે છે. તેમ આ-
ત્મસ્વરૂપની શક્તિ સંપાદન કરતાં ડરતી તમારી વૃત્તિને
જળાત્કારથી તેમાં ઘસડી જાયો અને આત્મશ્રદ્ધા પ્રકટાવી
તેને ક્રિયા કરવાની ફરજ પાડો. આ કાર્યમાં જો તમને
પ્રીતિ હશે પણ અશ્રદ્ધાથી એટલે તે મારાથી કેમ થાય
તેમ જાણી અટક્યા હશે. આવા ત્રણ ચાર પ્રયત્નથી તમને
તમારા આમર્શ્યમાં વિશ્વાસ પ્રગટશે—અને વિશ્વાસ પ્રગ-
ટતાં અધિક વેગથી ક્રિયા થતાં તમે સત્વર વિજયને
પ્રાપ્ત કરશો.

સત્ય સાધકો, સત્ય તમારા શરીરમાં છુપાયેલું છે. તે
આત્મામાંજ છે. તેની અંદર અનંત શક્તિ ભરેલી છે. તેની

(૨૩૪)

અવગણના કરી અન્યત્ર આત્માને શોધો છો. કંઠમાં ચિન્તામણિ રત્ન છતાં અત્યંત દૂર પ્રદેશોમાં ચિન્તામણિ શોધો છો. પ્રિય તત્ત્વસાધક તમે ઘરથી ગહાર ગયા હો અને એવામાં તમને ખબર મળે કે તમારે ઘેર તમારા દેશના રાજા તમને મળવા આવ્યા છે. આ વાત તમે સાંભળી કે તુરત ધશમશ્યા હાંફતા હાંફતા આવી ઘરમાં બુઓ છો; માર્ગમાં તમને કોઈ રોકે તો તેના ઉપર તમે ખીન્નઈ બેસો છો. અને ગૃહમાં પ્રવેશતાંજ તમે કહેશો મારતાં આમ તેમ બુઓ છો. પ્રથમ ખંડમાં ન મળતાં રાજા ક્યાં છે ક્યાં છે; એમ પૂછો છો? એવા અનેક સબંધો પણ જેની તુલનામાં ન આવે એવા અસંખ્ય પ્રદેશી, અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર, અનંતવીર્યના સ્વામી દેખાતા તમારા શરીરમાં ખીરાજમાન છે. જેનાથી તમે બંણો છો, પ્રયત્ન કરો છો, એવા આત્માજ પોતે પરમાત્મા શરીરમાં વ્યાપી રહેલો છે. તેને તીર્થકરો કહે છે કે તેના તરફ લક્ષ આપો. એમ કહે છે તોપણ તમે તે તરફ લક્ષ આપતા નથી. અને તે વાતને સ્વભાવિતતા નથી. અને માનોછે તોપણ તે આત્મારૂપ પરમેશ્વરને જેવા અરૂપ પણ પ્રયત્ન કરતા નથી. અને પ્રયત્ન કરો છો તોપણ વચ્ચમાંથી નિરાશ થઈ મૂકી દો છો. તમે તમારા શરીરમાં ધ્યાનદ્રષ્ટિથી જોશો તો આપોઆપ અનુભવ

(૨૩૫)

વજાને આત્મા જણાશે. તમને પરમેશ્વર તમારી પાસે છતાં તમારા હૃદયમાં છતાં મનુષ્યગતિમાં જણાવાનો સંભવ છતાં તમને જોવાની ગરજ નથી. જોવાની નવરાશ નથી. તે તમારા આત્માને તમે દેખી શકવાના નથી. અને તમે તે આત્મામાં રહેલું અનન્ત સુખ લોગવી શકવાના નથી. નક્કી એ ખરી વાત માનજો. ગંગા નદી ઉત્તરમાં છે. ગંગા ગંગા એમ કરો છો અને દક્ષિણ દિશા તરફ ધસ્યા જાયો છો. શી રીતે ગંગા નદી દેખશો. ભાઈ સમજો, સમજો. તમારી ભૂલ તમારી મેળે સમજી દૂર કરો. અન્ય કોઈ કહેવા આવશે નહિ. ખાવા પીવાની, હરવા કરવાની-મિત્રાદિને હળવા મળવાની, વ્યવહારનાં અસંખ્ય કામો કરવાની તમને નવરાશ મળે છે. નાટકો, ચેટકો જોવાની અને રમત ગમત કરવાની તમને નવરાશ મળે છે. અને હૃદયમાં આત્મરૂપ પરમાત્માને શોધવાની, જોવાની તમને નવરાશ મળતી નથી. બહુ સાફ બહાર કર્યા કરો. મોજશોખ મારો. બહાર સુખ શોધ્યા કરો. ચિન્તામણિ રત્નની ઉપેક્ષા કર્યા કરો. અને ધૂમાડાના બાચક ભરી ભરીને બહુ કમાણી કરી દ્યો. આખરે તમારી પેટી ખાટી ખાં થયે છે અને દરિદ્રતાનું દુઃખ જણાયે છે તે મન મન્દિરમાં આત્માનાં દર્શન કરવા પધારજો.

દેહ દેવળમાં અસંખ્ય પ્રદેશી દેવ વસે છે એવું

(૨૩૬)

તમે શ્રદ્ધાપૂર્વક માનો છો તેની ખાતરી શી ? જો તમે માનતા જ હો કે શરીરમાં જ પરમાત્મા છે તો ત્યાં તમે તેને શોધો. પણ તમે ત્યાં નથી શોધતા એ શું દર્શાવે છે ? એ જ કે તમને શરીરમાં વ્યાપી રહેલા અસંખ્ય પ્રદેશી પરમાત્મા સત્તાએ છે તેની ખાતરી નથી, ખાતરી થઈ હોય તો પણ તમને અગત્ય જણાઈ નથી. કૂવામાં જળ છે એવું જાણતાં છતાં તૃષાતુર મનુષ્ય કૂવામાંથી જળ કાઢવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો શું સમજવું ? એ જ કે તેને હુજી તરસ ખરાખર લાગી નથી. અથવા આળસુનો એટી છે. તેમ તમે પણ શરીરમાં પરમેશ્વર છતાં તેની ખાતરી કરી તમે તેનું સ્મરણ કરતા નથી. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે તમારે તેની જરૂર નથી. અથવા તમે આળસુના એટી છો. આત્મા એ શું છે ? સર્વ સુખનું નિધાન છે, સમગ્ર કલ્યાણનો ભંડાર છે. સમગ્ર શક્તિનો મહોદ્ધિ છે. કેવલ્ય જ્ઞાનનો નિધિ છે. સુખ, એશ્વર્ય, કલ્યાણને તો તમે રાત્રી દીવસ ઇચ્છો છો એ પ્રાપ્ત કરવા તો તમે રાત્રી દીવસ મરી મરો છો. એ પ્રાપ્ત કરવા માટે રાત્રી કે દીવસ તમે જોતા નથી. તડકા કે તાઠ, ભૂખ કે તરસ તમે જોતા નથી. અને તે સુખ કલ્યાણ મેળવવા જન્મથી તે મરણ પર્યંત અપાર પ્રયત્ન કરો છો. ગમે તેવા લયંકર સ્થળમાં કે દેશાંતર જવું હોય તો સુખને માટે તમે જાઓ છો, મરણનો લય પણ ગણતા

(૨૩૭)

નથી, તેના કરતાં જેમાં સત્ય અનન્ત સુખ રહેલું છે એવા આત્મારૂપ પરમાત્માના સામું તો કદી પણ જોતાં નથી, તે પરમાત્માનું જ્ઞાન પણ સદ્ગુરૂ પાસેથી સાંભળતા નથી. અને સદ્ગુરૂ જે તમને તે આત્મારૂપ પ્રભુનું સ્વરૂપ સમજાવે છે તોપણ તમને તે તરફ પ્રીતિ થતી નથી, આ સર્વ શું બતાવે છે? કે તમે તે પરમાત્માના સુખનો અનુભવ જાણ્યો નથી, અને તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નથી.

ખરેખર સુખ અંતરમાં છે, બાહ્યપદાર્થમાં સુખ નથી, શાંતિ ખરેખર આત્મામાં જ છે, બાહ્ય નથી, જ્ઞાનવાન સુખને પાતાનામાં શોધે છે ત્યારે અજ્ઞાની સુખને જગતના દ્રશ્ય પદાર્થોમાં શોધે છે.

યાદ રાખો. યાદ રાખો કે સુખ આત્મામાં છે, આત્મામાંથી જ તે સુખને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન સેવવો એ કદીપણ નિષ્ફળ ન બન્ય એવો અમોઘ ઉપાય છે,

સુજ સુખ સાધકો સમજે કે-હોજમાં અથવા ટાંડીમાં બહારથી આણીને લેલું જળ થોડા દીવસમાં ખાલી થઈ બન્ય છે, પરંતુ પાતાળ ફોડીને કૂવામાં કાઢેલું પાણી સદા અખૂટ રહે છે. લાગત તે પાણીને પાંચ પાંચ કોસવડે કાઢવામાં આવે તોપણ તે ખૂટતું નથી, આ શું વાત તમારા સમજવામાં નથી, સમજે છે તોપણ તે પ્રમાણે વર્તાતું નથી આ શું ચોંટી ખેદકારક વાત છે.

(૨૩૮)

આત્મા એ પાતાળી કૂવો છે, અને તેમાંથી સુખ રૂપ જળ પ્રાપ્ત કરવાને જેઓ અંતર પ્રયત્ન સેવે છે, તેમને સુખ અનંત મળે છે, આત્માનું સત્ય સુખ કદાપિ નષ્ટ થવાનું નથી.

આ કથાનું તાત્પર્ય શું છે? એજ કે આત્મસ્વરૂપ પ્રતિ અભિમુખતા સાધવી-આત્મસ્વરૂપમાં સંલગ્ન થવું. વૃત્તિની એકાગ્રતા પૂર્વક આત્મધ્યાન કરવું. એ સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નોમાં શ્રેષ્ઠ પ્રયત્ન છે. એ સિદ્ધાંત સત્ય લાસતો હોય તો એ સિદ્ધાંત સ્વીકારો. અન્ધ શ્રદ્ધાથી સ્વીકારનું નથી. પરંતુ ન્યાયપુરઃસર વિચાર કરીને તે સિદ્ધાંત સ્વીકારો. યથાર્થ સ્વીકારવાની તથા યથાર્થ શ્રદ્ધાનીજ પ્રથમ આવશ્યકતા છે. તમે સંકલ્પ વિકલ્પ દૂર કરો. વિચાર ઝોછા કરો તો આ આત્મ પ્રતિ અભિમુખતા સાધો. આત્મધ્યાન અને શેદ્રધ્યાનના સંકલ્પ વિકલ્પથીજ અનેક પ્રકારના શરીરની રચના થાય છે. પરભાવસંકલ્પ વિકલ્પ એજ ગતિ આ ગતિનો હેતુ છે. કીટીયારાંની પેઠે તમારા મનમાં ખરાબ ઉલરાવા દો નહિ. કોઈ પણ વસ્તુ સંબંધી ચિન્તાના વિચારો કરો નહિ. ચિન્તાના વિચાર એ ઉધેહી સમાન છે. જેમ ઉધેહિ જેને વળગી તેનો નાશ કરે છે તેમ ચિન્તાના વિચારો જેને લાગ્યા તેનો નાશ કરે છે. માટે તમે ખરાબ વિચારને મનમાં

(૨૩૯)

રહેવાની જગા આપો નહીં. જો તે મનમંદિરમાં ખરાબ વિચારોએ પ્રવેશ કર્યો તો આખા મનમંદિરને ખરાબ કરી નાંખવાના, અને તેથી મનમંદિરમાં આત્મરૂપી પરમેશ્વર ધીરાજમાન થશે નહીં. એ ખરાબ વિચારોથી મનમંદિર અપવિત્ર થઈ જશે. નકકી આ વાત ખરી સમજાવે હો. માટે ખરાબ વિચાર આવતાં તુરત તેને રોકવા, અને સારા વિચાર કરવા. અગર સારા અધ્યાત્મ પુસ્તકો વાંચવા બેસી જવું. વા ખરાબ વિચારો એક પછી એક પ્રસંગવશાત જોરથી મનમાં પેસવા આવે અને તે તેમ કર્યા ખસે નહીં તો તમે ઉંચે સ્વરેથી સારાં સારાં વૈરાગ્યકારક પદો, ભજનો, સ્તવનો ગાજો અને તે સ્થાન બદલજો એટલે ખરાબ વિચારોનું જોર ચાલશે નહીં, અને પોતાની મેળે વિદાય થશે એટલે તમારું મનમંદિર અપવિત્ર રહેશે, અને આત્માના વિચારો કરવાથી તુરત તમને આનન્દ શાન્તિસુખ મળશે. અને તમારો આત્મા નવીન કર્મથી મક્કીન થશે નહીં. આનું બહુ મનન કરજો, અને પ્રત્યેક ક્ષણ આ પ્રમાણે વર્તવાની ટેવ પાડવાથી તમારો આત્મા સહેજે ઉત્તમગુણવાળો થશે, અને તમે મોક્ષસુખ પ્રગટાવશો. એમ તમને વિશ્વાસ આવશે.

તમે દુઃખી છો તો તેમાં અન્ય કોઈનો જરા પણ દોષ નથી. તમે પોતેજ તેવા દુઃખના વિચારો સેવી તમારી

(૨૪૦)

મેળેજ હુઃખ પેદા કર્યું છે. કારણ કે, -વિચાર સર્વ શક્તિ-
માન છે. અનેક પ્રકારના સારા બુરા વિચારના વિલાગને-
કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજ્જલેશ્યા,
પદ્મલેશ્યા, અને શુકલલેશ્યા છ લેશ્યા તરીકે શ્રી સ-
ર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાન કથે છે. અને તે વિચારથીજ પુણ્ય-
પાપ બંધાયું છે, અને બંધાય છે. પ્રિય સાધકો, સમજો
કે, — **પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિ** કે જે દીક્ષા અંગીકાર કરી વી-
રપ્રભુના સમયમાં કાઉસગ્ગ ધ્યાને રહ્યા હતા. પ્રસંગવશાત્
અન્યજનના શબ્દ શ્રવણથી તેમના મનમાં બરાબ વિચાર
આવ્યો. અને જેમ જેમ તે અન્ય પ્રાણીઓને નાશ કર-
વાના પાપી વિચાર કરવા માંડ્યા કે, તુરતજ તેઓ
પ્રથમ નરક આદિ સાતે નરકનાં દળીયાં ઉપાર્જન કરવા
લાગ્યા. આ પ્રસંગે વીરપ્રભુને શ્રેણીક રાજાએ પુછ્યું કે—
પ્રસન્નચંદ્ર મરે તો કયાં જાય. ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ પ-
હેલી નરક, બીજી નરક, ચાવત સાતમી નરક ગતાવી. પ્ર-
સન્નચંદ્ર રાજર્ષિ લગઈના વિચારમાંથી સારા વિચારોની
લાવનામાં ચડ્યા એટલે તેમને **નરકગતિ** યોગ્ય બાંધેલાં
કર્મનાં દળીયાં વિખેરી નાંખ્યા, અને અંતે ઉત્તમશુકલ
ધ્યાનમાં ચડી ધાતીકર્મ ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી
મોક્ષપદ પામ્યા. સજ્જનો હવે વિચારો કે, વિચારમાં કે-
ટલું બળ છે? અચિંત્ય શક્તિ વિચારમાં રહી છે. માટે

(૨૪૧)

તમે ખરાબ વિચાર કરશો નહીં. આ ભવમાં અનિવાર્ય દુઃખ રોગ તમે ભોગવો છો તે પૂર્વ ભવમાં સેવેલી નહારી લેશ્યાના વિચારો છે, એમ નક્કી સમજો. હવે એ દુઃખ તે લેશ્યાથી નિર્માણ થએલા કર્મથી ઉદયમાં આવ્યું છે. તે ભોગવવું પડે છે. દુનિયામાં અનેક જીવો સારાં અગર નહારાં કર્મનાં કૃણ ભોગવતા નજરે પડે છે તે સર્વ વિચારનું કૃણ છે. મનુષ્ય જેવું ઈચ્છે છે તેવું વિચારથી પામે છે. જેવા વિચાર સેવવામાં આવે છે તેવો જીવ બની બંધ છે. તમે ચિંતાના વિચારને સેવશો તો અલ્પ સમયમાં તમને જ્યાંથી ત્યાંથી ચિંતાના કારણોજ ઉભા થએલાં ભાસશે. વિચારનું સામર્થ્ય મનુષ્યો બાણે છે તે કરતાં મોટું છે. તમે રોગી છો, દરિદ્રી છો. તમારી જે કંઈ અપ્રિય સ્થિતિ તમને મળી હોય, તે સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવામાં તમે પોતેજ કારણીમૂત છો. તમારા પૂર્વ ભવના વિચારેજ તમે જે ભોગવો છો તે આવ્યું છે.

દીવાના ઉપર કાળી હાંડી ઢાંકતાં કાળો પ્રકાશ આવે છે તેમાં શું દીવાનો દોષ છે ? અથવા તેના ઉપર ઘડો ઢાંકતાં બીલકુલ પ્રકાશ પડે નહીં તેમાં શું દીવાનો દોષ સમજવો ? કાળી હાંડીમાં કાળો પ્રકાશ, લીલીમાં લીલો પ્રકાશ મળશે. ઘડામાં દીવો મૂકશો તો પ્રકાશ બંધ થશે. તેમ. અત્ર સમજવું કે, પાપના વિચારો સેવશો તો

(૨૪૨)

પાપી બનો તેમાં અન્યનો શો દોષ ? પુણ્યના વિચારો સેવો તો પુણ્યશાળી બનો, નરકગતિ યોગ્ય લેશ્યાના વિચારો સેવો તો નરકમાં જાઓ તેમાં બીજાનો શો દોષ, - તમારી મેળેજ પોતે વિચારો સેવ્યા છે માટે તેના અનુસારે કૃણ ભોગવવાંજ પડશે. તેમાં શું આશ્ચર્ય ? જ્ઞાનનું આચ્છાદન કરે તેને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ કહે છે. જ્ઞાન છે તે દીપકુ સમાન છે, જ્ઞાન પંચ પ્રકારે છે, મતિજ્ઞાન, શ્રુત જ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન, એ જ્ઞાનનું આચ્છાદન, જ્ઞાનીની નિંદા કરવાથી થાય છે. જ્ઞાનીના ઉપર કલંક ચડાવવાથી જ્ઞાનાવરણીયકર્મ અંધાય છે, આત્મજ્ઞાન આશ્ચુ' હોય એવા ગુરૂ મહારાજના ઉપર દ્વેષ કરવાથી, વા તેમનો અવિનય કરવાથી, તેમના ઉપર ક્રોધ કરવાથી, તેમની અદ્ભોઈ કરવાથી જ્ઞાનાવરણીયકર્મ અંધાય છે, વા તેવા આત્મજ્ઞાની ગુરૂ પાસેથી જ્ઞાન લેઈ બીજાની પાસે હું લણ્યો છું એમ કહેવાથી જ્ઞાનાવરણીયકર્મ અંધાય છે. અને લણેલું જ્ઞાન કૃણીભૂત થતું નથી. જ્ઞાનીની નિંદા કરનાર, ઉત્સૂત્ર ભાષણ કરનાર, જ્ઞાનીને અવિનય કરનાર, મનુષ્ય જ્ઞાનાવરણીયકર્મ સમુપાર્જન કરે છે, વળી જ્ઞાનીને એમ કહે કે એને તો એક અક્ષર પણ આવડતો નથી. વા તેનામાં અમુક પ્રકારના દોષો છે, તેણે તો અમુક કામ કર્યું હતું. તેનાં લક્ષણ તો ખરાબ છે. એમ

(૨૪૩)

ખીજાની આગળ કહી જ્ઞાનીની હેલના નિંદા કરે છે, તે જ્ઞાનાવરણીયકર્મ ઉપાર્જન કરી મૂઠ અજ્ઞાની બને છે. આત્મામાં રહેલું જ્ઞાન દીવા સમાન પ્રકાશે છે, તેને માટીના ઘડા સમાન જ્ઞાનાવરણીયકર્મ લાગવાથી, જ્ઞાન આત્મામાં ને આત્મા સત્તાએ રહે છે, તેનો બહાર પ્રકાશ પડતો નથી, એ જ્ઞાનાવરણીયકર્મ જેટલું જેટલું આત્માના પ્રદેશોથી ખસે છે, તેટલો તેટલો જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડે છે, કોઈની મતિ સૂક્ષ્મને સારી હોય છે. અને કોઈની મતિ સ્થૂલ હોય છે. તે બાબત સમજવું કે જ્ઞાનાવરણીયકર્મનાં આચ્છાદન જેને વિશેષ દૂર થયાં છે, તેને જ્ઞાન વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. અને જેને જ્ઞાનાવરણીયકર્મનાં આવરણ થોડાં ખસ્યાં છે, તે થોડો બુદ્ધિમાન હોય છે.

હવે સમજો કે દીવાની ઉપર ઉંધો પાડેલો ઘડો જે છે તે ઘડાને પાંચ છ મોટાં કાણાં પાડીએ તો પ્રકાશ વિશેષ આવશે તેમ જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ક્ષય કરવા વિદ્યાભ્યાસ યુગુરૂ ઉપાસના જ્ઞાનીનો વિનય વિગેરે કર્યો હોય તો મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનના પ્રકારે વિશેષ પ્રકાશ પણ જ્ઞાનનો થાય. બીલકુલ ઘડાનો નાશ કરવામાં આવે તો સ્વચ્છ નિરાવરણ દીવાનો પ્રકાશ પડે તેમ પાંચે પ્રકારનાં આવરણોનો બીલકુલ ક્ષય કરી નાંખ્યો હોય, અથવા તેનો ક્ષય કરવા ઉદ્યમ કરીએ તો જ્ઞાનના આવરણ

(૨૪૪)

રહીત નિવારણુ કેવલજ્ઞાન આત્મામાં પ્રાપ્ત કરી શકીએ. તમારે સંપૂર્ણુ કેવલજ્ઞાન જોઈતું હોય તો જ્ઞાનાવરણોને દૂર કરવા પ્રયત્ન સેવ્યા કરો. તમોએ જ્યાં સુધી તમારુ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું નથી ત્યાં સુધી ગુરુ આજ્ઞાએ આ સર્વ પ્રયત્ન સેવ્યા કરજો. નક્કી તમે વિજયના ડંકા વગાડશો. સુગુરુભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે અને તેમની સ્તુતિદ્વારા આ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી તમારામાં ગુરુની કૃપાથી અ-પૂર્વશક્તિ પ્રગટશે. હવે મૂળ વિષય ઉપર આપણુ વિચાર સંબંધીની શક્તિ તપાસીએ છીએ. હવે તમે સમજ્યા હશે કે તમે જ્યારથી સમજણુ થયાતે પહેલાં કેવા વિચારો સેવ્યા કરતા કરતા હતા. આજ સુધી તેવા ખરાબ વિચારો સેવ્યા તેનું ફળ શું તમને નહીં મળે; ત્યારે હવે શું કરવું પશ્ચાતાપ કરો. અરિહંત, સિદ્ધ, ગુરુ, આત્માની સાક્ષીએ માફ માગો ક્ષમા માગો ખરાબ વિચાર નહીં કરવાની મનમાં દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા કરો આજ સુધીમાં તમે કેવી ઉંઘી બાજી રમી છે. ભાઈ હવે વાતો કરીને બેશી રહેવાનું નથી તમે હવે સમજો કે-નજરમાં આવે તેવા વિચાર કરવાથી પોતાની કેટલી હાનિ થાય છે; રાગના વિચારો, દ્રેષના વિચારો, કપટના વિચારો, લોભના વિચારો, અદેખાઈના વિચારો, હિંસાના વિચારો, અસત્યના વિચારો, પરસ્ત્રી સેવ્યાના વિચારો, પારકી નિંદાના વિચારો. વિશ્વા-

(૨૪૫)

સઘાતના વિચારો, અન્યને કલંક ચઢાવવાના વિચારો, લડાઈના વિચારો દગા પ્રપંચ વિગેરેના વિચારો હુરતાંને ફરતાં ચાલતાંને હાલતાં, બેસતાંને ઉડતાં, રાત્રી અને દીવસ; ખાંતાં પીતાં, લખતાંને વાંચતાં તમોએ વારંવાર કરી કરીને પોતે પોતાને કેટલી હાનિ કરી છે; અને તેથી તમારા આત્માને કેટલો અધમ બનાવ્યો છે. તે શું તમે પોતે નથી જાણી શકતા, અવશ્ય જાણો છો. કરો તો તેનો વિચાર, કેટલું બધું તમે ખોયું છે. તમોએ તમારી જીંદગાની ધૂળ ધાણી કરી નાખી છે. તમોએ પોતેજ ફરીયામાં તરનાર તમારા વહાણમાં હાથે કરીને કાણાં કાણાં પાડી નાંખ્યા છે તેથી તેનાથી થતી હાનિ તમારે અવશ્યને અવશ્ય વેઠવી પડશે છૂટકો થવાનો નથી. હજી પણ શું તમે તેવા ખરાબ વિચારો કરતાં નહીં અટકો? અલબત્ત જાણ્યા પછી કરવામાં આવે તો મૂર્ખતા કહેવાય; તમને દુઃખ સંકટ ખરાબ લાગે છે. અને તે દુઃખમાંથી મુક્ત થવા વારંવાર ઇચ્છા કરો છો. ભાઈ તે દુઃખમાંથી મુક્ત થવું હોય તો ઉપરના ખરાબ વિચારો દૂર કરો તેને મનમાં આવવા દેશો નહિ, તમો દરરોજ મસાના દરદથી પીડા પામો છો. અને બૂમો પાડો છો. દવાને માટે વારંવાર પૂંચ્યાં કરો છો. ત્યારે વૈદે દવા આપી ખાડું ખાડું મરચું ત્યાગવાની ભલામણ કરી. તમે દવા ખાઓ છો. અને ઉપર મૂઠે મૂડા મરચાં ખાઓ છો.

(૨૪૬)

શું તમને થએલું **મસાનુ** દરદ મટવાનું? શી રીતે મટે? ઉલટું વધવાનું અને વિશેષ દુઃખી થવાનાં નક્કી સમજાવે, તેમ તમે આજ સુધી ખરાબ વિચારો સેવી દુઃખી થયા છો. અને હજી ખરાબ વિચારો સેવો છો તેથી ભવિષ્યકાળમાં હજારવાર દુઃખી થશો અને ખરાબ યોનિમાં અવતાર ગ્રહણ કરવા પડશે. અને ત્યાં **આત્મશક્તિ** ખીલવવાનાં કારણો નહીં મળે તે યાદ રાખજો, મનુષ્યગતિમાંજ **આત્મા**, **પરમાત્મપદ** પ્રગટાવી શકે છે. અન્યગતિમાં **મોક્ષપદ** મેળવાતું નથી. માટે પ્રિય ભાઈ ખરાબ વિચારોને તમે આજથી દેશવટો આપોને આપો.

હવે તમને સમજાશે કે **આત્માનું** અંશ્વર્ય પ્રગટ ન થવા દેવામાં તમે કેવા આડા પથરાઓ નાખ્યા છે?? તે હવે તમને સ્પષ્ટ થશે, કોઈ મનુષ્યે જરા અપ્રિયવચન કહ્યું કે વાઘની પેટે તાડુકો કરો છો, અને સામા પાંચ પચાસ ગાળોના ગોળા છોટો છો, તેમાં કોની હાનિ થઈ, એ તમારા લક્ષમાં આવે છે? ચૈત્રના ઉપર દ્રેષ કરવાથી તથા મૈત્રના ઉપર અદ્વેષાઈના વિચારથી ખરી રીતે જોતાં કોનું બગડે છે; તે હવે તમને સ્પષ્ટ જણાય છે, પાંચ દશ જણા ભેગા થઈ નકામા વાતોના તડાકા મારી આડાઅવળા મનમાં આવે તેવા કુવિચારો કરો છો, તેમાં કોનું બગડે છે, સમજો કે તેમાં તમારૂં બગડે

(૨૪૭)

છે, માલ વિનાના ગપાટા ઢોકવાથી ઢંગઢડા વિનાનું અ-
ગડંગગડં ભસવાથી તમારૂં જગદે છે, અને તમેજ દુઃખી
થાઓ છો, નક્કી સમજાવે, લીંગડાનું ઝાડ વાવી લીંગો-
ળીજ પામવાના આંખાની આશા રાખશો નહીં આ કથન
આરતી જેવું તમને સ્પષ્ટ ભાસ્યા વિના રહેશે નહીં.

અને એજ ઉપરથી વિચારતાં માલુમ પડશે કે જાત્ર
અવસ્થાના સર્વકાળમાં શુદ્ધ વિચાર કરવાની કેટલી આ-
વશ્યકતા છે, આત્મધર્મના વિચારમાં નિરન્તર નિમગ્ન
રહેવાથી કેવા લાભ થવાનો સંભવ છે? સારા ગુણોને
ધારણ કરવાથી સર્વમાં આત્મખુદ્ધિ ધારણ કરવાથી અને
કોઈ જીવના અંતઃકરણને નહિ દુઃખવવાથી ધ્યાનનો ઉપ-
દેશ દેવાથી, અભયદાન સુપાત્રદાનનું અર્પણ કરવાથી,
ક્ષમા નિર્લોભતા બ્રહ્મચર્ય વિવેક કુરૂણાદિને સેવી નિ-
રંતર મનની સ્વસ્થતા રક્ષવાથી કેવાં દૈવી સુખો મળવાનો
તમને સંભવ છે, એ સર્વ તમને હવે સ્પષ્ટ સમજાશે
અરિહંત સિદ્ધ આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ
પંચપરમેષ્ઠીમય નવકાર મંત્ર જપવાથી અને તે પ્રત્યેકના
ગુણો સંભારી સંભારી મનન કર્યાથી મળે તે યાદ રાખજો,
મનુષ્યગતિમાંજ આત્મા પરમાત્મપદ પ્રગટાવી શકે છે,
અન્યગતિમાં મોક્ષપદ મેળવાતું નથી, માટે પ્રિયભાઈ ખ-
રાબ વિચારોને તમે આજથી દેશવટો આપો, આપોને આપો.

(૨૪૮)

જે જે મનુષ્યો દુઃખી જણાય છે. તે તેમના પૂર્વ-ભવ-જન્મના અશુભ વિચારોના અશુભ આચારોના પરિણામ છે. જે જે મનુષ્યો સુખી જણાય છે, અને શાતા વેદનીયનાં કૃળ નિરોગતા ઇચ્છાનુકુળ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ ઉત્તમ વૈભવ, સુસ્થાન, વિગેરે ભોગવે છે, તે તેમના પૂર્વ જન્મોમાં કરેલા શુભ વિચારોના તથા શુભ આચારોના પરિણામ છે. શુભવિચાર પુણ્યનાં દલીયાંને આત્માની સાથે સંબંધ કરાવી તેના યોગે સર્વ શુભ પદાર્થને દ્રશ્ય જગત્માં પ્રત્યક્ષ પણે આપણી સાથે સંબંધ કરાવી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ યોગે તેનાં સારાં કૃળ શાતા રૂપે દેખાડે છે. અને તે આપણે અનુભવિએ છીએ. શુભ વિચારથી જે પુણ્ય બંધાય છે તે પુણ્યના જે ભેદ છે. ૧. દ્રવ્ય પુણ્ય બીજું ભાવ પુણ્ય, આત્માની સાથે પૌદ્ગલીક શુભ દળીયાં બંધાય છે તેને દ્રવ્ય પુણ્ય કહે છે અને તે પૌદ્ગલીક શુભ દળીયાં જે બંધાયેલાં છે તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, યોગે ઉદયમાં આવીજ શુભ કૃળ દેખાડે છે. તેને ભાવ પુણ્ય કહે છે. પાપના પણ જે ભેદ છે. ૧. દ્રવ્ય પાપ. ૨. ભાવ પાપ. ૧. આત્માના પ્રદેશોની સહ પૌદ્ગલીક અશુભ દળીયાં મન વચન કાયાના અશુભ યોગે રાગદ્વેષે કરી બંધાય છે. તથા સત્તામાં રહેલાં અશુભ કુર્મદલીકને દ્રવ્ય પાપ

(૨૪૯)

કહે છે. અને તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, યોગે ઉદયમાં
આવી અશાતા વેદનીય રૂપ અશુભ ફળ દેખાડે છે. તેને
ભાવ પાપ કહે છે વળી પુણ્ય અને પાપની ચતુર્ભંગી
ઉત્પન્ન થાય છે તે દર્શાવે છે. ૧ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય
૨ પુણ્યાનુબંધી પાપ. ૩ પાપાનુબંધી પુણ્ય.
૪ પાપાનુબંધી પાપ.

૧. પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય—જે પુણ્યનાં દળીયાં ભો-
ગવતાં તે પુણ્યના યોગે શુભ મનવચન ને કાયાના યોગે
કરી આત્મા પાછું પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે, તેને પુણ્યાનુ
બંધી પુણ્ય કહે છે. જેમ કુમારપાળરાજ, ધન્નાશાલીલદ્ર
સીતા સતી, સંપ્રતિરાજ, વગેરે દ્રષ્ટાંતો જાણવાં. તેમ હાલ
પણ જે મોટા ગ્રહસ્થ, ખાનદાન, નગરશેડના ગ્રહસ્થ પુત્ર
વિગેરે પૂર્વ જન્મ પુણ્ય યોગે શાતા ભોગવે છે. અને જે
શુદ્ધ ધર્મની શ્રદ્ધા પામી પાછા શુભ કાર્ય કરે છે, તેઓ
પુણ્ય બાંધે છે. માટે તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય જાણવું.
જેઓ દીક્ષા અંગીકાર કરે છે તેમને પણ પુણ્યાનુબંધી
પુણ્ય શુભયોગે બંધાય છે. અને શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-મ-
હાપુણ્યની સામગ્રીએ મનુષ્ય જન્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાં
પણ મહા પુણ્યવંત હોય તે સત્યધર્મ શ્રવણ કરી શકે
છે. અને તેમાં પણ મહા પુણ્ય હોય તો સત્ય ધર્મની
શ્રદ્ધા થાય છે. અને તેના કરતાં પણ મહા પુણ્ય જેને

(૨૫૦)

હોય તે વિરતિ પણ અંગીકાર કરે છે અને સર્વ કરતાં અનંતિ પુણ્યની રાશિ ભેગી થઈ હોય તો ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું ઉદ્દયમાં આવે છે અને તેના કરતાં પણ અનંતિ પુણ્યરાશની સામગ્રી સંપ્રાપ્ત થઈ હોય તો ભાવ ચારિત્ર ઉદ્દયમાં આવે છે. પુણ્યાનુભંધી પુણ્ય યોગે જીવ ઉચ્ચદશાને અનુક્રમે પામી સમકિત રૂપી સેનાપતિની સાહાયે કર્મ રૂપ શત્રુને જીતી પરમાત્મપદ સંપ્રાપ્ત કરી પચ્ચમ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

૨.—પુણ્યાનુભંધી પાપ—દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ યોગે પાપોદ્દય વેદતાં પણ તથા પ્રકારની સામગ્રી યોગે શુદ્ધ ધર્મનું શ્રવણ કરતો તથા શ્રદ્ધા કરતો, શુભ મન, વચન, કાયાના યોગ દ્વારા શુભ રાગ દ્વેષના યોગે પુણ્યનાં દળીયાં ગ્રહણ કરે છે તેને પુણ્યાનુભંધી પાપ કહે છે. એટલે કોઈ જીવ હાલ ગરીબ નિર્ધન હોય અન્નને અને દાંતને વેર હોય છે, તેવો પણ કોઈ સદ્ગુણને પામી સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ શ્રવણ કરી કૃત્ય કૃત્ય થયો છતો એવું ચિંતવે કે પૂર્વ ભવમાં અશુભ વિચાર રૂપ લેશ્યાના યોગે અશુભ કર્મ પાપ રૂપ ઉપાજ્યું છે. તે અશુભ કર્મ આ ગતિમાં ઉદ્દય આવ્યું છે. તેના વિષાક ભોગવવા પડે છે તેમાં દુઃખ ધર નહીં. જ્યાં સુધી અશુભ કર્મના ઉદ્દયનો કાળ પૂર્ણ થયો નથી ત્યાં સુધી દુઃખ ભોગવવું પડશે.

(૨૫૧)

તેમાં છુટકો થવાનો નતી, રાજા હો રંક હો કીટક હો ઈંદ્ર હો નર હો વા નારી હો પણ જેને અશુભકર્મ જેવા પ્રકારનું બાંધ્યું છે. તેવા પ્રકારનો ઉદય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ યોગે થતાં તે ભોગવવું પડે છે, કોઈ જીવે એવું કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હોય છે કે તે માતાના પેટમાંને પેટમાંજ મરી જાય છે, વળી કોઈ જીવે એવું કર્મ કર્યું હોય છે કે તે માતાના પેટમાંથી બહાર નીકળતાં આડો આવે છે. ત્યારે માતા મરી જાય એવી ધાય છે અને વળી ઘણા ઉપાયો કરતાં તે નહિ નીકળી શકે તો તેને કાપીને પણ બહાર કાઢવામાં આવે છે, કોઈ જીવ અંધ જન્મે છે, કોઈ જીવ બહેરા જન્મે છે, તે સર્વ કર્મનો વિપાક છે, કરેલા કર્મનો ક્ષય થતો નથી, અશુભ કર્મનો ઉદય થતાં રામચંદ્રજીને વનવાસ જવું પડ્યું, અને વળી સીતાને માથે કલંકનું આજ ચડ્યું તે પણ અશુભ કર્મના ઉદયથી બાણવું મુંજરાબને અશુભ કર્મનો ઉદય થતાં ઘેર ઘેર ભીક્ષા માગવી પડી, વળી શુભ કર્મનો ઉદય થતાં રંક તે પણ રાજા બની જાય છે; વળી અશુભ કર્મનો ઉદય થતાં નિર્ધન હોય છતાં તેને એવી બુદ્ધિ થાય કે ચાલો આપણે પત્થરની ખાણ ખોદીએ, અને તે પત્થરની ખાણ ખોદતાં એકદમ રત્ન હાથમાં આવી જાય

(૨૫૨)

અને તે વેચી કરોડાધિપતિ બને, એ સર્વ બનવું શક્ય છે, એમ નિર્ધન પણ ચિંતવતો સામાયક, પૌપથ, પ્રતિક્રમણ, સદ્ગુરૂ વૈયાવૃત્ય, અભયદાન સુપાત્રદાન મનથી પણ શુભ વિચાર કરતો ભાવનાભાવતો વિચરે છે, તે પ્રમાણે વર્તે છે, તેને પુણ્યાનુબંધી પાપ કહેવાય છે, હાલ દુઃખ ભોગવતે હોય, ગરીબ નિર્ધન હોય પણ તે ધર્મ કરે છે તેથી પુણ્ય બાંધે છે અને બીજા ભવમાં પુણ્યનાં ફળ ભોગવશે, ઇતિ દ્વિતીય ભંગમ.

૩. પાપાનુબંધી પુણ્ય—જે જીવ હાલ પુણ્યના ઉદ્યે રાજ્યરૂદ્ધિ ભોગવે છે. મોટા મોટા વેપાર કરી કરોડો રૂપૈયા પેદા કરી મોટા બગલા વાડીઓ બાંધે છે. અને ગાડીમાં બેસી ધમધમ ગાડી ચલાવે છે. અને તાનમાં માનમાં તાડીદાડના ખ્યાલા ગટગટાવે છે. હબરો જીવેને બંદુકવતી મારી નાખે છે. વળી માછલાંને પીલાવી હબરો મણતેલ કાઢી વેચી લક્ષાધિપતિ બની એશ આરામ ભોગવે છે. લાખો બકરાં. ગાયોનાં જનવરોનાં ગળાં રેંશી તેનું માંસ, ચામડી વેચી પૈસાદાર બની જીવન ગાળે છે, પુણ્યપાપ ને ગણતો નથી. જીવ હિંસાના ચોરીના વ્યાપારથી તાલેવર ગ્રહસ્થ બની સાડ સાડ ખાય છે. વ્યભિચાર સેવે છે, કૂડકપટ કરે છે. એક બીજાને લડાવે છે. તે જીવ તથા પ્રકા-

(૨૫૩)

સ્તું પુણ્ય ભોગવતા હાલ તો તેવા ઘણાં આલુમ પડે છે. ત્યારે તેવા પાપીને સુખ એશ આરામ લક્ષ્મી ભોગવતા દેખી કેઈ અજ્ઞાની કહે કે, જુઓ ભાઈ, ધર્મીના ઘેર ધાડ. અને પાપીના ઘેર કુશળ. મોટા મોટા સાહેબ લોકો વા અમુક લોકો પાપ કરે છે માટે તે સુખી થાય છે અને તેના અવળા નાંખેલા પાસા પણ સવળા પડે છે. માટે ભાઈ આ કાળ તો પાપ કરવાનો છે. જુઓને પાપી પુરૂષો જ સુખી દેખાય છે. એમ જે ટુંક સમજણથી જોલે તેને કહેવું કે, હે પ્રીયભાઈ, તેવા પ્રકારના જીવો હાલ તો પુણ્ય ભોગવે છે પણ તે પુણ્યથી અત્યંત પાપ બંધાય છે. અને તે પાપ પરભવમાં તે જીવો ભોગવતા મહારૌરવ દુઃખ પામશે. ત્યાં પાપાળાઈનું રાજ્ય નથી કે જેથી ગપછપ આટ્યું જાય તેવા પ્રકારના લોકો મોટી પદવી ભોગવતા હોય. વા મહા સત્તા ધારી હોય તો પણ ધર્મસાધક પ્રિય સજ્જનોએ તેવાઓને દેખી મન ચંચલ કરવું નહીં અને અધર્મીઓને સુખ ભોગવતા દેખી ધર્મકૃત્ય મૂકી દેવાં નહીં, મનમાં એમ વિચારવું કે, સારાં કૃત્ય સારા વિચાર અને નહારાં કૃત્ય અને નહારા વિચારનું ફળ એકા વિના રહેવાનું નથી. અને તે ફળ ભોગવવું પડશે. વળી વિચારવું કે કોઈ કસાઈ બકરીને સારો સારો ખોરાક ખવરાવે છે અને તેથી તે મસ્તાન બની ગઈ છે. પણ સમજવું

(૨૫૪)

કે તેનું મસ્તાનપાણું થોડા દીવસનું છે થોડા દીવસમાં ગળુ રેંશી નાંખશે. નક્કી સમજાવે તેમ કોઈ અધર્મીપાપી ચોરી જારી કરતો હોય અને સુખ ભોગવતો હોય પણ સમજવું કે પુણ્યનો ઉદય મટતાં અને વળી મરતાં બકરીના હાલ થયા વિના રહેવાના નથી. નક્કી સમજાવે અને સમજાવે હૃદયમાં ઉતારજો. એવા પાપી જીવો સુખ ભોગવી પાપ કરી નરકમાં વા તિર્યચની ગતીમાં જશે ત્યાં લયંકર દુઃખો ભોગવવાં પડશે. શાસ્ત્રમાં આવા પ્રકારના પુણ્યને પાપાનુબંધી પુણ્ય કહે છે, એ પાપાનુબંધી પુણ્ય ના ભોક્તા દૂરભવી જીવો, વા અભવ્ય જીવો હોય છે. માટે તેવા જીવોનાં કૃત્યને વખાણવાં નહીં. અને તેવા જીવોના કૃત્યને વખાણવાના વિચારોથી આત્મા અશુભકર્મ સમુપાર્જન કરી આવતા જન્મમાં દુઃખનો ભોક્તા બને છે. માટે તેવું આચરણ થઈ ગયું હોય તો પશ્ચાતાપ કરવો. સ. દ્વગુરુ પાસે આલોચના લેવી. એ ત્રીજા ભંગ ઉપર ધ્યાન વિવેચન કરવા યોગ્ય છે. પણ અત્ર પ્રસંગોપાત દુઃકમાં દિગ્દર્શન કર્યું છે. ઇતિ તૃતીયભંગ.

૪. પાપાનુબંધી પાપ—જે પાપના ઉદયથી અશાતા વેદનીય ભોગવતાં છતાં પાણું તે થકી પાપ બાંધવામાં આવે તેને પાપાનુબંધી પાપ કહે છે, જેમકે ખરાબ નીચકુળ અવતાર તેમાં પણ ખાવાનું પીવાનું મળે નહીં

(૨૫૫)

એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય, ને વાઘરી ધીવર ચંડાળ વિગેરે કૂળ વા એવાં પાપ ભોગવવાની અન્ય જાતિયો અને તેમાં પાપનો પાછો ખંધ કરવામાં આવે—એવા જૂઠાં બોલવાના ધંધા, હિંસા કરવાના જ ધંધા, ચોરી કરવાના ધંધા, મહા આરંભ કરવાના ધંધા, પ્રાણીઓને કાપી નાખવાના ધંધા, ખાલ હુત્યા, સ્ત્રી હુત્યા, સાધુ હુત્યા; વિગેરે હુત્યાઓ કરવી. તે સર્વ પાપાનુખંધીપાપ જાણવું. એ પાપાનુ ખંધીપાપ કરી જીવ નરક અને તિર્યચ આદિ ગતિમાં અવતરે છે. અને ત્યાં વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવે છે, તાઠ, તડકો, ભૂખ, તૃષ્ણા વિગેરે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ પીડાઓ ભોગવવી પડે છે.

આં પ્રમાણે પુણ્ય અને પાપ પણ વિચારો રૂપ-લેશ્યાનું જ રૂપ છે. કલ્યાણની ઇચ્છાવાળાએ શુદ્ધ વિચારને હૃદયમાં જાગ્રત કરવો. આ ઠેકાણે સમજવું કે, શુદ્ધ વિચાર એ આત્માના સ્વરૂપ સંબંધી વિચાર જાણવો. શુદ્ધ વિચાર એ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્તમ શક્તિ છે, કર્મરૂપ બળતો અગ્નિ ચોલવવા શુદ્ધ વિચાર મેઘના જળની વૃષ્ટિ સમાન છે, આત્મસ્વભાવ સર્વકાળ જાગ્રત રાખવો એ શુદ્ધ વિચારનો અવધિ છે, અને એજ સર્વોત્તમ ભક્તિ છે, શુદ્ધ વિચારથી આત્મસ્વરૂપમાં અખંડ અનુસંધાન કરવું એજ ભક્તિની પરાકાષ્ટા છે,

(૨૫૬)

અત્યંત પ્રેમે આત્મારૂપ પરમાત્મસ્વરૂપને વારંવાર સ્મરવું, આત્મસ્વરૂપનાં લક્ષણોને અંતઃકરણમાં તીવ્ર પ્રેમથી સ્કુરાવવાં, આત્મધર્મના વિચાર થકી વિનતીય વિચારને દીલમાં પ્રગટવા ન દેવા, આત્માના શુદ્ધ ધર્મમાં તન્મય થઈ જવું, એજ ભક્તિનું ઉચ્ચ શિખર છે, આવી સાધારણ અનન્ય ભક્તિ જ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પ્રગટાવે છે, અને સર્વજ્ઞ પદ આપે છે.

વિદ્યા અને જ્ઞાન ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે? શાસ્ત્રો સૂત્રો ગ્રંથો ક્યાંથી નીકળ્યા? જ્ઞાનીઓએ શાસ્ત્રો અને અનેક પ્રકારની તત્ત્વ વિદ્યાઓના વિચારો પ્રગટ કર્યા મૂળમાંથી કર્યા? તે તમે જાણો છો હું તમને કહું છું કે- તે સર્વનું મૂળ આત્મા આત્માને આત્માજ છે, આત્મા વિના અન્ય કોઈ વસ્તુ તરીકે આત્મામાંથીજ કેવળ જ્ઞાન કેવળદર્શન અને અનન્તવીર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, અઘ્રાવીશ લઘ્વિયો પણ આત્મામાંથીજ પ્રગટે છે, અનેક પ્રકારના ચમત્કાર પણ આત્મામાંથીજ પ્રગટે છે, મેરૂ પર્વતને ધ્રુળવે ધરણીને હલાવે, તારામંડળને અધઃપતન કરાવે એવા પ્રકારનું સામર્થ્ય પણ આત્મામાંજ છે, તમે સાંભળ્યું વા વાંચ્યું છે કે ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી વીરપ્રભુને ઈંદ્ર મહારાજ મેરૂ પર્વત ઉપર સ્નાત્ર મહોત્સવ કરાવવા લેઈ ગયા ત્યાં અનેક કળશે કરી પ્રભુને

(૨૫૭)

સ્નાન કરાવતાં ઈન્દ્રના મનમાં વિચાર આવ્યો કે શ્રી વીર પરમાત્મા નાના છે તે આટલા બધા કળશોનું જળ શી રીતે સહન કરશે એમ ઈન્દ્રના મનમાં સંશય થતાં તે વિચાર શ્રી વીરપ્રભુએ અવધિજ્ઞાનથી જાણી લીધો અને જમણા પગના અંગુઠા વડે મેરૂ પર્વતને હલાવ્યો, તેથી મેરૂ પર્વત હાલ્યો. શિખર પડવા જેવાં થઈ ગયાં. આ ઉત્પાત કોણે કર્યો તે ઈન્દ્રે અવધિ જ્ઞાનથી જાણી શ્રી વીરપ્રભુને ખમાવ્યા તેમની સ્તવના કરી. આ દ્રષ્ટાંત જેવાં તો લાખો દ્રષ્ટાંતો છે, અને તે અનંતિશક્તિ-આત્મામાંજ રહી છે, તેને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો. હરેક તીર્થંકર મહારાજ ત્રણજ્ઞાની છતાં પંચમ ક્રેવળ આદિ-પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. તે શું આપણે સાંભળ્યું નથી. એક અજ્ઞ ગાળક જેને એકડો પણ લખતાં બરાબર આવડતો નથી અને વાંકોચુકો એકડો લખે છે તે વિદ્યાશક્તિ માટે પ્રયત્ન કરતો એમ. એ ની પહવી લે છે. તેવા હજારો દાખલા શું આપણે નજરે નથી જોતા? આત્મામાં અનંતિશક્તિનો ખજાનો ભરપૂર ભરેલો છે. પણ તેને ખીલવ્યા વિના પ્રગટ થતો નથી. અમુક ઘરના ખૂણામાં એક સોના મહોરનો ચરૂ દાટ્યો છે પણ ખોલ્યાવિના તે પ્રગટ થતો નથી. તેમ આત્મશક્તિ પણ ઉપરના હેતુઓથી ખીલવ્યાવિના પ્રગટ થતી નથી. આત્મશક્તિની ઉપાસના ક-

(૨૫૮)

રો, સર્વશંશયને ત્યજો, જાગ્રત થાઓ. જાગ્રત થાઓ આત્માલિમુખ થાઓ. આત્મસ્વરૂપની લાવના કરો આત્મસ્વરૂપમય થાઓ.

પ્રિય—સાધકો? તમે નિરંતર સ્મરણમાં રાખો કે, પા અથવા અડધો કલાક આત્મા કે જે પરમાત્મા છે તેની લાવના કરી અથવા સ્તવન કે સ્વાધ્યાય કર્યા બાદ વ્યવહારમાં આખો દીવસ પોતાની નજરમાં આવે તેવું આચરણ આચરવું, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, નિંદા દ્વેષના વિચારોને પુનઃપુનઃ યુદ્ધ કરવા અને ત્રેવીસે કલાક બહિરાત્માનાં જ લક્ષણો જ હૃદયમાં સ્ફુરાવવાં તથા પોષવાં તેથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી કે અવસર્પિણીકાલ વહી જાય તો પણ શુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રગટવાનું નથી. ભલે સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવાન્ પોતે ગુરૂ મળે તો પણ તમે પોતે શુદ્ધ ઉપદેશનો સ્વીકાર કરીને તે ઉપદેશને આચરણમાં ખરા પ્રેમલાવથી નહીં ઉતારો ત્યાંસુધી તમારા મનમાં ભલે તમે રાજી થાઓ કે અમે તત્ત્વ પામ્યા, કૃતાર્થ થયા, પણ તમે કૃતાર્થ થયા નથીજ. જરા અંતરમાં જુઓ તો ખરા, તમારામાં મોહના કેટલા વિકારો ભર્યા છે, અને એ તમને ગુણ રીતે કેવી પીડા આપે છે. તમે તે રાગ દ્વેષાદિને પુનઃ પુનઃ સેવન કરો છો, તેનાથી નિવર્ત્યા વિના તમે આત્માની તરફ વળવાના નથી, તમે રાગ દ્રેષતરફ દ્રષ્ટિ આપ્યાવિના

(२५६)

आत्मलगवान्नुं स्मरणु करे। हुं निराकार अक्षी शाश्वत
अनंतज्ञान दर्शननो अधिष्ठाता छुं। भाइस्वइप अलक्ष्यछे, नाम
इपथी हुं न्यारे छुं। ऐम लावना क्षणु क्षणु हुरधडीअे कर-
ता रहे। तमारी सुरता आत्मलगवान्मां आतां पीतां।
आलतां आलतां न्हातां घेतां राण्या करे। आत्माने विपे
डेवी रीते सुरता राणवी ते नीचेना पदथी भाडुम पउशे।

पद.

ऐसे जिनचरणे चित्त लाओरे मना, ऐसे अरिहंतके गुण
गाओरे मना—ऐसे०

उदर भरनके कारणेरे, गौआं वनमे जाय

चारो चरे चिहुदिशे फिरे, वाकी सुरत वाछरुआमांहिरे.ऐसे० १

चार पांच साहेलीयांरे, हिलमिल पाणी जाय

ताली दीये खडखड हसे, वाकी सुरत गगरीयांमांयरे. ऐसे० २

नटुवा नाचे चोकमांरे, लोक करे लख सोर

वांस ग्रही वरते चडे, वाको चित्त न चले कहुं ठोर. ऐसे० ३

जुआरी मनमें जुआरे, कामीके मन काम

आनंदघन प्रभु युं कहे, तुम लीयो प्रभुका नामरे. ऐसे० ४

भावार्थः—सत्तरमा संकाभां थअेला नैन महाभुनी-
श्वर महायोगीन्द्र—श्री आनंदघन७ महाराज कडे छे डे डे
प्रिय साधके—आवी रीते प्रभु७नेश्वरनाचरणुकमणमां चि-

(૨૬૦)

ત સ્થાપે. અર્થાત્ સુરતા સાંધો-આ ઠેકાણે આવિભાવે એટલે પ્રગટ કરી છે આત્મિકરૂદ્ધિ તે જેને એવા તીર્થંકર ભગવાન તે જીન કહીએ-અને વળી તિરોલાવે એટલે પૂર્ણપણે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની પ્રગટતા થઈ નથી એવો જે સંસાર અવસ્થામાં પોતાનો આત્મા તેને તિરોલાવે જિન કહેવો. એટલે આત્મા તે જિન છે. પણ કર્મો-વરણથી આત્માની રૂદ્ધિ આવ્યાદિત થઈ છે-પણ તે આત્મા જ અરિહંત છે. આત્માજ સિદ્ધ છે, આત્માજ આચાર્ય છે. આત્માજ ઉપાધ્યાય છે. આત્માજ સાધુ છે, જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમય પણ આત્માજ છે. તેમ જિન પણ આ દેહમાં રહેલો આત્માજ સત્તાએ કરી જાણવો. મ-ટે આત્માને પરમાત્મા પ્રભુ પરમેશ્વર એવા નામોથી ભજવામાં આવે છે. પરતીર્થંકર કે જે નિર્મલ આત્મસ્વરૂપી છે, તેવા જિન તે બેમાંથી જેને જ્યાં સુરતા લાગી શકતી હોય તેનું અવલંબન કરી ઉન્નતિ ક્રમમાં જોડાવું. હવે આનંદધનજી મહારાજ પ્રભુના ચરણક્રમમાં ચિત્ત લગાડવાનું કહેતા છતાં દ્રષ્ટાંત આપી અંતરાત્માને ઉત્સાહીત કરે છે.

જેમકે-પેટને ભરવા માટે વાછરડાવાળી ગાયો વગડામાં ચરવા જાય છે અને તે ગાયો વગડામાં ચારે દિશાએ ફરતી જ્યાં ત્યાંથી ઘાસ ચરે છે, હોડે છે. પણ તે ગાયોની અન્ત-

(૨૬૧)

ચિંતવૃત્તિની સુરતાતો ઘાસખાતાં-ચાલતાં પાણી પીતાં પોતાના વાછરડામાંજ લાગી રહી છે. માડૂ વાછરડું શું કરતું હશે. તે મારા વિના ખુમો પાડતું હશે. તે ભૂખ્યું થયું હશે. તે મને સંભારતું હશે. એ વાછરડાને કેમ હશે એમ ચિંતવતી ગાય પોતાની સુરતા વાછરડામાં અન્ય કાર્યો કરતાં છતાં પણ રાખે છે. તેમ આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે, હે ભવ્ય શ્રેયઃસાધકો—તમે પણ વ્યવહારનાં વેપારનાં, દુકાનનાં, નોકરીનાં, રાજ્યનાં, નિશાળનાં ખેતીનાં, મીલનાં વિગેરે હરેક કાર્યો કરતાં છતાં પણ તમારી સુરતા તમારા શરીરમાં જિનસ્વરૂપ આત્મામાં રાખો એટલે અનેક પ્રકારનાં વ્યવહારનાં કાર્યો કરતા છતા પણ અન્તરથી તે સર્વ કાર્યથી ન્યારા રહી તમે આત્મામાં પુનઃ પુનઃ સુરતા સાંધો તો તમારો આત્મારૂપ પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય. અને સમયે સમયે અનંતસુખના વિલાસી બનો. વળી આનંદઘનજી મહારાજ આત્માની સાથે કેવી રીતે સુરતા સાંધવી તેના ઉપર દ્રષ્ટાંત આપી જણાવે છે કે ચારપાંચ સાહેલીયારે—ચાર પાંચ સરખે સરખી ઉમરની જીવાન સાહેલીઓ સાથે ગાગરીઓ મૂકી પાણી ભરવા જાય અને પાણી ભરીને હસતી હસતી પરસ્પર તાળીઓ દેતી ચાલે પછી વાતો કરતી ચાલે. પણ તેની સુરતાતો વાતો કરતાં, ચાલતાં, હસતાં, તાળી દેતાં ગાગરમાંજ લાગી રહી છે.

(૨૬૨)

રખેને મારી ગાગર પડી જાય એમ ખબર રાખતી રહે છે. અને તેમાંજ સુરતા રાખે છે. તેમ તમે પણ હે ભવ્ય જીવો—એવી રીતે આત્મસ્વરૂપમાં સુરતા સાંધો અન્તરમાં અનંત ગુણ અનંત શક્તિથી શોભાયમાન આત્મા માં દરેક કામકાજ કરતાં સુરતા રાખો, હાસ્ય, વિકથા, નિંદા, વિગેરે કુકર્મ કરનારાઓના સંબંધમાં તમે આવો તોપણ અંતરાત્મા ભગવાનમાં સુરતા સાંધી કુકર્મથી અલગ રહેજો, આત્મ ભગવાનની ઉપાસનામાંજ અંતરથી સુરતા રાખજો—આવી સુરતા વિના આત્મભગવાન શી રીતે પ્રસન્ન થાય? તમે હાથે કરીને આત્મરૂપી સૂર્યના જ્ઞાન પ્રકાશપર રાગદ્વેષરૂપ વાયુ યોગેશુભાશુભ કર્મરૂપવાદળાં લાવો છે તેમાં તમારો વાંક છે, અન્યનો વાંકનથી. તમારો આત્મા તેમ કર્યાથી પ્રકાશ ન આવે તેમાં તમેજ કારણી ભૂત છો, તમારી મેજેજ પગઉપર કુવાડી મારી છે. તમારી મેજેજ તમે ઠાંસી ઠાંસીને ગળા સુધી ભરી અજીર્ણ ઉત્પન્ન કર્યું છે. તમારી મેજેજ જાળતા અગ્નિમાં કુદકો મારી પડયા છે. તમારી મેજેજ તમે સર્પના મુખમાં હાથ ઘાટી જીવવાનું ધાર્યું છે. તમારી મેજેજ તાલપુટ વિષ ભક્ષણ કર્યું છે. શું તેનો હુવે ઉપાય નથી. શું તે મૂળ સ્વરૂપ અમારું પ્રાપ્ત કરી શકીશું નહિ; ઉત્તરમાં કે તમે જો આવી તમારા આત્માની સાથે સુરતા લગાડો તો

(૨૬૩)

અદ્ય સમયમાં આત્મ પ્રભુને પ્રસન્ન કરશો. આત્મા નિર્મળ થયો છતો અનંત રૂદ્ધિ આપશે. એ રૂદ્ધિ સ-દાકાળ અખંડ પણે રહેશે અને તમે તેથી પરમ આનંદ ના લોકતા બનશો માટે આત્મ પ્રભુની સાથે એવી સુ-રતા લગાડો. નહીં તમે કલ્યાણમય બનશો. નાશું મળશે પણ ટાણું નહીં મળે. મનુષ્ય ભવના આયુ-ષ્યની એક ક્ષણ પણ અમૂલ્ય છે તેને નકામી ગાળશો નહીં. પુનઃ પુનઃ આવો સમય મળવાનો નથી. નહીં એતો તો યાદૃશી મતિઃ તાદૃશી ગતિઃ જેવી મતી તેવી ગતિ સમજી લેજો, કોઈ આકાશમાંથી ઉતરીને તમને કહેવા આવવાનું નથી, ખરા બપોરે શું દેખી શકાય તેમ નથી; તેમ છતાં ઘૂક બાલ દેખે નહીં તેમાં સૂર્યનો શો દોષ; કંઈ નહિ. સમુદ્ર પામવા છતાં કાણું ઘડો ભરાય નહીં તેમાં સમુદ્રનો શો દોષ; કંઈ નહિ. ઘડાનોજ દોષ ગણાય. વળી કહ્યું છે કે:-

ગાહા.

પત્તે વસંતમાસે, પત્તાઈં પાવંતિ સયલવળરાઈ ॥

જં ન કરીરે પત્તં, તા કિં દોસો વસંતસ્સ ॥

વસંત રૂતુ પ્રાપ્ત થયે છતે સકલ વનરાજી પાંદડાં પામે છે. અને કેરડા ઉપર પાંદડું નહિ. તેમાં વસંત રૂતુનો શો દોષ; કંઈ નહીં. તેમ અત્ર પણ આ પ્રમાણે

(૨૬૪)

આત્માનું સ્વરૂપ સાંભળી મોક્ષનું સ્વરૂપ સાંભળી આપણે સર્વ સુખના નિધાન એવા આત્મામાં ક્ષણે ક્ષણે સુરતા ન રાખીએ અને આત્મ સ્વરૂપને ભૂલી જઈએ તેમાં આપણોજ દોષ છે. માટે તે દોષને દૂર કરવા આત્મ સ્વરૂપને પામવાની ઉત્કટ ઈચ્છાવાળા બનો. અને સારમાં સાર, ધનમાં ધન, મિત્રમાં મિત્ર, સ્વામીમાં સ્વામી, સત્યમાં સત્ય, આધારમાં આધાર, શરણુમાં શરણુ આત્માને ગણી તેમાં તમારી પ્રેમ લાવથી સુરતા લગાડો. નકકી તમારા જન્મની સાર્થકતા થશે. કીડીનો કુંજર થવા માટે અમૂલ્ય સમય છે. વળી આનંદ ધનજી મહારાજ સુરતાના ઉપર દ્રષ્ટાંત આપે છે જેમ કે જેમ નટવો ચોકમાં નાચે છે. દોર ઉપર ચઢ્યો છે. હેલા હજારો લોક શોર બકોર કરી રહ્યા છે. તે પણ વાંસના ઉપર દોર ઉપર ચાલતાં પોતાની સુરતાં ત્યાંને ત્યાં લગાવે છે. તેનું ચિત્ત જરા માત્ર અન્યત્ર જતું નથી અને પોતાનું કાર્ય બજાવે છે. તેમ જે પુરૂષ આત્મજનના ધ્યાનમાં અંતરૂથી સુરતા સાંધે છે. વ્યવહાર કાર્યના અનેક પ્રસંગને પામીને પણ અંતરૂથી આત્માની સાથે સુરતા એક ધારાએ ચલાવે છે, તે ભવ્ય કર્મ મર્મના નાશ કરી અત્ર વિજય વરમાળા પ્રાપ્ત કરે છે. વળી જેમ જુગારીના મનમાં જુગારની ધુન લાગી રહેલી હોય છે. જુગારી જ્યાં

(૨૬૫)

જાન્ય ત્યાં જુગાર રમવાનો દાવ શોધ્યા કરે. જુગાર રમતાં ખાવાની પણ સરતં ચુકી જાય. જુગાર વિના તેને એન પડે નહીં. જુગાર રમવાનું મળ્યું કે જાણે મોટું સજ્જ મળ્યું એવી વૃત્તિવાળો હોય છે. તેની સુરતા જુગારની સાથે અંતરૂથી બંધાયેલી હોય છે. તેમ જે પુરૂષની સુરતા આત્મા રૂપ પરમાત્માની સાથે લાગી રહેલી છે. અને જ્યાં જાય ત્યાં આત્માના સ્વરૂપનીજ ધુન અંતરૂથી લાગી રહેલી હોય. પરભાવની રમણુ વિષ્ટાના અઝરાની પેઠે ખીલકુલ નીરસ લાગે. આત્માના સ્વરૂપના ધ્યાનમાં ખાવાનું પણ જેને નીરસ લાગે. અલબત્ત ક્ષુધાવેદનીયના ઉદ્દયે ખાય તેમ પીવે પણ અંતરૂથી તેની સુરતા આત્માની સાથેજ લાગી રહેલી હોય. આત્માનું મનન સ્મરણુ તેની લક્ષિત તેમાં તન્મયતા કરે, તેના વિના અન્યત્ર એન પડે નહીં. એવી રીતે આત્માની સાથે નટવત્ સુરતા સાધી આત્મ શક્તિ પ્રગટાવે, અને નિરંજન નિરાકાર અખંડાનંદના ભોક્તા બને. એમ શ્રી આનંદધનજીની હિત શિક્ષા છે. વળી તેઓશ્રી જણાવે છે કે:-

જેમ કામી પુરૂષ જીવાન સ્ત્રીને દેખી કામી બને છે. તેને વારંવાર યાદ કરે છે. વારંવાર કામના અર્થે તેને મળવા ઇચ્છે છે. તેના વિના તે સર્વત્ર શૂન્ય ડેખે છે. તેના

(૨૬૬)

મનમાં ધારેલી સ્ત્રીનાજ વિચારો રમ્યા કરે છે. સારમાં સાર તે સ્ત્રીને ગણે છે. તેના માટે તન ધન ખુરખાન કરે છે. ગમે તે ઠેકાણું હોય, ખાતો પીતો હોય, વાતો કરતો હોય, કોઈ પણ કામ કાજ કરતો હોય તો પણ તે પુરૂષની સુરતા કામના વિષયમાં કામીનીના ઉપરજ લાગ્યું રહ્યું હોય છે. તેમ તમે પણ સારમાં સાર આત્માને ગણી, પ્રાપ્યમાં પ્રાપ્ય ગણી, આદેયમાં આદેય ગણી તે આત્મામાં સુરતા લગાડો. વળી વારંવાર આત્મધર્મને સ્મર્યા કરો, વળી આત્માથી પુરૂષોને હિત શિક્ષા કે આ જગત્માં સર્વ પ્રકારની પૌર્જલીક વસ્તુઓને ક્ષણીક અસત્ય ગણી સત્યત્વ પણ આત્મામાં ધારણ કરો. તન ધન પણ આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ અર્થે ખુરખાન કરો. વારંવાર આત્મધર્મના ધ્યાનમાં પ્રવર્તના કરો. જેમ તે કામી પુરૂષની સુરતા કામીની ઉપર અંદરથી લાગી રહેલી હોય છે. તેમ તમે પણ આત્મ સ્વરૂપ ઉપર કરતાં હરતાં સુરતાથી રાખ્યા કરો, કામી પુરૂષની સ્ત્રીના ઉપર જે સુરતા છે તે સુરતાથી તેને વાસ્તવિક સુખ લાભ મળતો નથી. અને સાત ધાતુથી ભરપુર વિદ્યાની કોથળી એવી અપવિત્ર સ્ત્રીના ઉપર રાગ કરવો તેથી કર્મ બંધન થાય છે અને તે કર્મ બંધનથી જન્મ જરા મરણનાં દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માના ઉપર

(૨૬૭)

સુરતા લગાડવાથી કર્મનો નાશ થાય છે. સ્તોત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જન્મજરામરણનાં દુઃખ ટળે છે. અને શાશ્વત સત્ય આનંદ મળે છે. માટે સર્વોત્તમ વાત આત્માની સાથે સુરતા સાંધવી તે છે. શ્રી આનંદઘન પ્રભુ એમ કહે છે કે તમે તેવી રીતે આત્મપ્રભુ વા તીર્થંકરપ્રભુની સાથે સુરતા અવિચિન્ન ધારણાથી લગાડી પ્રભુનું નામ લ્યો. એટલે પ્રભુનું સ્મરણ કરો. ચોથા ગુણ ઠાણથી આવા પ્રકારની સુરતા ભેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં થાય છે. પુદ્ગલનો ધર્મ અને આત્મધર્મનું જ્ઞાન જ્યારે થાય છે, અને હંસ જેમ દુધ અને પાણીને ચંચુથી જુદાં કરી નાંખે છે તેમ જે જીવ ભેદજ્ઞાન થોગે આત્મા અને પુદ્ગલની ભિન્નતા વિવેક દ્રષ્ટિથી કરે છે, તે ભવ્ય જીવો પૂર્વોક્ત પ્રકારની સુરતાનો અધિકારી થાય છે. એવી સુરતા શું તમે પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી; કેમ નથી કરવાના. પ્રયત્નથી સર્વકાર્ય સિદ્ધ થાય છે. પ્રયત્ન કરો પ્રયત્ન કરો. ઈચ્છીતવસ્તુની પ્રાપ્તિ થશે. સતત ઉત્સાહ રાખો, ટીંપે ટીંપે સરોવર ભરાય, અને કાંકરે કાંકરે પાણ બંધાય. તમે પણ તેવા પ્રકારની સુરતા આત્માની સાથે સાંધી શકશો. આજથી વા આવતી કાલથી તમે અંતપૂર્વક મહાવરો પાડો. અને દરરોજ સુરતાનો અભ્યાસ વધારતા રહેજો. તેને માટે અસુકકાળનો નિયમ કરજો.

(૨૬૮)

પ્રથમ તો કંટાળો આવશે. વાત ચિત્તમાં ગભરામણ થશે. પણ તમે ઉત્સાહ અને ખંતથી સતત પ્રયત્ન કરજો. અને વિશ્વાસથી સુરતાના અભ્યાસમાં જોડાજો. નહીં તમે અસુક્ર માસમાં ચડતી સ્થિતિવાળી અને પવિત્ર સ્થિતિ તમારા આત્માની જોશો. આવી રીતે સુરતા સાધ્યા વિના કલ્યાણ થવાનું નથી. શુકલધ્યાનના પાયામાં સુરતાનો અંતર્ભાવ થાય છે. ધર્મધ્યાનમાં પણ સુરતાનો અંતર્ભાવ થાય છે. સાધ્યની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતાં સુરતાના, ગુણુદાણાની અપેક્ષાએ અનેક જીવ આશ્રયી અસંખ્યાત ભેદ પડે છે. સર્વમાં આત્મસ્વરૂપની સુરતા સુખનો અવધિ છે. આત્મસ્વરૂપમાં સુરતા સાધવાને એક દ્રષ્ટાંત કહે છે. જેમ એક સોની દુકાનમાં બેઠા બેઠા ઝીણી સોનાની વસ્તુઓમાં કોરણી કરતો હોત. તેની સુરતા એવી તો પરોવાઈ કે ત્યાંથી રાજનું સૈન્ય ગચ્ચું તો પણ તેણે જાણ્યું નહિ. શું ત્યારે અમે ગ્રહસ્થાવાસમાં આવું ચિત્ત રાખીએ તો સંસારનાં કાર્યો શી રીતે થાય? તેના ઉત્તરમાં હું તમને જણાવું છું કે સંસારના કાર્યો કરતાં પણ તમારી સુરતા આત્મમાં સાંધ્યા કરો. ટેવ પાડશો કે તમને આ કાર્ય સહેલું લાગશે. તેમ વળી સાંજ સવાર રાત્રીમાં આ મહા કાર્ય માટે કેટલોક વખત નિયમિત કરો. અને તમારૂં કાર્ય સિદ્ધ થાય તેવા ઉપાયો

(૨૬)

પ્રતિદિન આચારમાં મૂકતા રહો. એટલે તમે આ ધર્મ ધુરાને સુખેથી વહન કરી શકશો. પ્રયત્નમાં ખરા પ્રેમથી જોડાઓ. પ્રયત્નને સેવ્યાવિના જીવન્મુક્તિ વા સિદ્ધિપણું મળાતું હોય તો સર્વ જીવો મુક્ત થાત. શ્રી સદ્ગુરું સાહાય સંનિધિ અથવા કૃપા પણ સાધકને ફળની પ્રાપ્તિ કરાવવામાં તેના પોતાના પ્રયત્નની અપેક્ષા રાખે છે. ઉપદેશનું દાન પુનઃ પુનઃ વિવિધ વચનોથી શિષ્યમાં ઉત્સાહભાવ જન્મત કરવો. પ્રયત્નની અતિવિકટતાથી હારી જતા હૃદયને ધૈર્ય તથા શૌર્યનું અર્પણ કરવું. વિગેરે કાર્ય કરવાં એજ સદ્ગુરૂની કૃપા છે. અને આપેલા ઉપદેશાનુસાર વર્તન કરવું એજ શિષ્યનું કાર્ય છે. સર્વ ઉપર પ્રેમભાવ દર્શાવતા રહો. શ્રીડાથી તે ઈંદ્રપર્યંત સર્વ ઉપર પ્રેમ ભાતૃભાવ રાખો. તમે જ્યાં સુધી બીજા પ્રાણીઓમાં રહેલી આત્મશક્તિની અવગણના કરી તેના ઉપર દ્રેષ કરો છો. તેમના ઉપર ક્રોધ તથા તેમનું ભૂંડું ઈચ્છો છો. અને તથા કરો છો. ત્યાં સુધી તમારો તમારા શરીરમાં રહેલા આત્મપ્રભુ ઉપર પ્રેમ થયો નથી. જો પોતાના આત્મપ્રભુ ઉપર પ્રેમ થયો હોય તો બીજાના શરીરમાં રહેલા આત્મઓ પણ પોતાના આત્મા સમાન છે તેનું ભૂંડું કેમ ઈચ્છાય, કેમ કરાય. હજી તમારા આત્મપ્રભુ ઉપર તમારી ખરી ભક્તિ પ્રકટી નથી. ઉપરઉપરથી સ્નાન કરી બે ટપકાં

(૨૭૦)

કમાળમાં કર્યું. વા છાપ લગાવી. વા ગળામાં કંઠી ઘાલી. વા પ્રભુનાં ભક્તો ગણાવવા અનેક જાતના ખાનાં ધારણ કર્યાં પરંતુ આત્મપ્રભુ સમાન બીજા પ્રાણીઓના આત્મા ગણી તેમના ઉપર પ્રેમ ભાતૃભાવ દયા રાખી નથી. ત્યાં સુધી ઉપરના ખાનાથી તમારા શરીરમાં રહેલા આત્માને પરમાત્મારૂપ બનાવી શકવાના નથી. માટે સાધકો સર્વ જીવો ઉપર પ્રેમ ધરો, પ્રેમધરો, સર્વજીવોના કલ્યાણમાં રાજ થાઓ. તમારામાં રહેલી આત્મસત્તા કોઈનું અકલ્યાણ ઇચ્છતી નથી. તેમ તમે જ્યારે કોઈનું પણ અહિત ઇચ્છતા નથી ત્યારે આત્મસામર્થ્ય અનુભવવાને યોગ્ય અધિકારી થાઓ છો. પ્રત્યેકપ્રાણીનું ખરા અંતઃકરણથી નિરંતર હિતઇચ્છવું એ જ આત્મધર્મની યથાર્થ ભક્તિને સૂચવનાર લક્ષણ છે. જે પ્રાણી અપકાર કરે છે તેના પ્રતિપણ જેઓ પરમ પ્રેમ દર્શાવતા નથી. પરંતુ તેનું ખરાબ કરવા તત્પર થાય છે તેઓ આત્મધર્મના અદ્ભૂત સામર્થ્યને કદી પણ પ્રાપ્ત કરતા નથી.

પ્રિય સાધકો ! ચરમજીનેશ્વર શ્રી વીરપ્રભુએ ચંડ કોશીયો નાગ જે પોતાને કરડયો તેના ઉપર કેવી કૃપા દર્શાવી હતી. સંગમદેવતા ઉપરપણ કેવી કૃપા દર્શાવી હતી. તેમનું અંશમાત્ર પણ અહિત મનથકી ચિંતવ્યું નહોતું અહો તેમની કેવી કૃપા-કેવો ભાતૃભાવ! એવી દશાથી

(૨૭૧)

તેઓશ્રીએ કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું એવી કૈવલ્યજ્ઞાન-શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને આપણે પણ તેમના પગલે ચાલવું જોઈએ. વીરપ્રભુનાં પ્રત્યેક આચરણ જો સમજાય તો આપણી આત્મોન્નતિમાં હેતુ ભૂત છે. તથા ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુ કે જેઓ કમઠજોગી પાસે ગયા. ત્યાં સમભાવ રાખી સર્પ બળતો હતો તેને મહામંત્ર નવકાર સેવક પાસે સંભળાવ્યો—અને ધરણેન્દ્ર બનાવ્યો. વળી તેઓ શ્રી જ્યારે દ્વીક્ષા અંગીકાર કરી વગડામાં વડ હેઠળ કાઠિસગ્ગ ધ્યાને રહ્યા હતા. તે સમયમાં કમઠજોગીને જીવ મરીને મેઘમાલીદેવતા તરીકે થયો હતો. તેણે અવધિજ્ઞાનથી પાર્શ્વપ્રભુને કાઠિસગ્ગ-ધ્યાને જાણી વૈરભાવથી ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. નારીકા સુધી જળા આવ્યું તેટલું મેઘનું જળ વર્ષાવ્યું. તો પણ પાર્શ્વપ્રભુ સમભાવે રહ્યા. જરા માત્ર મનથકી પણ પળ મેઘમાલીનું અહિત ઈચ્છ્યું નહીં તેઓ ધારેતો મેઘમાળીદેવતાને શિક્ષા આપવા સમર્થ હતા. પરંતુ જાણો છો મોટા મહાત્માઓની દયા કડ્ડણા પ્રેમ પણ મોટાં હોય છે. તેથી તેઓ શ્રી ધ્યાનમાંજ આરૂઠ થઈ આત્મસ્વરૂપમાં તદલીન થયા. તે વખતે નવકાર સંભળાવેલા નાગના જીવ ધરણેન્દ્રે આ ઉત્પાત જાણ્યો. અને તે ત્યાં આવ્યો અને મેઘમાલીને સમજાવ્યો ને

(૨૭૫)

કહું કે શ્રીપાર્શ્વપ્રભુ દયા કરુણાની મૂર્તિ છે. તેમના પ્રતિ આણું આચરણ આચરવાથી આપણે આત્મા ઉચ્ચ સ્થિતિને પામે નહીં એમ સમજણ પડવાથી મેઘમાલી દેવતા એ પણ પાર્શ્વપ્રભુને ખમાવ્યા અને કરેલા અપકૃતનો ખરા અંતઃકરણથી પશ્ચાતાપ કર્યો. અહો શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની કેવી કરુણા, કેવો ભાતૃભાવ, આપણે પણ તેમના ધગલે ચાલી તેવા થવા પ્રયત્ન કરીએ તો અવશ્ય તેમના પરમાત્મદશાવાળા થઈ શકીએ. તેમાં કશો સંશય નથી. પવિત્ર સંજ્ઞનો તમે પણ આત્મોન્નતિના માર્ગમાં જોડાતાં પ્રથમ અન્યતું અકલ્યાણ ધરુણું, એવો મનમાં પણ કદી સંકલ્પ કરવા ઈચ્છો નહી. હું ધારું છું કે આ કથન પ્રમાણે વર્તન તમે ખચકાશે પણ તમે ગમે તેટલાં દુઃખ પડો પણ હું તે પ્રમાણે વર્તીશ એવા દ્રઢ વિશ્વાસથી, પ્રવૃત્તિ કરતાં પ્રથમ પ્રયાસમાં વિઘ્નોપણ જણાશે, પણ અંતે જ્યારે આ માર્ગને કદી મૂકવાના નથી એવો દ્રઢ વિશ્વાસ જણાયાથી તમારો આત્મા પ્રભુરૂપ છે, તે પોતાના સામર્થ્યથી સાહાય્ય કરશે શાંતિ ફેલાવશે અને તમારો આત્માજ શક્તિમાન થઈ સર્વ વધીતોને સિદ્ધ કરશે. મોટા મોટા મહાત્માઓને પણ આ માર્ગમાં પ્રવર્તતાં દુઃખ પડ્યાં છે પણ તે અશાંતિનાં વાદળ અંતે દૂર થયાં છે અને તેમના આત્માએ સદાકાળની

(૨૭૩)

શાંતિ વરી છે માટે તમારાં ઉપર પૂર્ણ વૈરભાવ રાખતો હોય તેનું પણ ખુરૂ ધરૂશો નહીં, તેનાથી સાવચેતીથી ચાલવું એ તો નીનિનેા માર્ગ છે, સર્વનું હિત ધરૂંછો, સર્વસુખી થાઓ, સુખી થાઓ, એજ ભાવના અંતઃકરણમાં સ્કુરાવ્યા કરશો. પ્રાણિ માત્ર ઉપર પ્રેમ કરવાથી અને તેમનું યથાશક્તિ હિત કરવાથી તેમને સદુપદેશદ્વારા સમ્યક્ માર્ગે ચડાવવાથી તેમનું જેટલું હિત આપણે કરવા તત્પર થઈએ છીએ, તેના કરતાં તેમ કરવાથી અનંતગણું આપણું હિત કલ્યાણ કરીએ છીએ, તે લક્ષ્યમાં રાખજો. કારણકે જે પ્રમાણમાં તમે અન્ય પ્રાણીઓનું હિત કરવા ધરૂંછો છો. તેના કરતાં વિશેષ નિર્મળ તમારો આત્મા પરમાત્મા રૂપ થયો હોય તોજ તમારી તેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થાય. તે વિના થઈ શકે નહીં તે ધ્યાનમાં રાખજો તેથી સર્વ પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમ, દયા, કરૂણા, સદુપદેશ કરવાથી પોતે પોતાનોજ મહા સ્વાર્થ સાધીએ છીએ. આત્માનુજ ઉત્કૃષ્ટ પદ આપણે મેળવવા સન્મુખ થયા છીએ. એમ તમને જરૂર જણાશે. આ વચનને અનુભવી જોશો, એટલે ખાતરી થશે. આત્મ ધર્મના સ્વભાવથી વિરૂદ્ધ સ્વભાવને અનુસરવાથી આપણે આત્મ ધર્મથી વધારે દુર જતા જઈએ છીએ આમહોવાથી પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમ કરવો અને તેમનું યથાશક્તિ પ્રતિદિન હિત સાધવા પ્રયત્ન કરવો. એજ

(૨૭૪)

પોતાનો મહાસ્વાર્થ છે. અને એજ પરમકુલ્યાણુનો માર્ગ છે. બાળક યુવાન અને વૃદ્ધ. જોગી, લોગી સંન્યાસી, સ્ત્રી પુરૂષ, રંક અથવા રાજા ધનવાન વા નિર્ધન, પંડિત અગર મૂર્ખ, મિત્ર વા શત્રુ, સગું, વા અસગું, ગુણી વા અવગુણી સર્વના ઉપર પ્રેમની અખંડધારા ચલાવો અર્થાત તેઓનું સાડુ ઈચ્છો, તેઓ પ્રતિ અનિષ્ટ સંકુલ્ય લેશમાત્ર પણ કરશો નહીં. વળી સંગ્રહનયની સત્તાએ જોતાં સિદ્ધના અને સંસારીજીવ જે પણ સરખા છે. માટે શક્તિભાવે રહેલો આત્મધર્મ વ્યક્તિભાવે કરવો હોય તો સમભાવથી માતૃભાવથી તમારૂ વર્તન શુદ્ધ રાખો સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર આપણે સમભાવ રાખીએ છીએ, ત્યારે સર્વ આપણને પોતાના આત્મારૂપ ગણે છે. અને ભાતૃભાવથી સર્વની આપણા પ્રતિ વૈરબુદ્ધિ છૂટી જાય છે. દેવો અને રાક્ષસો પણ આપણને સાહાર્ય કરે છે. અને પોતાના આત્મા સમાન લેખે છે.

સર્વ પ્રાણીઓના હિતમાં પ્રીતિવાળા થવાથી જે જે અગણ્ય લાભો સંપ્રાપ્ત થાય છે, તે જો મનુષ્ય યથાર્થ અવબોધતાં હોય, અને અનેક પ્રાણીઓને વિદ્રવ તથા તેમને દુઃખ આપવાથી કેવાં કેવાં દુઃખોની પ્રાપ્તિ થાય છે તે તેમની સમજણમાં સ્પષ્ટ જણાતું હોયતો જગત્માંથી હિંસા અસત્ય, ચોરી, જરી, વિશ્વાસઘાત, નિંદા, કલંક, દગા-

(૨૭૫)

ક્રટકા પ્રપંચ, છળ, અન્યાય, વિગેરે દુર્ગુણો સર્વર નાશ થઈ જાય. અને આ મૃત્યુલોક સર્વોત્તમ પદને પામે.

અધ્યાત્મભળને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓને પુનઃ પુનઃ ભલામણ કરવામાં આવે છે કે તમે સર્વ પ્રાણી ઉપર પ્રેમ, દયાને, ભાતૃભાવ રાખો, જ્યાં સુધી આ ત્રણ ગુણોને તમોએ અમલમાં મૂક્યા નથી ત્યાં સુધી તમો અધ્યાત્મભળની પ્રથમ ભૂમીકાના અધિકારી થયા નથી, પ્રાણી માત્રમાં પ્રેમ દયા ને ભાતૃભાવ નહિ સાધો, ત્યાં સુધી અધ્યાત્મ વિદ્યાનો એકડો કાઢતાં પણ તમને નથી આવડ્યો, એ નક્કી અવધારજો. આ ત્રણ વસ્તુઓ સાધવી ઘણી સરળ છે. આવા વિશુદ્ધ પ્રેમ દયા ને ભાતૃભાવને ત્રણ ભુવન પણ આવીન થાય છે. જ્યાં જાય ત્યાં તેના પ્રતિ સર્વ સાતુક્રળપણે વર્તે છે. સિંહ પ્રમુખ હિંસક પશુઓ પણ મહા યોગી પુરૂષોના નિવાસ પ્રદેશમાં પોતાનો હિંસક સ્વભાવ છોડી દે છે, એવો લેખ શાસ્ત્રોમાં છે. અને તે યોગી મહાત્માઓ જોતાં માલુમ પડે છે. મન, વચન, અને કાયા એ ત્રિયોગથી ભૂત માત્રનું હિત ઇચ્છનાર પ્રતિ અને કોઈનું પણ અહિત ન સાધનાર પ્રતિ પ્રાણી માત્રની વૈર બુદ્ધિ છુટી જાય છે. નિર્દોષ શુદ્ધ પ્રેમ વર્તન કરો. એવું જ વર્તન અધ્યાત્મભળની પુષ્ટિપ્રદ છે. તમો પ્રેમથી સતત શુદ્ધાચરણનું અવલંબન કરો. શુદ્ધ વિચારને

(૨૭૬)

અખંડપણે હૃદયમાં જાગ્રત રાખો. પ્રાણી માત્ર ઉપર વિશુદ્ધ પ્રેમ તેમ પોતાના શરીરમાં રહેલા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના ધારક આત્મા પ્રભુ ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ રાખવાનો અભ્યાસ કરશો તો એક પણ દોષ થવાનો સંભવ આવશે નહિ.—

આત્મ પ્રેમી, અસત્ય બોલી કોઈને કહતો નથી. વળી આત્મપ્રભુનો પ્રેમી અન્યથી અપરાધ થતાં છતાં પણ તેના ઉપર ક્રોધ કરતો નથી તેમ ઉશ્કેરાતો નથી. આત્માનો પ્રેમી અન્યના દોષો દેખતાં તેઓની નિંદા કરવા જરા માત્ર હોઠ હલાવતો નથી. તેમ નિંદાના એક નાના વિચારને પણ હૃદયમાં પ્રવેશવા સ્થાન આપતો નથી. જો તમારે આત્મ પ્રેમી બનવું હોય તો નિંદાનો ત્યાગ કરો. ત્યાગ કરો. નિંદા એ મહાપાપ છે. જ્યાં સુધી ગુણીની વા નિર્ગુણીની સાધુ સંતની શત્રુની મૂર્ખની પંડિતની નિંદા કરવા તમારી જીભ લગકા મારે છે, અને ચળ આવે છે, ત્યાં સુધી તમે આત્માના પ્રેમી બનવાના અધિકારી થયા જ નથી. ત્યાં સુધી તમે એક દારૂડીયાના જેવા છો. સ્વપ્નમાં પણ અદેખાઈથી કોઈની નિંદા ન થાય તેટલા સુધી તમારે વધવાનું છે. નિંદા એ વિદ્યાના સમાન છે. પ્રભુના પ્રેમી સંત પુરૂષો પાપીની પણ નિંદા કરે નહિ. આ વાત લક્ષ્યમાં રાખજો. વાંચી વાંચીને

(૨૭૭)

કુટયા કાન તોયે ન આવ્યું પ્રહ્લજ્ઞાન. આત્મ પ્રે-
મીને કોઈની નિંદા ન કરવી, ન કરવી. એમ તમે લાખો-
વાર વાંચ્યું. વાંચતાં વાંચતાં તમારાં વીશ, પચ્ચી, ત્રીસ,
ચાલીશ વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં. અને નિંદા કરવી નહીં, ક-
રવી નહીં. એમ સાંભળતાં સાંભળતાં તમારી ઉમર પૂરી
થવા આવી પણ હુજી નિંદારૂપ અગ્નિની જ્વાલાઓ હૃદયમાં
એવીને એવી બળતી રહી છે. તેના સામું જુઓ, સામું જુઓ,
જે તમને નિંદા કરવી નહીં એવી અંતઃકરણથી નિશ્ચયતા
થતી હોય તો આજથી નિંદા કરવાનું ત્યાગ કરો, ત્યાગ
કરો. કોઈની પણ નિંદા કરવાનો મનમાં વિચાર આવે કે
તુરત તેને દાખી દો, અને તેના પ્રતિ કુદ્યાણુનો વિચાર
અલાવો. નિંદાના શબ્દો મુખમાંથી, આ વાત વારંવાર યાદ
રાખી, કાઢશો નહીં. સારા અગર ખોટા શબ્દો સારા અને
ખોટા ક્ષણે આપે છે. શું તમે અન્ય દોષીઓની નિંદા
કરવાથી દોષરહીત કદી થવાના છો? પણ ઉલટા દોષના સ્થા-
નરૂપ બનો છો. અન્યના દોષો જેવાથી તમારામાં દોષની
ભાવનાના સંસ્કારો ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ સૂકર પોતાનું મુખ
કાઢવ, વિષ્ટામાં રાખે છે. અને કવચિત્ ઉંચું જુએ છે. તેમ
દુનીયામાં અનેક અજ્ઞાન મનુષ્યોને અન્યોના દોષો દેખવાની
તથા અન્યનાં ખોતરણાં કાઢવાની કુટેવ પડી ગઈ હોય છે.
તેવા મનુષ્યો નિરંતર કાળી બાજુને જ જુએ છે. પણ ઉ

(૨૭૮)

જળી બાબુ એટલે ગુણોને કદી દેખતા નથી. પરંતુ આમ કરવાથી તેમને પોતાને જ હાનિ થાય છે. દોષો અને ખો-તરાંજી એજ તેમના ચિંતનનો વિષય થઈ પડતાં ધ્યા-નનો વિષય થઈ પડતાં મનુષ્ય જેનું ધ્યાન-ચિંતન કરે છે તેવોજ તે થાય છે. એ નિયમાનુસારે પૂર્વોક્ત દોષો તેઓનામાં જ કેટલાક વખત પછી પ્રગટ થાય છે. ગમે તેવો સદ્ગુણી મનુષ્ય હોય તો પણ તે અન્યનાં દોષોને દેખે છે. અને નિંદામાં તત્પર થાય છે. તો તેના સદ્ગુણો એક પછી એક એમ સર્વ નષ્ટ થઈ જાય છે. તેથી ઉલટું ગમે તેવો દોષવાન મનુષ્ય હોય અને અને ણીબના ગુણો તરફ દ્રષ્ટિ દે છે. અને કદી કોઈની નિંદા કરતો નથી અને અને પરમાં પરમાત્મ જેવડો ગુણ હોય તો પણ પર્વતના સમાન લેખી તેની સ્તુતિ કરે છે. તો તેવો પુરૂષ સદ્ગુણી બને છે. માટે દોષ દેખી તમે કોઈની જરા પણ નિંદા ત્રિયોગથી કરશો નહીં. અને એ પ્રમાણે નિંદાનો સર્વથા ત્યાગ કરવાથી તમે અધ્યાત્મ જ્ઞાનના અધિકારી થશો. અને તમે સુખેથી આત્મ સન્મુખગમન કરશો.

ધનવડેજ બીજાઓનું હિત થાય છે એમ તમે કદી માનશો નહિ. ધનથી ઘણા પ્રસંગે અન્યનું હિત સાધવાને બદલે અહિત સાધવાનો સંભવ રહે છે. તેથી અન્યનાં દુઃખ ટાળવા તમારી પાસે પૂરતું ધન ન હોય અથવા હોય પણ

(૨૭૬)

તે ખરચવા દાનાંતરાયના લીધે તમારો જીવ ચાલતો ન હોય તો ચિંતા કરશો નહિ. વિચારરૂપ મહાધન તમને તમારી જીંદગીમાં પ્રાપ્ત છે તે રાત્રી દીવસ વાપરીએ તો પણ ખૂટે એવું નથી. વળી તે વિચારરૂપધન જ્યારે વાપરવાની કળા હસ્તગત થાય છે ત્યારે તે વિચારધન એટલું બધું સામર્થ્યવાળું જણાય છે કે એ લૌકિકધન જે સોનું રૂપું હીરા રત્નરૂપ ધનનું બળ તેના આગળ તુરંજ જણાય છે. જ્યારે લૌકીકધન ક્ષણિકહિતને સાધે છે. ત્યારે તમારામાં રહેલું વિચારરૂપધન તેનું દાન ચિરંવખતના હિતને સાધે છે. માટે તમારી પાસે લૌકીકધનન છતાં પણ પ્રાણીમત્રના હિતના સંકલ્પો જે તમે પ્રગટાવશો તે તમે અન્યોના પરમઉપકારી બનશો. સુખનો ઉપાય તમારી પાસે છે, તમાન હૃદયમાં છે, સુખનો ઉપાય હૃદયને કે લાભો ગાઉ દૂર નય, સ્વર્ગમાં કે પાતાળમાં નથી. સૌધર્મ દેવલોકમાં કે સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનમાં નથી. હિમાલય પર્વતના ગુફામાં કે દંડકારણ્યની ઝાડીમાં સુખનો ઉપાય નથી. શામાટે અરહાપરહા અથરાએ છે? શામાટે વિચારનાં કોકડાં ગુથો છે અને શામાટે તમે દુઃખી થાઓ છો? શામાટે જીવન નિષ્ફળ વ્યતીત કરો છે? અસંખ્ય પ્રદેશી જે આત્મા છે તે શરીર કે જે આ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેમાં પગથી તે મસ્તક સુધી વ્યાપીને રહ્યો છે, તે આત્માના એકેક પ્રદેશે

(૨૮૦)

અનંત સુખ અનાદિઅનંતમે લાંગે રહું છે તેના પ્રતિ દ્રષ્ટિ દેઈ તે આત્માનું ધ્યાન કરો, તે આત્માની પ્રાપ્તિ માટે શુદ્ધ વ્યવહારનાં આચરણ સેવો આત્માનો અનુભવ કરો. કૈવલ્યજ્ઞાન સરખો અનુભવ તમને પરમાત્માનાં દર્શન કરાવશે. નિશ્ચય કરાવશે વળી તમને અનુભવ મિત્ર પરમાનંદની વાનગી ચખાડશે માટે આત્માના શુદ્ધ વિચારરૂપ ધર્મધ્યાન શુકલધ્યાનને સેવો. ખાત્રીથી સમજો કે તમે અનંત સુખના મહોદ્ધિ થઈ રહેશો.

તમને શુદ્ધ વિચાર કે જે ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન રૂપ છે. તે સેવવો કડિન લાગે છે? અને શુદ્ધાચરણ આચરણું ઢુબકર લાગે છે? શા માટે ફેગટ બીઓ છે? જે સરલ માર્ગ છે તેને બ્રાંતિથી કઠીન શા માટે સમજો છે? આત્મારૂપ સિંહ બનીને અષ્ટકર્મરૂપ સસલાથી બીતાં તમને શરમ નથી આવતી, લજ્જ પામો. કેમ છેક નિર્બલ મનના બની જાઓ છે. સ્થિર થાઓ, ધૈર્ય અવલાંબો, પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારો. પોતાના આત્મ સ્વરૂપના વિચાર તરફ વળવું એ તો સ્વાભાવિક સરળ માર્ગ છે. આત્માના વિના પરભાવ સંબંધી અશુદ્ધ વિચાર કરવા એ તો અસ્વાભાવિક છે. જેમ અગ્નિમાં ઉખળુતાનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. જાળમાં શીતતાનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. તેમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્યમય પોતાના આત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું.

(૨૮૧)

પોતાના આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં સ્થિર દ્રાષ્ટી લય-
લીન થવું તે તમારો સ્વાભાવિક શુદ્ધ ધર્મ છે. તેના સં-
ખ્યાંધી જે ચિંતવન, મનન, તે સર્વ શુદ્ધ વિચારોથી તમો
આત્માની જે અનંતિરુદ્ધિ જે સામર્થ્ય લાવે હુતી તેને
છતિ લાવે કરે છે. અને એ શુદ્ધવિચાર સ્વરૂપ આત્મધ્યા-
નથી અનંત કર્મની વર્ગણાઓ તમારાથી દૂર થાય છે. અને
તમારી રુદ્ધિ જે સ્વભાવિક છે, તે પ્રગટ થાય છે.

અધ્યાત્મ સારમાં તે ધ્યાનની ઉત્તમતા વિષે કહ્યું છે કે.

શ્લોક:—

યત્ર ગચ્છતિ પરં પરિપાકં, પાકશાસનપદં તૃણકલ્પં;

સ્વપ્રકાશસુલ્લેખમયં, તદ્ધ્યાનમેવ ભવનાશિ ભજધ્વં. ૧

આત્માના સ્વરૂપના શુદ્ધ વિચારરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાન પરિ-
પકવતાને પામે છે તે મુનિમહારજ યોગી દંદની પદવીને
પણ તૃણુસમાન ગણે છે. માટે ભવ્યજીવોએ પોતાના આત્મ-
ધર્મનો પ્રકાશ કરે એવું આત્મજ્ઞાનમય જે ધ્યાન કે જે
ભવનો નાશ કરે છે તેનું સેવન કરવું. વળી ધ્યાનની ઉત્તમતા
જણાવતા છતા શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે.

શ્લોક:—

યત્ર નાર્કવિદ્યુતારકદીપજ્યોતિષાં પ્રસરતામવકાશ;

ધ્યાનભિન્નતમસામૃદિતાત્મજ્યોતિષાં તદપિ ભાતિ રહસ્યં. ૨

જે ધ્યાનના પ્રકાશની આગળ-સૂર્ય-ચંદ્રમા અને તા-

(૨૮૨)

રકોનું તેજ અને દીવાના તેજનો પ્રકાશ પણ અલ્પ છે, એવું જે આત્મિક શુદ્ધ ધ્યાન કે જેનાથી અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર ભેદાયો છે. એવી ધ્યાનરૂપ જ્યોતિ જેને પ્રગટ થઈ છે. એવો શરીરને વિષે રહેલો ધ્યાનીનો આત્મા શોભી રહ્યા છે. વળી ધ્યાનીની વિચિત્ર દશા બતાવે છે.

શ્લોક:—

યા નિશા સકલભૂતગણાનાં ધ્યાનિનો દિનમહોત્સવ સ ણ્ણઃ
યત્ર જાગ્રતિ ચ તેભિનિવિષ્ટા ધ્યાનિનો ભવતિ તત્ર સુષૃષ્ઠિઃ ॥૧॥

સકલ પ્રાણી સમૂહને જે ત્રી છે, તેજ ધ્યાનીઓને દીવસનો મહોત્સવ છે, અને સ સારી જીવો જે વેળાએ પરભાવ પરિણતિમાં જાગે છે, તેજ વેળાએ પરભાવ પરિણતિમાં ધ્યાની મુનિરાજો ઉંઘે છે. કામાતુર પ્રાણી વિષયની પ્રાપ્તિ અર્થે અશુદ્ધ વિચાર સેવનો જ્યારે કદર્થના પામી ણિન્ન થાય છે. ત્યારે આત્મધ્યાની પરમાત્મદર્શનની ઇચ્છા વાળો થયો છતો આત્મધ્યાનમાં તૃપ્તિ માર્ગને તેમાંજ સુખી થયો છતો રાગ દ્વેષના વિચારોનું સેવન કરતો નથી. આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરનાર કર્મથી બંધાતો નથી. આત્મધ્યાની મુનીંદ્રને ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેંદ્ર, રાજની શ્રેણી નમસ્કાર કરે તો પણ આત્મધ્યાની તેથી ખુશી થતો નથી, અને કોઈ તેનો તિરસ્કાર કરે તો પણ તેથી તે ના ખુશી થતો નથી. કોઈ કહે છે કે ચંદ્રમાં અમૃત રહ્યું છે, કોઈ નાગ લોકમાં

(૨૮૩)

અમૃત રહ્યું છે એમ કહે છે, કોઈ દુધમાં અમૃત રહ્યું છે એમ માને છે, પણ આત્મજ્ઞાની પુરૂષ કહે છે કે તે સ્થાને અમૃત નથી—ખરૂં અમૃત કે જેની પ્રાપ્તિથી જન્મ જરા અને મરણના રોગ ટળે એવું અમૃતનો આત્મધ્યાનમાં રહ્યું છે, એમ નક્કી સમજાવે. અનંત તીર્થંકર મહારાજના આ પ્રમાણે કથે છે, અને તેઓએ શુક્લધ્યાન ધ્યાયીને અમૃત પ્રાપ્ત કર્યું છે, અને તેથી આપણે પણ પ્રભુના માર્ગે આત્મધ્યાન દ્વારા આત્મામાં રહેલું અમૃતત્વ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

હે પ્રિયસુખસાધકો! તમે એ પ્રમાણે આત્માને પરમાત્મા લેખી તેના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થશો એટલે તમને અધ્યાત્મ સુખની ખુમારી અનુભવાશે, કસ્તુરીની સમીપમાં જતાં તેની ગંધ પ્રાપ્ત થાય છે, લક્ષ્મણી સમીપમાં જતાં તેની ગંધ પ્રાપ્ત થાય છે, ચંપાની સમીપમાં જતાં તેની ગંધ પ્રાપ્ત થાય છે, તમે જે વસ્તુની સમીપમાં જશો, તે વસ્તુમાં જેવા ગુણ હશે તેવા તમને સંપ્રાપ્ત થશે. જે તમે રાગદ્રેષની સમીપમાં જશો તેનું ક્ષણ પ્રાપ્ત કરશો. શુદ્ધ વિચારની સમીપમાં એટલે શુદ્ધ વિચારને સેવન કરશો તેનું ક્ષણ સંપ્રાપ્ત કરશો. તમે અનંત ચૈતન્યશક્તિ ધારક આત્માની સન્મુખ જશો. અર્થાત્ તન્મયપણે આત્મધ્યાનમાં પ્રવર્તશો તો. પરમાત્માસ્વરૂપ બની અનંતસુખના લોકતા બનશો, કારણ કે, તમારામાં પરમાત્મસ્વરૂપ બનવાની

(૨૮૪)

શક્તિ રહી છે. અને તમારામાંજ પરમાત્મસ્વરૂપ બનવાનો સ્વભાવ રહ્યો છે—અને તમનેજ પરમાત્મસ્વરૂપ બનવાનું નિશ્ચયસમકિત પ્રાપ્ત થાય છે. અને તમેજ પરમાત્મપદનું આસન્નકારણીભૂત એવું યોગ્ય કર્મ સંપ્રાપ્ત કરી શકો છો અને તમેજ આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ બનેલાના યોગ્ય ધર્મ ધ્યાન શુકલધ્યાન રૂપ ક્રિયા, પ્રયત્ન, ઉદ્ધમ કરી શકો છો, માટે હવે સુચો સવાલાખ ટકાની બંધ એક ઘડી જેનું મૂલ્ય થાય નહીં એવી એક ઘડી પણ મનુષ્યાવતારની દુર્લભ છે, માટે તે લેખે લગાડો—કયાં બાહિર તમે સુખની પ્રાન્તિથી ભમો છો? નક્કી જાણો કે સત્યસુખ બાહ્યપદાર્થોમાં નથી. અનેક જીવ પ્રાન્તિથી બાહ્ય વસ્તુમાં સુખની આશાએ ભૂટ્યા, ભવમાં ભૂટ્યા, અને માનુષ્યભવ હાર્યા, ભાઈ જેમ ઝાંઝવાના દેખાતા જળથી તૃષ્ણા ભાગતી નથી, ખારા જળથી જેમ તૃષ્ણા ભાગતી નથી તેમ બાહ્યવસ્તુઓ કે જે સ્ત્રી પુત્ર ધન ઘર હાટ હવેલાં ગાડીવાડી લાડી તાડી વિગેરે છે તેમાં સુખની આશાથી જીવ પ્રયત્ન કરે છે, પણ અંતે જ્યારે તે વસ્તુઓથી સુખ થતું નથી, અને તે વસ્તુઓ પોતાની સાથે પરભવમાં આવતી નથી એમ જાણે છે ત્યારે પોતાની ભૂલ સમજે છે. પ્રિય સાધકો ! સાંસારીક પદાર્થોનો અનુભવ કરતાં હવે તમને ખરી ખાતરી થઈ હશે કે બાહ્ય વસ્તુઓમાં સુખ નથી સુખ તો આત્મામાં છે. માટે હવે તમે સુખ આત્મામાં

(૨૮૫)

શોધો. ધ્યાનદ્વારા આત્મામાં સુખ શોધતાં તમને સત્ય સુખ સંપ્રાપ્ત થશે. આ વચન ધ્રુવના તારાની પેઠે હૃદયમાં સ્થિર કરજો અને આત્માની સન્મુખ વળજો, પ્રિયભાઈ તમને આત્માના સ્વરૂપની વાટે વળતાં અને આત્મધ્યાનના રસ્તામાં ચાલતાં મિત્રોની મુલાકાત થશે. શુંમિત્રોની; હા મિત્રોની મુલાકાત, ત્યારે તે મિત્રોનાં નામ શાં છે! સાંભળો. ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ, એ ચારની ચોકડી કહેવાય છે, તે તમારી પાસે આવી તમને રસ્તામાંથી પાછા વાળશે. પણ તમે તેને ખરા મિત્રો ધારશો નહીં હો. એ ચાર, ચંડાળ ચોકડી જેવા મિત્રો છે-એ ચાર મિત્રોએ તમને આડા માર્ગે વાળી ચોરાશી લાખ જીવાયોજિમાં અનંતિવાર પરિશ્રમણ કરાવ્યું છે. અને હજી એ ચંડાળ ચોકડી તમને છેતરી આડામાર્ગે લેઈ જશે. માટે વારંવાર કહેવામાં આવે છે કે એ ચાર કષાયરૂપ ચંડાળચોકડીના સામું પણ જોશો નહિ એમનેતો દોઢગાઉથી નમસ્કાર કરજો. તમને અનાદિકાળથી એ ચાર ચંડાળચોકડી સાથે મિત્રાચારી છે, તેથી તમે લલચાશો નહીં એ તમારા મિત્ર નથી પણ તે તમારા શત્રુ છે. માટે આ હિતવચન એક ક્ષણવારપણ ભૂલશો નહીં. રાગ ઈષ રૂપ જે મોહરાજના ચોદ્દા આત્મમાર્ગપ્રતિ ગમન કરતાં વચમાં અટકાવવા આવશે પણ તમે આત્મસ્વરૂપમાંજ ઉપયોગ રાખશો. સ્થિર દ્રષ્ટિથી તમારા આત્માના અસંખ

(૨૮૬)

પ્રદેશ તરફ દ્રષ્ટિ લગાવીને ચાલ્યા કરશો, એટલે તે પોતાની મેળે પાછા વળશે. ભાઈ આત્માના અપૂર્વ માર્ગમાં તમે કદી પ્રવેશ કર્યો નથી, તેથી તમને પ્રથમતો ઉદ્ધારી તથા અણુગમે થાય એ સ્વલાવીક છે. પણ તમો ધૈર્ય તથા સાહુસ ધારણા કરી આગળ ચાલજો-રસ્તામાં જતાં શાંત પ્રદેશની વિવેક ટેકરી ઉપર એડેલો અનુલવ મિત્ર તમને દેખાશે. એ અનુલવ મિત્ર તમને લેટી આત્માના સન્મુખ લેઈ જશે, એ અનુલવમિત્રનું સામર્થ્ય સર્વ કરતાં અલૌકીક છે, અનુલવમિત્ર જેને મળ્યો તેનુંતો કલ્યાણ થઈ ગયું. તેનું દારિદ્ર દુર થઈ ગયું સમજવું. તે પરમાત્માસ્વરૂપ થઈ ગયો સમજ્યો, આત્મસ્વરૂપની સન્મુખ ગમન કરતા એવા મહા યોગીંદ્ર પુરૂષને અનુલવમિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે અનુલવમિત્રનું સામર્થ્ય શ્રી આનંદધનજી મહારાજ વર્ણન કરતા છતા કહે છે કે:—

સ્તવન.

વીરજિનેશ્વર પરમેશ્વર જયો, જગજીવન જિનમૂપ;

અનુભવમિત્તે ચિત્તે હિતકરી, દાખ્યો જાસ મરૂપ.

વીરજિનેશ્વર૦ (૧)

જેહ અગોચર માણસ વચનને, જેહ અતીંદ્રિયરૂપ;

અનુભવમિત્તે વિગતે શક્તિશું, ભાખ્યો તાસ સ્વરૂપ.

વીરજિનેશ્વર૦ (૨)

(૨૮૭)

નયનિક્ષેપે જેહ ન જાણીએ, નવિ જિહાં પ્રસરે પ્રમાણ;
શુદ્ધસ્વરુપે બ્રહ્મ તે દાઝવે, કેવલ અનુભવભાણ.

વીરજિનેશ્વર૦ (૩)

અલગ્ન અગોચર અનુપમઅર્થનો, કુળ કહી જાણેરે ભેદ;
સહજ વિશુદ્ધશું અનુભવવયણ જે, શાસ્ત્ર તે સઘડાં ર્વેદ.

વીરજિનેશ્વર૦ (૪)

દીસી દેઝાડી શાસ્ત્ર સર્વ રહે, ન લહે અગોચર વાત;
કારજ સાધક વાધક રહીતણ, અનુભવમિત્તવિહ્યાત.

વીરજિનેશ્વર૦ (૫)

અહોચતુરાઈ અનુભવમિત્તની, અહો તસ મિત્તપ્રતીત;
અંતરજામી સ્વામી સમીપતે, રાગી મિત્તશું-રીત.

વીરજિનેશ્વર૦ (૬)

અનુભવસંગે રંગે પ્રભુ મીલ્યા, સફલ ફલ્યાં સવી કાજ;
નિજપદ સંપદ જે તે અનુભવે, આનંદઘન મહારાજ.

વીરજિનેશ્વર૦ (૭)

ભાવાર્થ:—પ્રથમ સાલંબન ધ્યાને શ્રી વીરપ્રભુને ઉ-
દેશીને પ્રથમ પક્ષે સ્તવના કરે છે રાગ દ્વેષરહિત તમે હે પ્રભુ
જગજીવન છે તમારૂં સ્વરૂપ હે પ્રભુ મને અનુભવ મિત્રે હિત
આણી કહ્યું છે તે સ્વરૂપ જીહાજ પ્રકારનું છે, ધીજ પક્ષમાં

(૨૮૮)

રાગદ્રેષને જીતનાર હે વીર મહાયોધ હે આત્માતું મોટામાં મોટો ઇશ્વર છે; જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ લક્ષ્મી તારામાં છે. માટેતું પરમેશ્વર છે. રાગ દ્રેષને જીતવા તું મહાવીર છે એવું તારૂ અલખસ્વરૂપ મને અનુભવમિત્રે ! હિતથી કહું તે બતાવું છું.

શ્ર વીરપ્રભુ પરમેશ્વર જ્યવંતા વર્તો-હે પ્રભુ તમે જગતના જીવન છો.

જે માણસના વચનને અગોચર એટલે વચનથી પણ જેનું સ્વરૂપ વર્ણુન પૂર્ણપણે કથી શકાતું નથી. એવું જેનું સ્વરૂપ છે, અને જે સ્પર્શદ્રિયથી સ્પર્શી શકાય નહીં, રસને દ્રિયથી જેનો આનંદરસ ગ્રહણ કરી શકાય નહીં, કારણકે રસને દ્રિય રૂપી પદાર્થમાં રહેલા પાંચ પ્રકારના રસને જાણી શકે છે. અને આત્માતો અરૂપી છે. માટે તે આત્મામાં રહેલા અનંત આનંદરૂપ રસને જીભ ગ્રહણ કરી શકતી નથી. ગ્રાણુદ્રિયથી જેનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરી શકાતું નથી. ચક્ષુર્દ્રિયથી જેનું સ્વરૂપ દેખી શકાતું નથી. ચક્ષુ થકી તો રૂપોપદાર્થ અને તેમાં રહેલા, નીલ, પીત સ્વેત કૃષ્ણ રક્ત દેખી શકાય છે અને આત્માતો રૂપી નથી. રૂપરહીત છે. કાલો, નીલો પીત સ્વેત રાતો નથી. પુદ્ગલના સ્વરૂપથી ન્યારો છે તે આંખથી દેખી શકાય નહીં. વળી કાનથી પણ જે સાંભળી શકાય નહીં. કારણકે શ્રોતોદ્રિયનો વિષય શબ્દ ગ્રહણ કરવાનો છે

(૨૮૯)

શબ્દ છે તે પુદ્ગલ પરમાણુઓનો અનેલો સ્કંધરૂપ પર્યાય છે. તે શબ્દ ત્રણ પ્રકારનો છે, સચિત્તશબ્દ, અચિત્તશબ્દ, સચિત્ત અચિત્તમિશ્રશબ્દ, એ શબ્દના બીજા પણ લેહો થાય છે. તે રૂપી શબ્દને શ્રવણેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે, અને આત્મા તો પુદ્ગલદ્રવ્યથી ન્યારો છે, તેથી કાનથી પણ આત્મા ગ્રાહ્ય થઈ શકે નહીં. અમે ઈન્દ્રિયથી પણ જે ગ્રાહ્ય થાય નહીં એવા અતીન્દ્રિયઆત્માને કોણ દેખાડી શકે, કોની મદતથી તે દેખાય? ત્યારે આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે અનુભવમિત્તે વિગતે શક્તિશ્યું ભાંગ્યો તાસ સ્વરૂપ, મતિજ્ઞાન અને સમ્યક્શ્રુતજ્ઞાન તે થકી અખંડ ઉપયોગપણે કરેલું જે આત્મધ્યાન તે થકી થયેલો જે આત્માનો નિશ્ચય નિર્ધાર પ્રતીત તેને અનુભવજ્ઞાન કહે છે. તે અનુભવજ્ઞાનરૂપ મિત્ર પરમાત્માની વાટે વળતાં વચ્ચે પૂર્વોક્ત મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગથી ધ્યાન કરતાં રસ્તામાં મળ્યો. તેણે વિગતે કરી એટલે હેતુ લક્ષણ પ્રમાણુ ગુણુપર્યાયથી જેવું આત્મસ્વરૂપ હતું તેવું ભાગ્યું અને તેથી હું પોતેજ પરમાત્મા છું, મારી અંદર અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર અનંતવીર્ય, ગુણુ આદિઅનંત ગુણુભર્યા છે. એવો મને તે અનુભવમિત્રે નિશ્ચય કરાવ્યો. તે નિશ્ચય સામાન્ય નહીં પણ ચોલા મજીકના રંગ જેવો કરાવ્યો, સાક્ષાત્ પરમાત્મરૂપ મારા આત્માને મેં જાણ્યો ઓળખ્યો, અહો કેટલો આનંદ, મારા સર્વ કાર્ય કૃષ્ટ્યાં,

(૨૯૦)

અહો અનુભવ તેં તો અપૂર્વ મિત્રતાનો હુક્ક બબ્બોયો. તે સર્વથી અલૌકિક છે, કેમકે જેના ધર્મમાં નયનો પણ પ્રવેશ નથી. એટલે નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, રૂબુસૂત્ર, શબ્દ, સમલિરૂઢ અને એવાંભૂત એ સાતનયથી દરેક વસ્તુનું યથાર્થ પક્ષપાત રહીત સ્વરૂપ સમજી શકાય છે તેમ એ સાતનયથી આત્માનું અનેકાંતપણે સ્વરૂપ સમજવામાં આવે છે પણ અનુભવજ્ઞાનમાં નય પ્રસરી શકતા નથી, તેમ નિક્ષેપા ચાર છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર નિક્ષેપા પણ દરેક વસ્તુના જ્ઞાનમાં ઉપયોગી છે, તેમ આત્મજ્ઞાન થવામાં પણ ઉપયોગી છે. પણ તેમાં પૂસરતા નથી, તેમ વળી પ્રમાણનો પ્રવેશ પણ જે સ્વરૂપમાં નથી, એટલે પ્રમાણથી તેના સ્વરૂપનો નિર્ધાર થાય છે, પણ તે આત્મધર્મમાં પ્રમાણ પણ પ્રવેશ કરી શકતું નથી, એટલે પ્રમાણ તે આત્મજ્ઞાન થવામાં પ્રથમ ઉપયોગી છે, પણ અનુભવજ્ઞાનમાં પ્રમાણ પ્રસરતું નથી. પ્રમાણના બે ભેદ છે, એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અને બીજું પરોક્ષ પ્રમાણ. આત્મા પોતે નિરાવરણ શુદ્ધ ક્ષાયીકલાવે થએલો જે ઉપયોગ તે થકી સર્વદ્રવ્યને જાણે તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જાણવું. જેમ કેવળજ્ઞાની ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવ અને કાળ એ છ દ્રવ્યને પ્રત્યક્ષપણે જાણે તથા દેખે તથા અવધિજ્ઞાની પુદ્ગલદ્રવ્યને પ્રત્યક્ષ જાણે તથા તથા દર્શનથી દેખે, અને મનઃપર્યવજ્ઞાની અન્યજીવોની મ-

(૨૯૧)

નોવર્ગણા પ્રત્યક્ષ જાણે, માટે અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવ-
જ્ઞાન એ એ જ્ઞાન દેશપ્રત્યક્ષ છે, માટે પ્રમાણમાં પણ તે દેશ
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સમજવાં. અરે કેવળજ્ઞાન સર્વપ્રત્યક્ષ પ્રમા-
ણ સમજવું.

પરોક્ષ પ્રમાણના ત્રણ ભેદ છે. અનુમાન પ્રમાણ, આ-
ગમ પ્રમાણ, અને ઉપમાન પ્રમાણ.

ઈન્દ્રિય દ્વારા કોઈ પણ ચિન્હ, નિશાન દેખીને જે
જ્ઞાન થાય તે અનુમાન જાણવું. જેમ ધૂમાડો દેખીને અ-
નુમાન થાય કે અમુક ઘરમાં અગ્નિ છે. તથા પોતે નદીના
કાંઠે વસે છે. પોતાના દેશમાં વર્ષા થઈ નથી. અને એવા
માં ધમધોકાર નદીમાં પાણીનું પૂર આવ્યું દેખીને અનુ-
માન થાય કે અમુક દેશમાં મેઘ વૃષ્ટિ થઈ છે. જો તે દે-
શમાં મેઘ વૃષ્ટિ થઈ ના હોયતો નદીમાં પાણીનું પૂર આવે
નહીં. પ્રત્યક્ષ આંખથી પાણીનું પૂર દેખાય છે. માટે અ-
વશ્ય તે દેશમાં વૃષ્ટિ થઈ છે. એવું જે જ્ઞાન થાય છે.
તે અનુમાન પ્રમાણથી સમજવું. તેમ દરેક શરીરમાં આ-
ત્માઓ રહેલા છે, તે અનુમાનથી જાણાય છે. જેમ ઈન્દ્રિ-
યોથી સુખ દુઃખની ચેષ્ટા કરનાર આત્મા શરીરમાં છે. જ્યાં
સુધી આત્મા શરીરમાં છે ત્યાં સુધી ઈન્દ્રિયો દ્વારા સુખ
દુઃખની ચેષ્ટા થાય છે. મૃતક શરીરમાં ઈન્દ્રિયો વા શરીર
દ્વારા સુખ દુઃખની ચેષ્ટા થતી નથી. વા મૃતક શરીરમાં

(૨૯૨)

પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયો પોત પોતાના ઇમથી રહીત થાય છે. તેથી તેમાં આત્મા નથી. જે શરીરમાં આત્મા છે, ત્યાં ઇન્દ્રિયો દ્વારા તથા શરીર દ્વારા સુખ દુઃખની ચેષ્ટા થાય છે. માટે ઇન્દ્રિયો તથા શરીરની સુખ દુઃખાદિ ચેષ્ટાથી શરીરમાં આત્માને સિદ્ધ કર્યો, માટે તે અનુમાન પ્રમાણુ સમજવું. તથા દેવલોક, નરક નિગોદ વિગેરેના વિચાર સૂત્ર સિદ્ધાંતથી જાણીએ છીએ. તે આગમ પ્રમાણુ જાણવું. તેમ કોઈ વસ્તુની ઉપમા આપીને વસ્તુને યોગબાવવી તે ઉપમાન પ્રમાણુ જાણવું.

એ પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ, અનુમાન પ્રમાણુ, આગમ પ્રમાણુ, ઉપમા પ્રમાણુ, એ ચાર પ્રમાણુથી આત્માને જાણે એટલે મતિ જ્ઞાની, અને શ્રુત જ્ઞાની એવો લવ્ય આત્માથી જીવ પોતે આત્માને જાણવાની ઇચ્છાવાળો થયો છતો વિચારે કે હું શી રીતે આત્માને જાણું. તથા તેનો નિર્ધાર કરૂં પ્રથમ એમ વિચારતો વિચારે કે શરીરમાં રહેલા અરૂપી આત્માને કોઈએ પ્રત્યક્ષ પણે દેખ્યો છે. તો કહે હા કેવળી લગવંતે પ્રત્યક્ષ પણે આત્માને જાણ્યો છે. તથા દેખ્યો છે. હાલ મને કેવળ જ્ઞાન નથી. તો પણ કેવળી એ આત્માને પ્રત્યક્ષ જાણ્યો. દીઠો માટે આત્માની સિદ્ધિમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ મને પરોક્ષ પણે જાણવા તથા શ્રદ્ધા કરવા માટે કારણી ભૂત થયું. તેમ મને અનુમાન

(૨૯૩)

પ્રમાણુ પણ પરોક્ષ પણે આત્માની અસ્તિતા સ્વીકારવામાં તથા બાણુવામાં કારણી ભૂત થયું, તેમ સૂત્ર સિદ્ધાંતમાં પણ આત્માનું વર્ણન કર્યું છે. આત્મા અરૂપી છે, જ્ઞાની છે, અનંત ગુણુ ધારક છે. એમ પરોક્ષપણે આત્માની અસ્તિતાની સિદ્ધિ કરાવી આપનાર, તથા તેનું જ્ઞાન કરાવનાર મને આગમ પ્રમાણુ કારણી ભૂત થયું. તેમ વળી જેમ આકાશ નિરાકાર છે, તેમ આત્મા પણ નિરાકાર છે. જેમ આકાશ નિર્લેપી છે, તેમ આત્મા પણ નિર્લેપી વસ્તુતઃ તેની સત્તાથી બેતાં છે, એમ ઉપમાન પ્રમાણુથી પણ પરોક્ષપણે આત્માનું બાણુ પણું થયું, તેમ શ્રદ્ધા પણુ થઈ એમ સાધક અવસ્થામાં વર્તતા જીવને મતિજ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાનાલંબીપણે પૂર્વે કહ્યાં એવાં પ્રમાણુ પણુ પરોક્ષ પણે આત્માને જણાવે છે, તથા તેની શ્રદ્ધા કરાવે છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ તો હાલના વખતમાં નથી. કેવળ જ્ઞાન તથા કેવળ દર્શન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ બાણુવા. અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાન દેશપ્રત્યક્ષ છે. હાલતો અનુમાન આગમ ઉપમાનએ ત્રણુ પ્રમાણુ આ ક્ષેત્રમાં વર્તતા જીવોને પ્રવર્તે છે. આત્માનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્ બાણુવામાં કેવળ જ્ઞાન રૂપ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુતો નથી. બાકીનાં ત્રણુ પ્રમાણુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાનાલંબીપણે વર્તે છે. અને મતિ અને શ્રુત જ્ઞાન તો પરોક્ષ પ્રમાણુ છે. માટે તેનાથી આ-

(૨૯૪)

તમ સ્વરૂપ અનુભવાતું નથી. પણ મતિજ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાનથી જન્ય અને કેવળ જ્ઞાનનું હેતુ એવું અનુભવ જ્ઞાન તેથી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ ભાસે છે, એવું અનુભવ જ્ઞાન બાણવું. નૈયાયિકાએ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહ્યું છે. પણ તે તો પરોક્ષ જ્ઞાન છે. ઇન્દ્રિય જન્ય જ્ઞાનનો મતિ જ્ઞાનમાં તથા શ્રુત જ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે. મતિ અને શ્રુતથી આત્માનું સ્વરૂપ કંઈક બાણી શકાય છે પણ તે પરોક્ષ પણ છે. આત્માથી જીવને સાધક અવસ્થામાં પણ પ્રત્યક્ષ પણે જ જેમ તેમ આત્મજ્ઞાન કરાવનાર તથા નિશ્ચય કરાવનાર કેવળ જ્ઞાનના સરખું અનુભવ જ્ઞાન છે. એવો અનુભવ જ્ઞાનનો મહા અદ્ભૂત પ્રભાવ છે, તે અનુભવ જ્ઞાન બાણે કેવળ જ્ઞાન રૂપી સૂર્ય હૃદયમાં ઉગ્યો હોય એવું શોભી રહ્યું છે.

નય તથા નિક્ષેપા પણ આત્માનું પરોક્ષપણે જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધા કરાવી આપનાર છે, માટે તે પ્રત્યક્ષ પણે જ જેમ તેમ ભાસન તથા નિર્ધાર કરાવી આપનાર નય, નિક્ષેપા, તથા પ્રમાણ નથી. માટે આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે નય, નિક્ષેપા અને પ્રમાણ પણ સાધક જીવને આત્મજ્ઞાનમાં તથા તેની શ્રદ્ધામાં પરોક્ષપણે પ્રસરે છે. એટલે પ્રકાશ કરે છે, વિકાશ કરે છે, કારણી ભૂત થાય છે. પણ પ્રત્યક્ષ પણે બાણવામાં પૂર્વોક્ત એ ત્રણનો પ્રસાર

(૨૯૫)

નથી, એટલે કારણી ભૂત નથી. આત્મ સ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ બાણ પણું એ ત્રણથી થતું નથી. પણ પ્રત્યક્ષ પણું એવા શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદમય આત્મ સ્વરૂપને અનુભવ જ્ઞાન જાણવે છે, દેખાડે છે. અહો તેનો અપૂર્વ મહિમા શી રીતે વર્ણન કરી શકાય. ખરેખર અનુભવ જ્ઞાન તે કેવળ જ્ઞાનનો નાનો ભાઈ છે.

વળી તે અનુભવ જ્ઞાનનો મહિમા દર્શાવતા છતાં કહે છે કે અલખ એટલે જેનું સ્વરૂપ લક્ષ્યમાં આવે નહીં એવું અને ઇંદ્રિયોથી અગોચર એવું જે આત્મસ્વરૂપ તેના સત્ય રહસ્યનો ભેદ કોણ કહી-બાણી શકે. અર્થાત્ અનુભવ જ્ઞાન વિના આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ રહસ્ય બાણવા તથા કહેવા કોઈ સમર્થ નથી. સમ્યક્ અનુભવ જ્ઞાન વિના ઉપરથી આત્મસ્વરૂપ બાણવું તથા તેનું કથન કરવું હિસાબમાં નથી. સહજ સ્વભાવે વિશેષ શુદ્ધ જે અનુભવજ્ઞાન આત્માનું પ્રગટયું, અને એવા શુદ્ધ અનુભવ જ્ઞાનથી અનુભવજ્ઞાની સહજ વિશુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપને યથાર્થ બાણી તથા કહી શકે છે. માટે તે યથાર્થ શુદ્ધ અનુભવજ્ઞાન પ્રગટવાને વાસ્તે સૂત્ર શાસ્ત્રોનું બાણવું ગણવું છે, તે થકી એટલે શાસ્ત્રો થકી શુદ્ધ અનુભવજ્ઞાન જે ન પ્રગટ થયું તો સઘળાં શાસ્ત્ર ખેદ તુલ્ય સમજવાં. કારણકે સઘળાં શાસ્ત્ર આત્માનો અનુભવ-થવામાં કારણ છે. અને શુદ્ધ અનુભવજ્ઞાન કાર્ય છે, કારણ

(૨૮૬)

રૂપ શાસ્ત્રો વાંચ્યાં પણ આત્માનું શુદ્ધ અનુભવજ્ઞાન રૂપ કાય પ્રગટ્યું નહીં તો ખેદરૂપ જાણવાં. જેમ ગાયને ઘાસ ખવરાવવામાં આવે છે, તે દૂધની આશાએ પણ ઘાસથી દૂધરૂપ કાર્ય સફળ ન થયું તો ઘાસ ખવરાવવું તે ખેદને પ્રગટાવે છે, તેમ અત્ર સમજવું. માટે અનુભવજ્ઞાન છે, તે ધૃત સમાન છે. જેને શુદ્ધ અનુભવજ્ઞાન પ્રગટ્યું છે, તે સદ્દાત્માની પેઠે પ્રત્યક્ષ સુખ લોગવે છે.-

વળી અનુભવજ્ઞાનની સ્તુતિ કરતા કહે છે કે-

‘દ્વિસિ દેખાડી શાસ્ત્ર સર્વે રહે’ સર્વ શાસ્ત્ર આત્મસ્વરૂપનો રસ્તો દેખાડે છે. લબ્ય પ્રાણીઓ જે તમારે આત્માને ખાપ હોય તો અમુક રસ્તે જાઓ એમ દિગ્દર્શન કરાવી આધાં રહે છે. પણ તે અગોચર વાતને પામી શકતાં નથી. એટલે સર્વ શાસ્ત્ર પ્રત્યક્ષપણે આત્મસ્વરૂપ જાણાવવા તથા દેખાડવા સમર્થ નથી. પણ કાર્યનો એટલે ક્ષાયીક ભાવે અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, અનંત વીર્યનો ઉત્પાદક અને કોઈ પણ પ્રકારની ખાધા રહિત અનુભવજ્ઞાન રૂપમિત્ર જે તે પ્રત્યક્ષપણેજ જેમ તેમ આત્મસ્વરૂપ જાણાવવા તથા દેખાડવા સમર્થ છે. અને જગત્માં પ્રસિદ્ધ એવો અનુભવજ્ઞાન રૂપમિત્ર છે. અહો તેની કેવી દક્ષતા? અહો અનુભવ જ્ઞાન રૂપમિત્રની કેવી ચતુરાઈ? કેવું ડહાપણ? અને તેની કેવી પ્રતીતિ; અંતરબત્તી જે શરીરમાં રહેલો

(૨૮૭)

અસંખ્ય પ્રદેશી આત્મા તેની સમીપમાં એટલે ક્ષાયીકલાવે તેની પ્રાપ્તિમાં મિત્રતાની ખરી રીત સાચવી. એવા અનંત મહિમાને ધારક અનુભવ જ્ઞાનરૂપ મિત્રની સંગે ક્ષણે ક્ષણે રહેતાં તેને ક્ષણ માત્ર પણ સદાકાળ આળગે ન મૂકતાં, અને તેમાં એટલે અનુભવ જ્ઞાનમાં રંગાતાં એકમેક થઈ જતાં, અર્થાત્ તન્મય સ્વરૂપણે સદાકાળ રહેતાં, આવિર્ભાવે આત્મારૂપ પ્રમુ મળ્યા. અસંખ્ય પ્રદેશથી એકમેક થઈ અભેદપણે પરમાત્માને ભેટયા. દર્શન કર્યાં ત્યારે સર્વ આંતમગુણોની આવિર્ભાવતા રૂપ કાર્ય સફલપણે થયાં.

એવી દશામાં પોતાનું જે પરમાત્મપદ તેની અનંત સંપદા તેનો અનુભવ કરે, અને આનંદનો સમુદ્ધ તેનો સ્વામી પોતે બની રહે. એમ આનંદધનજી મહારાજ પોતે કહે છે કે અનુભવ જ્ઞાનયોગે ક્ષાયીક લાવે લવ્યજીવ આત્મગુણ સંપદા પામી પરમાત્મ સ્વરૂપ બની અનંત આનંદનો લોકતાથાય. તથા વળી ક્ષાયીક લાવે સર્વ આત્મગુણ સંપદા પ્રગટ થવાની. પૂર્વે પણ અનુભવજ્ઞાન યોગે ઘટમાં નિજગુણ લોકતા આત્મા થઈ ક્ષણે ક્ષણે અનંત સુખનો અનુભવ કરે. ઈતિ વિશેષ પરમાર્થસ્તુ જ્ઞાનિગમ્યં એવું અનુભવ મિત્રનું માહાત્મ્ય છે. જેનું શ્રવણ કરતાં પણ અનેક પ્રકારની ઉપાધિયો અને દુઃખો નાશ પામે છે. અને આત્મા શાન્તિ લોગવે છે. શ્રી આનંદધનજી યોગીંદ્રે કરેલું અનુભવ મિત્રનું વર્ણન સાં-

(૨૯૮)

ભળી હે પ્રિયસાધક તું આત્મસ્વરૂપના માર્ગે ચાલી દુઃખ વેદીને સત્ પુરૂષોની સંગત કરીને પણ અનુભવ મિત્રને ઓળખજો. અને તેને પ્રેમથી ભેટજો, અને તેને આગળ કરી આત્મસ્વરૂપના માર્ગે પોતાના નિર્ભય દેશમાં ચાલજો. ચાલતાં ચાલતાં નીચે લખેલી હિતશિક્ષાનું સ્મરણ કરજો.

સ્વસ્થ ચિત્તે ચાલવું ત્યાં, મોહ ઘાટી મેદવી;

ઘાટ અવઘટ ઉતરીને, આત્મસત્તા વેદવી. જીવડા. ૧

ચિત્તનિજ ઉપયોગ માંહિ, રાત્રી દીવસ ચાલજે;

પામી પ્રેમે દેશ તારો, નિજસ્વરુપે મ્હાલજે. જીવડા. ૨

સ્વસ્થચિત્તથી એટલે જેટલી પરવસ્તુ છે તેનાથી ચિત્ત ખેંચીને એક આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાંજ ચિત્ત સ્થાપીને અપ્રમાદદશાએ ઉપયોગ રાખી સ્વસ્વરૂપ પ્રતિશ્લેષણે સાધક દશાએ જવાનું છે, અને હે ભગ્યાત્મા! ચાલતા મોહરાગના લક્ષકરની અવઘટઘાટી ભેદીને જવાનું છે, માટે પોતાના સ્વરૂપમાં લક્ષ્ય રાખી મન વચન અને ક્રયાના યોગનો વેપાર રૂંધી નિર્વિકલ્પદશાને ગ્રહી ચાલજો, એટલે મોહઘાટી ભેદાઇ જશે, હુવે એવો અવઘટ ઘાટમોહનો ઉતરીને એટલે તેનો પારખામીને શુદ્ધ આત્મસત્તા પોતાની જેવી છે તેવી તારે વેદવી એમ વળી શિક્ષા આપતાં કહ્યું છે કે પોતાના આત્માના ઉપયોગમાં તું ચિત્ત રાખજો, કારણ કે ચિત્ત મર્કટ

(૨૬૯)

સમાન છે. ઘડીમાં પાતાળમાં તો ઘડીમાં આકાશમાં એમ તેની અંચળસ્થિતિ છે, અગ્નિ કરતાં વાયુની તીવ્ર ગતિ છે અને વાયુ કરતાં વિજળીની અતિ વેગવાળી ગતિ છે, અને વીજળી કરતાં પણ મનની ઘણીજ વેગવાળી ગતિ છે, ત્યારે એવા મનને શીરીતે વશ કરવું. શીરીતે કરવાથી પોતાના વશમાં રહે તો તેનો ઉપાય કહે છે કે તીવ્રવૈરાગ્ય તથા અભ્યાસથી મન વશ થાય છે, ત્યારે હવે પ્રશ્ન થાય છે કે તીવ્ર વૈરાગ્યની શીરીતે પ્રાપ્તિ થાય ? ઉત્તરમાં સમજવાનું કે સદ્ગુણ સંગતિ અને સત્શાસ્ત્રોનું પુનઃપુનઃ વાચન કરવાથી વૈરાગ્ય પ્રગટે છે. અને સંસારના અસાર પદાર્થોનો અનુભવ થતાં વૈરાગ્ય પ્રગટે છે વળી વૈરાગ્યના ત્રણ પ્રકાર છે. દુઃખ ગર્ભિત વૈરાગ્ય મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય. પ્રથમ દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ કહે છે. સંસારમાં જીવોને અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે, તથા પોતાને એટલે જે મનન કરે તેને પણ લાગે કે મને જે જે દુઃખો પડે છે, તે પૂર્વકર્મના ઉદયથી છે માટે ધર્મ છે તેજ સાર છે, ધર્મ કરવાથી દુઃખ નાશ પામે છે, એવો જે દુઃખથી ઉત્પન્ન થએલો સામાન્ય વૈરાગ્ય તેને દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય કહે છે. તેમ વળી સંસારમાં અનેક પ્રકારના મોહના પદાર્થોનો સંયોગ પણ દુઃખનું કારણ અનુભવ કરતાં માલુમ પડે કે આ સંસાર અસાર છે, વૈરાગ્ય માફ કોઈ નથી, એવો જે વૈરાગ્યમાં મોહની હયાતી છે, સમ્યક જ્ઞાન થયું નથી, તથા તે

(૩૦૦)

મોહુર્ણિત વૈરાગ્ય જાણવો. તેમ ષડ્દ્રવ્યના ગુણપર્યાયનું સ્વરૂપ ગુરુગમ દ્વારાસમજી પોતાનું જે આત્મ દ્રવ્ય અનાદિ અનંત છે. એટલે આત્માની આદિનથી એટલે આત્મા કોઈવખત ઉત્પન્ન થયો નથી અને કોઈએ આત્માને ઉત્પન્ન કર્યો નથી. કોઈએ આત્માને ઉત્પન્ન કર્યો એમ કહીએ તો આત્મા જે તે ઘટપટની પેઠે કાર્યરૂપ થાય અને જે જે કાર્યરૂપ વસ્તુ છે, તે ઘટપટની પેઠે અનિત્ય વસ્તુ સદાકાળ એક સ્વરૂપહોય નહીં. આત્માને કાર્યરૂપ માનતાં અનિત્ય થાય, નાશવંત થાય. અને ત્રિકાલમાં એક સ્વરૂપ રહે નહીં, માટે આત્મા અનાદિ કાળથી છે એમ સ્વીકારતાં કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી. આત્મા અનંત છે, એટલે આત્માને કદી અંત નથી, નાશ નથી. માટે આત્મા અનાદિ અનંત કહેવાય છે. આત્માના પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશો કરી ત્રણે કાળમાં એક સ્વરૂપ છે. અનંતકાળ ગયો તો પણ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશમાંથી એક પ્રદેશ પણ ખર્યો નથી, વર્તમાનકાળે ખરતો નથી, અને ભવિષ્યકાળે એક પ્રદેશ પણ ખરશે નહીં. તેમ આત્માના અનંત ગુણો છે તેમાંથી એક ગુણ ભૂતકાળે ખર્યો નથી. અને ભવિષ્યકાળે એક ગુણ પણ આત્માનો ખરશે નહીં. માટે આત્મા અક્ષર કહેવાય છે. વળી આત્મામાં કોઈપણ જાતનો રૂપી અક્ષર નથી માટે અનક્ષર કહેવાય છે. અક્ષરરૂપ જે જ્ઞાન તેથી આત્માની એલખાણુ થાય છે પણ

(૩૦૧)

તે રૂપી અક્ષરે અરૂપી એવા આત્મસ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી. માટે કહ્યું છે કે—

પદ.

શબ્દીક તાર્કીકપંડિત છાકે, તે પળ ત્યાં જઈ થાકે;
શબ્દતીર પળ જ્યાં નહીં પહોંચે, શબ્દવેધીનાં તાકે.

મયાઅનુભવ રંગ મજીઠારે, उसकी बात न बचने जाती ॥

વળી આત્મા આકાશની પેઠે અસંગી છે. વ્યવહારે જોતાં આત્મા ક્ષીરનીરની પેઠે પુદ્ગલની સાથે પરિણુમી રહ્યો છે, તે પણ નિશ્ચય નયથી જોતાં પોતાના સ્વરૂપે સન્નાથી અસંગી છે. અને સિદ્ધના જીવો તે સદાકાળ પોતાના સ્વરૂપે શક્તિ તથા વ્યક્તિભાવે અસંગી છે. પોતાને સ્વરૂપે આત્મા શુદ્ધ છે. વળી આત્મા અનંત રત્નત્રયીનો ભોક્તા છે માટે ભોગીપણુ સ્વજુણુથી જાણુવો. ત્રણે કાલમાં આત્માનો વિનાશ નથી માટે તેને અવિનાશી કહે છે. કદાપી કાળે આત્મા ઉત્પન્ન થયો નથી માટે આત્માને અજ કહે છે. ત્રણે કાલમાં પોતાના સ્વરૂપે કરી એક રૂપ છે માટે આત્માને દ્રવ્યાર્થીક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય કહે છે. વળી આત્માને કદાપિ કાળે ક્ષય થતો નથી માટે તે અક્ષય જાણુવો. આત્મા પોતાના સ્વરૂપથી કદાપિ કાળે અલાયમાન થતો નથી, માટે અચલ જાણુવો. આમાનુ'

(૩૦૨)

સ્વરૂપ કળી શકાતું નથી માટે તેને અકલ કહે છે. આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે નિશ્ચય નયથી જોતાં મલ રહીત છે માટે તેને અમલ કહે છે. વળી આત્મા અગમ્ય છે. વળી આત્માનું નામ નથી માટે તેને અનામી કહે છે. વળી આત્મા વર્ણગંધાદિકથી રહીત છે માટે અરૂપી છે, અને પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશ આદિ સ્વરૂપે રૂપી છે. વળી નિશ્ચય નયથી જોતાં આત્મા કર્મથી રહીત અકર્મી છે, અઅંધક છે, અનુદયીક છે. વળી આત્મા પોતે મન વચન અને કાયાના યોગથી લિન્ન છે. માટે તે અયોગી જાણવો, વળી શુભાશુભ વર્ણગંધરસ અને સ્પર્શમય જે પુદ્ગલો તેના ભોગને વસ્તુતઃ નિશ્ચય નયથી જોતાં આત્મા ભોગવતો નથી, માટે તે અભોગી જાણવો. આત્માના ગુણોનો ભેદ થતો નથી એટલે આત્માથી આત્માના ગુણો લિન્ન કદાપિ કાળે પડતા નથી, માટે આત્માને અભેદી કહે છે. પુરૂષ વેદ એટલે સ્ત્રી ભોગવવાની ઇચ્છા જેનાથી થાય તે. સ્ત્રી વેદ એટલે પુરૂષ ભોગવવાની ઇચ્છા જેનાથી થાય તે. નપુંસક વેદ એટલે સ્ત્રી પુરૂષ ઉભય ભોગવવાની ઇચ્છા જેનાથી થાય તે. એ ત્રણ પ્રકારના વેદથી પણ રહિત નિશ્ચય નયથી જોતાં આત્મા છે. માટે આત્મા અવેદી જાણવો. વળી સત્તાથી જોતાં અરોગી અછેદી, અખેદી અકષાઈ, અસખાઈ, અલેસી, અશરીરી, અણાહારી, અ-

(303)

વ્યાખાધ, અનવગાહી, અગુરૂલઘુપરિણામી, અતીન્દ્રિય, અપ્રાણી, અયોનિ, અસંસારી, અમર, અઝ્યાપી, અનાશ્રિત, અકંપ, અવિરૂઢધ, અનાશ્રવ, ચિદ્ધન, આનંદધન, અશોકી લોકલોકજ્ઞાયક, સત્સ્વરૂપ, એવો આત્મા જાણવો. પણ સંસાર અવસ્થામાં કર્મના યોગે સર્વ રૂઢિધ તિરોભાવે રહી છે. તેથી આવિભાવે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. વળી જેમ તલમાં તેલ વ્યાપીને રહ્યું છે. કુલમાં સુગંધ જેમ વ્યાપીને રહી છે. શેલડીમાં જેમ રસ વ્યાપીને રહ્યો છે. તેમ આત્મા આ દેખાતી કાયામાં અસંખ્ય પ્રદેશ રૂપ વ્યકિતથી વ્યાપી રહ્યો છે. વળી તે આત્માને ચાર પ્રમાણથી તથા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળભાવથી જાણે એવી રીતે ષડ્ દ્રવ્યમાંથી પોતાના આત્માને ઉપાદેય જાણે, અનાદિ કાળથી પુદ્ગળ દ્રવ્યનાં પર્યાયરૂપ અષ્ટકર્મ આત્માને લાગ્યાં છે, અને તેથી આત્મા રાગ દ્વેષના યોગે પરભાવ રંગી તથા પરભાવ સંગી થયો છે, તેથી પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી ગયો છે. પણ કાળલઘ્ધિયોગે સદ્ગુરૂ દ્વારા ન્યારે જ્ઞાન ગ્રહ્યું ત્યારે જાણ્યું કે હું આત્મા એક છું. અને સર્વ સંસારભાવથી ન્યારો છું, હું આજ સુધી અજ્ઞાનથી પરવસ્તુમાં રાગ્યો માગ્યો થકો દુઃખી થયો હવે હું દુઃખનાં કારણોને પોતાનાં માની રાગ દ્વેષમાં ભળી કેમ સંસારમાં ખંધાઉં; મારા આત્માના સ્વરૂપમાં

(૩૦૪)

મારે રમવું યોગ્ય છે એમ ભેદજ્ઞાનથી સ્વસ્વરૂપને વિવેકથી જુદો પાડતો આત્મા જીવાદિક નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા કરે, અને સં-સારથી ન્યારો અંતરથી રહે તેવો જે વૈરાગ્ય તેને જ્ઞાનગ-ભિંત વૈરાગ્ય કહે છે.

એવા જ્ઞાનગભિંત વૈરાગ્યથી આત્મા અદ્યકાળમાં સકળ કર્મનો ક્ષય કરે છે, અને પૂર્વોક્તકથીત જ્ઞાન અને અને વૈ-રાગ્યથી ઉદ્ધયિકલાવે પૂર્વકર્મને ભોગવતો પણ આત્મા કર્મને બાંધી શકતો નથી.

જ્ઞાનસ્પૈવહિ સામર્થ્ય વૈરાગ્યસ્પૈવ વા કિલ ।

યત્કોઽપિ કર્મભિઃ કર્મ મુક્ત્વાનોઽપિ ન વધ્યતે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ ઉપર કહેવાયો છે. સાધકજીવે વૈરાગ્ય અને અભ્યાસથી મનને વશ કરવું. ત્રણ પ્રકારનો વૈરાગ્ય પણ પ્ર-સંગે આવ્યો તેથી તેનું વર્ણન કર્યું. હવે એ મનને એકદમ વશ કરવાનું સાહસ કરીએ તો કદી તે પોતાના વશમાં આવે નહીં, પણ જેમ વક્રહાથી અશ્વને ધીમે ધીમે યુક્તિ-કળાથી વશ કરી શકાય છે, તેમ મનરૂપી હાથીને પણ હ-ળવે હળવે કળાયુક્તિ ઉપાયથી વશ કરી શકાય છે.

સદ્ગુરૂ સંગંતિ તથા સત્શાસ્ત્ર શ્રવણ મનન, વાચન, એ મનને વશ કરવાનો રાજમાર્ગ છે. પણ તે બાહ્ય ઉ-પાય છે. આત્માના સ્વરૂપમાં મનને પ્રવર્તાવવું, તે મનને

(૩૦૫)

વશ કરવાનો અંતર ઉપાય છે. હુવે તે એકજ આત્મસ્વરૂ-
પમાં સ્થાપન કરેલું મન કેવું થાય છે તે જણાવે છે.

આલંબ્યૈકપદાર્થં યદા ન કિંચિદ્વિચિંતયેદન્યમ્ ।

અનુપનેતૈધનવન્હિવદુપશાંતં સ્યાત્તદાચેતઃ ॥ ૧ ॥

શોકમદમદનમત્સરકલહકદાગ્રહવિષાદવૈરાણિ ।

ક્ષીયંતે શાંતહૃદામનુભવ ઇવાત્ર સાક્ષાત્તઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થઃ—આત્માના ગુણ પર્યાયનું અવલંબન કરીને આત્મા રૂપ એક પદાર્થમાં સ્થિર થએલું મન જ્યારે અન્ય પદાર્થોનું ચિંતવન નથી કરતું, ત્યારે તે પોતાની મેળે શાંત થઈ જાય છે. જેમ કાષ્ટ વિનાની અગ્નિ પોતાની મેળેજ ઓલવાઈ જાય છે તેમ અત્ર સમજવું.

વળી એવી રીતે શાંત મન થતાં શોક, અહંકાર, કામ, મત્સર, કલેશ, કદાગ્રહ, વિષાદ અને વૈર તે પોતાની મેળે ક્ષય પામે છે. જે મહાત્માઓએ આત્મામાં જ મનને લગાવી ઘણી મહેનતે સનને શાંત કર્યું છે, તેમને સાક્ષાત્ તેનો અનુભવ વર્તે છે, એમ નક્કી જાણવું. વળી તે મન શાંત થઈ જતાં આત્માની કેવી સ્થિતિ થાય છે તે બતાવે છે.

શ્લોકઃ—

શાન્તે મનસિજ્યોતિઃ પ્રકાશતે શાંતમાત્મનઃ સહજં ।

ભસ્મીભવન્યવિદ્યા મોહધ્વાંતં વિલયમેતિ. ॥ ૧ ॥

(૩૦૬)

એવી રીતે મન શાંત થયે છતે આત્માની અનંત આનંદ સુખ હાયક શાંત જ્યોતિ સહેજે પ્રકાશે છે, અને અવિદ્યા બળીને ભસ્મી ભૂત થાય છે. અને મોહરૂપ અંધ કાર નાશ પામે છે. અને અંતરમાં જ્ઞાન રૂપ સૂર્ય ઝગમગે છે. સંતોષની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનેક પ્રકારની ચિંતાનો તો સમુળગો નાશ થાય છે. માયા અને મમતા રૂપ દોષો તો સદાકાળ દૂર રહે છે. એવી રીતે મનને વશ કરી પોતાના આત્માના સ્વરૂપમાં રાખી હે સુખ સાધક ભવ્યાત્મા ! તું રાત્રી દીવસ તારા દેશ ભણી ચાલજે અને પ્રેમે અસંખ્ય પ્રદેશમય તારો જે ખરો દેશ છે, તેને પામીને પોતાના પરમાત્મ સ્વરૂપે સદાકાળ મહાભજે. સમયે સમયે સ્વસ્વરૂપી થઈને અનંતિ રુદ્ધિ ભોગવજે.

તમે સર્વ સુખ સાધકો, તે માર્ગની પ્રાપ્તિ વિના કોટી પ્રયત્ને પણ નહી વજ્ર લેખની પેઠે ધારી રાખજો કે ભવાંત નથી. જેમ પાણીમાં નાંખેલો સાકરનો કકડો જ લમાં ચોગળી જાય છે. તેમ તેમ આ માર્ગમાં જોડાશો તો તમારૂં અંતરાત્મસ્વરૂપ પરમાત્મ સ્વરૂપમાં મળી જવાનું. આત્મ તત્વની પ્રાપ્તિથી ત્રણ બુદ્ધિનું રાજ્ય પામ્યાના કરતાં તમે અલૌકિક રાજ્ય પામ્યા એમ તમે જાણશો.

તમારા મનુષ્ય અવતારને ધન્ય છે કે તમે આ પ્ર-

(૩૦૭)

માણે સમજવાને શક્તિવાન થયા છે. તમારૂં શરીર મન વચન એ ત્રણ આ સંસાર રૂપ સમુદ્રને તરવા વહાણુ સમાન છે, માટે વહાણુને સારા માર્ગે દોરો. સદ્ગુરૂ રૂપ ખલાસી તમને સંસાર સમુદ્રની પેલી પારે પહોચાડશે અને સામું સુક્રિત નગર દેખાશે.

ઉપર લખેલું વાંચ્યું, સાંભળ્યું, ધાર્યું તેટલાથીજ હુવે એમ તાવ પામ્યા, એમ સમજી સદ્ગુરૂનું શરણુ અને સદ્ગુરૂની સંગતિ છોડી દેશો નહી. અને સ્વેચ્છા-ચારી થશો નહી. મોક્ષ માર્ગની ખરી કુચ્છીઓતો ગુ-રૂની પાસે રહે છે. આથી હુવે તે વધારેશું જાણુતા હશે, એમ નિશ્ચય કરી બેસશો નહી. જેમ વૈદ્ય રોગીને રોગીની પરીક્ષા કરી ઔષધ આપે છે. દરદીના રોગોની પરીક્ષા કરી જુદી જુદી દવા આપે છે. તેમ સદ્ગુરૂ તે વૈદ્ય સમાન છે. તે તમારી અંતરની નાડી તપાસીને તમને આપવા લાયક ઉપદેશ રૂપ ઔષધ આપશે. તમારા સારાને માટે આપશે. માટે તમે તેમની વિશેષ વિશેષ ભક્તિ કરજો. અને તેમની સેવામાં રહેશો, તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલજો. વૈદ્યનું નામ ધરાવી જેમ ફ્રેગટીયા વેદ્ય ઉંટ વૈદુ કરી લોકોને ઠગે છે. તેમ તમે પણ તે બાબતની સાવચેતી રાખજો. માથે એક સદ્ગુરૂની આજ્ઞા ધારજો. તમને જેમ જેમ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થશે તેમ તેમ તમને અધ્યાત્મ મા-

(૩૦૮)

ર્ગની કુચ્ચીઓ અર્ચ્યા કરશે. યોગ્યતાની ઘણી જરૂર છે. તમે સદ્ગુરૂને દેખી તુરત બેઠા હોતો ઉભા થઈ વંદન કરજો. ખાતાં પણ બે સદ્ગુરૂ મહારાજ પધારે તો ઉભા થઈ હાથ બેડી યથા યોગ્ય વિનય સાચવજો. પોતાનાજ ગામમાંજ સદ્ગુરૂ પધાર્યા હોય તો તેમનાં દર્શન કરી તેમને શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે ત્રણ પ્રદક્ષણા દેઈ. ખમાસ-મણાં તથા અભુક્ટિઓ અહ્લિંતર પૂર્વક વંદન કરજો. જ્યારે ગુરૂ મહારાજ પાસે જાઓ ત્યારે વંદનની વિધિ સાચવજો (ધર્મસ્ય મૂલાંવિનયઃ) ધર્મનું મૂળ વિનય છે, જેમ તમારામાં વિશેષ વિનય તેમ તમે યોગ્યતાના અધિકારી થશો, તમે સદ્ગુરૂ મહારાજ પાસે આવી અફડ ને અફડ રહી ઉભા ઉભા બે હાથ બેડી પરાણે લટક સલામીયા જેવું વંદન કરો છો, તે શું ગુરૂ મહારાજ નથી સમજી શકતા? તમારી યોગ્યતાનો શું તે વિચાર નથી જાણતા. તમે ગુરૂને વંદન કરવામાં જેટલું મનમાં ઓછું લાવો છો તેટલુંજ તમારૂ કમનસીબ પણું સમજવું. જેવી દેવમાં બુદ્ધિ છે. તેવી બુદ્ધિ તમેજ સદ્ગુરૂમાં સ્થાપન નથી કરી ત્યાં સુધી તમે ખરૂ રહસ્ય પામવાના નથી, અને તમારો આત્મા ઉન્નતિનું શિખર પ્રાપ્ત કરી શકવાનો નથી. શું તમે દેવના કરતાં ગુરૂને ઓછા માનો છો? શા માટે ઓછા માનો છો? ઓછા પણું માનવું તે તમારૂં અજ્ઞાન છે,

(૩૦૯)

પ્રત્યક્ષ ઉપકારી તો તમને સદ્ગુરૂ મહારાજ છે. સદ્ગુરૂજી દેવ ધર્મને ઓળખાવનાર છે. દેવ જેવી બુદ્ધિ તમે ગુરૂમાં ધારશો તો તમારૂ કલ્યાણ થશે. અને તે સબંધમાં એક ટુંક કહેણી છે કે:—

દેવગુરુ દોનું સ્વદે કિસકું લાગું પાય ।

વલીહારી ગુરુરાજકી જેને ધર્મે વતાય ॥ ૧ ॥

ધર્મના દાતા, ધર્મના ઓધક, સદ્ગુરૂજી શરણ્ય શરણ્ય સેવ્ય છે, તેમની શ્રદ્ધા તેમની ભક્તિજ પરમ કલ્યાણ કારક છે.

તમે સંસારની ખાબતમાં તમારો અર્થ સાધવાને હજારો મનુષ્યોની ખુશામત કરો છો. હજારોની આગળ દીનતા કરો છો. તમારા મુરખી શેઠ તથા અમુક રાજા વા પેલા સાહેબની આગળ તમે તેના પગે પડી ગરીબ ગાય જેવું મુખ કરી તમારા તુચ્છ સ્વાર્થને માટે કરગરો છો. તેના મુખ સામું હાથ હાથ કરીને વા હેં સાહેબહેં સાહેબ કરીને ટગર ટગર જોયા કરો છો. અને તેની મરણ સાચવતા રહો છો. અને કહો છો કે, શેઠ સાહેબ અમારા ઉપર મહેરબાની રાખતા રહેજો. અમે તમારાથીજીજીવનારા છીએ. નોકરી જો તમે કરતા હો છો તો તમારો ઉપરી તમારા ઉપર પ્રસન્ન રહે. તે માટે તમે કેટલું બધું લક્ષ

(૩૧૦)

રાખો છો. વળી તમારો સાહેબ અક્કલનો બારદાન છતાં ગમાર અને ઢોલામારૂં જેવો મનમાં બાણુતાં છતાં તેને નમી નમીને સલામ કરો છો, આપ સાહેબ મુરંબી સાહેબ નેકનામ નામદાર વિગેરે શબ્દો વહી તેને સંબોધો છો. પ્રસંગ આવતાં પગાર વધારવા તેને પગે લાગીને વિનવો છો તમે પેલો લાટ સાહેબ આવનાર હોય છે તો હેં હેં લાટસાહેબ આવવાના છે એમ બાણી તેને જોવા કેવા દોડો છો. અને તમારી સલામ તે લે અગર ના લે તો પણ તમે કેવા સલામો કરવા ઝુકી પડો છો. આવા સામાન્ય પુરુષોની આવી ગુલામી કરતાં તમે અચકાતા નથી. અને જે જ્ઞાનતા મહોદધિ છે. સર્વ પ્રકારની યોગ્યતા વાળા છે, અને જે આપણા અપરાધો છતાં નિરંતર ક્ષમા દૃષ્ટિથી જુએ છે. અને જે સંસાર સમુદ્રના તારક છે. અને જે આપણા માતાપિતા કરતાં પણ અનવધિ ઉપકારના કર્તા છે. અને જે ભાવ ધર્મના દાતાર છે. તેવા ગુરૂ મહારાજની ધર્મના માટે આજીજી કરતાં શરમ આવે. તેવા સદ્ગુરૂ મહારાજને પગે લાગી વીનવતાં શરમ આવે આશું તમે ઓછું કરો છો ? શું તમને આવી રીતે વર્તતાં આત્મકલ્યાણની પ્રાપ્તિ થઈ શકશે વારૂં ! કદી થશે નહીં, એમ નક્કી સમજાવે લોડના લોડ, રાજના રાજ, સાહેબના સાહેબ, તમે ગુરૂ મહારાજને માનજો. અને તેમની ભક્તિ કરજો. તેમની કૃપા મેળવજો.

(૩૧૧)

તેમની અંતરની આશિષથી તમે અનવધિ સુખના ભોક્તા બનશો. તમે સર્વ પ્રાપ્ત કરી શકવાને સમર્થ છો. માટે ગુરૂઆજ્ઞાએ વર્તી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે બેડાબે. શ્રી સદ્ગુરૂનો તમે વિનય કરશો. તથા તેમની ભક્તિ કરશો. તેમાં તમારો સ્વાર્થ સમાયો છે, ગુરૂમહારાજ તો પરમાર્થ કાર્યમાંજ સદાકાળ પરાયણ રહેનારા હોય છે. તમારા કરતાં એમ સમજવું કે તેઓ મહાજ્ઞાની છે. તમારા કડ્યાણુને માટે જે આજ્ઞા, આચાર, ફરમાવે તે તહુત્તિ કરી અંગીકાર કરજો, તેવા સદ્ગુરૂ પાસે દીન થાઓ. તેમની ખરા અંતઃ કરણથી વાકરી ઉઠાયો, તમને તેથી વ્યવહારમાં પણ સુખનાં સાધનો સાનુકુળ થવાનાં. તેમને જી, પૂજ્ય, એવા શબ્દોથી સમ્યક્ પ્રકારે સંબોધો તેમની આજ્ઞાસ્વ ભલામણથી તમે અનંતિ રુદ્ધિ પામવાનાજ. તમે તીર્થની યાત્રા કરવા બંધો તો હબરો સંકટો વેડો છે. તેવા સ્થાવર તીર્થ કરતાં સદ્ગુરુરૂપ તીર્થ ઓછું સમજ્યો નહીં. કારણ કે 'તીર્થઃ ક્ષત્રી કાલેન સદ્ગુરુસંગમઃ' સ્થાવર તીર્થ તો કાલાંતરે ફળે છે, એટલે તેમનું પૂજન ભક્તિ અન્ય ભવમાં સુખનું આપનાર થાય છે. અને સદ્ગુરુરૂપ તીર્થ તો તુરત તેમનાં દર્શન કરતાંજ ફળ આપે છે, તેમનો સંગમ થતાં અનેક પ્રકારની શંકાઓનું નિરાકરણ થાય છે. અજ્ઞાન ટળે છે. સત્યજ્ઞાન મળે છે. કર્મ અને આત્માનું સ્વરૂપ સમ-

(૩૧૨)

જાય છે. વળી કહ્યું છે કે ગુરુદેવો ગુરુદેવતા ગુરુવિષ્ણુ ઘોર અંધાર. શ્રી સદ્ગુરુ અંતરમાં અનાદિ કાળથી વ્યાપી રહેલું અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર ટાળવાને માટે દીપક સરખા છે. અને સદ્ગુરુ તેજ દેવ છે. તમોને સદ્ગુરુ દેવ વિના આકાશમાંથી ઉતરીને કયો દેવ આત્મજ્ઞાન અર્પવા આવશે. શું ગુરુનું શરીર પણ તમારા જેવું ઔદારીક દેખીને તેમાં દેવબુદ્ધિ નથી સ્થપાતી? એ ગુરુબુદ્ધિ નથી તથાપિ તેમાં તમારો જ દોષ છે. સમજો કે દેવના કરતાં પણ ગુરુ ઉપદેશ દાનમાં મોટા છે. તેમાં ગુરુમહારાજે સમકિત દાન આપ્યું તેથી તે મોટામાં મોટા છે. વળી તીર્થંકર દેવને ગુરુની બાબતમાં પણ તમને આગળ જાણાવ્યું છે. સમકિત દાયક ગુરુ તેજ દેવ સમજવા. તેમનો ઉપકાર કદી વળી શકતો નથી. કહ્યું છે કે—

સમકિત દાયક ગુરુ તણો, પચ્ચવચાર ન થાય;

ભવકોડા કોડી કરે, કરતાં કોટી ઉપાય.

આમ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય જાણાવે છે. પુનઃ પુનઃ તે વાક્યનું મનન કરો. સત્ય માર્ગને જે બતાવી મોક્ષપુરીમાં પહોંચાડે એવા ગુરુનો ઉપકાર કોઈ જીવ કોઈપણ ઉપાયે શું વળી શકે? શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ પાર્શ્વમણિ સમાન છે. સાગરની, સૂર્યની, ચંદ્રની, કલ્પવૃક્ષની ઉપમા શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજને આપી છે. માટે સદ્ગુરુની

(૩૧૩)

શ્રદ્ધાવડે તમે તમારા આત્મિક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરજો. શાંત ચિત્તથી પ્રવર્તજો. અપૂર્વ મહોદયનું કારણ આ કાર્ય છે એમ સમજી તમે પ્રવર્તજો. તમારા આત્મોન્નતિના કાર્યમાં શનૈઃ,શનૈઃ ક્રમવાર પ્રવૃત્તિ કરજો. તમને પ્રથમ તો આ કાર્યમાં પ્રવર્તવું અઘરું લાગશે. પણ દરરોજ પ્રયત્નમાં જોડાતાં તમારા કાર્યમાં તમને પ્રેમ થશે. અને જેમ જેમ તમને આત્મ સ્વરૂપમાં પ્રેમ વધે તેમ તેમ જાણજો કે હું હુવે સંસારથી દૂર થતો જાઉં છું, અને આત્મ સ્વરૂપ તરફ દોરાતો જાઉં છું. તમને આત્માની પૂર્ણપણે પ્રતીતિ થતાં અનેક પ્રકારનાં બાહ્ય સંકટો પ્રાપ્ત થતાં તેનાથી તમે પોતાના સ્વભાવે અચલ રહી શકશો.

તમે જેમ અને તેમ સત્પુરૂષોનો સંગ કરશો. સત્પુરૂષોની સંગતિથી તમે આત્મોદય ઉન્નતિમાં વિશેષ ચઢી શકશો, તમારૂં કાર્ય તમે સાવધાનતાથી સાધશો, તમારા કાર્યમાં દૈવયોગથી વિશ્લેષ નહોતો તો પણ તમે સામાપુરે ચાલજો, આ કાર્યમાં પ્રવર્તતાં અસત્ પુરૂષો તમારી હાંસી કરશે. વા કહોશે કે તેને તો એક જાતની ભ્રમણા થઈ છે. એમ કહોશે તો પણ તમે શંકાશીલ થશો નહીં. તમારૂં આત્મસ્વરૂપ ધ્રુવની તારીની પેઠે અચલ છે, સત્ય છે, એક સ્વરૂપ છે, એમ શ્રદ્ધા કરજો. અનંત તીર્થંકર જે થયા, થાય છે, અને થશે તે પણ આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનથીજ પરમાત્મ

(૩૧૪)

પદ પાઠ્યા છે. માટે એનું પુનઃપુનઃ પ્રમથી ધ્યાન કરજો.

શાંત સાનુકુળ સમયમાં રાત્રીએ તથા પ્રભાતે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન કરજો, પન્નાસન વા સિદ્ધાસન વાળીને કોઈનો શબ્દ આવે નહીં એવી જગ્યામાં બેસજો અને આત્મદ્રવ્યના ગુણ પર્યાયનું સ્મરણ કરજો. સ્મરણ કરતાં તુરત એક દીવસ વા બે દીવસમાં તમને આત્માનુભવ ન થાય તો નિરાશ થશો નહીં. તેમ ઉદ્વેગ લાગશો નહિ, કેરીનો ગોટલો જમીનમાં વાવ્યો કે તુરત કંઈ કેરી આવતી નથી, તેમ મહેલ માટે પાથો ખાવો કે તુરત કંઈ મહેલ બની જતો નથી. શાળામાં નિશાળગરણું કરીને અભ્યાસ કરવા બેઠા કે તુરત તમે એમ એની પરીક્ષા પસાર કરવાના નથી. બી વાવ્યું કે તુરત કંઈ અંકુરોઉગી નીકળતો નથી, હુળવે હુળવે પ્રયત્ન કરતાં અનુક્રમે કાર્યની નિદ્ધિ થાય છે. આત્મવિદ્યાના નિયમને નિરંતર યાદ કરો કે આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરતાં તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ તમારા લક્ષમાં ન આવે, તોપણ તેનોજ વિચાર કરવાથી આત્મસ્વરૂપ સમજવાનું બળ અંતઃકરણમાં પ્રગટે છે, અને એને એ પ્રમાણે ધ્યાનનો પ્રયત્ન ચાલુ રહેતાં જે અગમ્ય હોય છે, તેનું કંઈક સ્વરૂપ ગમ્ય થાય છે. અને અંતે પ્રયત્ન સફળતાનેજ પામે છે, અને અંતઃકરણથી દ્રઢપ્રત્યયપૂર્વક ભાવના કરજો કે આ દેખાતો દેશ તે મારો નથી. જે આ દેશ બાહ્યચક્રથી દેખાય

(૩૧૫)

છે તેથી આત્માનો દેશ ન્યારો છે. આત્માનો દેશ તો લક્ષ્ય માં આવે એવો નથી, એટલે તે અલખ છે. અનુભવજ્ઞાનથી તે અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ વ્યક્તિ જે આત્મતત્ત્વ દેશ છે તેનો પ્રત્યક્ષ ઉપજે છે. તમારા દેશમાં સાત ભયમાંનો કોઈ પણ ભય નથી. માટે તે દેશનું પુનઃ પુનઃ સ્મરણ કરજો તે સંબંધી નીચેનું પદ સ્મરી જાઓ.

પદ.

(અજપાજપે સુરતા ચાલી-૯ રાગ.)

અલખ દેશમે વાસ હમારા, માયાસે હમ હે ન્યારા;
 નિર્મલજ્યોતિ નિરાકાર હમ, હરદમ હમ ધ્રુવકા તારા. અલખ.૧।
 સુરતાસંગે ક્ષણ ક્ષણ રહેના, હુનીયાદારી દૂરકરણી;
 સૌજંજાપકા ધ્યાન લગાના, મોક્ષમેહેલકી નિરસરણી. અલખ.૨
 પઢના ગણાના સવાહિ જૂઠા, જવ નહિ આતમ પીછાના;
 વર વિના ભયા જાન તમાસા, લૂણવિન ભોજનકું સ્વાના. અલખ.૩
 આતમજ્ઞાન વિના જગ જાણો, માયામોહકા અંધિયારા;
 સદગુરુસંગે આતમ ધ્યાને, ઘટખિંતરમે ડજિયારા. અલખ.૪।
 સવસે ન્યારા સવ હમમાંહિ, જ્ઞાતા જ્ઞેયપણા ધારે;
 વૃદ્ધિસાગર ધન ધન જગમે, આપ તરે પરકું તારે. અલખ. ૫।
 એમ અધ્યાત્મ સ્વરૂપની ભાવનામાં લીન થવાથી તમને

(૩૧૬)

અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થશે અધ્યાત્મજ્ઞાન અને તેની રમણુતાથી અદૌષીક સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, અધ્યાત્મશાસ્ત્રના મનનથી તેના વાચનથી અને તેના અનુભવથી જે સુખ થાય છે તે સુખની ખરોખર દુનીયાતું કોઈ પણ સુખ નથી, અને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ શ્રેષ્ઠ શાશ્વત સુખ ભોગવે છે કહ્યું છે કે:-

શ્લોક.

અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સંભૂત, સંતોષ સુખ શાલિનઃ

ગણયંતિ ન રાજાનં, ન શ્રીદં નાઽપિ વાસવં. ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—અધ્યાત્મ શાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા જે સંતોષ સુખ તેને ભોગવનારા મહાત્માઓ રાજાઓ, ધનદને અને ઈંદ્રને પણ હીસાબમાં ગણતા નથી.

વળી અધ્યાત્મ જ્ઞાન, ભાવના તથા અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું ખતાવતા શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે:-

શ્લોક.

વેદાન્યશાસ્ત્રવિન્ ક્લેશં, રસમધ્યાત્મ શાસ્ત્રવિત્ :

ભાગ્યભૃદ્ ભોગમાપ્નોતિ, વહતે ચંદનં સ્વરઃ ॥ ૧ ॥

વેદ શાસ્ત્ર, વ્યાકરણ, ન્યાય વગેરે શાસ્ત્રના જ્ઞાણુનારા પંડિતો સામા સામા શાસ્ત્રાર્થ કરી અરુપરસ અહું અને

(૩૧૭)

મમતાના યોગે એક બીજાનું ખંડન કરતા તથા આત્મ-સ્વરૂપના અજ્ઞાન એવા કલેશને પામે છે. અને તત્ત્વજ્ઞાન થકી ઉત્પન્ન થયેલા વિવેક વડે: જેણે સ્વપરની બહેંચણ કરી આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવ્યું છે, યથાર્થ પણે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું અનુભવ પૂર્વક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવા અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર વેત્તા ખરેખર સત્ય સુખના લોકતા બને છે. જેમ ચંદનના ભારને રાસભ ઉપાડી કલેશ પામે, પણ ચંદન નો લોગ ભાગ્યવાંત પામે; એમ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની તથા અધ્યાત્મ જ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા બતાવી વળી શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો વિશેષ મહિમા સ્તવતા કહે છે કે:—

શ્લોક.

ધનિનાં પુત્રદારાદિ, યથા સંસારવૃદ્ધયે;
 તથા પાંડિત્યદ્વેષાનાં શાસ્ત્રમધ્યાત્મવર્જિતં. || ૧ ||
 અધ્યેતવ્યં તદન્યાત્મ શાસ્ત્રં ભાવ્યં પુનઃપુનઃ
 અનુષ્ટેય સ્તદર્થશ્ચ, દેવો યોગ્યસ્ય કસ્યચિત્. || ૨ ||

ભાવાર્થ:—ધનવાંત ગૃહસ્થોને જેમ પુત્ર સ્ત્રી પરિવારાદિક સંસારની વૃદ્ધિ માટે થાય છે, તેમ અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર જ્ઞાન વર્જિત અભિમાની પાંડિતોનો વ્યાકરણ, ન્યાદક શાસ્ત્રાભ્યાસ પણ સંસારની વૃદ્ધી અર્થે છે. તે

(૩૧૮)

માટે તમારે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો, વારંવાર અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોના રહસ્યની હૃદયમાં ભાવના કરવી. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના અર્થનું તમારે વારંવાર ચિંતવન કરવું અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન યોગ્ય જે પુરૂષ હોય, તેને જ્ઞાની-ઓએ આપવું, અને જે કોઈ યોગ્ય સદ્ગુણી ઉત્તમ જીવ હોય, તેને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો અર્થ દેવો, શિખવવો. અયોગ્યને અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર શિખવવું નહિં. અને અયોગ્યને આત્મ જ્ઞાનની કુંચીઓ આપવી નહીં. શ્રી મહાનીશિથ સુત્રમાં અયોગ્યને ઉપદેશ ન આપવો તે માટે કહ્યું છે. યથા. મહાનિસિથઃ

ગાથા.

આમે ઘટે નિહિત્તં, જહા જલં તં ઘટં વિનાસેઃ;

एव सिद्धंत रहस्यं. अप्पाहारं विनासेइ. ॥ ૧ ॥

કાચા ઘડમાં નાખેલું પાણી એમ ઘડાનો નાશ કરે છે. એમ તત્ત્વ સિદ્ધાંત રહસ્ય પણ અયોગ્ય જીવને તેના તેના આત્માનો નાશ કરે છે. “જં અજિગસ્ય ચુતથ્થં ન-દાયવ” અયોગ્યને સૂત્ર અને સૂત્રાર્થ જ્ઞાન ન આપવું; કારણકે તે જીવની યોગ્યતા વિના ઉંધો અર્થ થઈ, પ્રરૂપે, અને ઉલટું વર્તન કરી દુર્ગતિ જાય, માટે આત્માર્થી પુરૂષને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું તે તેના રહસ્યનો ઉપદેશ આપવો.

(૩૧૯)

આત્મપદના અર્થી લબ્ય પુરૂષે તદ્ધેતુ અને અમૃત ક્રિયાનું સેવન કરવું, તદ્ધેતુ અને અમૃત ક્રિયાથી આત્મસ્વભાવ શુદ્ધ નિર્માણ પ્રકાશે છે.

હુદ્રતા, લોભ, રતિ, દીનતા, મત્સરીપણું, ભય, શંકા, અજ્ઞાનતા, એ દોષોના સંગથકો જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તે ક્રિયાનો આરંભ નિષ્ફળ બાય છે. એ દોષોથી આત્મગુણની વૃદ્ધિ થતી નથી, પણ ઉપરના દોષોના પરિહાર કરી જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે ક્રિયા સફળ થાય છે, આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ જેનાથી થાય તેજ ક્રિયા આદેય બાણવી. મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી ક્રિયાનો છેદ કરવો નહીં. જેમને તેમ ધર્મોદ્યમમાં પ્રવર્તવું આત્મધર્મસાધ્ય બાણી પુદ્ગળમમતાને પરિહારવી, આત્મધર્મમાં રૂચિ થયા વિના પુદ્ગળ ઉપર થતી મમતા ત્યાગી શકાતી નથી. તમે શુદ્ધબુદ્ધિથી વિચારશો તો માહુમ પડશે કે જે વસ્તુપ્રિય લાગે છે, તેની રૂચિ થાય છે. આત્મજ્ઞાન થવાથી આત્માજ પ્રિય લાગે છે. અને તેનું જ્યાં સુધી જ્ઞાન નથી ત્યાં સુધી જડવસ્તુ પ્રિય લાગે છે. સર્વજડ વસ્તુઓ ક્ષણિક છે, એમ જ્યારે ખરેખર અંતઃકરણમાં શ્રદ્ધા થાય છે, ત્યારે તે વસ્તુઓના તરફ થતી પ્રવૃત્તિ દૂર થાય છે, અને આત્મધર્મ પ્રગટ કરવા પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને પોતાનાં શુદ્ધ આત્મધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થવાથી સમતાભાવ પ્રગટે છે, અને અનુક્રમે આત્મા પરમાત્મપદ સા-

(૩૨૦)

ધ્ય કરે છે. શરીરમન વાણીથી ભિન્નપણે વર્તતો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે અનંતસુખ લોગવે છે. અને સર્વ પ્રકારના કર્મથી રહીત થઈ મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરે છે, હે ભવ્યઆત્મા મનુષ્ય જન્મનો અમૂલ્ય સમય માયામાં ફસી ફેગટ ગુમાવીશ નહિ.

આત્મશક્તિ પ્રકાશ ગ્રંથ અંત્ય મંગળ.—

શ્લોક.

પેથાપુરે શુભે ગ્રામે, વિહિતં માસકલ્પકમ્ ।

આત્મશક્તિપ્રકાશસ્ય, સમારમ્મઃ કૃતઃ શુભઃ ॥ ૧ ॥

નેત્રરસનેલાબ્દે, વૈશાષે શુક્લપક્ષકે;

તૃતીયાયાં સમાપ્તોઽયં બુદ્ધચબ્ધિમુનિના કૃતઃ ॥ ૨ ॥

આત્મશક્તિપ્રકાશ ગ્રન્થઃ સમાપ્તઃ

॥ શુભંભૂયાત્ ॥

(३२१)

ॐ ह्रीं सिद्धेभ्यो नमः

मुनिराज श्री बुद्धिसागर विरचितं आत्मप्रदीपशतकं प्रारभ्यते ॥

हृदि ध्यात्वा गिरामीशं गुरुं तत्त्वार्थबोधकम् ॥
 आत्मप्रदीपनामानं ग्रंथं विस्तारयाम्यहम् ॥ १ ॥
 कल्पद्रुतोऽधिको यस्य वा चिन्तामणिरत्नतः ॥
 धर्मकामार्थसाधोयान् प्रतापो मुक्तिदायकः ॥ २ ॥
 यस्याशिपो जडः शिष्यः भूतले पण्डितो भवेत् ॥
 गुरुः पार्श्वमणिर्ज्ञेयः सेव्यः स्तुत्यः सदा मुदा ॥ ३ ॥
 स्तुत्या भक्त्या सदाराध्यः सद्गुरुर्देवसदृशः ॥
 यस्य शुद्धोपदेशेन स्वात्मसिद्धिः प्रजायते ॥ ४ ॥
 मिथ्यातत्त्वोपदेशेन कुगुरोर्लक्षणं स्फुटम् ॥
 हालाहलं वरं पेयं कुगुरोः संगतिं त्यज ॥ ५ ॥
 मनुष्यजन्म संप्राप्य दुर्लभं कामधेनुवत् ॥
 सम्यग् धर्मोपदेष्टारः सेवनीया विशेषतः ॥ ६ ॥
 जीवाऽजीवौ पदार्थौ द्वौ भाषितौ सर्वज्ञानिभिः ॥
 चेतनालक्षणं तत्र जीवस्य परिकीर्तितम् ॥ ७ ॥
 जडात्मलक्षणोऽजीवः सर्वविद्धिः प्रकीर्तितः ॥
 एकेन्द्रियादिभेदेन जीवाः पञ्चविधाः स्मृताः ॥ ८ ॥

(३२२)

द्विविधाश्च पुनर्ज्ञेया मुक्ताऽमुक्तप्रभेदतः ॥
 धर्म्माऽधर्म्मौ नभःकालौ चत्वारोऽमूर्त्तकाः स्फुटम् ॥ ९ ॥
 मूर्तिमत्पुद्गलं द्रव्यमजीवाः पञ्च ते मताः ॥
 गुणानामाश्रयो द्रव्यं पर्यायाणां विशेषतः ॥ १० ॥
 द्रव्यषट्केन पूर्णोऽयं लोकः सूत्रे प्रकीर्तितः ॥
 लोकस्य त्रिविधा भेदा नभोऽलोके च शाश्वतम् ॥ ११ ॥
 द्रव्यार्थिकं नयं श्रित्वा षड्द्रव्यं शाश्वतं मतम् ॥
 पर्यायार्थिकतो ज्ञेयं तदनित्यं सदा बुधैः ॥ १२ ॥
 गुणानां सहभावित्वं पर्यायाणां क्रमोद्भवः ॥
 लक्षणं सर्ववित् प्रोक्तं तच्चज्ञानाय नान्यथा ॥ १३ ॥
 आदेयं जीवद्रव्यं स्वं ज्ञानचारित्रलक्षणम् ॥
 कालादिपञ्चकाद्भिन्नः सोऽहं चिन्मयचेतनः ॥ १४ ॥
 पुद्गलस्कन्धरूपं यत् कर्मत्याज्यं विवेकिभिः ॥
 येन चेतनरूपोऽपि पुद्गल इव दृश्यते ॥ १५ ॥
 अनाद्यनन्तजीवस्य शुद्धा स्वाभाविकी स्थितिः ॥
 कर्मणा परिणामित्वमात्मनो व्यवहारतः ॥ १६ ॥
 स्वस्मिञ् शुद्धनयं श्रित्वा कल्प्यते परिणामिता ॥
 यदा कर्मविमुक्तः स्याज्जीवः सिद्धसमस्तदा ॥ १७ ॥

(323)

आत्मनः शिवसौख्यार्थं द्विधा चारित्रसङ्गतिः ॥
 द्रव्यतो भावतश्चोक्ता साधनसाध्यतायुता ॥ १८ ॥
 आत्मीयध्यानधाराभि र्धौतकर्मरजः कणः ॥
 आत्मनः स्वच्छतां लब्ध्वा भुङ्क्तेऽनन्तं सुखं सदा ॥ १९ ॥
 आत्मैव परमात्मेति प्रज्ञाऽस्त्रवनिरोधिनी ॥
 भावनीया मुमुक्षूणां प्रमादत्यागपूर्वकम् ॥ २० ॥
 आत्मधर्मोपदेष्टारः सुव्रता मुनयो मताः ॥
 तान्प्रणम्य महाभक्त्या श्राव्यो धर्मः सुशिष्यकैः ॥ २१ ॥
 सद्वृत्तं शरणीकृत्य सुधियस्सुपथादराः ॥
 मोक्षाभिलाषुकाशिश्याः गच्छन्ति परमं पदं ॥ २२ ॥
 मोक्षावाप्तिः कदा किं स्यात् सद्वुरोर्ज्ञानमन्तरा ॥
 सनेत्रा नापि पश्यन्ति पदार्थान् भानुमन्तरा ॥ २३ ॥
 श्रद्धावलम्बिनश्शिश्याः परोपकृतिसाधकाः ॥
 विनेयास्तत्त्वमार्गस्य ज्ञातारः प्रभवन्ति हि ॥ २४ ॥
 जिनाज्ञासाधकास्वस्थाः सूक्ष्मबुद्ध्यावलोककाः ॥
 तत्त्वातत्त्वस्य ज्ञानेन सत्यमार्गावलम्बिनः ॥ २५ ॥
 गुर्वाज्ञां मन्यमानाः स्युः शिष्याः सम्यग्दयालवः ॥
 धर्ममार्गं वितन्वानः याता यास्यन्ति सद्गतिम् ॥ २६ ॥

(३२४)

रागद्वेषविहन्तारः गाम्भीर्यादिगुणान्विताः ॥
 पवित्राः शिष्यकाः सम्यग्धर्ममाभ्यन्तरंगताः ॥ २७ ॥
 मोक्षमार्गः कथं प्राप्यः धर्ममाभ्यन्तरं विना ॥
 बाह्यधर्मं परित्यज्य आन्तरं भज भक्तितः ॥ २८ ॥
 स्याद्वादवादिभिः प्रोक्तमात्मतत्त्वं सुखावहम् ॥
 नित्यानित्यं सदानन्दमखण्डं निर्मलं सदा ॥ २९ ॥
 ज्योतिर्मयं गुणाधारं ज्ञानगम्यं निरक्षरम् ॥
 स्वच्छं शुद्धं जडातीतं लोकालोकप्रकाशकम् ॥ ३० ॥
 जन्मातीतं जरातीतं देहातीतं च चिन्मयम् ॥
 निर्लेपं च निराकारं निस्संगं च महोमयम् ॥ ३१ ॥
 अजं स्वयंभुवं व्यक्त्या अनाद्यन्तं च साक्षरम् ॥
 एतादृशं विजानाति आत्मतत्त्वं स योगिराट् ॥ ३२ ॥
 शिष्यैर्विचक्षणैर्योग्यो धर्म आराध्य आत्मनः ॥
 असतः किं सदुत्पत्तिः चिन्तनीयं च साक्षरैः ॥ ३३ ॥
 गतानुगतिको लोकः स्थूलबुद्ध्यावलोककः ॥
 तस्य सङ्गं परित्यज्य आदेयः सत्पथो विदाम् ॥ ३४ ॥
 भावधर्मप्रशून्या ये द्रव्यधर्मप्रवर्तकाः ॥
 आत्मोपयोगशून्यत्वात् कथं मोक्षं प्रयान्ति ते ॥ ३५ ॥

(३२५)

परित्यक्तप्रमादा ये शुद्धं ध्यानं स्ववीर्यतः ॥
 ध्यायन्ति व्रतिनः सम्यग् ज्ञातविश्वा भवन्ति ते ॥ ३६ ॥
 एकाग्रचित्तवृत्त्या ये आत्मानं निर्विकल्पकम् ॥
 ध्यायन्ति स्वस्थतां प्राप्य परमानन्दं भजन्ति ते ॥ ३७ ॥
 महद्भैर्यं समालम्ब्य शासनोद्योतकारकाः ॥
 प्रवृत्ताः साध्यसिद्धयर्थं आत्मतत्त्वस्य सम्मुखाः ॥ ३८ ॥
 शिष्या एतादृशा योग्याः धर्मकामार्थसाधकाः ॥
 मोक्षतत्त्वं समाराध्य बुद्धसिद्धा भवन्ति ते ॥ ३९ ॥
 ऐहिकामुष्मिकं सौख्यं जानीहि क्षणिकं मुधा ॥
 अनन्तं शाश्वतं सौख्यं भजध्वं सत्यमात्मनः ॥ ४० ॥
 निश्चलं निर्मलं ज्ञेयमात्मतत्त्वं सुखप्रदम् ॥
 यस्य शुद्धप्रबोधेन भवत्यर्हन् महीतले ॥ ४१ ॥
 धमति यः सितं कर्म सिद्ध इति प्रकीर्तितः ॥
 सिद्धत्वं नात्मनो भिन्नमात्मैव सिद्धतां श्रेयेत् ॥ ४२ ॥
 अर्हतोऽभिन्न आत्मैव सोऽहं मोक्षमयः परः ॥
 ज्ञानतोऽभिन्न आत्माऽहं भिन्नोऽभिन्नो विवक्षया ॥ ४३ ॥
 रोगचिन्ताविनिर्मुक्तः अदेही देहवान् कथम् ॥
 लिङ्गी नाऽहं कथं लिङ्गी चिन्त्यं चैतन्य चिन्तया ॥ ४४ ॥

(३२६)

मदीयं कल्पितं यद्यद् मरीचिजलसन्निभम् ॥
 तत्तु मिथ्या विजानोहि बन्धो ममेति बुद्धितः ॥ ४५ ॥
 अहं ममेति बुद्धिस्तु संसारोत्कर्षकारिणी ॥
 उदासीनेन चित्तेन सज्जना धर्मसाधकाः ॥ ४६ ॥
 शुद्धं स्वाभाविकं धर्ममात्मनः सेवते सुधीः ॥
 कीर्त्यपकीर्तितः किन्ते त्वं भिन्नोऽसि ततः स्वयम् ॥ ४७ ॥
 आत्मतत्त्वावबोधेन बालोऽपि वृद्धतां श्रेयेत् ॥
 आत्मनोऽज्ञानतो वृद्धो बालचापल्यमाश्रयेत् ॥ ४८ ॥
 भवदृष्टिप्रवर्द्धिन्या अविद्यायाः कुतः सुखम् ॥
 अतोऽविद्यां परित्यज्य आत्मविद्यां समाश्रयेत् ॥ ४९ ॥
 आसन्नैर्भविभिर्ज्ञेया तत्त्वविद्या तु दुर्लभा ॥
 ततः सर्वप्रयत्नेन आत्मविद्यां समाश्रय ॥ ५० ॥
 विद्यते नात्मनो नाम अनाम्यात्मा श्रुतिस्मृतः ॥
 नृस्वर्गीत्यभिधानन्तु जानीहि व्यवहारतः ॥ ५१ ॥
 अल्लेद्यः स्यात्कथं छेद्यः अल्लेद्यत्वमनंशतः ॥
 ज्ञेयत्वेनाऽभिभासन्ते अन्यद्रव्याणि चात्मनि ॥ ५२ ॥
 ज्ञाताऽहं जगतां शश्वत् विद्यन्ते कारकाणि षट् ॥
 मयीति शुद्धरूपेण तेषां कर्त्ताऽस्मि निश्चयात् ॥ ५३ ॥

(३२७)

चक्षुषा दृश्यते यद्यत् पुद्गलाकृतिचेष्टितम् ॥
 त्वत्तो भिन्नं विचार्यत्वं त्यज्यान्यपरिणामिताम् ॥५४॥
 जगदाध्यक्षरीमायां किम्पाकफलसन्निभाम् ॥
 आत्मनोऽन्यां विदित्वा त्वं चिदात्मानं विभावय ॥ ५५ ॥
 सार्थक्यं जन्मनो विद्धि सूत्रशास्त्रेषु सम्मतम् ॥
 आत्मतत्त्वं समाराध्यं त्रैकालिकमनश्वरम् ॥ ५६ ॥
 अभिमृश्वी यदा स्यात्ते चेतना स्वयमात्मनः ॥
 तदा कर्माष्टकं जित्वा प्राप्नोषि परमं पदम् ॥ ५७ ॥
 स्वभावनियतीकालस्तुर्यं कर्मेति कारणम् ॥
 उद्यमः पञ्चमो ज्ञेयः एतैः कार्यस्य सिद्धता ॥ ५८ ॥
 कथं कार्यस्य सिद्धिः स्यात्कालेनैकेन हेतुना ॥
 एकान्ततो हि मिथ्यात्वं विज्ञेयं सुविचक्षणैः ॥ ५९ ॥
 पुरुषार्थः प्रकर्षेण कर्तव्यो विबुधैर्जनैः ॥
 दुर्लभमुद्यमं विद्धि सम्प्रतिपञ्चमारके ॥ ६० ॥
 भिनत्ति कर्मणो ग्रन्थिं छिनत्ति सर्वसंशयान् ॥
 गुर्वाज्ञया यतेत स्वे सम्यग् धर्मे सुखप्रदे ॥ ६१ ॥
 नह्येकोऽप्युद्यमः कार्ये एकान्तेनैव कारणम् ॥
 यथायोग्यं हि विज्ञेयं कारणं दुःखवारणम् ॥ ६२ ॥

(३२८)

मुक्तयर्थं त्यक्तलोकानां यतितव्यं हितैषिणाम् ॥
 शुद्धाऽसंख्यप्रदेशैश्च आत्मव्यक्तिर्यतो भवेत् ॥ ६३ ॥
 ज्ञात्वा प्रतिप्रदेशं च शक्तयानन्त्यं सदा सदा ॥
 पर्यायानन्ततामात्मा ज्ञेयो ध्येयश्चयोगिभिः ॥ ६४ ॥
 एकोऽसंख्यप्रदेशानामात्मैका चोपयोगिता ॥
 अन्यथा ज्ञानभेदेन आत्माऽसंख्यत्वमापतेत् ॥ ६५ ॥
 प्रदेशान्निर्मलानन्दान् ज्योतीरूपान्सनातनान् ॥
 शुद्धात्मनः प्रजानीहि सुखं यत्रानुभूयते ॥ ६६ ॥
 आत्माऽस्पर्श्यः कथं स्पर्श्यः अग्राह्यो ग्राह्यतां कथम् ॥
 प्राप्नोतीति विचार्य्यः सः चेतनो योगिभिर्धिया ॥६७॥
 गन्धातीतः स आत्माऽपि गन्धं जानाति ज्ञानतः ॥
 रसातीतस्स आत्माऽपि रसं जानाति ज्ञानतः ॥ ६८ ॥
 स्पर्शातीतस्स आत्माऽपि स्पर्शं जानाति ज्ञानतः ॥
 वर्णातीतस्स आत्माऽपि वर्णं जानाति ज्ञानतः ॥ ६९ ॥
 पुण्यातीतस्स आत्माऽपि पुण्यं जानाति ज्ञानतः ॥
 पापातीतस्स आत्माऽपि पापं जानाति ज्ञानतः ॥ ७० ॥
 अन्यान् ज्ञानेन जानाति आत्मा सर्वार्थसाधकः ॥
 अन्यः कोऽपि न जानाति आत्मानमिति निश्चयः ॥७१॥

(३२९)

ह्ये सर्वं जगज्जाना आत्मा चैतन्यतः स्वयम् ॥
 अस्तुनां दर्पणे भासः तथैवात्मनि भासनम् ॥ ७२ ॥
 ज्ञातृता शक्तिः सर्वपदार्थो ज्ञायते ध्रुवम् ॥
 नित्यत्वादात्मनः पूर्वजन्मनो ज्ञातृशक्तिता ॥ ७३ ॥
 आत्मानं शणिकं केचिदाहुस्तेषां मतक्षतिः ॥
 पुण्यपापस्य भोक्तृत्वं घटते क्षणिके कथम् ॥ ७४ ॥
 पुण्यपापस्य भोक्तृत्वं नित्येऽनित्ये तु चेतने ॥
 घटने त्वं विजानीहि तद्भोक्ता व्यवहारतः ॥ ७५ ॥
 भूता महर्षयो ये ये आत्मध्यानं कृतं च तैः ॥
 यदाध्यानेन पराशान्तिर्लब्धयोऽनेकशस्तथा ॥ ७६ ॥
 परित्यज्यान्यकार्याणि चिदानन्दं भजस्व भो ॥
 इष्टावाप्तिर्यतो मुक्तिरूपादेयं सदुत्तमम् ॥ ७७ ॥
 भुं विभुं परेशानमात्माऽत्मानं स्मरेद्यदा ॥
 नदा सतन्मयो भूत्वा म्याज्जन्मादिविनाशकः ॥ ७८ ॥
 महेश्वरं महाधारं अच्युतानन्दकं स्मरेत् ॥
 * प्राप्नोति ध्रुवं सौख्यं भूत्वा श्रीजगदीश्वरः ॥ ७९ ॥
 शिवं स्वयम्भुवं भक्त्या वन्दस्वान्तरदृष्टितः ॥
 भोक्ता स्वकीयरुद्धीनां शंकरस्त्वं सदा शिवः ।: ८० ॥

(330)

आत्मानं तु त्रिधा विद्धि बाह्योपाध्यादिभेदतः ॥
 आत्मबुद्धिः शरीरादौ बहिर्धीमान्नरः स्मृतः ॥ ८१ ॥
 बहिर्धिया भवभ्रान्ती रागादिक्लेशसंततिः ॥
 त्यक्त्वा देहात्मबुद्धिं त्वं देहाद्भिन्नं विभावय ॥ ८२ ॥
 देहस्थोऽपि न देही यः वाचाभिन्नस्तथामृतः ॥
 दुग्धे नीरं तथा देहे आत्माऽसंख्यप्रदेशकः ॥ ८३ ॥
 रूपिस्थोऽपि न रूपी यः सोऽरूप्यात्मा निरञ्जनः ॥
 निर्लेपोऽनश्वरः साक्षात् कैवल्येन प्रकाशते ॥ ८४ ॥
 सच्चिदानन्दरूपेण स्थितिर्गम्य स्वभावजा ॥
 पण्डिताय यमात्मानं सन्तस्सद्गतिभाजकाः ॥ ८५ ॥
 आत्मनो गुणनाशेन स्वयमात्मात्महिंसकः ॥
 भावदयामयः सोऽस्ति स्वात्मधर्मप्ररक्षणात् ॥ ८६ ॥
 विश्वेशो भुवने भास्वान् वीतरागः कृतार्थकः ॥
 तत्त्वं कुत्राऽपि नो लभ्यं वृथा किं त्वं प्रधावसि ॥ ८७ ॥
 त्वयैव प्राप्यते शीघ्रं सम्यक्तत्वं निश्चलं शुभम् ॥
 अभीष्टाब्धिस्सुखाब्धिस्त्वं मोक्षः त्वत्तः प्रजायते ॥ ८८ ॥
 भवान्धेः पारमेत्येव भव्यो भव्यत्वभावतः ॥
 अहं भव्योऽथवाऽभव्यः भव्यस्यैतादृशी मतिः ॥ ८९ ॥

(331)

अग्रपक्षेण त्वं युक्तः अस्ति नास्ति गुणान्वितः ॥
 आनन्त्यमस्तितायाश्च नास्तितायास्त्वयि ध्रुवम् ॥१०॥
 स्वद्रव्येण स्वकालेन स्वक्षेत्रेण स्वभावतः ॥
 अस्तित्वमात्मनो ज्ञेयं भव्यैःशशास्त्रविशारदैः ॥ ११ ॥
 नास्तिता परवस्तूनां द्रव्यादितस्तथात्मनि ॥
 ज्ञेया सापेक्षया बुद्ध्या अस्ति नास्ति त्वसङ्गतिः ॥१२॥
 अस्ति नास्तित्वमाश्रित्य सप्तभङ्गी तथात्मनि ॥
 सप्तभङ्गी तथा ज्ञेया नित्यत्वादेश्च चेतने ॥ १३ ॥
 विश्वानन्दो महावीरः निर्म्मलशक्तिधारकः ॥
 त्वं त्वां स्वयं विजानीहि मुक्तिराजश्च निष्क्रियः ॥१४॥
 शत्रुञ्जयस्स्वभावेन भव्यवृन्दविवोधकः ॥
 स्वसंवेद्यः सदा श्रीमान् केवलज्ञानभास्करः ॥ १५ ॥
 शीतलो धर्मनाथश्च निर्मायः सत्स्वरूपकः ॥
 स्वस्वरूपोपयोगी यः रत्नत्रयीनिकेतनः ॥ १६ ॥
 एतादृशस्वरूपस्य भोक्तृत्वं तव रोचते ॥
 अतो मोहं परित्यज्य कुरुष्वत्मानि भावनाम् ॥ १७ ॥
 निश्चलध्यानतोऽवाप्तिः आत्मतत्त्वस्य कर्मच्छित्त ॥
 निन्दां निन्दां परित्यज्य सत्यं तत्त्वं भजस्व भो ॥१८॥

(33२)

शत्रुभिरे मया बुद्धिर्यस्य यान्नापमानयोः ॥
 वृणे षणौ मया बुद्धिर्मुक्तिसिद्धिस्तदात्मनः ॥ १०० ॥
 जगत् कुटुम्बकं यस्य वृतं दुःखप्रमञ्जनम् ॥
 तस्यात्मनश्च सिद्धिः स्यात् सर्वविद्भिः प्रकीर्तिता ॥ १०० ॥
 धर्मदानमयं नास्ति अन्यदानं महीतले ॥
 अतो धर्मप्रदानार्थं सतां स्वाभाविकी स्थितिः ॥ १०१ ॥
 इन्दुरसनवेलाब्दे ज्येष्ठमासेऽमिते दले ॥
 पञ्चम्यां ग्रन्थपूर्णत्वं बुद्धयन्धिमुनिना कृतम् ॥ १०२ ॥
 विजापुरीयश्राद्धानामात्मार्थं शतकं कृतम् ॥
 आत्मप्रदीपग्रन्थस्य श्रोतास्सयुश्च सिद्धिगाः ॥ १०३ ॥

इति श्री आत्मप्रदीपनाटकं समाप्तं.

